LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

Az igazság, a politika és a tudomány

Az emberi jogok magasabb szintű védelme a Vajdaságban – Jogrendszerünk új intézménye, az ombudsman

Magyarország az Európai Unióban

A magyar neokantiánus jogbölcseleti tradíció

A kontaktzónák határviszonyai a Versec környéki településeken

„Visszatér még a fény"

Zombor művelődéstörténetéből (II.)

A nagykikindai magyar nyelvű oktatás múltjából

Törökkanizsa legrégibb nemesi családja

Régi sörfőzők, sörházak, szárazmalmok

3–4

2004

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXIV. évfolyam, 2004. 3–4. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:
Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:
Fábri Miklós
Fehér Kálmán
Kartag-Ódri Ágnes
Ózer Ágnes
Papp Árpád

Kéziratgondozás:
Čekić Ida

Tördelőszerkesztő:
Buzás Mihály

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

Folyóiratunk támogatói: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram és az Illyés Közalapítvány

TARTALOM

Pál Tibor:	Az igazság, a politika és a tudomány 5
Fejős Andrea:	Az emberi jogok magasabb szintű védelme a Vajdaságban – Jogrendszerünk új intézménye, az ombudsman 17
Bálint István:	Magyarország az Európai Unióban 36
Szabadfalvi József:	A magyar neokantiánus jogbölcseleti tradíció 55
Szőke Anna:	A kontaktzónák határviszonyai a Versec környéki településeken 68
Papp Richárd:	„Visszatér még a fény" 81
Káich Katalin:	Zombor művelődéstörténetéből (II.) 117
Barát András:	A nagykikindai magyar nyelvű oktatás múltjából 138
Szabó József:	Törökkanizsa legrégibb nemesi családja 167
Bordás Attila:	Régi sörfőzők, sörházak, szárazmalmok 191

Pál Tibor

AZ IGAZSÁG, A POLITIKA ÉS A TUDOMÁNY

Több mint fél évszázaddal a második világháború után, 2001. január 22-én alakult meg Újvidéken a Tartományi Képviselőház különbizottsága (népszerű nevén Ankétbizottság – Anketni odbor za utvrdivanje istine o dogadajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini), amelyről a 2000 októberében megválasztott és megalakult parlament a december 21-i ülésén hozott határozatot. A bizottság alapfeladata és célja az volt, hogy összeállítsa az 1941 és 1945 között ártatlanul meghurcolt, megkínzott és kivégzett vajdasági polgárok névsorát, és megállapítsa az atrocitások elkövetőinek kilétét. Emellett a feladatok közé tartozott még, hogy az említett időszakban lezajlott eseményekről, valamint műemlékrombolásokról stb. – adatokkal alátámasztva – feltárja az igazságot.

A feladatok meghatározásakor az indoklás az volt, hogy a második világháború idején a mai Vajdaság területén lezajlott események igazságos feltárására azért van szükség, hogy ezekkel az eseményekkel ne lehessen többé „visszaélni napi politikai okokból".[1] A bizottság alakuló ülésén az is elhangzott, hogy a bizottság munkájának egyik alapelve ez lesz: „nincs kollektív bűnösség, csak egyéni", tehát egész nemzeti közösségeket vagy népeket, illetve vallási vagy más közösségeket nem lehet vádolni a történtekért, hanem csak egyéneket.

A bizottság valamennyi (13) tagja a Tartományi Képviselőház tagjainak sorából került ki. A következő pártoknak voltak a testületben képviselői: a Szerbiai Kereszténydemokrata Pártnak (DHSS), az Új Demokráciának (ND), a Szociáldemokráciának (SD), a Vajdasági Reformpártnak (RDSV), a Demokrata Pártnak (DS), a Vajdasági Magyar Demokrata Pártnak (VMDP), a Szerbiai Demokrata Pártnak (DSS), a Vajdasági Szociáldemokrata Ligának (LSV) és a Vajdasági Magyar Szövetségnek (VMSZ). A bizottság elnökévé a képviselőház dr. Dragoljub Živković egyetemi tanárt nevezte ki.

Az Igazságfeltáró Bizottság már az alakuló ülésén meghatározta azokat az elveket, amelyek alapján dolgozni fog. Ezek a következők voltak:

– nincs kollektív bűnösség nemzeti és egyéb hovatartozás alapján az 1941 és 1945 között lezajlott eseményekben

– minden elkövetett bűn egyéni, sem az áldozat, sem a tettes nem egy egész nemzetet képvisel

– az 1941 és 1945 között elkövetett bűnök főleg ideológiai (náci, kommunista stb.) indíttatásúak és jellegűek voltak, s ebben az időben a nemzeti és vallási meggyőződés is sok esetben áldozatává vált az ideológiáknak

– a kutatás feladata megállapítani a tettesek és az áldozatok kilétét, nevét

– a kutatás és az adatok feldolgozása folyamán minden felmerülő kérdést a tények és nem az érzelmek alapján kell kikutatni és megvilágítani

– az Igazságfeltáró Bizottság nevében az elkövetkezőkben a nyilvánosság előtt az elnök, az alelnök vagy a bizottság valamely felhatalmazott tagja nyilatkozhat a munka befejezéséig.[2]

A munka első éve többnyire a kutatások megszervezésével és annak az intézménynek a keresésével telt el, amely majd e feladatot el is tudja látni. Az első választás természetszerűleg az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszékére esett, de már kezdetben felmerült a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia is mint a projektum esetleges kivitelezője. A Történelem Tanszék elfogadta a felkérést, és megkezdődtek a tárgyalások. A Történelem Tanszéknek – mint ahogyan a beadványa is tanúsítja – a kutatómunka során az lett volna a legfontosabb, hogy az „tudományos jellegű", a végtermék pedig a kutatásokat és az eredményeket összefoglaló monográfia legyen.[3] A Bizottság elvben elfogadta, hogy a munkát a tanszék vegye át, de miután megérkezett a konkrét pénzügyi keretterv, a következő ülésen egyes tagok azt már nyíltan ellenezték, mondván, hogy olcsóbban is el lehet végezni a kutatásokat, sőt egyes tagok ezek után még a tanszék kompetenciáját és munkatársainak ideológiai hovatartozását is boncolgatni kezdték[4], megfeledkezve arról, hogy tudományos intézményről van szó. Ezek után a Történelem Tanszék visszavonult, a bizottság pedig a munka leendő kivitelezője nélkül maradt.

A bizottság ilyenfajta döntése voltaképpen nagy kárt okozott a további munka menetében, hiszen késleltette a kutatások megindítását. Hónapok teltek el meddő ülésezésekkel, mire valami elmozdult a holtpontról. Időközben, 2001 májusában a sajtóban pályázat is jelent meg abban a reményben, hogy talán jelentkezik valamilyen intézmény vagy kutatócsoport, amely fel tudná vállalni a munkát.[5] Mivel sem szűkebb, sem bővebb pátriánk nemigen bővelkedik kompetens, a munka felvállalására felkészült és azt elvégezni hajlandó intézményben, illetve kutatócsoportban, végül is nem volt jelentkező a pályázatra. A bizottság ezért az elnök, dr. Dragoljub Živković javaslatára úgy döntött, hogy saját maga fogja felvállalni (külső munkatársak, adatgyűjtők stb. alkalmazásával) a kutatásokat. Ez újabb hiba volt, mert a bizottság tagjainak nagy többsége nem volt szakember, viszont legalább megindult az adatgyűjtés. Az elnök ez alkalomból így fogalmazott: „Sejtve a probléma bonyolultságát, kényességét és jelentőségét a többnemzetiségű Vajdaság valamennyi polgára szempontjából (a bizottság – a szerző megj.) nem csupán a felkutatottak és közzétettek mechanikus összegezését óhajtotta, ezért a tényfeltáró bizottság lassan kutatóközponttá vedlett át. A II. világháború idején a Vajdaság területén történt borzalmakra vonatkozó igazság feltárásához ugyanis tudományos

módszereken és hiteles forrásokon alapuló kutatási projektumot kellett kidolgozni. A projektumnak fel kellett ölelnie mindazokat az alapvető tartalmakat, amelyek a kutatást a tudományos kutatás szintjére emelik, mert más módon nem lehet eljutni az igazságig, a projektum legfőbb értékéig."[6]

Az első kutatási év folyamán a bizottság három történésztagja és elnöke kutatásokat és megbeszéléseket folytatott budapesti (*Hadtörténeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár*), zágrábi (*Állami Levéltár*), belgrádi (*Állami Levéltár, Muzej jevrejskih žrtava, Muzej genocida, Vojnoistorijski arhiv, Muzej istorije Jugoslavije*), továbbá vajdasági levéltárakban és múzeumokban (Újvidék, Zombor, Szabadka, Nagybecskerek, Kikinda, Ruma, Sremska Mitrovica, Versec és Fehértemplom).[7] 2001-ben elkészült két űrlap is, amelyek alapján megindulhatott az adatgyűjtés.[8] A kezdeti becslések szerint az áldozatok száma kb. 100–140 ezer volt. Ez azt eredményezte, hogy folyamatosan bővült az adatbiztosok száma a terepen. Az űrlapokat az adatgyűjtők elsősorban a még élő tanúk vallomásai, valamint a levéltári és múzeumi anyagban fellelhető adatok alapján töltötték ki. A begyűjtött űrlapok az időközben a Vajdasági Múzeumban létrehozott dokumentációs központba kerültek.

2002 vége felé a bizottsági üléseken felmerült az a kérdés is, hogy mit kell kezdeni a begyűjtött adatokkal, és hogyan kell feldolgozni, publikálni az összegyűlt anyagot. A rákövetkező évben az ülések fő témája e kérdés volt, de szó esett a Vajdaságból kitelepített németekkel való együttműködésről is. 2003-ban a bizottság tagjai ellátogattak Ulmba és Münchenbe.[9] Továbbá 2003 őszén több fontos döntés született a munka további menetét illetően. Ezek közé tartoznak a következők: az adatgyűjtés 2003 decemberével lezárult (ez azonban elhúzódott szinte a bizottság munkájának végéig); a begyűjtött adatokat és anyagot rendszerezve, 2004 elején eljuttatták az időközben történészekből, demográfusokból és egyéb szakemberekből létesült, a begyűjtött anyagot elemző csoport tagjainak (a tanulmányok kéziratleadásának határidejét a bizottság eredetileg 2004. április 30-ában szabta meg, de az adatgyűjtés elhúzódása miatt ez is eltolódott 2004. augusztus 10-ére).[10] A munka ilyenfajta befejezése után került volna sor 2004 közepén a bizottság és a Tartományi Képviselőház által rendezendő tudományos konferenciára és az Igazságfeltáró Bizottság négyéves munkájáról szóló jelentés elfogadására a Képviselőházban. A bizottság négyéves munkája során összesen 26 ülést tartott. A munkájáról szóló jelentést 2004. augusztus 13-án a Tartományi Képviselőház 33. ülésének második részében terjesztette be elfogadásra.[11] A jelentésben kiemelt helyet kapott az a megállapítás, hogy a bizottság sok szempontból – tekintettel arra, hogy 1941 és 1945 közötti eseményekről van szó – úttörő munkát végzett, mivel ez ideig a tudomány vagy csak kevéssé, a legtöbb esetben pedig egyoldalúan dolgozta fel a Vajdaság területén lezajlott háborús eseményeket, nem beszélve arról, hogy napjainkig még nem állították össze az össz ártatlan polgári áldozat objektív lajstromát, tekintet nélkül a nemzeti, vallási, ideológiai és egyéb hovatartozásra. A bizottság jóvoltából ez most nagyobbrészt elkészült.[12] A kutatások folyamán mintegy 130 000 űrlapot töltöttek ki az adatgyűjtők. Az ellenőrzés után kb. 90 000 adat pontosnak bizonyult, s a jelenlegi

állás szerint ennyire tehető a Vajdaság háborús emberveszteségc. Ezek az áldozatok nemcsak az 1941 és 1945 közötti korszak áldozatai, hanem az 1941 és 1948 közötti korszaké is, mert ha 1945-ben a II. világháború vidékünkön be is fejeződött, a háború végén létrehozott lágerek, munkatáborok egészen 1948-ig fennálltak, s azokban itteni németek és magyarok sínylődtek és haltak meg. Kutatnivaló azonban még mindig maradt, s a munka folytatását jelentésében az Igazságfeltáró Bizottság is javasolta. A Tartományi Képviselőház augusztus 13-i ülésén egyhangúlag elfogadta a bizottság jelentését (ami után remény mutatkozik a tudományos kutatómunka folytatására). A jelentés elfogadásával a bizottság megszűnt létezni, s a jövőben a kutatómunka már egy tudományos intézmény, az újjáélesztett Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia projektumának keretében folyik majd.

Az Igazságfeltáró Bizottság munkájának napjainkig gyakorlati politikai eredményei is voltak és vannak, még ha egyelőre csak nyilatkozatok és határozatok formájában is. A Vajdasági Képviselőház 2003. február 28-án tartott ülésén határozatban mondta ki, hogy „nincs kollektív bűnösség, a háborúban elkövetett bűnök egyéniek".[13] E határozat igazi értelmét azonban csak akkor tudná elérni, ha ezt a jelenlegi Államszövetség (Szerbia és Montenegró) parlamentje is törvénybe iktatná, sőt vele együtt ezt tenné a volt Jugoszlávia utódállamainak a parlamentje is, hiszen a kollektív bűnösségről szóló törvény – amelyet a II. világháború után fogadott el az új szocialista Jugoszlávia képviselőháza – az AVNOJ-i (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács – JNAFT) határozatokban gyökerezik, s annak meghozatalában a mai utódállamok akkori képviselői is kivették a részüket. A Tartományi Képviselőház 2003-ban még két olyan döntést hozott, amelyek kötődtek az Igazságfeltáró Bizottság munkájához. A parlament 2003. május 15-i ülésén határozat született arról, hogy a Képviselőház javaslattal fordul Szerbia kormányához, hogy a privatizáció során ne kerüljenek eladásra azok az ingatlanok, amelyeket a kollektív bűnösségről szóló törvény értelmében vettek el korábbi tulajdonosaiktól 1944–1945-ben.[14] A Képviselőház 2003. október 23-i ülésén nagy szavazattöbbséggel fogadta el a vagyon-visszaszármaztatásról szóló törvényjavaslatot[15], s Szerbia Képviselőházának továbbította megerősítés végett.

2004. szeptember 13-án és 14-én került sor az Igazságfeltáró Bizottság által korábban meghirdetett tudományos tanácskozás megtartására a Vajdasági Képviselőházban. A tanácskozáson szegedi, újvidéki, belgrádi, Sremska Mitrovica-i és németországi szakemberek vettek részt. A tanácskozás résztvevőit Aleksandar Kravić, a Képviselőház alelnöke, majd Tonči Stančić, Horvátország Szerbia és Montenegró-i nagykövete, Julijan Tamaš, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia elnöke, valamint Hans Supric, a Duna menti németek németországi képviselője köszöntötte. Valamennyien úgy értékelték, hogy az ún. Ankétbizottság, amelynek a feladata a II. világháború alatti események kivizsgálása volt, megnyitotta az utat Európa felé. A bizottság egyben jó úton járt, és közösségünk érettségéről tettek tanúságot olyan időkben, amikor a visszahúzó erők jelentékenyen hozzájárulnak ahhoz, hogy ne derüljön

ki az igazság. Üzenetük a Képviselőház szószékéről egyhangú volt: „Itt az ideje, hogy az igaz szó eljusson az emberekhez, a Vajdaság polgáraihoz."

Az Igazságfeltáró Bizottság elnöke, dr. Dragoljub Živković egyetemi tanár köszöntőjében elmondta mindazt, amivel a bizottság a négy év alatt foglalkozott. Szerinte elmúlt már az az idő, amikor az áldozatok csak árulók voltak, s ha ez az oka a nemzetek, a vallások, és a generációk közötti ellentéteknek, akkor Szerbia polgárainak mindenekfelett szüksége van az igazságra. Köztudomású, hogy Vajdaság felett 1944-ig ki uralkodott, de utána is, s a bűntény jellege mindkét esetben ugyanaz volt.

A tudományos tanácskozáson a két nap alatt összesen 13 előadás, beszámoló hangzott el. Ezeket tematikailag több csoportba oszthatjuk. Az egyiket azok a beszámolók (összesen öt) alkották, amelyek különböző szempontokból az egész Vajdasággal foglalkoztak. A következő csoportba tartoztak azok a beszámolók, amelyek a Szerémséggel foglalkoztak (három ilyen volt), Bánátról kettő volt, a bácskai eseményekről pedig három. Az előadásokat számos hozzászólás követte. A beszámolók egyelőre csak az Igazságfeltáró Bizottság által belső használatra elkészített CD-n olvashatóak, amely mintegy 500 oldal szöveget tartalmaz.

Az első átfogó elemzést dr. Željko Bijeljac, a belgrádi Jovan Cvijić Földrajzi Intézet újvidéki kutatóközpontjának a munkatársa készítette el a II. világháború előtti és utáni vajdasági demográfiai mozgásokról.[16] A tanulmány a Vajdaság nemi, életkor szerinti, vallási és nemzetiségi keresztmetszetét adja az 1921 és 1953 közötti időszakban. A szerző alapforrásai az 1921., 1931., 1948. és 1953. évi jugoszláv népszámlálások adatai voltak. Tanulmányában megállapította, hogy a Vajdaság területe (amely időközben változott, hiszen egy időben hozzátartozott Baranya és Nyugat-Szerémség is), jóllehet jelentős gazdasági forrásai voltak, és a történelem folyamán több spontán és tervezett betelepítést, migrációt élt át, mégis szinte napjainkig megtartotta multietnikus jellegét. Sajnos, munkájában dr. Bijeljac – noha a két világháború közötti és a II. világháború utáni korszakot vizsgálta – elmulasztotta a népszámlálási adatokat összehasonlítani az 1918 előttiekkel, hiszen minden népszámlálás bizonyos tendenciákat érvényesít, s csak a gondos összehasonlítás vezethet elfogadható eredményhez. A szerző részletesen leírja a XX. század húszas és negyvenes éveiben zajló betelepítéseket, de sehol sem mondja ki azt, hogy ezek a betelepítések lényegesen megváltoztatták e terület etnikai térképét. Inkább azt hangsúlyozza, főleg az 1945 utáni betelepítések esetében, hogy ezekre szükség volt, mert pótolni kellett a Vajdaság háború alatti emberveszteségeit, s csak szégyenlősen említi, hogy a betelepítéseknek nemzeti jellegük is volt. Inkább a szociális és a gazdasági szempontokra helyezi a hangsúlyt. Az sem éppen tudományos megállapítása, hogy a Bácskában 1941-ben végzett magyar népszámlálás adatai elferdítettek és pontatlanok, hiszen az előző két jugoszláv összeírás sem volt objektív, csak ezt éppen elfelejtette megemlíteni. Ebből kifolyólag a végkövetkeztetései is sántítanak, mert tanulmányában azt állítja, hogy a Vajdaság háború alatti népességcsökkenéséhez legnagyobb mértékben a magyar megszállók által elkövetett háborús bűnök és a németek kitelepítése

járult hozzá. Éppen csak a magyar lakosság számarányának csökkenésével nem foglalkozik közvetlenül, miközben azt is kimondja, hogy a nemzetiségek arányának csökkenése a Vajdaságban a természetes szaporulat csökkenésével, a vegyes házasságokkal, az újabb nemzetiségi csoportosulások kialakulásával magyarázható. Az ilyenfajta szemlélet már a múlté, s ma már sokkal figyelmesebben, reálisabban, dokumentáltabban kellene hozzáállni az efféle elemzésekhez, a korábbi ideológiai szemléletektől mentesen. Erre, sajnos, úgy tűnik, még várnunk kell.

Dr. Ranko Končar egyetemi tanár, a Vajdasági Múzeum igazgatója előadásában (amely nem szerepel az említett CD-n) a vajdasági megszállási övezetekről és a népfelszabadító hadsereg által létrehozott néphatalomról értekezett.[17] Mint mondta, az Igazságfeltáró Bizottság munkája során arra törekedett, hogy a bűntettet, azaz a bűnösséget univerzálisan mutassa be, eltérve a korábbi egyoldalú megállapításoktól. Beszélt a náci Németország által vezetett, Jugoszlávia elleni háborús doktrínáról, amelynek lényege a népek közötti összecsapások szítása volt. Szerinte minden megszálló rendszer, amely a mai Vajdaság területén létezett, nacionalista volt, mert mind a három megszállási övezetet az anyaállamokba inkorporálták, vagy azoknak a közvetlen hatáskörébe vonták. Ezzel egy időre eltűnt a jugoszláv jogi rendszer e területről. Kitért arra is, hogy az 1944-ben bevezetett katonai közigazgatás sokak szerint felesleges volt. Szerinte ez szükségszerű volt, miközben elutasította a kollektív bűnösség tézisét. Dr. Končar szerint a mai Vajdaság területén a II. világháború alatt léteztek a megszállókkal együttműködő erők, a passzivitást választó erők és az ellenállást szorgalmazó erők. A háború végén a megszállókkal együttműködők elleni eljárást a szövetségesek hagyták jóvá a Népfelszabadító Hadseregnek. Mint etnikumot csak a németeket érte kollektív megtorlás, habár voltak hasonló tervek a magyarok elleni kollektív megtorlásra is. A magyarok esetében azt állította, hogy aligha került volna sor 1944-re, ha nem lett volna az 1942-es razzia. Végső következtetése az, hogy a történetírás ez ideig sem titkolt semmit a XX. századról, amely a szélsőségek százada volt.

A következő előadó Jovan Mirković, a belgrádi Genocídium Múzeum munkatársa volt, aki az 1941 és 1945 között, de a továbbiakban (egészen 1948-ig) is létezett lágerekben sínylődő és elhalálozott áldozatokról beszélt.[18] A szerző számításokat is végzett arról, mennyi lehetett a Vajdaság lakossága 1941-ben, ám nem használta az 1941-es magyar összeírást. Számításait a jugoszláv összeírásokra és az azoknak az összehasonlítását végző más jugoszláv demográfusok adataira alapozza. Mirković fő forrása a háborús bűnökről és háborús bűnösökről készült 1964. évi összeírás volt, amelyről azonban megjegyzi, hogy nagymértékben pontatlan és hiányos, mert csak az ún. fasiszta terror áldozatait írta össze (azokat is hiányosan). Ennek ellenére munkájában leszögezi: a Vajdaságban a II. világháború alatt kb. 70 000 áldozat volt, amelyek közé beszámította az 1944 és 1948 közötti áldozatokat is. Szerinte ez a kérdéskör főleg a háború végi események és a háború utáni időszakban létrehozott táborok, elsősorban a németek, majd a magyarok részéről még kutatandók, mivel a jugoszláv történetírás erre még nem adott választ. Még ha szégyenlősen is,

Mirković már külön fejezetben foglalkozik a németek és a magyarok ellen elkövetett 1944 és 1948 közötti atrocitásokkal, habár itt óvatosságra int, és túlzottnak tartja az áldozatoknak a magyar és a német szakirodalomban és publicisztikában emlegetett számát. Pl. a magyar áldozatokét néhány ezerre teszi (nem igazán világos, milyen forrásokra alapozza állítását), de ide sorolta a népfelszabadító háborúban elesett magyar harcosokat is. Mindenesetre Jovan Mirković, még ha állításai vitathatóak is, a problémához való újszerű hozzáállásról tesz tanúbizonyságot, példáját a szerb történészeknek, demográfusoknak követniük kellene.

Dragan Cvetković, szintén a belgrádi Genocídium Múzeum munkatársa, a Vajdaság valódi háborús veszteségeiről számolt be, és erről írt egy hosszabb tanulmányt.[19] Cvetković abban hibázik, hogy munkáját kizárólag az 1964. évi összeírásra alapozza. Ennek megfelelően ő is, mint kollégája, a vajdasági emberveszteséget 70 000 körül állapítja meg (70 000 és 73 000 között). Becsületére váljék, hogy habár a jugoszláv kormány által 1964-ben lebonyolított, háborús bűnökről szóló összeírásra támaszkodik, tanulmányában elmondja azt is, hogy az mennyire felületes, szakszerűtlen és pontatlan. Tudni kell ugyanis, hogy az az összeírás azért készült, mert a XX. század 60-as éveinek elején felmerült az akkori Nyugat-Németország által Jugoszláviának fizetendő háborús kártérítés kérdése, ezért szerette volna a jugoszláv kormány minél több veszteséget kimutatni. Ez azonban a szakavatatlan szervezésen és adatgyűjtőkön elbukott, mert a Jugoszláviában és világszerte hangoztatott 1 700 000-es emberveszteség helyett csaknem 600 000 áldozat adatait tudták azonosítani. Emiatt a jugoszláv kormány elállt ennek az összeírásnak a megjelentetésétől, mert ennek alapján nem lehetett volna a németektől akkora kártérítást követelni. Így „bunkerbe" került az összeírás, s csak 1992-ben került nyilvánosság elé. Napjainkban folyik a revíziója, s most eszerint jelenleg a jugoszláviai II. világháborús áldozatok száma 647 733. Míg 1964-ben csak az egyik oldal áldozatait írták össze, s szigorúan tartották az 1945-ös évhatárt, hogy ne derüljön ki: az új jugoszláv hatalom lelkén is száradnak áldozatok, addig a mostani revízió felöleli az összes áldozatot, túllépve az 1945-ös évhatáron. A baj csak abban van, hogy a háborútól és az 1964. évi összeírástól is már sok idő elmúlt, s nem a rossz összeírás javításával és felújításával kellene annyit törődni, hanem az áldozatok számát a még meglevő források és egyéb anyag alapján más módszerekkel kellene megállapítani. Ezért tévedett Dragan Cvetković, amikor fenntartásai ellenére is az 1964. évi összeírás adataira támaszkodva akarta megállapítani az áldozatok számát, ez esetben a Vajdaságra vonatkozóan.

Dr. Milan Koljanin, a belgrádi Modern Kori Történettudományi Intézet munkatársa az 1941 és 1945 közötti vajdasági zsidó áldozatokról értekezett.[20] A szerző történész, és ez meghatározta a témához való hozzáállását is. A vajdasági zsidók szenvedéseit a levéltári források és a megjelentetett dokumentumok alapján mutatta be, miközben munkájában egészében is szólt a szakirodalomból már szinte teljesen ismert náci tervről, a zsidókérdés végső megoldásáról. Habár elítélően ír a megszállókról és azok viszonyulásáról az itteni zsidósághoz, azt – mint egyes más kollégái is – elismeri, hogy a három meg-

szállt vajdasági övezetben különbség volt a zsidókhoz való viszonyulásban, noha többször is kiemeli, hogy a németek (főleg a bánságiak) évekig készültek a II. világháború előtt a zsidók kiirtására e tájakról, mint ahogyan Magyarország és az itteni magyarság is követte a német példát.

A következő csoportba a Szerémséggel foglalkozó tanulmányok tartoznak. A konferencián három ilyen beszámoló hangzott el, és a CD-re is rákerült mind a három. Dr. Dušan Vuletić két tanulmánynak a szerzője, amelyek a szerémségi – elsősorban szerb – áldozatokkal és a műemlékrombolásokkal foglalkoznak.[21] Dr. Vuletić tanulmányai nem jelentenek nagy előrelépést, főleg a szemlélete miatt. Fő forrása a sajtó volt, és a régebbről már ismert közhelyszerű megállapításokkal a horvát usztasáknak és a helyi németeknek a szerbek ellen elkövetett bűneit emelte ki. Ami viszont újszerűnek számít munkáiban, főleg a másodikban, az, hogy részletesen leírja a Fruška gora-i ortodox kolostorok sorsát, miközben tételesen közli azok vagyonát is. A többi műemlékről, azok lerombolásáról, főleg az 1944/45-ös időszakban és később, szinte nem is tesz említést. A harmadik, Szerémséggel foglalkozó tanulmánynak két szerzője van: Hadži Božidar Pauković és Đorđe Bošković.[22] Ez a tanulmány már korszerűbb, mivel a szerbek és a zsidók 1941 és 1944 közötti szenvedésein kívül – még ha röviden is – bemutatja a németek sorsát 1944 és 1948 között. Azt is kiemeli a németekkel kapcsolatban, hogy a viszonylag fejlett szerémségi partizánmozgalom miatt 1944 előtt is érték őket megtorlások a népfelszabadító mozgalom tagjai részéről, mivel a megtorlást szolgáló eszközökben ezek sem válogattak, és emiatt kénytelenek voltak a kisebb településekről átköltözni a nagyobb városokba, ahol több német volt. A partizánok és a szovjet csapatok megérkezésével, még 1944 végén az új hatóságok hozzákezdtek a németek kitelepítéséhez. A szerzők számítása szerint a Szerémségből kitelepített németek száma 56 000–70 000-re tehető. A szerzők nyíltan írnak tanulmányukban az ártatlan németek megkínzásáról a partizánok részéről, valamint leírják életkörülményeiket a lágerekben (Zimony, Sremska Mitrovica, Ruma, Ürög, Vrdnik stb.). Pauković és Bošković szerint a fasiszta terrornak a II. világháború alatt több mint 21 000 áldozata volt (akik közül 15 000-en szerbek voltak). A németeknek 1941 és 1944 között 1330, illetve 1944 és 1948 között 1795 halálos áldozata volt.

A konferencia anyagából két tanulmány foglalkozik a bánsági áldozatokkal, mégpedig Milan Micić történelemtanár és dr. Dragoljub Živković egyetemi tanár munkái.[23] Mindketten tagjai voltak az Igazságfeltáró Bizottságnak, ami rányomta bélyegét tanulmányaikra is. Egészen más szemszögből közelítenek a problémához, mint az eddig ismertetett tanulmányok szerzői. Micić és dr. Živković is kevesebb részletet tárnak fel, s mindkettőjük tanulmányában nagyobb teret kaptak az általánosítások és azok az okok, hogyan kerülhetett sor olyan nagyméretű pusztításra. Živković professzor úgy fogalmazott, hogy az „ember szellemi energiája könnyen válhat a rombolás energiájává". Mindkét szerző nagy hangsúlyt helyezett tanulmányában az ideológiára, miközben szinte kiegyenlítik a fasiszta bűntetteket a kommunista bűntettekkel, hiszen ahogyan a Bánságban a németek lágerokat alakítottak (Nagybecskerek, Pan-

csova stb.), és megtorlásokat követtek el a lakosság felett (főleg nemzeti alapon), ugyanúgy a partizánok is táborokat létesítettek 1944 után, és ők is megtorlásokat követtek el nemzeti, de osztályalapon is. Dr. Živković külön kiemelte, hogy Mramorakban (Dél-Bánát) a német megszállók börtönt létesítettek mintegy 200 fogoly részére. A háború végén a partizánok ugyanott, ugyanúgy 200 német fogoly részére alakítottak tábort. Akkor mi volt a különbség a két hatalom között? – teszi fel a kédést a szerző. Végül ami még közös a Bánsággal foglalkozó tanulmányokban, az, hogy mindkét szerző több pozitív példát is említett arra vonatkozóan, hogy a háború alatt is voltak emberek, akik német létükre kiálltak a más nemzetiségű szomszédaik, barátaik mellett, s megkísérelték megmenteni őket.

Bácskával három tanulmány foglalkozik. Az első Zvonimir Golubović újvidéki történész.[24] Habár a szerző már a címben közli, hogy tanulmánya a háború utáni évekkel is foglalkozik, túlnyomórészt az 1941 és 1944 közötti eseményeket taglalja, azaz ahogyan fogalmaz: a „magyar megszállók" szerbek és zsidók ellen elkövetett bűntetteit. Golubović a korábbi műveiben hangoztatott közhelyeket ismétli el ebben a tanulmányában is, olykor kétes forrásokra hivatkozva, amikor az áldozatok számáról van szó, de számára sok esetben az is probémát okoz, hogy egyáltalán ki az áldozat, ki tekinthető annak. A tanulmányban több helyen is tetten érhető, hogy a szerző manipulál az adatokkal avégett, hogy a magyar hatóságok és a magyarok bűnét hangsúlyozza. Így egyrészt azt állítja, hogy az 1946-ban működött Ankétbizottság, amelynek feladata a háborús bűnösök összeírása volt, 5000 civil háborús bűnösről tesz említést, akik közül 4000 volt a magyar! Az állítás azonban nincs dokumentálva. Továbbá Golubović a magyarok elleni háború végi atrocitásokat is kétségbe vonja, illetve részben igazoltnak tartja, mert szerinte háborús bűnösökről van szó. Tanulmányában vitázik több olyan szerzővel is, akik az 1944/45-ös eseményekről írtak (Illyés Gyula, Cseres Tibor, Mészáros Sándor, Matuska Márton), mivel állításaik szerinte nincsenek kellően dokumentálva. Amíg tanulmányában részletesen leír mindent, ami a szerbek és zsidók sérelmeire vonatkozik, pl. számokat közöl, részletesen leírja a magyar táborokat, a kínzásokat, addig a háború végi és utáni, a németek és a magyarok részére létrehozott lágerokat csak megemlíti, s az ottani körülményekről, a kínzásokról és kivégzésekről nem beszél. Ha munkáját összevetjük a Bánsággal foglalkozó tanulmányokkal, akkor visszalépésről beszélhetünk, sőt azt is állíthatjuk, hogy az ilyen, illetve a letűnt kor ideológiáját magukon viselő művek aligha fogják előre vinni a problémakör objektív kikutatását, tudományos megvilágítását és az itteni népek közötti megbocsátás és megbékélés ügyét.

Matuska Márton és dr. A. Sajti Enikő egyetemi tanár előadásai, illetve tanulmányai az 1944 végi és 1945 eleji eseményekkel, a délvidéki magyarságot ért atrocitásokkal és azok korabeli, valamint későbbi visszhangjával foglalkoznak.[25] Matuska Márton a konferencián elmondta, és tanulmányában leírja a katonai közigazgatás bevezetését és annak intézkedéseit az itteni magyarokkal szemben. Kitért a tömeges kivégzésekre, internálásokra, táborokba hurcolásra. Ami akkoriban a magyarságot érte, azt nem szabad elhallgatni, fény kell

hogy derüljön a történtekre, meg kell nevezni a bűnösöket és az áldozatokat, s ezáltal meg kell szabadulnunk a traumától, ami évtizedeken át gyötört bennünket. Az út az igazság felfedéséig, amelyen végig kell menni, nehéz, de az első lépéseket már megtettük: a kutatások elindultak, eredmények is vannak, sok helyen ma már nyíltan meg vannak jelölve az áldozatok sírjai, és megemlékezünk róluk. Van, ahol ez még nincs így, s a továbbiakban arra kell törekednünk, hogy az eddigi fehér foltok eltűnjenek. Tanulmányában Matuska az eddigi eredmények és további feladatok ismertetése mellett részletesen ismerteti a téma irodalmát, amely külföldön, illetve szülőföldünkön jelent meg. Dr. Sajti Enikő tanulmánya a II. világháború végi és az az utáni magyar kormányok viszonyulását elemzi a délvidéki eseményekhez. A szerző felteszi a kérdést, hogy mikor értesült a magyar kormány az itteni magyarok elleni atrocitásokról, kik informálták, és mit tett? A válasz az, hogy már 1944 nyarától eljutottak az információk a magyar kormányhoz az itteni magyarság sorsának alakulásáról, s ezek az információk egészen 1946-ig érkeztek a Vajdaságból Budapestre. A magyarság elleni tömeges megtorlás ellenére a magyar diplomácia veszteg maradt, s habár egyes feljegyzésekben, információkban az áldozatok számát 30 000–60 000-re tették, a kormány nem lépett, sőt a párizsi békekonferencia előkészületeiben a magyar kormány már a jugoszláviai magyarság helyzetének javulásáról beszél, s a partizánok vérengzései a magyar diplomáciai aktákban eljelentéktelenedtek, s később már szinte meg nem történtekké váltak. Sajti Enikő megállapítása végül is az, hogy a magyar kormány azokban a napokban tudott a vajdasági és jugoszláviai magyarság sorsának alakulásáról, de nem cselekedett, méghozzá azért, mert Magyarország vesztes állam volt, erősen korlátozott diplomáciai és egyéb mozgástérrel, ugyanakkor a formálódó új magyar politikai elitben másféle elgondolások is megjelentek, elsősorban a szocialista internacionalizmus jegyében.

A kétnapos konferencián a meghívott szakembereken kívül felszólaltak még a zsidó közösség (Teodor Kovač) és a Duna menti (Hans Supric), valamint a vajdasági (Gerhard Burbach) németek szervezeteinek képviselői is. Valamennyien elégedettségüket fejezték ki a kutatómunka menetével és az első eredmények megjelentetésével kapcsolatban. Támogatták és kérték, hogy a folyamat ne álljon le, hanem még szélesebb körben folytatódjon, annál inkább, mivel a németek helyzetének kikutatása, a lágerek és az ottlakók adatainak begyűjtése nemrég kezdődött el. Ami azonban az adatgyűjtést illeti, még a mi esetünkben is sok kívánni- és kutatnivalót hagyott maga után. Itt kell elmondani azt, hogy a szerbek még csak el sem kezdték kutatni az áldozataikat, akik elsősorban mint osztályellenségek szintén a háború végi kommunista hatóságok áldozatául estek. Itt is ezres és tízezres nagyságrendekről beszélhetünk.

Végezetül annyit lehet megállapítani, hogy az előző összetételű Tartományi Képviselőház kezdeményezése ha vegyes érzelmeket váltott is ki a közvéleményben, de a szakmában – aminek a konferencián is tanúi lehettünk – elindított egy folyamatot, amelyet nehéz lenne visszafordítani. Az elkövetkezőkben – egyelőre csak ígéretek vannak rá persze – a kutatómunka valószínűleg folytatódni fog, s belátható időn belül sikerül majd elkészíteni egy olyan mo-

nográfiát vagy tanulmánykötetet, amely ideológiai és egyéb ismert ferdítésektől mentesen fogja bemutatni, mi is történt szűkebb pátriánkban a II. világháború alatt és az azt követő években. Ehhez még egy kicsit várni kell, de a jelekből ítélve nem sokat, hiszen mind elődeinkkel, mind az utódainkkal el kell számolnunk. Erre most van alkalmunk. A jég megtört, még ha az olvadás – a közhangulat egy részének fagyossága miatt – lassan történik is.

JEGYZETEK

[1] Zapisnik sa 1. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini Skupštine AP Vojvodine održane 22. januara 2001. godine

[2] Ua.

[3] Zapisnik sa 3. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, održane 22. februara 2001. godine

[4] Zapisnik sa 4. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine od 1941. do 1945. godine, održane 2. aprila 2001. godine

[5] Zapisnici sa 5., 6. i 7. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine održanih 14. maja, 21. maja i 12. juna 2001. godine

[6] Dr. Dragoljub Živković: *A kutatás fő sajátosságai* (kézirat)

[7] Pal Tibor: *Izveštaj o obavljenim istraživanjima u budimpeštanskim arhivima*, Novi Sad, 27. 08. 2001.; Zapisnik sa 9. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine održane 19. novembra 2001. godine; Izveštaj o radu između 9. i 10. sednice odbora; Pregled poseta arhivima i muzejima Vojvodine iz 2001. godine

[8] Upitnik za prikupljanje podataka o žrtvama; Popis spomenika kulture stradalih tokom II svetskog rata (1941–1945) u Vojvodini. Ezek az űrlapok elkészültek szerb és magyar nyelven is.

[9] Zapisnici sa 17., 18. i 19. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941–1945. godine u Vojvodini, održanih 8. maja, 5. juna i 4. septembra 2003. godine

[10] A bizottság elnöke, dr. Dragoljub Živković a leendő szerzők útbaigazítására egy kis tanulmányt készített *Metodologija analize podataka* címmel, amelyben vázolta azokat a szempontokat, amelyek alapján meg kell írni a tanulmányokat. Ezek röviden a következők: a tanulmányok kb. három szerzői ív terjedelműek legyenek, a tanulmányíró csak azokat az adatokat használhatja, amelyeket az Igazságfeltáró Bizottságtól kap vagy amelyeket az jóváhagyott, a tanulmányoknak csak azokkal az áldozatokkal kell foglalkozniuk, akik vajdaságiak voltak, a tanulmányoknak az összes áldozattal kell foglalkozniuk, s meg kell állapítaniuk az áldozatok nemzeti, vallási, szociális stb. hovatartozását, ki kell emelniük az ártatlan áldozatokat, minden következtetésnek tényeken kell alapulnia, az értékeléseknek tudományos megalapozottsággal kell bírni, egyetlen szerző sem jelentetheti meg munkáját előre mint résztanulmányt, hanem csak a többi tanulmánnyal együtt, egy kötetben. Azt is meghatározták, hogy a bizottság munkájának eredményeit négy kötetben publikálják. Mégpedig az első kötet az Igazságfeltáró Bizottság munkájáról szól, a második és harmadik kötet az ellenőrzött áldozatok névsorát tartalmazza, a negyedik kötetben kapnának helyet a megrendezésre kerülő konferencián elhangzó tanulmányok. Ezt a bizottság végérvényesen munkája befejezésének vége felé fogadta el, 2004. június 17-én a 24. ülésén.

[11] Zapisnik sa 33. sednice Skupštine AP Vojvodine održane 10. i 13. avgusta 2004. godine

[12] Izveštaj Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, Novi Sad, jula 2004. godine

[13] Zapisnik sa 21. sednice Skupštine AP Vojvodine održane 28. februara 2003. godine

[14] Zapisnik sa 22. sednice Skupštine AP Vojvodine održane 22. aprila i 15. maja 2003. godine

[15] Zapisnik sa 25. sednice Skupštine AP Vojvodine održane 23. oktobra 2003. godine

[16] A tanulmány teljes címe: *Demografsko stanje u Vojvodini pred drugi svetski rat i nakon završetka rata* (A vajdasági demográfiai állapotok a II. világháború előtt és annak befejezése után)

[17] Az előadás címe: *Okupacioni sistemi i sistem narodne vlasti* (A megszállói rendszerek és a népfelszabadító mozgalom által létrehozott hatalom)

[18] A tanulmány címe: *Žrtve u logorima 1941–1945. godine* (A lágerek áldozatai 1941 és 1945 között)

[19] A tanulmány teljes címe: *Stvarni gubici Vojvodine prema popisu „Žrtve rata 1941–1945" iz 1964. godine* (Vajdaság valódi veszteségei az 1941 és 1945 közötti háborús bűnökről készült 1964-es összeírás alapján)

[20] A tanulmány címe: *Jevreji žrtve rata 1941–1945. godine u Vojvodini* (Zsidó áldozatok Vajdaság területén az 1941 és 1945 közötti háborúban)

[21] A pontos címek: *Žrtve rata 1941–1945. godina sa područja Srema* (Az 1941 és 1945 közötti háború szerémségi áldozatai); *Sudbina kulturne baštine u Sremu u toku drugog svetskog rata* (A kulturális örökség sorsa Szerémségben a második világháború alatt)

[22] A tanulmány címe: *Srem u Drugom svetskom ratu. Analiza stradanja civilnog stanovništva Srema* (Szerémség a második világháborúban. A szerémségi civil lakosság veszteségeinek értékelése)

[23] A tanulmányok címei: Milan Micić: *Stradanje stanovništva severnog Banata 1941–1945.* (Észak-Bánát lakosságának meghurcolása 1941 és 1945 között) és dr. Dragoljub Živković *Stradanje stanovnika južnog Banata 1941–1945.* (Megtorlások a dél-bánáti lakosság ellen 1941 és 1945 között)

[24] A tanulmány teljes címe: *Uzroci, oblici i načini stradanja stanovnika Bačke 1941–1948. godine* (A bácskai lakosság meghurcoltatásának okai, formái és módjai 1941 és 1948 között)

[25] A tanulmányok címei: Matuska Márton: *Elnemzetlenítés magyar nézetből*; A. Sajti Enikő: *A magyar kormányok és a délvidéki magyarellenes megtorlások*

Fejős Andrea

AZ EMBERI JOGOK MAGASABB SZINTŰ VÉDELME A VAJDASÁGBAN – JOGRENDSZERÜNK ÚJ INTÉZMÉNYE, AZ OMBUDSMAN

I. BEVEZETÉS

1. Az ombudsman fogalma és feladata

Az ombudsman svéd intézmény[1], melyet ma kb. 150[2] állam jogrendszere ismer, valamint néhány szupranacionális szervezet is, mint például az Európai Unió.[3] Az intézmény mindenütt lényegében ugyanazon elven épül fel, de eltérések is vannak, mert ezen intézmény minden egyes állam *konkrét* társadalmi és politikai viszonyaihoz igazodik. Ezenkívül állandó evolúciós folyamat figyelhető meg, az eredeti svéd modell is változott[4] 200 éves létezése során.

Az ombudsman[5] svéd kifejezés[6], melynek magyar megfelelője az *országgyűlési biztos*, de használatos még a (jog)biztos, emberjogi biztos és az állampolgári biztos elnevezés is. Némely államok hivatalos jogi terminológiájában gyakran más elnevezést visel (pl. igazságügyi kancellár, népügyvéd vagy – mint Magyarországon – állampolgári jogok országgyűlési biztosa.[7] Ugyanakkor a nemi egyenjogúság kifejezése érdekében a nemzetközi jogban mind gyakrabban használatos az *Ombudsperson* (angol: person = személy) kifejezés.

Eredetileg független szubjektumot jelentett, aki a parlament nevében, annak megbízottjaként, védte a polgárokat a közigazgatási szervek és a közszolgálatok törvényellenes, szabálytalan és eredménytelen munkája ellen. Idővel mind erősebben bontakozik ki a polgárok védelmezőjeként, és így ma elmondhatjuk, hogy:

Az ombudsman leginkább a törvényhozó szerv által megválasztott[8] független szervet, vagyis hivatalos személyt jelenti, aki egyrészt a közigazgatási szervek és a közszolgálatok munkáját, másrészt az emberi jogok érvényesítését ellenőrzi.

Ellenőrző tevékenysége a törvényesség, a célszerűség, valamint az emberiesség szempontjaira egyaránt kiterjedhet. Mivel a törvényesség más mechanizmusokkal is ellenőrizhető (pl. közigazgatási perrel), az ombudsman védelmező szerepe a célszerűség és az emberiesség területén bontakozik ki. Nem létezik ugyanis egyetlen másik intézmény sem, amely megvédené a polgárokat a kisebb-nagyobb igazságtalanságoktól, a lassú ügyintézéstől, az embertelen bánásmódtól, amelyekkel, sajnos, a polgárok ügyeik intézése során nap mint

nap találkoznak a közigazgatási szervekkel és közszolgálatokkal való érintkezésben. Az ombudsman ellenőrző hatásköre magában foglalja majdnem mindegyik állami szerv[9], valamint közszolgálat munkájának az ellenőrzését. A gyakorlatban ez elsődlegesen a közigazgatási szervek munkájára vonatkozik, pl. a fegyveres erők, rendvédelmi szervek, büntetésvégrehajtási intézmények, valamint egész sor közszolgálat tevékenységére (pl. víz-, gáz-, áramszolgáltató, szociális, egészségügyi vagy oktatási intézmények) stb.

Az ombudsman tanácsadó jellegű intézmény is. A fenti tevékenységeken kívül együtt kell működnie a közigazgatással, és tanácsot kell adnia a szabályos munka érdekében, hogy közös erővel segítsék az emberi jogok tiszteletben tartását, illetve hogy megakadályozzák azok megsértését.

2. Az ombudsman működésének alapelvei

a) Függetlenség, amely lehet:

– Pénzügyi függetlenség (a megfelelő anyagi háttér biztosítása).

– Teljes függetlenség a hatalmi szervektől és intézményektől, illetve azok minimális hatása. Ezt segítik elő a szigorú összeférhetetlenségi szabályok, valamint hogy általában a parlamenti ciklusnál hosszabb időre választják az ombudsmant.

b) Hozzáférhetőség és elérhetőség

– A panaszosok számára az ombudsmannál kezdeményezett eljárások legyenek egyszerűek, gyorsak és olcsók.

c) Jogosultság a közigazgatási szervek felügyeletére

– A megfelelő törvényes keretek kialakításával elérhető, hogy az ombudsman követni tudja a különböző törvények végrehajtását, valamint a közigazgatási aktusok jogszerűségét és célszerűségét.

d) Közvetítői szerep

– Az ombudsman közvetít az állami szervek és a polgárok között, ami sokban hozzájárulhat a bizalom kialakításához vagy visszanyeréséhez. A polgár mindig számíthat arra, hogy a közigazgatási szervekkel való nézeteltérésekből eredő sérelmei orvoslására van egy kívülálló intézmény, amelyhez fordulhat. Az ombudsman ugyan állami szerv, de nem része a törvényhozó, igazságügyi vagy végrehajtó apparátusnak, így közvetíthet ezen állami szervek között is, illetve a központi és önkormányzati szervek között.[10]

3. Az ombudsman felépítése

Ezen intézmény legtöbbször egyszemélyi, de lehet többtagú szerv is.[11]

Az egyszemélyiség elvére épülő ombudsman is rendelkezhet egy vagy több helyettessel és külön szakszolgálattal.

Az általános hatáskörű ombudsman mellett egyre elterjedtebbek az ún. szakombudsmanok[12], az élet azon területein, ahol az emberi jogok védelmére fokozottabb figyelmet kell fordítani (mint pl. a hadügy, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok, oktatás, egészségügy, környezetvédelem stb.).

Ugyancsak új fejlődési irány az ombudsman decentralizálása, vagyis amikor egy központi szerv helyett több helyi, illetve regionális szerv létezik. Az

összetett államokra jellemző, hogy csak a tagállamok szintjén van ombudsman, szövetségi szinten pedig nincs.[13] Sőt ezen intézmény hatásköre vonatkozhat mindössze egy városra is.[14]

II. AZ OMBUDSMAN INTÉZMÉNYE SZERBIA JOGRENDSZERÉBEN

Az ombudsman bevezetésének nálunk hosszú története van. Az első kísérletek még a múlt század hatvanas–hetvenes éveiben történtek, amikor az ombudsman intézménye rohamosan terjedt a világban. Akkor azonban a szocialista társadalom szempontjából „burzsoá intézmény" volt, így az 1974-es szövetségi és köztársasági alkotmányokkal az ombudsman helyett a *társadalmi önigazgatási ügyész* (društveni pravobranilac samoupravljanja) intézményének bevezetésére került sor. Hatásköre nem az emberi (polgári) jogok, hanem az önigazgatás és a társadalmi tulajdon védelmére terjedt ki. Ez az intézmény kimaradt az 1990-es szerbiai és az 1992-es szövetségi alkotmányból, és így megszűnt létezni.[15]

A múlt század nyolcvanas éveiben újra aktuális volt ez a kérdés[16], és a későbbiek folyamán is sok szó esett róla tudományos körökben. Több alkotmányos tervezet is elkészült, melyekben az ombudsmannak mint az emberi jogok védelmezőjének kiemelkedő helye van.[17] Az akkori politikai hangulat azonban nem kedvezett az intézmény elfogadásának.

Az ezredfordulót követő politikai változások után hazánkban is lehetőség nyílt ezen intézmény bevezetésére. Mivel az alkotmány és a rendszerbeli kérdéseket szabályozó törvények jó része régebbi keletű, és a bukott rendszer szellemét tükrözi, az intézménynek nincs alkotmányos alapja, de reméljük, az új alkotmányban végre helyet fog kapni.

A. Az autonóm tartományi hatáskörökről szóló törvény[18] vagy népszerűen az *omnibusztörvény*, nagyon fontos lépés az ombudsman szempontjából, a Vajdaságot ugyanis közvetlen, törvénnyel előírt joggal ruházza fel, az ombudsman önálló megalapítására és szabályozására.

B. A helyi önkormányzatról szóló törvény[19] lehetőséget ad a polgári védelmező (gradanski branilac) bevezetésére[20] a községekben, az egyéni és a kollektív jogok és érdekek védelmezésére, a közigazgatási szervek, valamint a közszolgálatok munkájának ellenőrzésével. Ha a polgári védelmező megállapítja a törvényellenes és a szabálytalan munka fennállását, ajánlást és kritikát intéz az érintett közigazgatási szervhez vagy közszolgálathoz, valamint az ügyről értesíti a helyi képviselő-testületet és a nyilvánosságot.

A polgári védelmezőt a helyi képviselő-testület nevezi ki tekintélyes és politikailag neutrális személyek közül, a megválasztás feltételeit és eljárását részletesebben előirányozhatják az érintett helyi közösségek.[21]

C. Az omnibusztörvényben kapott felhatalmazás, valamint a VAT statútumának[22] alapján a Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza, a 2002. december 23-i ülésén meghozta *A tartományi ombudsmanról szóló határozatot.*[23]

E határozat 1/1. szakasza meghatározza a tartományi ombudsman fogalmát:

„A tartományi ombudsman mint független és önálló szerv gondoskodik valamennyi személy[24] alkotmánnyal szavatolt, nemzetközi emberi jogi szerződésekben megerősített és közzétett, a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaiban, Vajdaság Autonóm Tartomány törvényében és jogszabályaiban foglalt *emberi és szabadságjogainak védelméről és fejlesztéséről.*"

Az ombudsman különösképpen védi „az emberi és szabadságjogokat a tartományi vagy községi közigazgatási szervek[25], a tartomány vagy a község által alapított intézmények[26], meghatározott közigazgatási felhatalmazásokat gyakorló és közmegbízatásból eljáró szervek és szervezetek általi megsértésétől".

Az ombudsman felügyel az előbb említett jogszabályok alkalmazására, ellenőrzi a közigazgatási szervek eljárásainak törvényességét, célszerűségét és hatékonyságát, valamint kivizsgálhatja a közigazgatási szervek munkáját.

Működésének alapelvei a törvényesség, a pártatlanság, a függetlenség és az igazságosság.

1. Az ombudsman megválasztása

Az intézmény sikeres működésének feltétele: *függetlensége, önállósága és pártatlansága.* Ezen attribútumok biztosítása szempontjából különös jelentőségűek az ombudsman megválasztásának feltételeire és eljárására vonatkozó rendelkezések.

Az ombudsmant Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza mint a tartomány legfelsőbb szerve választja, a képviselők teljes számának 2/3-os szavazattöbbségével.[27] Függetlensége érdekében megbízási ideje 6 évig tart[28], és legfeljebb kétszer választható meg ugyanerre a tisztségre egymás után.

Függetlensége biztosítását szolgálják a szigorú megválasztási feltételek[29], és az összeférhetetlenségi szabályok[30] is.

Az ombudsman tisztsége objektív okokból[31], valamint a képviselőház általi felmentéssel szűnhet meg.[32]

Munkájáért csak a VAT Képviselőházának felel. Így a kifejtett véleményéért, valamint a hatáskörének ellátásában foganatosított cselekmények miatt nem büntethető meg és nem vonható felelősségre. Munkájában független. Nem kaphat utasításokat, valamint nem hajthatja végre egyetlen állami szerv megbízását, még a parlamentét sem.

2. Az ombudsman felépítése

A tartományi ombudsman az egyszemélyűség elvét követi. Az ombudsmannak öt helyettese van, melyek közül három egyes szakterületekre van szakosítva. Ezek pedig:

- *a nemzeti kisebbségek jogai*
- *a gyermekek jogai*
- *a nemek közötti egyenjogúság kérdései.*[33]

A helyettesek közül legalább egyet-egyet a kevésbé képviselt nem (nők) és a nemzeti kisebbségekhez tartozók közül kell választani.[34] Mandátumuk időtartama és újraválasztási lehetőségük megegyezik az ombudsmanéval.

Az ombudsman a szak- és technikai teendők ellátására *szakszolgálatot*[35] alakít. A szakszolgálat munkáját az ombudsman által kinevezett igazgató irányítja.[36]

Az ombudsman székhelye Újvidék[37], Szabadkán és Pancsován kötelezően helyi irodát nyit[38], de nyithat a tartomány területén más helységekben is.

Az ombudsman munkájához szükséges eszközöket a tartományi költségvetés biztosítja. A pénzügyi függetlenség elérése végett fontos, hogy az ombudsman javasolja az évi költségvetés nagyságát és szerkezetét, és hogy az ombudsman keresetének szorzószáma megegyezik a Végrehajtó Tanács tagjaiéval, a helyetteseké pedig a tartományi segédtitkáréval.

3. Az ombudsman hatásköre

Az ombudsman hatásköre mindenekelőtt az emberi jogok védelmére irányul:

a) az emberi jogok sérelme esetén, a közigazgatási szervek, illetve a közszolgálatok munkája vagy okmánya által az ombudsman:

- értesíti az illetékes szerveket és a szélesebb közvéleményt az emberi jogok megsértéséről
- átveszi és kivizsgálja az emberi jogok megsértésére vonatkozó folyamodványokat
- közvetít a viták békés megoldásában
- az illetékes szerveknél büntető-, fegyelmi és egyéb eljárás indítását kezdeményezheti

b) preventív intézkedéseket is ellát:

- figyelemmel kíséri az emberi jogok nemzetközi szabványainak alkalmazását
- tájékoztatásokat gyűjt az emberi jogok területét szabályozó törvények és egyéb jogszabályok alkalmazásáról
- serkenti az emberi jogokra való oktatást az élet valamennyi területén[39]
- eljárást kezdeményezhet az Alkotmánybíróság előtt
- a képviselőháznak és a Végrehajtó Tanácsnak javasolhatja az új jogszabályok meghozatalát és a meglevők módosítását[40]
- évi jelentést tesz az emberi jogok tiszteletben tartásáról (megsértéséről) a VAT Képviselőházának.[41]

Az évi jelentés különös jelentőségű, mert:

- általános képet nyújt az emberi jogok állapotáról és a jogbiztonságról a tartományban
- tartalmazhatja az egyes jogszabályok módosítására, illetve meghozatalára irányuló kezdeményezést, melynek célja a hiányosságok elhárítása és a közigazgatási szervek hatékonyabb munkája
- az ombudsman kérésére a képviselőház napirendre tűzheti és megvitathatja a jelentést
- megjelenik a VAT Hivatalos Lapjában és a tömegtájékoztatási eszközökben, így tartalma nyilvánosságra kerül.

4. Az ombudsman előtti eljárás

Az ombudsmanhoz fordulás nem formális és ingyenes. Mindenki hozzá fordulhat[42], aki úgy ítéli meg, hogy a közigazgatási szervek jogszabályaikkal vagy cselekményeikkel megsértették valamelyik emberi jogát, de önkezdeményezésű eljárást is indíthat. A sértett az ombudsmant folyamodvány benyújtásával értesíti. Ezt az elkövetett jogsértés és szabálytalanság vagy a vitás ügyben hozott utolsó aktus meghozatalától számított *egy éven* belül kell megtenni.

A benyújtott folyamodvány alapján az ombudsman legfeljebb 30 napon belül indít eljárást, ha az alábbi feltételek egyike teljesült:

– ha a folyamodó a *jogsértés orvoslására irányuló rendes jogeszközt kihasználta*[43], vagy

– ha az adott jogsértés orvoslására *nincsenek meg a jogeszközök.*[44]

Az ombudsman által folytatott eljárás több *szakaszra* osztható:

a) Miután az ombudsman értesült a folyamodvány tartalmáról, ellenőrzi annak valószínűségét, és a következő határozatokat hozhatja:

aa) A folyamodvány elutasításáról szóló végleges határozat[45], ha

– a folyamodvány nem tartalmazza a folyamodó személyes adatait
– a folyamodványt az egyéves határidő lejárta után nyújtották be
– a folyamodmány nem a közigazgatási szervek munkájára vonatkozik
– az eset körülményei és a bizonyítékok alapján az ombudsman úgy véli, hogy nincs szó az emberi jogok megsértéséről és más szabálytalanságról sem
– a folyamodó nem teljesítette a jogorvoslatokra vonatkozó feltételt
– ugyanebben az ügyben az ombudsman már korábban döntést hozott.

ab) A vizsgálat megindítására vonatkozó határozat, ha a folyamodvány eleget tesz az eljárás megindítására vonatkozó feltételeknek.

b) A bizonyítási eljárásban az ombudsmannak az a célja, hogy minél több adatot és információt[46] gyűjtsön össze a kérdéses ügyről, és hogy világos képet kapjon arról, hogy valóban helye volt-e a panasznak. E célból jogosult a közigazgatási szervektől megkérni mindazokat az adatokat és információkat, valamint közvetlen betekintést nyerni az iratokba, dokumentációba és adatgyűjteményekbe, amellyel az illető szervek rendelkeznek, az állam-, hivatali, üzleti és hivatásbeli titkot képező adatokat is beleértve. A közigazgatási szerv pedig köteles az ombudsman rendelkezésére bocsátani a kért adatokat és dokumentációt. Ezenkívül az ombudsman személyesen is megtekintheti az adott szerv munkáját. A megszerzett adatok tartalmát köteles titokban tartani megbízásának idején, de annak lejárta után is.

Ezek után az ombudsman megállapíthatja, hogy:

– az adott közigazgatási szerv már a vizsgálat folyamán elhárította az emberi jogok megsértését és az eljárást megszünteti
– nem sérültek meg az emberi jogok és a szervek eljárása sem volt szabálytalan
– valamely emberi jog sérelmet szenvedett vagy a munka folyamán szabálytalanság történt.

c) Ha megállapítja az emberi jogok megsértésének tényét, értesíti a folyamodót, és ajánlást tesz az illető szerv vezetőjének a panasz megoldására. Az illető szerv 15 napon belül köteles visszajelezni a megtett intézkedésekről.[47]

Az ombudsman:

- javasolhatja a közigazgatási szerveknek az eljárás törvénnyel összhangban történő megismétlését
- viselkedési szabályokat javasolhat a polgárokkal való munka és bánásmód fejlesztésére
- indítványozhatja a végső aktus végrehajtásának ideiglenes felfüggesztését
- kezdeményezheti fegyelmi, szabálysértési és bűnvádi eljárás megindítását.

Az alábbiakból látszik, hogy az ombudsman előtti eljárás elasztikusabb és kevésbé formális, mint más állami szerv esetében. Ez elősegíti a tényállás egyszerűbb és gyorsabb megállapítását. Másrészt éppen ezért nem hozhat érdemben döntést, és kényszereszközök alkalmazásával nem eszközölheti ki a közigazgatási szerveknél és azok hivatalnokainál a szabálytalanságok és törvénytelenségek elhárítását.

D. A népügyvédről szóló törvény javaslata[48]

2002 májusában Szerbia Köztársaság kormánya elfogadta az igazságügyi minisztérium javaslatát a népügyvédről szóló törvényről. Az SZK Képviselőháza viszont még mindig nem szavazta meg.

A javaslat szerint a *népügyvéd* (ombudsman) független és önálló szerv, mely gondoskodik az alkotmánnyal és törvénnyel, a nemzetközi szerződésekben és a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaival szavatolt emberi és szabadságjogok védelméről és fejlesztéséről, amelyeket Szerbia Köztársaság által alapított közigazgatási és más közmegbízásból eljáró szervek részéről sérelem ért.

Mivel Vajdaság Autonóm Tartomány határozata (melynek lényeges pontjaival már foglalkoztunk) a törvénytervezeten alapul, és a javaslat még változhat is, így csak a lényegbeli különbségekre és a hiányosságokra próbálunk rámutatni.

1. A törvényjavaslat fő hiányossága, hogy egyáltalán nem szabályozza a hatalom különböző szintjein működő ombudsmanok, a köztársasági, a tartományi és a helyi önkormányzat (község, város) egymás közötti viszonyát. Mivel a köztársasági ombudsman hatásköre kiterjed minden olyan közigazgatási szerv és szervezet munkájára (a köztársaság egész területén), amelynek alapítója a köztársaság, a tartományi a tartomány által alapítottakra, a községi a község által alapítottakra, így megtörténhet, hogy egy esetről egyidejűleg több ombudsman előtt folyhat eljárás (hatásköri összeütközés), sőt még az is, hogy egyazon eset kapcsán eltérő határozatot hoznak. Az ilyen esetek elkerülése végett fontos lenne a népügyvéd és a tartományi, valamint a helyi ombudsman közötti együttműködés (kölcsönös tájékoztatás a megindított eljárásról és a megtett intézkedésekről, információ- és véleménycsere stb.). Az együttműködés részletezése végett megállapodást is köthetnek.

2. A másik fontos hiányosság a népügyvéd eljárásában észlelhető. A tervezet szerint ugyanis az ombudsman csak akkor indíthat eljárást, ha a jogsértés elhárítására, amelyre a folyamodó rámutat, *minden* (rendes és rendkívüli) jogorvoslatot igénybe vett már, kivételesen korábban is indíthat eljárást, ha e jog-

eszközök alkalmazásával való eljárás befejezése veszélyeztetné az emberi jogokat.[49]

Tudván, hogy nálunk milyen hosszú ideig tart egy eljárás (több hónapig, sőt évig is), az ombudsman veszíthet azokból az attribútumaiból, melyek előnyei (gyorsaság, elasztikusság, nem formális eljárás).

A javaslat továbbá nem veszi figyelembe, hogy sok az olyan eset, amikor a közigazgatási szervek nem hoznak semmilyen aktust (pl. az okmányok elvesztése, méltánytalan személyes bánásmód, lassú ügyintézés stb. esetei). Ezen okokból kifolyólag a tervezetnek ez a szakasza módosításra szorul.

Csak a rendes jogorvoslatok kihasználását kellene igényelni, de csak azokban az esetekben, amikor ezek használata lehetséges.

3. Az ombudsman nagyobb függetlensége és önállósága érdekében a státusát érintő rendelkezéseket is módosítani kellene (kívánatosak lennének a mandátum időtartamára, a mentelmi jogára, a megválasztására, a megbízási idejének megszűnésére, valamint a tisztség alóli felmentésére vonatkozó módosítások).

4. Vannak más különbségek is, mint pl. a következő: a javaslat nem irányozza elő az ombudsman helyetteseinek szakosítását, a beadvány átadását elektronikus posta útján stb.

Megállapíthatjuk, hogy ebben a pillanatban a vajdasági határozat rendelkezései teljesebbek, pontosabb megfogalmazásúak és nagyobb figyelmet fordítanak a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaira.

III. AZ OMBUDSMAN GYAKORLATI TEVÉKENYSÉGE

1. Mit csinálhat az ombudsman a gyakorlatban?

Az ombudsman érdemben nem dönthet, így eljárása nem helyettesítheti sem a közigazgatási, sem a bírói döntést. Tevékenységét általában az jellemzi, hogy:

- vizsgálatot folytat
- ajánlásokat tesz
- közvetít a vitában álló felek között
- évi jelentésekben számol be tapasztalatairól
- eljárásokat kezdeményez
- a nyilvánossághoz fordul a médiumokon keresztül.

2. Mely esetek tartoznak a hatáskörébe?

Az elmondottakból kiviláglik: az ombudsman tevékenységét az jellemzi, hogy hatásköre nincsen szigorú jogi keretek közé zárva. Ugyancsak jellemző, hogy azon esetekben intézkedhet, amelyek egyetlen állami szerv hatáskörébe sem tartoznak. Tehát az emberi jogok ilyen sérelmei ezen intézmény nélkül védtelenek maradnának. Hatáskörébe tartozik például:[50]

- indokolatlanul lassú ügyintézés
- hátrányos megkülönböztetés
- nem megfelelő vagy téves tájékoztatás, a tájékoztatás indokolatlan megtagadása

– méltánytalan személyes bánásmód
– jogszabályt sértő határozat meghozatala
– a személyes adatokkal kapcsolatban ért sérelmek (az adatok tisztességtelen és csalárd módon való megszerzése, azoknak jogtalan felhasználása és nyilvánosságra hozása, a nyilvántartott adatokba való betekintés megtagadása stb.).

Az ombudsman hatáskörébe tartozó ügyek továbbá:
– állampolgársági ügyek
– menekültügyek
– betegjogi és egészségügyi igazgatási ügyek
– a fogyatékosok ügyei
– birtokvédelemmel kapcsolatos ügyek
– büntetőügyek és a bebörtönzöttek ügyei[51]
– rendőrséggel kapcsolatos ügyek
– építési és földhivatali ügyek
– környezetvédelmi ügyek
– áramszolgáltatással, gázszolgáltatással kapcsolatos ügyek
– víz- és csatornaügyek
– az oktatással kapcsolatos ügyek
– szociális ügyek
– munkajogi ügyek
– önkormányzattal kapcsolatos ügyek stb.[52]

3. Néhány példa a gyakorlatból

A példákban igyekeztünk az ügyek lényegét kiemelni.

a) A Pusztacsehin lakó, de dombóvári állandó lakhellyel rendelkező panaszos beadványában sérelmezte, hogy Dombóvár önkormányzata – arra hivatkozva, hogy életvitelszerűen nem tartózkodik a településen – megszüntette a két kiskorú gyermeke után járó kiegészítő családi pótlék folyósítását. Sérelmezte továbbá, hogy a pusztacsehi polgármester nem engedte a településre bejelentkezni, ezért a gyerekeit nem tudta óvodába, illetve bölcsődébe adni.

A panaszos állítása szerint a polgármesteri hivatalban egyértelműen elutasították kérelmét, a polgármester szerint viszont a panaszos csak szóban „érdeklődött" a bejelentkezés lehetősége iránt, kérelmet nem nyújtott be, ezért annak elutasításáról sem készült határozat.

A törvény előírja, hogy az ügyfél kérelmét szóban és írásban egyaránt előterjesztheti. A kérelmet annak tartalma szerint kell elbírálni, tehát az ügyfél „érdeklődését" bejelentkezési szándéknak kellett volna tekinteni. Az eljáró szerveknek tájékoztatniuk kell az ügyfelet jogairól és kötelezettségeiről. A folyamodó viszont nem kapott tájékoztatást arról, hogy szóban előadott kérelmét az eljárás megindításának tekintik, arról jegyzőkönyvet nem vettek fel, a kérelem elutasításáról határozat nem született. Így a panaszos jogorvoslati jogával sem élhetett. Mindezzel sérült a panaszosnak a jogállamiságból eredő jogbiztonsághoz, ezen belül a tisztességes eljáráshoz fűződő joga.

Az ombudsman helyettese felkérte a polgármestert, hasson oda, hogy a jövőben az előbb említett visszásságokra ne kerüljön sor, és hogy saját hatás-

körében vizsgálja meg, milyen módon tudna gondoskodni arról, hogy a családi pótlék elmaradt összegét a panaszosnak kiutalják. Ezt a polgármester meg is tette.

Továbbá a gyermek megfelelő testi fejlődéshez való joga sérelmét jelenti, ugyanakkor jogszabályellenes, ha az önkormányzat a kiegészítő családi pótlék folyósítását azért szünteti meg, mert a településen állandó bejelentett lakcímmel rendelkező szülő máshol él. Ennek kapcsán az ombudsman felszólította Dombóvár polgármesterét, hogy az önkormányzat képviselő-testülete a gyermekvédelem helyi szabályozásáról szóló önkormányzati rendeletét hozza összhangba az illetékes törvénnyel, s ez a felszólítás után a kétes jogszabályt hatályon kívül helyezte.[53]

b) A szabadkai Ker helyi közösség panasza az irodájuk közelében található szeméttelepre. A telekkönyv szerint ezek a földterületek (több mint 8 hektár) az Integral építőipari munkaszervezet és a Polet vállalat tulajdonaként vannak telekkönyvezve. Az Integral csődeljárása már több éve lezajlott, a Polet pedig még a nyolcvanas években az Integral részszervezete lett. A legvalószínűbb, hogy a csődeljárást lebonyolító bíró figyelmét elkerülték az említett parcellák, melyek továbbra is a nem létező cégek tulajdonaként vannak telekkönyvezve, de tulajdonképpen tulajdonos nélkül maradtak, és valószínűleg épp emiatt váltak szeméttelepré.

Az ombudsman irodája hamarosan követelni fogja e birtokok átírását a Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapjára (ez a megfelelő eljárás olyan esetekben, amikor csődeljárás után tulajdonos nélkül marad a vagyon). Ezek után a község igényelheti az alaptól ezeket a területeket, és fel is parcellázhatja.[54]

c) Egy fiatal, Szabadka környéki kismamát nőgyógyásza magzatvízvizsgálatra utalt be az újvidéki Nőgyógyászati Klinikára. Mivel az asszony érti, de rosszul beszéli a szerb nyelvet, ezért elkísérte a férje is. A fiatal házaspár elmondása szerint a megpróbáltatások már a klinika felvételi osztályán kezdődtek, ahol a nővér emelt hangnemben megkérdezte a férjet, hogy miért nem az diktálja be a személyi adatokat, aki állapotos. Amikor a kérdésre a férj azt válaszolta, hogy felesége nem tud szerbül, a nővér kiabálva válaszolta vissza:

– Hát ez szép! Itt él Szerbiában, és nem tudja a szerb nyelvet. Miért nem tanította meg, hiszen ez a maga szégyene is?!

A tortúra folytatódott a rendelőben. Miután az asszony egy kérdésre nem tudott válaszolni, a nővér ismét kiabálni kezdett:

– Majd itt megtanulsz szerbül, mert itt senki sem fog veled magyarul beszélni. Itt szemtelenkedik velünk, miért nem megy oda, ahol a maga nyelvét beszélik?!

Végül a vizsgálatot nem végezték el. Eleve egy kockázatos eljárásról van szó, mely vetéléshez vezethet. Egy nyilatkozatot is alá kell írni, mely szerint a kismama vállalja a felelősséget az esetleges hibáért. Érthető, hogy a történtek után az asszony nem bízott a klinika személyzetében.

A fiatal pár szabadkai nőgyógyásza megerősítette a történteket. A megpróbáltatások után a férj felhívta őt, és elmondott neki mindent. Erre a doktornő felhívta a klinikát. Előbb a nővérrel beszélt, s az vele is csak kiabált, majd az

igazgatót kereste meg, aki őt is felszólította, hogy tanítsa meg a pácienseit szerbül, mielőtt a klinikára küldi őket.

Ugyanakkor az orvosi gyakorlatban ismert az anamnézis és heteroanamnézis fogalma. Az első esetben a szükséges információk magától a pácienstől kaphatók, a második esetben viszont a páciens nem tudja elmondani a problémáját, egyebek között azért, mert nem érti a nyelvet.

Az érintett nővér elmondása szerint azonban nem igaz, hogy nemzeti alapon sértegette az asszonyt. Hasonló véleményen volt a klinika igazgatója is. Állítása szerint a szabadkai nőgyógyásznak ő nem mondta, hogy tanítsa meg szerbül a betegeit. Továbbá azt is mondta, hogy a heteroanamnézist naponta használják, és nem érti, hogy ha az érintett nő nem érti a nyelvet, esetében miért nem alkalmazhatták volna.[55]

A fiatal házaspár panaszával a Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkársághoz, valamint a tartományi ombudsmanhoz fordult a nemzeti alapon történő diszkrimináció gyanújával.

A titkárság beszélgetéseket folytatott 2004. január 14-én az újvidéki Klinikai Központtal a kisebbségi nyelv és írás hivatalos használatának szabályozásáról a Klinikai Központ, valamint szervezeti egységeinek munkájában. Ezek után a titkárság elkészítette az utasítás munkaváltozatát. Az utasítás a Klinikai Központ belső szabályzata lenne, melyet a központ igazgatója hozna meg. A megbeszélésen a felek két hónapos határidőt állapítottak meg, melynek keretében a Klinikai Központ tanulmányozhatta az utasítás szövegét, és állást foglalhatott alkalmazásának módjáról és dinamikájáról. Ez a határidő 2004. március 14-én lejárt. A titkárság március 31-én levelet intézett a Klinikai Központhoz és a Nőgyógyászati Klinikához, hogy értesítsék őket, meddig jutottak az utasítás tanulmányozásában, de válasz azóta sem érkezett.

A tartományi ombudsman irodája hivatalosan 2004. január 12-én kezdte meg munkáját. Ezen kezdeti fázisban az esetek sokaságával találta szemben magát. Magyarországhoz hasonlóan, a panaszok különböző szociális és gazdasági igényre vonatkoznak, valamint a jogbiztonsághoz való jog sérelmére. A panaszok sokasága a bíróság munkájára (főként a szabálysértési bíróságéra), a felügyeleti (szak)szolgálatok, a Szociális Védelmi Központ, valamint a Rokkantsági és Nyugdíjbiztosítási Alap munkájára vonatkozik. Az emberi méltósággal kapcsolatos ügyek elenyészőek.[56] Ez azzal magyarázható, hogy a polgároknak a demokráciával együtt kialakult piaci viszonyok okoznak fájó sérelmeket. El kell telnie egy bizonyos időnek ahhoz, hogy az emberi méltóságra vonatkozó panaszok is sorra kerüljenek. Ehhez nemcsak a polgárok emberi jogi „érzékenységét" kell növelni, hanem az is a feltétele, hogy az alapvető szociális bajok ne érintsék a társadalom nagy tömegét.[57]

4. A nyilvánosság jelentősége

Az ombudsman munkájában kulcsszerepet játszik a nyilvánosság, mely az ombudsman munkájáról főként a médiumokon keresztül értesül. Hozzájárulhat az intézmény tekintélyének növeléséhez, elősegítheti munkáját és infor-

mációkkal szolgálhat az emberi jogok esetleges sérelméről (hivatalból indított eljárás).

Említettük, hogy az ombudsman nem hozhat jogerős döntéseket, így a nyilvánosság segítségére van szüksége, hogy az illető szerv elfogadja ajánlását. A nyilvánosság jelentősége különösen kifejezésre jut az évi jelentések közzétételében, amikor azon személyek és szervek neve, melyek nem tartották tiszteletben az emberi jogokat, közlésre kerül.

A médiumoknak ugyancsak nagy jelentősége van az ombudsman létezésének kezdeti fázisában, mint például nálunk. Mivel jogrendszerünk teljesen új intézményéről van szó, nem várhatjuk el a polgároktól, hogy tudják, mely esetekben, milyen feltételek teljesítésével és hogyan fordulhatnak az ombudsmanhoz.[58] Ezen okokból kifolyólag egy átfogó kampányra van szükség! Ilyen gyakorlatot mutat az összehasonlító jog is. Az ombudsmanok rendszeres sajtótájékoztatókat tartanak, televízióban és rádióban jelennek meg stb. Tehát különböző módon edukálják a polgárokat elsősorban arról, hogy melyek az emberi jogaik[59], és hogyan lehet őket védelmezni. Ezért ki kellene használni a médiumok társadalomra gyakorolt tudatformáló hatását.

5. Záradék

Az ombudsman 200 éve keletkezett Svédországban. Rohamos elterjedése a múlt század ötvenes éveiben, az adminisztráció terebélyesedésével hozható összefüggésbe. Ebben rejlik az ombudsman mérhetetlen jelentősége, hogy az igazság védelmezőjeként, harcolva a bürokrácia ellen, elősegítse a demokrácia fejlődését. Hosszú hagyománya ellenére az emberi jogok védelmének korszerű és hatékony megoldási módszere.

Fontos kiemelni, hogy az ombudsman a *közigazgatási szervek* és a *közszolgálatok* munkáját ellenőrzi. Ellenőrző tevékenysége a törvényesség, a célszerűség és a hatékonyság szempontjaira egyaránt fontos. Az ombudsmanhoz fordulás nincs formaságokhoz kötve és ingyenes, de fontos, hogy a folyamodvány írásban történjen, hogy a jogsértés orvoslására irányuló rendes jogeszközöket kihasználták, illetve hogy az adott jogsértés orvoslására nincsenek jogeszközök. Az ombudsman munkája tulajdonképpen akkor kezdődik, amikor a jogi eszközök, lehetőségek kimerülnek.

Ellenőrző tevékenysége mellett az ombudsman jelentősen hozzájárul az emberi jogok fejlesztéséhez is. E téren különösen jelentős az emberi jogokról szóló oktatás serkentése. Hazánkban az emberi jogok érvényesítése az utóbbi évtizedekben alig-alig kapott teret. Nemcsak hogy a polgárok nem ismerik jogaikat, hanem előfordul olyan eset is, hogy a közigazgatási szervekben dolgozó hivatalnokok sem tudják az egyes emberi jogok tartalmát.[60] Mondhatnánk azonban, hogy a tételes jog területén[61] az emberi jogok szavatolása kielégítő lehetne, a probléma inkább ezen jogszabályok gyakorlati alkalmazásában van.[62] Továbbá a társadalom is általánosan elfogadott egyes viselkedési szabályokat, melyek szokássá váltak, de egyébként megengedhetetlen jogsértést jelentenek.[63]

Az ombudsman intézményének puszta létezése többszörös pozitív hatású. A külföldi tapasztalatok szerint egyrészt preventíven hat a közigazgatásra, amely azon igyekszik[64], hogy ne legyen kritika tárgya, így a gyakorlatban a közigazgatási szervek a kétes esetekben még döntéshozatal előtt tanácsot kérnek az ombudsmantól. Másrészt jelentősen hozzájárul a polgárok biztonságérzetéhez[65], mivel tudhatják, hogy van egy független és önálló szerv, amelyhez beadványaikkal fordulhatnak.

Az ombudsman hatásköre nincs szigorú jogi keretekbe zárva, így valódi hatása és helye az adott politikai rendszerben az ombudsman személyének tekintélyétől, egyéniségétől függ.

Az ombudsman intézménye, mint minden más új intézmény, egyelőre még munkája elején tart, és sok problémával találja magát szemben. Ezek közül a legfontosabb a költségvetési eszközök hiánya, ami egyelőre lehetetlenné teszi, hogy az iroda a tervezett számú emberrel dolgozzon. Ugyancsak gondot okoz, hogy maga az intézmény létezése és hatásköre még nem eléggé ismert a polgárok körében, így az esetek sokasága olyan tárgyakra vonatkozik, melyek megoldásában a tartományi ombudsman nem illetékes. Ezek azok az esetek, melyek a köztársaság által alapított szolgálatok munkájára vonatkoznak, és melyek megoldása a köztársasági ombudsman hatáskörében lenne, ezen intézmény azonban köztársasági szinten még mindig nem alakult meg.

A felmerülő problémák ellenére az ombudsman és helyettesei segítőkészek és optimisták, s talán akkor nekünk is hinni kell abban, hogy ez az intézmény, remélhetőleg a közeljövőben, más európai országokhoz hasonlóan, megállja majd helyét az emberi jogok területén, és jelentősen hozzájárul azok védelméhez.

JEGYZETEK

[1] Az ombudsman története 1713-ra nyúlik vissza, amikor az akkori svéd király, XII. Károly kinevezett egy nemest, aki távolléte idején a rendért és a nyugalomért felelt az országban. Jóval később, 1809-ben a svéd alkotmány is előirányozta ezen intézményt mint parlamenti megbízottat, aki már az államapparátus részeként a közszolgálatok hivatalnokai és a bírók felett végzett felügyeletet. Habár az ombudsman svéd eredetű intézmény, általános elterjedését a dán modellnek köszönheti. (Dánia 1953-ban vezette be ezen intézményt jogrendszerébe.) A dán modell sikere abban rejlik, hogy sokkal egyszerűbb volt a svéd elődnél, és jóval korlátozottabb hatáskörrel rendelkezett, ellenőrző tevékenysége nem terjedt ki a bíróság munkájára. Ugyancsak jelentős, hogy az első dán ombudsman, Stephan Hurwitz, világ körüli útra indult, hogy népszerűsítse ezt az intézményt.
Bővebben az ombudsman történetéről lásd: *Rodenje ombudsmana*, mely a bosznia-hercegovinai ombudsman irodájának honlapján található meg: www.ohro.ba, valamint Dragan Milkov: *O instituciji ombudsmana, uskladivanje prava Savezne republike Jugoslavije sa pravom Evropske Unije*, Niš, 1999, 53–55. o.

[2] A kelet-európai országokban az egypártrendszer összeomlását követő rendszerváltáskor került általános elfogadásra. Ezen államok közül elsőként Lengyelország (1987), majd Magyarország (1989) jogrendszerébe került be. A volt JSZSZK államok mindegyike ismeri az intézményt.

[3] Az EU ombudsmanjának hatáskörét az Európai Közösség megalapításáról szóló római egyezmény írja elő. Feladata, hogy magánszemélyek (az Unió állampolgárai és az

Unió területén tartózkodási joggal rendelkezők), illetve (Uniós székhelyű) jogi személyek bejelentései alapján intézkedjen az *EU intézményei vagy testületei* által elkövetett adminisztratív hiba esetén. Az Európai Bíróság munkájának ellenőrzése nem tartozik a hatáskörébe. Lásd: Európa A-tól Z-ig (magyar nyelvű változat), Budapest, 1998, 286. o.

[4] Egy időszakban (1915–1968) különvált a polgári és a katonai ombudsman, majd később újra egységes intézmény lett, de három ombudsmanból állt, akiknek hatásköre reszortok szerint oszlott meg. Ma ez a hivatal négy ombudsmanból áll, melyek közül egy a legfelsőbb parlamenti megbízott, aki a hivatal élén áll.

[5] A legfontosabb tudnivalókat az ombudsmanról általában lásd: *Šta je to ombudsman?* Bilten Saveznog ministarstva nacionalnih i etničkih zajednica, 2001/3. sz., 28. o.

[6] Ezen szó általánosan használatos minden különböző nevet viselő institúció megjelölésére, és egyazon elnevezés vonatkozik egyrészt az intézmény, másrészt e funkciót betöltő hivatalos személy megjelölésére (nem mint pl. bíró–bíróság).

[7] Bozóki Antal: *Emberi és kisebbségi jogaink*, Újvidék, 2001, 142. o.

[8] A svéd modellt, mely szerint az ombudsmant a törvényhozó szerv választja, sok állam nem fogadta el. Így pl. sok országban ez a feladat az államelnöké vagy a főkormányzóé (Ausztrália), vagy a minisztertanácsé (Franciaország), amely maga is a végrehajtó szervek egyike.

[9] A legtöbb esetben nem ellenőrzi a bíróságok munkáját (kivéve pl. Svédországban), a kormányét, és sehol sem ellenőrzi a parlament munkáját. A miniszteréknek, akárcsak egyes közigazgatási részlegek főnökeinek a munkája is általában ellenőrzése alatt áll, viszont kormánytagkénti politikai tevékenységük az ombudsman hatáskörén kívül esik.

[10] Deli Andor: *Az ombudsman intézménye*. Térfoglaló. Szabadka, 2003, 150. o.

[11] Pl. Ausztriában, ahol az ombudsman három tagot számlál, akik a legtöbb döntést egyhangúan, esetleg szavazattöbbséggel hozzák meg. Az osztrák ombudsman felépítéséről és hatásköréről lásd bővebben: Viktor Pickl: *Institucija ombudsmana u Austriji* – Volksanwaltschaft, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, XXIV, 3–4. szám, Novi Sad, 1990, 33–36. o.
Magyarországon ugyancsak három ombudsman van, azzal a különbséggel, hogy mindegyikük önállóan és függetlenül dönt a saját hatáskörében. Így az állampolgári jogok országgyűlési biztosa az állampolgárok alkotmányos jogait védi, az adatvédelmi biztos ellenőrzi a személyes adatok védelmét és a közérdekű adatok nyilvánosságát, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok biztosa ügyel a kisebbségi jogok tiszteletben tartására és a diszkrimináció kiküszöbölésére. Részletesebben lásd a www.obh.hu honlapot.

[12] Pl. Magyarország

[13] Pl. Kanada, Svájc, Olaszország stb.

[14] Pl. USA, Svájc stb.

[15] Bogoljub Milosavljević: *Ombudsman – zaštitnik prava gradana*. Beograd, 2001, 10. o.

[16] Újvidéken 1989-ben nemzetközi tanácskozást tartottak az ombudsmanról, melyen a résztvevők rámutattak az intézmény bevezetésének szükségességére Jugoszláviában. Az ott elhangzott beszámolók megjelentek az újvidéki Jogtudományi Kar kiadványában (Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu XXIV), 1990, 3–4. szám

[17] A javaslatokat lásd bővebben: M. Pajvančić: *Ombudsman u ustavnom sistemu Srbije – od ideje do realizacije*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, XXXVII. 2003, 1–2. szám, 45–52. o.

[18] Zakon o utvrdivanju odredenih nadležnosti autonomne pokrajine Vojvodine, *Službeni glasnik RS* 2002/6., 56. szakasz

[19] Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni glasnik RS*, 9. szám, megjelent 2002. II. 26-án

[20] 126. szakasz

[21] Ezen törvény alapján a polgári védelmezőket (ombudsmanokat) a községekben megtartott rendes választások után nevezik ki. Egyes községek azonban, nem sokkal a

törvény hatályba lépése után, rendkívüli választásokat tartva, megválasztották ombudsmanjaikat (pl. Szabadkán és Topolyán). Munkájukról lásd: Interjú Csernik Dénessel, Jogok és joggyakorlat, *Magyar Szó*, 2003. aug. 2., 3., 7. o., valamint a www.severnabacka.sr.gov.yu.

[22] *Službeni list APV* 1991/17., 21/2. szakasz, mely szerint a VAT Képviselőháza határozatokat és más általános okiratokat hoz az alkotmánnyal, törvénnyel és a statútummal összhangban.

[23] Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Službeni list APV* 2002, 23. szám, megjelent 2002. XII. 31-én.
A határozat tervezete is megjelent: Tamaš Korhec, Marijana Pajvančić, Dejan Ukropina, Ružica Žarevac, Biljana Mićašević-Kovačević: *Model zakona o ombudsmanu*, Forum iuris, Novi Sad, 2003

[24] Nemcsak az állampolgárok!

[25] A határozat szerint az ombudsman munkájának hatásköre *nem* terjed ki az *igazságügyi szervek munkájának* ellenőrzésére, erre esetleg közvetetten hathat, az institúció puszta létezésével, személyi tekintélyével, valamint a közvélemény által.

[26] Ennek a rendelkezésnek nagy jelentősége van, ugyanis az említett két törvény (A helyi önkormányzatról szóló törvény és Az egyes autonóm tartományi hatáskörök meghatározásáról szóló törvény) visszaadta az alapító jogot a VAT-nak és a helyi önkormányzatoknak, majdnem minden egészségügyi, oktatási és szociális intézmény felett.

[27] A 2/3-os szavazattöbbség politikai függetlenségét hivatott biztosítani.

[28] Az ombudsman mandátuma mindenhol meghatározott ideig tart (4–8 év), kivétel Nagy-Britannia, ahol ez a tisztség egy életre szól. A legtöbb államban szabály a 6 éves mandátum, mely ugyancsak az ombudsman pártatlanságát szolgálja, ez az időszak jóval hosszabb ugyanis mint a képviselőház és a Végrehajtó Tanács mandátuma.

[29] A határozat 7/1. szakasza értelmében ombudsmannak az a személy választható meg, aki:
– jugoszláv állampolgár
– okleveles jogász (kivéve: lásd a 7/6. szakaszt)
– kiemelkedő szakmai képességű és erkölcsileg feddhetetlen
– az emberi jogok, a közigazgatás vagy az igazságügy terén legalább 7 év szakmai gyakorlatot szerzett
– büntetlen előéletű, és nem folyik ellene bűnvádi eljárás.
Erre a tisztségre nem választható meg olyan személy, aki a megválasztást megelőző 12 hónapban olyan szervben volt tisztségen, melynek munkáját az ombudsman ellenőrzi, azzal a céllal, hogy ne kerüljön sor olyan helyzetekre, amelyekben az ombudsman eljárást indítana saját munkája, illetve az ő ellenőrzése alatt álló szerv munkája ellen. E tisztségeket részletezi a határozat 7/5. szakasza. Ezt a szabályt ismeri az összehasonlító jog is (pl. Magyarországon, ahol országgyűlési biztosnak nem választható meg az a személy, aki az azt megelőző 4 évben államelnök, parlamenti képviselő, alkotmánybírósági bíró, kormánytag, miniszterségéd, a helyi képviselő-testület tagja, közjegyző, ügyész, a rendőrség vagy a fegyveres erők tagja volt, illetve ha valamely politikai pártban dolgozott).

[30] A 7/2. szakasz szerint az ombudsman tisztsége összeférhetetlen egyéb köztisztség betöltésével vagy foglalkozásszerű tevékenységgel, a politikai pártokban vagy szervezetekben, szakszervezetekben, vállalatok és intézmények igazgató- és felügyelőbizottságaiban betöltött tagsággal, továbbá más olyan tevékenységgel és feladatkörrel való foglalkozással, amely hatással lehet önállóságára és függetlenségére.

[31] 9. szakasz

[32] Pl. ha tisztségét nem látja el szakszerűen, független és lelkiismeretes módon (lásd bővebben a 10. szakaszt). A tisztség alóli felmentéshez is 2/3-os szavazattöbbség kell, aminek célja, hogy ne lehessen a felmentés lehetőségével visszaélni. Pl. ha az ombudsman „útjában van valamely politikai pártnak".

[33] A helyettesek meghatalmazását és feladatkörét a határozat részletesen előírja a 15., 16. és a 17. szakaszban.

[34] Ez nem azt jelenti, hogy a nemek közötti egyenjogúság kérdéseivel megbízott helyettese feltétlenül nő, és hogy a nemzeti kisebbségek jogaival foglalkozó helyettes feltétlenül a tartományban megtalálható nemzeti kisebbségekhez fog tartozni. Ez a rendelkezés inkább hivatalosan elismeri azt az elvet, hogy a tartomány szerveibe be kell kapcsolni a nemzeti kisebbségek képviselőit is, és hogy gondot kell viselni a nemi egyenjogúságra.

[35] A szakszolgálat nagymértékben független a VAT Képviselőházától és végrehajtó szerveitől (lásd a 39. és 40. szakaszt).

[36] Dr. Vojin Dimitrijević professzor szerint ez a szakszolgálat legalább száz főt kellene hogy számláljon. Az ombudsman feladatát egy ember nem végezheti. Ahhoz, hogy ezen intézmény sikeres legyen, az adminisztráció segítségére van szüksége. Így szerinte megtörténhet, hogy ennek híján nem válik be maga az institúció, ami magával vonná a polgárok kiábrándulását és kérdésessé tenné az ombudsman létjogosultságát. Lásd: *Bilten Ministarstva za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore*, Beograd, 2003, 2. szám, 6. o.

Erre a számra utalnak az Európa Tanács által összegyűjtött adatok is 1997-ből: a lengyel ombudsman szakszolgálata 100 alkalmazottat számlált, a magyar 110-et, a brit több mint 200-at. Vannak más példák is: Finnországban 30 alkalmazottat számlál, Norvégiában mindössze 16-ot. Lásd: Bogoljub Milosavljević: *Ombudsman – zaštitnik prava građana*, Beograd, 2001, 67. o.

Mivel a szakszolgálatban dolgozók száma a költségvetési lehetőségektől függ, egyelőre 5 főből áll. Így az iroda a helyettesekkel és az ombudsmannal együtt 11 főt számlál. Terv szerint azonban megalakulásának kezdeti szakaszában 22, végső szakaszában 32 emberre lenne szükség.

[37] A tartományi ombudsmant 2003. szeptember 24-én választotta meg a VAT Képviselőháza (fél évvel később, mint ahogy a határozat előírta), *Petar Teofilović* személyében. Valamivel később, fokozatosan sor került a helyettesek megválasztására is. Dragomir Sekulić és Stevan Arambašić lettek az általános hatáskörű helyettesek, Góbor Zoltán a nemzeti kisebbségek jogaira, Danica Todorov-Jašarević a nemek közötti egyenjogúság kérdésére, valamint Mirjana Kordić a gyermekek jogaira szakosított helyettes.

[38] Helyi iroda egyelőre Szabadkán és Topolyán van. Eddig egy emberből állnak, akik fogadják a beadványokat, de ugyanakkor az esetek megoldására is jogosultak. A beadványról értesítik a tartományi ombudsmant és megbeszélés kérdése, hogy melyikük hatáskörében oldják meg a konkrét eseteket.

[39] Pl. tanácskozásokat szervezhet, kampányt indíthat az emberi jogok jelentős kérdéseiről a közvélemény értesítésére stb.

[40] Az ombudsman ezen jogosítványa igen jelentős. Munkájában ugyanis nemcsak az emberiesség, hanem a törvényesség elvével is kötelezve van. Vagyis a folyamodványokat a törvények alapján bírálja el. Így megtörténhet, hogy valamely közigazgatási aktus törvényes, de nem felel meg az emberiesség követelményeinek. A „rossz törvények" esetében az ombudsman ezen jogosítvány nélkül tehetetlen lenne.

Hogy ez a jogosítvány nemcsak jelentős, hanem hatékony is, bizonyítja a magyarországi állampolgári jogok országgyűlési biztosa tájékoztatójában található, 1995 és 2002 között végzett felmérés. Pl. A jogszabály-alkotásra irányuló törvényjavaslatot 53 esetben elfogadta az Országgyűlés és 21 esetben nem, a kormányrendeleti javaslatot a kormány 46 esetben elfogadta és 13 esetben nem. A jogszabály-módosítási javaslat 124 esetben került elfogadásra a törvényhozó szervben és 68 esetben nem, a kormányrendeletek elfogadási aránya pedig 63:37. A teljes táblázatot lásd: www.obh.hu/allam/2002/5.htm

[41] A jelentés tartalmazza:
– a beadványok számát és struktúráját
– a közigazgatási szervek munkájáról szóló általános értékelést (különös tekintettel a jogszabályok betartására)
– az észlelt mulasztásokat és az elhárításukra tett javaslatokat
– az egyes közigazgatási szervek és tisztségviselők bírálatát és dicséretét
– a nemzeti kisebbségi jog, a gyermekjog, a nemek közötti egyenjogúságra vonatkozó jog területén uralkodó állapotot.
Az ombudsman külön jelentést is tehet. Lásd a 38. szakaszt!

[42] Az ombudsmanhoz fordulhat a sértett személyesen, de annak örököse, gyámja, illetve felhatalmazottja és kívülálló harmadik személy is, nem kormányzati szervezet, egyesület vagy más szervezet, azon személy nevében (írásos felhatalmazása alapján), aki úgy ítéli meg, hogy emberi jogai veszélyeztetve vannak.
A folyamodványt írásban kell benyújtani (személyesen, postán, faxon, valamint elektronikus úton is a következő címre: *ombudsman.apv.@neobee.net*), minden formaságtól mentesen. Kivételesen szóban, jegyzőkönyvbe mondható (pl. írástudatlanok).
A folyamodvány *tartalmazza*:
– a folyamodó személyes adatait
– a szerv elnevezését (amelynek a munkájára a folyamodvány vonatkozik)
– a tényállást és a bizonyítékokat (amelyeken a folyamodvány alapul)
– mely jogeszközöket alkalmazták, illetve használták ki (az arra vonatkozó adatok).

[43] A 24/2. szakasz értelmében azonban az ombudsman az emberi jogok gyors és hatékony védelme érdekében jogosult arra, hogy bármely pillanatban közvetítsen és békítsen, valamint hogy eljárást indítson, ha ezen jogi eszközökkel *nem* éltek, vagy ha az említett jogeszközök alkalmazásával való eljárás befejezése *veszélyeztetné* az emberi jogok védelmét.
Vannak más megoldások is. Ausztriában, pl. az ombudsman kivétel nélkül csak akkor indít eljárást, ha az összes jogorvoslatot kihasználták. Svédországban az ombudsman megkezdi a folyamodvány vizsgálatát, ha a panasz az eljárásra és nem az érdembeli döntésre vonatkozik, akkor is, ha a bírósági per még folyik.

[44] Ezek a „rossz adminisztráció" (maladministration) esetei, amikor a közigazgatási szervek eljárása célszerűtlen és nem hatékony, illetve hivatalnokaik nem emberhez méltó bánásmódot tanúsítanak.

[45] Részletesebben lásd a 25. szakaszt

[46] A 27. szakasz szerint az ombudsman a tényállás teljesebb megállapítása végett a közigazgatási szervben foglalkoztatott valamennyi személyt, a folyamodót, tanúkat, szakértőket, valamint az információkkal és az eset körülményeire vonatkozó adatokkal rendelkező többi polgárt beszélgetésre hívhatja, és írásbeli vagy szóbeli nyilatkozatot és kiegészítő magyarázatot kérhet tőlük. Az említett személyek pedig kötelesek a meghívásnak eleget tenni.

[47] Ha az illető szerv nem jár el az ombudsman véleményével, javaslatával vagy ajánlásával összhangban, illetve ha nem értesíti a jogsértés elhárításáról tett intézkedésről, akkor az ombudsman értesíti az adott szerv munkájára felügyelő szervet, és ha ezután sem jár sikerrel, akkor értesíti a képviselőházat, a Végrehajtó Tanácsot és a közvéleményt is.

[48] A törvényjavaslat teljes szövegét, valamint a módosítási javaslatokat lásd: Tamaš Korhec és mások (lásd a 28. lábjegyzetet), 85–94. és 101–114. o.

[49] A tervezet 13. szakasza

[50] Érdekes a folyamodvány benyújtásának okait taglaló statisztikai felmérés, mely adatokat 1997-ben közölte az EU ombudsmanja. (Lásd: Dragan Milkov: *O instituciji ombudsmana, Uskladivanje prava Savezne Republike Jugoslavije sa pravom Evropske Unije*, Niš, 1999, 60–61. o.
– a kért válasz elmaradása 25%
– diszkrimináció 17%

– eljárás, védelem jogában elszenvedett sérelem 13%
– lassúság 9%
– igazságtalanság, hatalommal való visszaélés 9%
– hanyagság 8%
– a kötelesség végzésének elmaradása 8%
– jogi hiba 6%
– egyéb 4%.

[51] A tartományi ombudsman lépéseket tett a bebörtönzöttek emberi jogai védelmére. Élve jogosítványával, mely szerint bejelentkezés nélkül bemehet az elmegyógy- és börtönbüntetés-végrehajtási intézményekbe, a Vajdaság területén levő börtönbüntetés-végrehajtási intézményekben panaszládákat helyezett el, melyekbe a bebörtönzöttek panaszaikat helyezhetik. Így ezen személyek közvetlenül fordulhatnak az ombudsmanhoz. Ez nagyon jelentős lépés a bebörtönzöttek emberi jogai védelme szempontjából, ezenkívül ugyanis minden kontaktus a külvilággal az intézményen, illetve annak személyzetén keresztül valósul meg.

[52] Az ügyek teljes listáját lásd: www.obh.hu

[53] A magyarországi példát lásd bővebben: www.obh.hu, OBH 3768/2001.

[54] Lásd: www.sevemabacka.sr.gov.yu, a szabadkai polgári jogsértést elbíráló panasziroda 2002. áprilisi jelentése

[55] Lásd: *Magyar Szó*, Majd mi megtanítjuk szerbül!, 2003. október 17., 5. o.

[56] Például: Veszprémben nem engedtek felszállni a buszra egy kéményseprő tanulót, mert bepiszkolja mások ruháját. Az ombudsman úgy oldotta meg ezt a problémát, hogy szolgálati viseletté vált a nejlonköpeny, amelynek ára mindössze 350 forint volt! Lásd: Interjú Gönczöl Katalinnal és Polt Péterrel, *Fundamentum*, Budapest, 1999/1., 41. o.

[57] Magyarországon a Sonda Ipsos ombudsmanról készített felmérése sajátos kettősségre derít fényt. Az ombudsmanhoz fordulók döntő része a magát szociálisan hátrányos helyzetben érzők vagy ténylegesen hátrányos helyzetben levők közül kerül ki. Ennek ellenére ez a réteg kevesebbet tud az ombudsmanról, mint az értelmiségiek, a középosztálybeliek, a városiak, akik viszont ritkábban keresik fel ezen intézményt. Lásd: ibidem.

[58] A médiumok nagy jelentőségét bizonyítja a svájci Basel-Stadt kantonban az ombudsman irodája által végzett felmérés 2003-ban (Assessement of the Ombudsman Office, Innsbruck, 2003, 1. o.). A feltett kérdésre „Hogyan vagy ki által szerzett tudomást az ombudsman irodájának létezéséről?" meglepő volt a válasz. A megkérdezettek 64,4%-a szájról szájra való terjesztéssel, 10–10%-ban a jogászok, az orvosok és a közigazgatási irodák, 5%-ban a szociális szolgálatok ajánlották, és 3,4% az interneten szerzett tudomást róla.

[59] Az emberi jogok olyan jogosultságok, melyek kivétel nélkül minden embert megillet-nek, azáltal, hogy emberi lény.

[60] Mit jelent például a lakás- és levéltitok sérthetetlensége? Ez azt jelenti, hogy senki, még a rendőrség sem illetékes, kivéve a törvénnyel előírt esetekben, hogy bírósági meghagyás nélkül házkutatást végezzen, illetve, hogy a feladott levelet felbontsa. Így a gyakorlatban gyakran megtörténik, hogy a polgárok komoly emberi jogi sérelmeket szenvednek, és hogy annak nincsenek is tudatában (pl. a postás kézbesítés előtt felbontja a leragasztott borítékot, és kivesz belőle valamit).

[61] Az emberi jogok legfontosabb garanciái: Az emberi és kisebbségi jogokról és polgári szabadságokról szóló alkotmányos alapokmány, Szerbia Alkotmánya, valamint a megerősített és közzétett nemzetközi egyezmények és a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályai is.

[62] Lásd a Petar Teofilovićtyal készített interjút, *Dnevnik*, Zaštitnik građana od državne uprave, 2003. október 6., 5. o.

[63] Az iskolákban például gyakori a fülhúzás, a fizikai bántalmazás, a megszégyenítés, ami „normális"-nak számít, és sem a diákot, sem a szülőt, sem a tanárt nem érinti komolyan, pedig az emberi méltóság komoly sérelmét jelenti.

[64] A tisztségviselők „igyekeznek", hogy nevük ne kerüljön be az ombudsman évi jelentésébe.

[65] Ebből a szempontból az is fontos, hogy az ombudsman mint személyiség, nagy tekintélynek örvendjen, hogy az emberi jogaikban sérelmet szenvedettek bizalommal fordulhassanak hozzá (különösen, ha kisebb városról, községről van szó, ahol „mindenki mindenkit ismer").

IRODALOM

Assessement of the ombudsman office. Innsbruck, 2003

Bilten Saveznog ministarstva nacionalnih i etničkih zajednica. Beograd, 2001/3.

Bilten Ministarstva za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore. Beograd, 2003/2.

Bozóki Antal: *Emberi és kisebbségi jogaink*. Újvidék, 2001

Deli Andor: *Az ombudsman intézménye*. Térfoglaló, Szabadka, 2003

Dnevnik. Zaštitnik gradana od državne uprave, 2003. október 6.

Európa A-tól Z-ig (magyar nyelvű változat). Budapest, 1998

Interjú Gönczöl Katalinnal és Polt Péterrel. *Fundamentum*, Budapest, 1999/1.

Tamaš Korhec, Marijana Pajvančić, Dejan Ukropina, Ružica Žarevac, Biljana Mićašević-Kovačević: *Model zakona o ombudsmanu*. Novi Sad, 2003

Magyar Szó. Jogok és joggyakorlat, 2003. augusztus 2–3.

Magyar Szó. Majd mi megtaníjuk szerbül!, 2003. október 17.

Milkov Dragan: *Upravno pravo III*. Novi Sad, 1998

Milkov Dragan: *O instituciji ombudsmana. Uskladivanje prava Savezne republike Jugoslavije sa pravom Evropske Unije*. Niš, 1999

Milosavljević Bogoljub: *Ombudsman – zaštitnik prava gradana*. Beograd, 2001

Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Službeni list APV*, 2002/23.

Pajvančić Marijana: *Ombudsman u ustavnom sistemu Srbije – od ideje do realizacije*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, XXXVII 2003/1–2.

Szótár (összeállította: Orosz János), *A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatási szervekben és az igazságügyben*. Újvidék, 2003

Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni glasnik RS*, 2002/9.

Zakon o utvrdivanju odredenih nadležnosti autonomne pokrajine, *Službeni glasnik RS*, 2002/6.

Bosznia-Hercegovina ombudsmanjának honlapja, www.ohro.ba

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tájékoztatója, www.obh.hu

22. www.severnobacka.sr.gov.yu

Bálint István

MAGYARORSZÁG AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Vázlat egy történelmi pillanat megragadásához

Mint a villámok nyári zivatar idején, úgy csattogtak a hírek a magyarországi polgárok feje felett az EU-csatlakozás idején – május eleje előtt és után – a vágóhidak és tejüzemek jelentős része, minden második folyami komp, a boltok zöme és egyetlen játszótér sem felel meg az Európai Unió követelményeinek. Ugyanakkor a politikai élet – a történelmileg új lehetőségnek, a fejlődés meggyorsítása hatalmas esélyének kihasználására való összpontosítás helyett – aggasztó jeleket mutat. Mert még baloldali elfogultságnak lehetne minősíteni, amikor a *Liberation* c. francia baloldali napilap azt írja, hogy Orbán „nagyon populista és Európa-ellenes", de elgondolkodtató, amikor egy baloldalinak éppen nem mondható, tekintélyes német hetilap, a *Der Spiegel* írja, hogy az európai parlamenti választás Csehországban, Magyarországon és Szlovákiában diadalmenet „a zavaros programokkal és kétes demokráciafelfogással rendelkező populisták számára". Még inkább, amikor a bécsi *Kurier* azt állapítja meg, hogy az országban „hideg polgárháború" dúl. Ezzel a kettősséggel – az EU-csatlakozásból és az ország politikai erőinek a lényeges kérdésekre koncentrálást zavaró hozzáállásából adódó helyzettel – foglalkoznánk. A keretek és a terjedelem adta lehetőségek között, természetesen csak vázlatosan.

VAN-E POLGÁRHÁBORÚS HANGULAT?

Abban nincs semmi meglepő, hogy szélsőbalról és -jobbról egyformán bírálják a kormányt. Szélsőbalról, mert nem tartják elég baloldalinak. A *Kézfogás*, a *Baloldali Együttműködés* lapjának megfogalmazásában a megoldást „a kormány egyoldalúan a privatizációban és a megszorító intézkedésekben keresi". A szélsőjobb pedig frontálisan szemben áll az egész magyar politika minden áramlatával. Mert – írja Csurka lapja, a *Magyar Fórum* – „az unió kedvéért a két nagy párt és követői, az SZDSZ és az MDF feláldozták a magyar függetlenséget". Mert elveti az EU-csatlakozást, hisz – szintén a Magyar Fórum megfogalmazásában – „Ezt a szép, új világot adná nekünk a határok nélküli Európa, Moszaddal, izraeli biztonságiakkal, mosdatlan bankokkal és kifosztott néppel. Nem, ebből józan ember nem kérhet." A különbség ott van, hogy

a szélsőbal a meglevő politikai keretben – egyes részei még az MSZP-n belül is – képzelik el a harcot, a szélsőjobb viszont nyíltan hirdeti, hogy a magyar népnek – a politikai-parlamenti harcot mellőzve – szervezetten fel kell lázadnia az egész mostani politikai elit ellen. Mert (még mindig a *Magyar Fórum*ból idézve) „most mandátumhoz jutott párt külön-külön és együttvéve is felelős a nemzeti javak 80 százalékának rendszerváltásunk óta folyamatos, idegenek számára történt kiárusításáért, az 55 milliárd dolláros külső, az 1050 milliárd forintos belső államadósságért, a magyar gazdaság gúzsbakötöttségéért, a nemzetközi szervezetek diktátumáért". Mert a hivatalos politika és annak részeként a Fidesz („Viktor, a köpönyegforgató" – hirdeti a lap első oldalas címe) csak akadálya annak, hogy a magyar nép, felismerve a helyzetet, fellázadjon ellene: „A magyar népet most valami és valaki féken tartja, és eteti a változás reményével, amiért semmit sem kell csinálni. Ez a Fidesz és ez Orbán Viktor" – hangoztatja Csurka.

Abból azonban még nem lesz polgárháborús hangulat, hogy Csurka lapja és pártja, a MIÉP a magyar nép fellázadásának szükségességét emlegeti, sőt még abból sem, hogy lehetnek és vannak is még szélsőségesebbek, akik ezt a lázadást komolyan is veszik. Ennek alapján még nem kellene a külföldön aggódóknak „hideg polgárháborút" emlegetniük. És túlzásnak kellene tekintenünk azt is, amikor a már idézett *Kézfogás* a jobboldali veszély ellen mozgósít. A jelszóval: „Meddig lehet ismételgetni, hogy Magyarországon egyáltalán nincs jobboldali veszély, miközben vészesen nyomul előre a jobboldal." Mozgósít, mert „mindent el kell követni a fő veszély, a szélsőjobboldallal szövetkező Orbán-párt kormányra visszakerülésének, egy új »konzervatív-keresztény« álparlamenti rezsim megakadályozására". De el kell gondolkodnunk, amikor a magyar szellemi élet szavahihető képviselői figyelmeztetnek a veszélyre. Vagy általánosságban fogalmazva, mint Mihályi Károly kritikus tette a *Népszabadság* hasábjain: „A holtnak remélt kísértetek ugyanis nem hajlandóak visszatakarodni a temetőbe. A mi nacionalista, rasszista kísérteteink is mind hangosabban csörgetik láncaikat." Vagy a politikai élet alakulásának jelenségeiből vonnak le messzemenő következtetéseket, mint Szakonyi Károly író (ugyanott): „Felrémlenek a vad, izzó gyűlölettel teli tömeghangulatok. Olykor egy-egy tüntetésen. Ünnepi szónoklatban. Mintha kibiztosított kézigránáttal dobálódznának ilyenkor. Tüzet lobbantanának benzinhordók körül. Mintha megszállná őket a tomboló őrület . . . Mi, akik átéltük, tudhatjuk, hogyan kezdődnek a végzetes események. Akad egy-két hisztérikus őrült, és nincs megállás a pusztításig. Nyugodjunk már meg, az istenért."

Maga a közvélemény megoszlik ennek a helyzetnek a megítélésében. A többség sodródik a mindennapi gondok és a különféle politikai jelszavak világában. A helyzetről elgondolkodók egyik része azt vallja, hogy nem polgárháború, hanem az ország tespedésének folytatása veszélyeztet. Mert csak arról van szó, hogy a rendszerváltással megteremtett sajátos körülmények között kialakultak a magukat feltételesen bal-, illetve jobboldalként megkülönböztető erők, amelyek között – a demokráciát sohasem ismerő magyarországi körülmények között, a parlamenti demokrácia alapszabályát felrúgva – olyan ál-

landó választási küzdelem folyik, amely már polgárháborús jeleket is mutathat. Valójában azonban a szembenálló erők egyaránt a rendszerváltás és a sajátos helyzet termékei, tehát nincs is igazi összetűzés közöttük. Ezért beszél Nádas Péter író a „horthyzmus és a kádárizmus frigyéről". Így szerinte a látszólagos nagy harc mögött az áll, hogy „dzsentrik és cselédek mindig olyan pénzeket akarnak elkölteni, amelyeket nem keresnek meg", viszont „a fejek tartósan üresek". Ezért írja Tamás Gáspár Miklós: „A vezetők körében a jobboldalon vannak a plebejusok, a baloldalon a mágnások, az urak. Mert ők a régiek. Miféle konzervativizmusra számíthatunk így? Nyilván semmilyenre. Milyen demokratikus szocializmusra számíthatunk így? Nyilván semmilyenre. De baj, az lesz."

Az elgondolkodók másik része tényleges veszélyt lát a politikai életnek a sajátos alakulásában (egyesek közülük a polgárháborús hangulat kialakulásának veszélyét is látják). Mert az még nem veszélyes, amikor egy magát hungaristának mondó maroknyi csoport (nyíltan felidézve a múlt kísérteteit) azt hirdeti, hogy hungarista államot kell teremteni, amelyben nincs helye az ettől az eszmétől eltérő véleménynek, tehát nyíltan árulónak kell nyilvánítani mindenkit, aki nem azonosul ezzel az eszmével, mert aki nincs velünk, az ellenünk van, aki pedig ellenünk van, azt meg kell semmisíteni. A veszély abból ered, hogy egy nagy politikai párt – amelynek minden esélye megvan arra, hogy hamarosan kormányra kerül – komolyan (a fenti gondolatra emlékeztetve) azt képzeli és híveivel azt akarja elhitetni, hogy ő a „nemzeti". (Még az egyik vajdasági magyar pártunk is a „nemzeti irányultságú" és „nemzeti érzelmű" pártok diadaláról zengedezett hivatalos állásfoglalásában az európai parlamenti választások magyarországi eredményei kapcsán. Ugyanaz a párt, amely – az Orbánt még mindig a magyar polgári kormány miniszterelnökeként emlegető *Demokrata* c. budapesti hetilaphoz hasonlóan – 2004-ben is „Miniszterelnök Úr"-ként emlegeti, amit nem közvetlen megszólításként, hanem sajtóközleményben a magyar politikai tudat poltronizmusnak nyilvánítana még egy tényleges miniszterelnök esetében is, nem egy ellenzéki vezér esetében, akinek a parlamenti demokráciának a rendszerváltás két előző miniszterelnöke által betartott szabálya szerint a parlamenti választások elvesztése után le kellett volna mondania pártvezetői tisztségéről.) Mert ez nemcsak ellentmond a parlamenti demokrácia alapszabályának, amely szerint a nemzet része minden szavazó és nem szavazó polgár, minden parlamenti párt „nemzeti", csak másképp, hanem a legkülönbözőbb veszélyek forrása is. Mert ha ő a „nemzeti", akkor vele szembeszegülni legalább „nemzetidegenség", sőt „nemzetellenes" hozzáállás. Akkor a nemzeti érdek már megengedheti, sőt megkövetelheti a határozottabb fellépést mindenkivel szemben, aki a „nemzet" ellen van.

Ehhez még hozzátehetjük: ha a hatalom 2002. évi elvesztése ilyen jelenségeket szülhet, akkor rossz belegondolni, mit csinál ez a párt, ha legközelebb elveszíti a választásokat, hiszen a parlamenti demokrácia nem ismer örökké kormányzó pártokat, tehát nyilvánvalóan nem maradhat örökké kormányon, még ha meg is nyeri a következő választásokat. Népfelkelést, nemzeti forradalmat csinál? Hisz máris szinte félni kell a Fidesz-ellenes álláspontok meg-

vallásától. (Szavahihető vélemények szerint csak azért történhetett meg, hogy a magyarországi közvélemény-kutatás Fidesz-győzelmet hirdetett a szavazóhelyek bezárása után a 2002-es választásokon, mert 2002-ben, az akkor már NATO-tag Magyarországon a szavazásról távozó polgárok nem merték megmondani, hogy nem a Fideszre szavaztak.) Már ma is komolyan veszik, hogy a nemzeti érdek, a nemzeti érzelem csakis Fideszes politikát enged meg (nem tűrve még az MDF önállósodását sem). Már ma is valami népfront alapon történő szervezkedéssel, valami örökös Fideszes hatalomra készülnek. Nemcsak a választóknak hirdetik, hogy ők aztán minden problémát megoldanak, hanem egyenesen nemzeti kötelezettségnek nyilvánítják a hatalom megszerzését, és persze utána megtartását. Innen már csak egy lépés a hungarista gondolkodás, amely szerint, aki másképp gondolkodik, azt meg kell semmisíteni. És ez a felfogás már lehet a polgárháborús hangulat gerjesztője.

Mi valahol a középúton vagyunk a két ellentétes vélemény között. Lehet, hogy kifelé „hideg polgárháború"-nak tűnhet, de valójában nincs polgárháborús veszély, még csak hangulat sem Magyarországon. Pusztán arról van szó: a politikai élet úgy alakult, hogy az EU-csatlakozás előtt akadálya lett az ország tényleges EU-tagságára való felkészülésének, utána pedig akadálya lett annak, hogy – az erők elpocsékolása helyett – minden erőt a nemzet előtt megnyílt nagy esély kihasználására összpontosítsanak. Ennek csak kisebbik része az a felfogás, amely az EU-ban a koldusok mennyországát látta, ahol mindenki annyi pénzt kap, amennyit akar. (Mindenki csak azt számítgatta, mennyi pénzt kapnak, az ellenzék azért támadta a kormányt, mert szerinte nem csikart ki elég pénzt, a csatlakozás ellenfelei azzal ijesztgették a polgárokat, hogy „nettóbefizetők" lesznek. Eszükbe sem jutott feltenni a kérdést, hogy akkor miért legyenek az EU mellett azok, akik Magyarországnak a segélyeket adják? Nem vettek példát a szlovénekről, akik tényleg „nettóbefizetők" lesznek, mégis nagyobb arányban mondtak igent az EU-ra, mint a magyarok.) És ezért a megdöbbenés, amikor kiderült, hogy az EU-ban az esélyeket (az egymásnak ellentmondó ír és görög példa tanúsága szerint) csak azok tudják kihasználni, akik a versenyt állják, akik a felkészülést komolyan veszik. A kedvezőtlen alakulásnak a leglényegesebb része, hogy a politikai élet az igazi problémákra való koncentrálás a közös nemzeti erőfeszítés akadálya.

Ennek egyik forrása, hogy a magyar társadalom nem számolt le igazán a múlttal. Egy általunk már korábban használt – fantiregényekből kölcsönzött – hasonlattal az ország nem tudott a reális európai időbe eljutni, hanem az időben elveszve a múlttal való nagy európai kibékülés, a visszavágás örökös bűvkörének véget vető francia–német kiegyezés helyett folytatja a szovjet korszak alatt abbamaradt harcait. Kifelé is Trianon körül, ami most nem témánk, befelé is, amit egyesek a horthyzmus (ebbe vegyülnek néha a „szálasiizmus" elemei) és a kádárizmus harca folytatásának mondanak. Nem számolt le a szovjet múlttal. Mert az Orbán-kormány 3 milliárd forintból múzeumot emelt a kommunizmus áldozatainak emlékére, amely – Szántó T. Gábor író szavaival – „történelemtorzító, tendenciózusan elfogult, de látványában imponáló, hatásában megindító, technikailag kiváló". De a társadalom nem számolt le ezzel

a rendszerrel. Sőt magához a leszámoláshoz is rosszul fogtak hozzá. Volt ugyanis egy korszak, amikor a Fidesz azt hitte, hasznot húzhat abból, hogy fiatalok, tehát nem ők, hanem az apák voltak a besúgók, és Medgyessy ellen nagy kampányt kezdett D–209-es múltja miatt. Holott ha egy kicsit számolt volna, inkább választja az amerikai megoldást, amely tíz év börtönnel sújtja a CIA-ügynök kilétének felfedését, és nem kockáztatja a későbbi bonyodalmakat. (Ez a kémmúlt azonban része lett a magyar sajtó történelmében példátlan kampánynak Medgyessy ellen. Most aztán sajnálkozhatnak: Magyarországnak Medgyessy előtt nem volt és a következő fél évszázadban biztosan nem is lesz olyan miniszterelnöke, akit – az összejöveteleken való találkozások egész sorát nem számítva – két év alatt kétszer fogadott az amerikai meg a francia elnök egyaránt.) Az egész kampány azért volt melléfogás, mert a kémeket egész másképp kezelik. (Németországban a kémek jegyzékét államtitokká nyilvánították, az „ügynökök"-et dobták csak oda a közvéleménynek.) Az ügynökök, „besúgók" pedig a rendszer szerencsétlen áldozatai, akiket elsősorban a „disszidensek" körében toboroztak. (Tőkés László elmondta, hogy ő adott egy nyilatkozatot az állambiztonságnak, de nem írta alá, Walesa alá is írta, de nem csinált semmit.) Ha ugyan nem jelentkeztek önként, hisz a Gestapo eldicsekedett (az NKVD és az ÁVO is dicsekedhetett volna), hogy egész Európában nem találtak annyi önkéntes „besúgó"-t, mint Magyarországon. És, amíg az ügynökhistóriákkal voltak elfoglalva, elmulasztották a leszámolást magával a rendszerrel, aminek következtében a kádári múlt utáni nyílt nosztalgia (az 1998. évi választások előtt a közvélemény-kutatás kimutatta, hogy ez a nosztalgia erősebb a Kisgazdapártban, mint az MSZP-ben) éppúgy megmaradt, mint az osztogató állam visszasírásától, sőt visszakövetelésétől a „kommunista erkölcs" ifjúkommunista hévvel való szolgálatáig a kádári rendszer annyi maradványa. Hogy a Fidesz több vezetője nagyobb kommunista legyen, mint Medgyessy.

Még kevésbé volt teljes a leszámolás a horthysta múlttal, azzal, hogy még a nyilas és antiszemita múlt is visszakísérthet. Ahogy Görgey Gábor, a Medgyessy-kormány volt minisztere fogalmazott: „Nálunk nem képes történelemmé válni az 1945 előtti világ." A Medgyessy-kormány igyekezett ezt részben pótolni, hogy a magyar társadalomnak legalább a horthysta zsidótörvényekkel és a holokauszttal kapcsolatos adósságából törlesszen. (Az emlékház megnyitásával, az Országgyűlés ezzel kapcsolatos nyilatkozatával, amellyel „a Magyar Országgyűlés a magyar nemzet nevében mély részvéttel hajt fejet a vérkorszak áldozatai és a sokat szenvedett túlélői előtt". És annak tudatosításával, hogy nemcsak a zsidótörvényeket hozták meg a német megszállás előtt, hanem a zsidók elhurcolásában is legalább 200 ezer magyar segédkezett, azzal – ahogy Magyar Bálint, a Medgyessy-kormány minisztere megállapította: „A magyar hatóságok még a németeket is elkápráztatták teljesítményükkel.")

Elmaradt azonban a tényleges leszámolás a horthysta múlttal. Nemcsak Horthy Trianon kérdésében tanúsított magatartásának tisztázása (a románokkal és szerbekkel való alkudozástól a hatalomra kerülés érdekében, a Trianonban alkalmazott téves taktikán át a békeszerződés elfogadásáig), hanem kezd-

ve a véres leszámolásától azokkal, akiknek egyetlen bűne az volt, hogy kétségbeesett kísérletet tettek Magyarország megmentésére, a németek mellé állásán át (amivel csak néhány évvel odázta el az ország megszállását és saját Portugáliába költözését, de elszalasztotta annak lehetőségét, hogy Magyarország a győztesek között legyen) egészen addig, hogy – annak a politikának a szellemében, hogy a magyar hadseregre a szomszédok ellen van szükség – 200 ezer gyengén kiképzett és rosszul felszerelt katonát papírtalpú csizmában kidobott az orosz télbe. Ráadásul nem tisztázódott, hogy a katona mindig áldozat és mindig a hazáért adja életét, de ez nem mentesíti a felelősség alól a rendszert, amely a hazaszeretettel, bátorsággal és megannyi emberi erénnyel visszaélve őrült politikáért dobja oda mások életét. (Ha ez nem így lenne, fel kellene mentenünk azokat, akik öngyilkos merényletekbe küldenek embereket, hisz a legfőbb emberi jó, a mennyországba kerülés érdekében dobják oda mások életét.) Ennek a hozzáállásnak szélsőséges megnyilatkozása volt, amikor – a Révész Sándornak, a *Népszabadság* szemleírójának megfogalmazásában: filonyilas – *Demokrata* c. hetilap Európa hőseinek mondta azokat, akik az utolsó percig védték Budát. Elfeledkezve arról, hogy ezek a katonák Európa ellen harcoltak, és – tényleg ártatlanul, de – egy őrült politika áldozta fel őket, annak az utolsó illúziójának a szolgálatában, hogy Budapest földig rombolásával a német városokat megmenti a nagyobb pusztítástól. Mindezen felül szólni kellene még a „trianoni szindróma" meg nem emésztéséről, amihez itt már nincs helyünk.

A múlttal való leszámolás elmaradása látszólag vagy ténylegesen azt a benyomást keltheti, hogy a horthyzmus és a kádárizmus közti harc folytatása szüli a „hideg polgárháborús" helyzetet. Ennek a benyomásnak a kialakulásához azonban szerintünk sokkal lényegesebben hozzájárul a „politizálásnak" az az értelmezése, amelynek jelenségeit Szakonyi Gábor említi az általunk kölcsönvett idézetben. Ennek megvilágítását egy példával kezdenénk, mert az szerintünk alkalmas arra, hogy minden sallangtól mentesítve, a figyelmet a lényegre összpontosítva illusztrálja, mire gondolunk. A kábítószerek terjedése és fogyasztása ma az emberiség egyik nagy problémája. És ezzel a vésszel szemben az emberiségnek még nincs gyógyszere, az ellene folyó küzdelemben még nem találtak hatékony eszközt. Az emberiség még csak keresi a megoldást és minden ország mással próbálkozik vagy éppen az eszközöket váltogatva kísérletezik. Hollandia például azzal próbálkozott, hogy a világon a legliberálisabbá tette a kábítószer-fogyasztás kezelését, többek között engedélyezte a „könnyű drogok" fogyasztását. Ezzel szemben a svéd kísérletnek a lényege a törvény és a büntetések szigorítása volt. Ennek eredményeként csökkent is a kábítószer-fogyasztás, de ugyanakkor 2003-ban 400 ember halt bele kábítószer-túladagolásba, négyszer annyi, mint 1995-ben, négyszer annyi, mint a hatszor népesebb Franciaországban. De sem Hollandia, sem Svédország nem ellensége saját polgárainak, nem akar rosszat az emberiségnek. Sőt éppen azt csinálják, hogy nem hagyják a dolgokat a maguk útján haladni, hanem próbálnak valamit tenni, csak éppen nem találták meg a megoldást. Magyarországon viszont az történt, hogy ebben a kérdésben, amelyben mindenki jót akar, de

senki sem tudja a megoldást, heves – tüntetésekben, verekedésekben, példátlan kirohanásokban és szörnyű vádakban bővelkedő – harc robbant ki, csak azért, mert a kormánykoalícióhoz tartozó SZDSZ a könnyű drogok engedélyezése mellett foglalt állást, a másik tábor pedig ebben a nemzetet fenyegető veszélyt lát.

De találhatnánk más példákat is arra, hogyan fokozzák mesterségesen a viták hőfokát, azzal sem törődve, hogy ez milyen következményekkel jár az országra nézve. (Nem szólva arról, hogy az országnak mennyi kárt okoz, az erőfeszítéseket mennyire zavarja az a gyakorlat, amely darabokra szedi a kormányintézkedéseket, mihelyt azok megszületnek. Azzal sem törődve, hogy az elsődleges nemzeti érdek a társadalom működésben tartása, a megoldás keresése, és ezért nemzetellenes bűn a megoldás gátlása, a végrehajtás hatékonyságának csökkentése, akkor is, amikor ez a végrehajtás nemzeti érdek. A másutt is fellelhető ilyen jelenségek szülik a demokráciával szembeni kételyeket. Az olyan jelenségeket, mint a singapoori, amikor titokban összeszedték a kormánytöbbség képviselőit a fontos törvények elfogadására, mert azok hatékony végrehajtását nem akarták kockáztatni a nagy ellenzéki szónoklatokkal.) Ilyen példa lehetne az erős forinttól az iraki szerepvállalásig számos fontos probléma tárgyalása. Mind a kettő súlyos probléma. Az erős vagy gyenge pénz napjaink egyik legkomolyabb vitája. Voltak korszakok, amikor az erős dollárt vélték amerikai érdeknek, most a gyenge dollárban látják ezt az érdeket, de mindig ott a kétely, hogy jól járnak-e el. Európában nagy viták folynak arról, hogy jó-e vagy nem az erős euró. És ebből a bonyolult kérdésből az ellenzék nemcsak tekintélykérdést csinált, hanem a hozzá húzó jegybanki elnök segítségével akadályozza a kamatok csökkentését, hiába érvelnek a másik táborban, hogy ekkora megterheléssel a magyar gazdaság nem futhat versenyt a kevésbé megterhelt gazdaságokkal. (Orbán rémálma, hogy úgy lesz miniszterelnök, hogy az ellenzékhez tartozik a köztársasági elnök, a főügyész, a jegybank és a számvevőségi ellenőrzés főnöke, az alkotmánybírók többsége, méghozzá olyan helyzetben, hogy nem tudják: ezeknek a szerveknek a függetlensége nem azt jelenti, hogy az ellenzékhez tartoznak, hanem, hogy önállóan hajtják végre a közös[!] politikát.) Ehhez hasonlóan az iraki szerepvállalás is olyan súlyos nemzetközi dilemma, hogy a vitát nem szabad annak alapján folytatni, hogy ha a kormány háborúpárti, akkor az ellenzék háborúellenes és fordítva. (Orbán még saját háborúpárti internacionáléjában is hallgatott az otthon nagydobra vert háborúellenességével.)

A politikai viták hőfokának ez a mesterséges, sőt erőszakos szítása kelti a „hideg polgárháború" benyomását, és vezet ténylegesen oda, hogy az elvakultságig menő hevesség megakadályoz minden normális párbeszédet, elejét veszi a kompromisszum keresésének és megtalálásának, azt a benyomást kelti, hogy ezek rögtön egymás torkának esnek. Ennek magyarázata pedig, hogy – Görgey Gábor szavaival – a „nyűgös és csecsszopó" demokrácia a rendszerváltás országaiban nem tudja megszokni a parlamenti demokráciát. Így többek között nem tanulta meg, hogy a többpártrendszer nem állandó választási harc, hanem éppen azért vált az ember által eddig megtalált leghatékonyabb megoldássá,

mert négy évre eldönti, hogy ki képviseli a nemzetet, a sokféle érdek ütközése esetén ki dönti el, hogy mi a nemzeti érdek, és ezzel a társadalmat mentesíti az erről folytatandó vitáktól, hogy a politikánál lényegesebb dolgokra összpontosíthasson. (A már a választások másnapján folytatott választási harc nem magyar sajátosság. Olyan rekorddal, mint az albán ellenzéké, amely már a választások másnapján új választásokat követelt. És olyan csodabogárral, mint a szlovák ellenzéké, amely népszavazást íratott ki a rendkívüli választásokról, hisz ha így menne, akkor minden évben lehetnének választások, mert csukja be a boltot az az ellenzék, amely bármikor nem tudja összegyűjteni a népszavazáshoz szükséges 200–300 ezer aláírást. A közös forrás pedig az, hogy a rendszerváltás országaiban a politika még mindig az egyének egzisztenciális kérdése, túl sok politikus egyetlen megélhetési forrása és nem valamilyen céllal választott tevékenység.

MIÉRT TETSZETTEK RENDSZERVÁLTÁST CSINÁLNI?

Antall József, Magyarország rendszerváltás utáni első miniszterelnöke az ellenzék akadékoskodására, türelmetlen követelőzésére, ezt vágta oda: „Uraim, miért nem tetszettek forradalmat csinálni?!" Arra célzott, hogy ha nem vártak volna arra, hogy a reformkommunisták indítsák el azt a folyamatot, amely végül elvitt a rendszerváltáshoz, akkor könnyebben érvényt szerezhettek volna radikálisabb követeléseiknek. Ha élne, és most ő lenne a miniszterelnök, a mostani ellenzéki követelőzésre ez lenne a válasza: „Uraim, miért tetszettek rendszerváltást csinálni?!" Mert rendszerváltás nélkül most nem fenyegetné őket a „banklogika" és a „pénz hatalma", nem lenne veszély sem az ország kiárusítása (ennek keretében a magyar föld idegen kézbe kerülése), sem az, hogy a külföldi vállalatok távoznak az országból, érintetlen lenne az az osztogató állam, amelynek nincs hiánya (ha az eladósodás zavarja őket, Kádár helyett választhatnák Ceausescut, annak nem volt adóssága), amely törődik a parasztokkal, nem engedi meg, hogy a gázszolgáltatási díj a költségek arányában alakuljon, szavatolja a mindenkinek egyforma egészségügyi ellátást (hogy a hálapénz borítékrendszere már rég megteremtette a szociális egyenlőtlenséget, azzal ki törődik) stb.

Ez úgy kerül a mi témánkba, hogy a sok mindenben a rendszerváltás előtti helyzetből kinőtt és ma mind nyíltabban a rendszerváltás előtti megoldások védelmére berendezkedő politika a legfőbb oka a „hideg polgárháború" légköre kialakulásának. (Orbán már nemcsak az osztogató államot védi és követeli vissza, az egészségügy és sok minden más szükséges reformja ellen berzenkedik, hanem mind nagyobb megértést mutat azok iránt – ahogy ő fogalmazott 2004. évi „országértékelő" beszédében – „akik úgy érzik, hogy az előző rendszerben biztonságban, sőt jobban éltek".) Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a baloldal hibátlan. Például szemmel látható, hogy átvette a parlamenti demokráciának egy zavaró vonását, ami a fejlettebb országokban csak azért nem válik a fejlődést és a hatékony munkát akadályozó tényezővé, mert ez a demokrácia kizárja az örökös választási kampányt, elképzelhetetlennek tartja, hogy az ellenzék a társadalom hatékony működésének és a kormány eredmé-

nyes munkájának akadályává váljon (ezért van az, hogy Nyugat-Európában a kisebbségi kormányok is eredményesen dolgoznak, Magyarországon viszont a zavartalan működéshez kétharmados parlamenti többség kell, mert minden kormánypárt és -koalíció mandátuma alatt van egy hosszú korszak, amikor még a népszerűségi mutatókkal sem törődnek, nem engedik meg a következő választásokra való készülődés kihatását a kormánypolitikára. Arra gondolunk, hogy korán kezdett törődni a következő választásokkal, messzemenő következtetéseket vont le az európai parlamenti választások elvesztéséből (a francia kormánypárt sokkal súlyosabb vereséget szenvedett, ráadásul katasztrofálisan elveszítette a helyhatósági választásokat, a miniszterelnök mégis maradt), de már előbb is mindenáron teljesíteni akarta választási ígéreteit, még akkor is, amikor kiderült, hogy a reálbérek első nagyobb megugrásának – azóta, hogy azok esését a Horn-kormány megállította – a Medgyessy-kormány első évében nincs reális fedezete. Ezért van az, hogy Európában annak szurkolnak, hogy a Gyurcsány-kormány ne vegye át az orbáni személyi kultusszal párosult populizmust, hogy a szükséges reformok és megszorítások rovására készüljön a következő választásokra, és verje vissza az ellenzék támadásait.

Csakhogy a baloldalnak a nosztalgia tekintetében még van néhány előnye a jobboldallal szemben. Legelőször is, mivel állandóan őt támadják a régi „átkos" rendszerhez kötődéssel, jobban vigyáz arra, hogy ez a kötődés minél lazább legyen. Továbbá hat az a tényező, amely Nyugat-Európa fejlődésének egy korszakában mindenütt a baloldalt – Dél-Európában még a kommunistákat is – juttatta kormányra: az a meggyőződés, hogy a baloldal szavazói – elsősorban a szakszervezetek – segítségével fájdalommentesebben tudja végrehajtani a szükséges reformokat. Nem véletlen, hogy a rendszerváltás országaiban mindenütt csak a baloldal tudott igazi megszorító intézkedéseket tenni az osztogató állam leépítésére. (Az Antall–Boross-kormánynak is volt Kupa-programja, de hol van az a Bokros-csomagtól!) A nyugat-európai elemzők már elméleteket is gyártottak annak megmagyarázására, hogy a jobboldal miért kötődik jobban a rendszerváltás előtti világhoz, főképp, hogy miért lett a rendszerváltás veszteseinek felkarolója. A sok elmélet között a dolgokat legjobban az egyszerűsíti le, amely azt állítja, hogy a baloldalhoz tartoznak azok, akik a régi rendszerhez kötődésüket kihasználva a rendszerváltáskor hirtelen meggazdagodtak. Ennek az elméletnek van legalább két gyenge pontja. Az egyik az, hogy a szovjet típusú rendszer és párt képviselőiből minden pártba jutott. (Ezért van az, hogy a rendszerváltás utáni első többpártrendszerű magyar parlamentben több MSZMP-tag volt, mint akkor, amikor Kádár már komolyan vette a népfrontpolitikát. És az is, hogy a Gyurcsányt most újgazdagként támadó Fidesz vezetőségében ott vannak azok is, akik felnéztek Gyurcsányra, mert a KISZ-DEMISZ-ben vezetőjük volt, meg azok is, akik ott ültek mellette abban a vezetőségben.) Az elmélet másik gyenge pontja pedig az, hogy a francia Le Pen is egyszerre védi Franciaország függetlenségét, hogy az EU-ban ne süllyedjen az USA valamelyik tagállamának szintjére meg a veszélyeztetett parasztot és a munkahelyét féltő munkást. Ezért elégedjünk meg inkább azzal a

magyarázattal, amely a jobboldal fokozottabb kötődését a rendszerváltás előtti világhoz a populizmus általános európai előretörésével magyarázza.

Van azonban a baloldalnak egy lényeges előnye a jobboldallal szemben: a letűnt rendszer iránti nosztalgiát a jobboldal könnyebben olvasztja össze a „nemzet" nevében a „nemzeti" irányvételű pártok által bevezetett diktatúrának az igenlésével, sőt előkészítésével. (Bár sajnos a sajátos politikai légkör hatására Magyarországon újabban az MSZP vezetői is hajlamossá váltak olyan jelszavak és elvek hangoztatására, amelyeket tegnap még habozás nélkül nacionalistának nyilvánítottak volna.) Mert ma Magyarországon, sajnos, nemcsak a hungaristák hirdetik nyíltan azt a rendszert, amely megsemmisíti a másképp gondolkodókat, nemcsak Csurka MIÉP-je készül össznépi ellenállásra, amely megteremti a magyar nemzet végre mindent megoldó, minden idegen befolyást megsemmisítő uralmát, hanem – sokkal burkoltabb formában – ezek a diktatúrára utaló elemek megvannak a Fidesznél is. Nem is csak annak hirdetésében, hogy minden megoldódik, ha ők kerülnek hatalomra, mert a diktatúra minden gond megoldására törekvésének átvétele lehet puszta populizmus is (amit a diktatúra híveinek hozzáállásától az különböztet meg, hogy a populista maga sem hisz abban, amit mond, a diktatúra híve pedig biztosra veszi, hogy az általa vallott módszer megoldást hoz). Sokkal inkább abban, ahogy ők a kormányváltás időszakában a diktatúra „biztonság" jelszavát állították szembe a demokrácia „zűrzavarával", ahogy a népfrontrendszer szerint megteremtett „nemzeti hatalmat" hirdetik stb. Ezekben a feszültséggel teli napokban sokaknak eszébe jutott még az is, hogy Orbán miniszterelnök korában a támadásokra azt válaszolta: „Lehet, hogy amit mi csinálunk, diktatúra lesz, de nem lesz proletárdiktatúra." (Az utóbbi már csak úgy került a nyilatkozatba, hogy a KISZ-tanfolyamokon úgy tanították: a proletárdiktatúra az valami külön csodabogár, nem egyszerű diktatúra.)

Mindennek jobb megértéséhez el kell mondanunk, hogy Orbán Viktor legőszintébb beszédét 1989. március 15-én mondta, amikor leszögezte: mi ízig-vérig ennek a rendszernek a termékei vagyunk. Amire ugyanis a magát ezer éve Európában érző, 45 évig Európáról álmodó és 14 évig az Európai Unióba készülő Magyarország tényleg eljutott addig, hogy Európába visszakerülve az EU tagja lett, addig nemcsak az tudatosodott, hogy mennyire messze van Európától, mennyire nincs felkészülve arra, hogy ebben az Európában megállja a helyét, hanem koldusként, legjobb esetben szegény rokonként arra vár, hogy megsegítse ez az Európa, addigra az ország élére az ízig-vérig a régi rendszer termékeként kialakult nemzedék került. Az a nemzedék, amely nem tud igazán baloldali lenni, hisz egy magát baloldalinak mondó rendszer teljes csődje romba döntötte baloldaliságát. Nem tud igazán nacionalista lenni, hisz 45 év alatt eléggé „kinevelték" belőle a nacionalizmust, eltompították nemzeti tudatát és nemzeti érzékét. (Orbánt az igazi magyar nacionalizmus sohasem fogja magáénak, „nemzetinek" elismerni, mint ahogyan a szerb nacionalizmus sem ismerte el Miloševićet, csak mellette állt, amíg úgy érezte, hogy az ő céljait szolgálja. Ráadásul „Viktor, a köpönyegforgató"-nak sohasem fogja megbocsátani, hogy a Fidesz 1992-ben kivonult a parlamentből, amikor az megem-

lékezett Trianonról.) Politikáját az osztogató állam utáni nosztalgiának a mára már nehézségekbe kerülő jóléti állam utáni vággyal, a KISZ-tanfolyamok anyagának a bécsi Kärtnerstrasse fényével, bizonyos nyugati sztereotípiákkal és olvasmányélményekkel való keveredése alakítja. Magyarország sorsa azon dől el, hogy ez a nemzedék képes lesz-e tényleg európaivá válni és a szocialistáknál végrehajtott nemzedékváltás – reméljük – ehhez vitt közelebb. A Fidesz sokat ígérő, nagyon tehetséges fiataljainak ez a próbálkozása csődöt mondott, csak a populizmusig vitte el őket.

A „hideg polgárháborúnak" előző fejezetünkben ismertetett légkörét az teremtette meg és az ország annyira szükséges igazi erőfeszítéseit zavaró, sőt akadályozó politikai életet ugyanis az terelte veszélyes irányba, hogy a Fideszt az igazi európai politikára való képtelensége már az Orbán-kormány idején meghozta a problémák megoldása elől menekülést, az osztogatásra, klientúrateremtésre berendezkedést, a figyelemnek a kitalált millennium (Szent István megkoronázásának évfordulója csak azért lett – a különben még a honfoglalásnál is ősibb – a magyar államiság millenniuma, mert a honfoglalás millecentenáriuma és a kereszténység millenniuma a Horn-kormány idejére esett) zászlainak lobogtatásával a gondokról elterelését, a látszatintézkedéseket. (Köztük az Orbán-kormány idején elégedetlenkedése miatt költségvetési támogatásától is megvont Magyarok Világszövetsége által is porhintésnek minősített kedvezménytörvényt.) A hatalom elvesztése okozta megrázkódtatás hatására pedig ez a politika közvetlenül a „hideg polgárháború" szításává alakult át.

Azzal, hogy felkarolt, sőt túllicitált minden követelést, a bajok és gondok eltúlzásával az elégedetlenség gerjesztőjévé vált (egy szellemes magyar újságíró jegyezte meg: a Fidesz arra az orvosra hasonlít, aki jövedelmének növelésére a betegségekről győzi meg az embereket, de a gyógyításról sejtelme sincs), felkarolta azt a politikát, amely csak a feszültség fokozására alkalmas, de a tényleges munkát akadályozza, komoly tanulmányozást kívánó problémákat a hetente új „szenzációs megállapítással" előálló hordószónokok témájává tett és politikájának eszközéül választotta azt a tömeget, amely normális körülmények között rombolási szenvedélyét csak a labdarúgó-mérkőzések utáni randalírozásban éli ki. (Ezzel kapcsolatban összehasonlításként el kell mondanunk, hogy a mi igazán, véresen nacionalista, minden szörnyűségre képes és annyi borzalmat már tényleg el is követő radikálisaink mennyire tudják, hogy a nemzeti érdek meddig engedi meg a kormány támadását. Képesek lennének bennünket kikergetni az országból, mint ahogyan elüldözték a horvátokat, de elképzelhetetlen, hogy fütyüljenek a himnusz éneklése közben, mert tüntetni akarnak a miniszterelnök ellen, vagy hogy kifütyüljék azt, aki az ország nevében az Athénból hazatérő olimpikonokat köszönti. Képesek megígérni a 3 dináros kenyeret, de nem állnak oda a málnatermelők élére, amikor azok útlezárással követelik, hogy a málna – most, amikor sok termett – drágább legyen, mint tavaly, amikor kevés termett.)

És mindezt ki kell egészíteni azzal, hogy ez a politizálás nemcsak akadályozza – a „hideg polgárháború" hangulatának szításával – az EU-csatlakozás-

sal tudatossá vált gondok enyhítését, csökkenti a csatlakozással adódó esély kihasználásának lehetőségét, sőt maga is annak oka és egyben tünete legyen, hogy az ország politikailag mennyire nem érett az EU-tagságra, hanem közvetlenül is hozzájárult ahhoz, hogy a felkészülés elmaradásának említett tünetei jelentkezzenek. Elsősorban azzal, hogy kormányon a semmittevésre rendezkedett be, ellenzékben pedig azzal zavarja a társadalom működését, csökkenti a végrehajtás hatékonyságát, gördít akadályt a kormány munkája elé vagy igyekezett minél több kényszerpályát teremteni a kormány számára, hogy úgy tett, mintha ő mindent jobban tudna, mint a kormány, amelynek az országot irányítania kell, amelynek először dolgozni kell, és csak utána bírálható. Erről azért kell külön szólnunk, mert minél lármásabb lett a Medgyessy-kormány ellenzéki bírálata, a gondolkodó ember előtt annál nyilvánvalóbb lett, hogy mennyi mindent nem csinált meg az Orbán-kormány. Onnan, hogy Torgyán József, a tönkretett Kisgazdapárt vezetője és az Orbán-kormányban a Fidesz legfőbb koalíciós partnere utólag elmondta, hogy neki megvolt a programja, az országnak volt rá pénze, hogy megmentsék a magyar mezőgazdaságot (szerinte erre 1999-ben volt az utolsó alkalom), de a kormány inkább az osztogatás mellett döntött. Azon át, hogy semmit sem tett az államháztartás, az egészségügy stb. szükséges reformja érdekében, megtartotta az ártámogatások rendszerét. Addig, hogy mindenütt legszívesebben a látszatintézkedéseket választotta. (Például: nagydobra verte, hogy az Orbán-kormány a családtámogatás keretében mennyit tett a lakásépítések érdekében, közben a számok azt mutatják, hogy a lakásépítés az Orbán-kormány első éveiben katasztrofálisan csökkent, utána meredeken növekedni kezdett, de nem érte el a Horn-kormány idején felmutatott szintet.)

Ez a semmittevés legtöbbször csak komikussá tette a Medgyessy-kormány bírálatát. (Csak két példa. Az egyik: a Horn-kormány hozott egy rendeletet, amely kedvezőtlen volt a kismamák számára. Ezt a rendeletet a Medgyessy-kormány idején a bíróság hatálytalanította. A Fidesz ahelyett hogy bocsánatot kért volna a kismamáktól, mert elfelejtette ezt a rendeletet hatályon kívül helyezni, támadni kezdte a Medgyessy-kormányt, amikor keresni kezdte, hogyan másszon ki az előállt helyzetből. És a még komikusabb példa: a Fidesznek a négyéves kormányzás idején eszébe sem jutott, hogy Sztálin még mindig Budapest díszpolgára, de eszébe jutott, amikor a Fidesz hordószónokainak éppen nem volt meg a heti témájuk a Medgyessy-kormány támadására.) A semmittevés azonban tragikussá vált, amikor az EU-csatlakozáshoz szükséges tennivalók elmulasztásának vagy a csatlakozási tárgyaláson a fontos dolgok „elfelejtésének" formáját öltötte.

A csatlakozáshoz szükséges teendők elmulasztásával kapcsolatban hadd éljünk egy hasonlattal. Bulgáriában a választók megunták, hogy a kormányon egymást váltja az egyformán tehetetlen bal- és jobboldal, ezért kormányra juttatták az egykori cár által alakított pártot, amely aztán a közvéleménnyel és a választók kegyeinek megszerzésével nem sokat törődve munkához is látott. Bulgária csak 2007-ben lesz az EU tagja, de az EU-tól – elsősorban a mezőgazdaságra – kapott pénzek már 2003-ban és 2004-ben lényeges részét képez-

ték az ország költségvetésének. Magyarországon a mezőgazdasági segélyekre 2000 óta rendelkezésre álló milliárdokból az első milliókat 2003-ban, már a Medgyessy-kormány idején vették igénybe, de kihasználatlan maradt a más célra rendelkezésre álló segélyek jelentékeny része is. Bulgáriában 2004 szeptemberéig minden határidő lejárt a segélyek folyósításához szükséges nyilvántartás elkészítéséhez. Magyarországon ennek a nyilvántartásnak az elkészítését csak a Medgyessy-kormány kezdte meg. Bulgária 2004 júniusában tudta meg, hogy 2007-től milyen összeg (fejenként hét bolgár átlagnyugdíjnak megfelelő euró) áll rendelkezésére a regionális fejlődés céljaira, és már másnap megjelent a kormány rendelete – részletes utasítással – arról, hogy minden községnek szeptemberig el kell készítenie regionális fejlesztési tervét. Magyarországon ezek a tervek még ma sincsenek meg, vagy ha néhol meg is vannak, a kormány nem törődik velük. Már a bevezetőben említettük: Magyarországon mi minden hiányzik az EU-feltételek teljesítéséhez, Bulgáriában már az idei idegenforgalmi idény előtt százszámra zárták be a vendéglátóipari helyeket, mert nem tettek eleget annak az EU-szabálynak, hogy ott, ahol alkoholkimérés folyik, melegvíznek és ingyenes WC-nek kell lennie stb.

Az EU-csatlakozásról folyó tárgyalásokon elmulasztottakról röviden csak ennyit. A csatlakozási tárgyalások legtöbb fejezetét az Orbán-kormány lezárta, úgyhogy a 33 fejezetből csak 3 maradt a Medgyessy-kormánynak. A jelek szerint majdnem teljesen a véletlenre (arra, hogy valakinek eszébe jutott-e) bízva az Orbán-kormány kért is felmentést, haladékot az EU-szabályok alkalmazásával kapcsolatban. Brüsszelben csak megmosolyogták, amikor 15 éves felmentést kértek az alól az EU-szabály alól, hogy a libát, kacsát nem szabad tömni. De kint és bent nagyon is lényeges mentesítésnek tartottak több más haladékot, például a szennyvíztisztítás szabályai alóli ideiglenes felmentést. Ugyanakkor a kormánynak eszébe sem jutott több más téren haladékot kérni vagy lépéseket tenni annak érdekében, hogy meggyorsítsák az EU-szabályok alkalmazását, és ezzel elkerüljék mindazt, amit cikkünk bevezetőjében említettünk. (Például: a Fidesz most nagyon emlegeti a vajdasági magyarokat, de kormányon eszébe sem jutott – még csak programjában sem volt benne –, hogy a vajdasági és ukrajnai magyarok milyen nehéz helyzetbe kerülnek Magyarország EU-csatlakozásával.) Ugyanakkor belelovalva magát a hordószónoknak és a földről csak olvasmányélményekkel rendelkezőknek a maffiával (amely meg akarta akadályozni, hogy a földjét amúgy is elveszítő magyar paraszt legalább a külföldi vásárlók jelentkezésével járó tisztességesebb árat megkapja földjéért) létrejött furcsa szövetségének a „magyar földet nem adjuk" szólamába, megengedte, hogy a brüsszeli bürokrácia kétszer megfizettessen egy egészen fölösleges engedményt (hisz Florida vagy a spanyol tengerpart felvásárlása senkit sem zavar, és a magyarok is szívesen vesznek földet Romániában). Először már az Orbán-kormánnyal: ha ti így gátat emeltek a tőke szabad mozgása elé, akkor mi is gátolhatjuk a munkaerő szabad mozgását. Másodszor a Medgyessy-kormánnyal: ha ti nem veszitek át rögtön az EU mezőgazdasági rendszerét, akkor mi is csak fokozatosan léptetjük életbe a segélyezés rendszerét.

HÁNY SZÁZEZER PARASZT VÁLIK FÖLÖSLEGESSÉ?

Mindazzal, amit eddig leírtunk, nem akarjuk azt mondani, hogy Magyarországon katasztrofális a helyzet, még csak azt sem, hogy sokkal rosszabb lenne, mint a többi most felvett országban. A gazdasági válság érzését csak az ellenzék ápolgatja, az ország helyzete viszont javul: a Horn-kormány idején lendületet vett, amíg ez a lendület évi 6,8 százalékra nőtt, majd az Orbán-kormány végére 3 százalék alá esett gazdasági lendület ismét felfelé ível, már ismét 4 százalékos, az infláció és a munkanélküliség sokkal kisebb, mint az Orbán-kormány legjobb évében, ível a tőzsdeindex, a kivitel, a behozatal stb. A rendszerváltás 8 EU-ba felvett országa közül, minden minősítés szerint, a középen foglal helyet. A Deutsche Bank Magyarország EU-felkészültségét a 8 ország között a hatodik helyre tette, 69 százalékkal, a szlovén 75,5 és a litván 66,3 százalék között. Más felmérések szerint a bérek reálértékében is középen állnak: a németországi bérek 44 százalékát érik el, a szlovének 72 meg a szlovákok és a balti országok 35 százaléka között. De a politikai helyzetben sincs valami nagy különbség.

Mert Magyarország nem egyedülálló az új tagállamok között azzal a nézettel, amit Csurka *Magyar Fórum*ja így fogalmazott meg: „Benyomtak bennünket az unióba, ami nem európai, hanem amerikai–izraeli érdekeket szolgál . . . hiszen Trianonért is felelősek azok az erők, amelyek most az Európai Unióba erőszakoltak be bennünket." De a már emlegetett *Demokrata*ban (amelynek újságírója már fizetett 300 ezer forint büntetést, mert nemcsak magyarországi, hanem külföldi politikusokat, újságírókat is hazug, gyáva, szörnyeteg, mocskos, beszari stb. félkegyelműnek nevez) is ezt olvashatjuk: „A valóság ezzel szemben az, hogy Magyarország a csatlakozás pillanatában elveszítette függetlenségét." Az sem számít valami különlegességnek, hogy az országnak már kormányra kerülésre számító pártja azt méricskéli, hogy az EU melletti érvek mennyivel többet nyomnak a latban, mint az ellene szólók, hisz a Fidesz cseh testvérpártja sokkal nyíltabban „euroszkeptikus". Hisz az EU-val szembeni ilyen magatartást mindenütt közös forrás táplálja. Elsősorban az osztogató államhoz való ragaszkodás, mint a szovjet típusú állam utáni nosztalgiának és a jóléti állam féltésének valami furcsa keveréke. (Erről mondta Németh Miklós, a rendszerváltást előkészítő magyar kormány miniszterelnöke: „Az ígérgetéseket én nem tekintem politikának, hiszen, amit a közvélemény leginkább hallani szeret, az általában a legritkább esetben esik egybe az ország érdekeivel.")

Lehet, hogy van némi különbség abban, hogy az előző részben annyit emlegetett „hideg polgárháború" a többi új tagnál nem olyan kifejezett, vagy hogy a politikai viták ellenére sokkal határozottabban dolgoznak azon, hogy közös nemzeti összefogással, a kormány normális munkájának kisebb zavarásával nézzenek szembe az EU-csatlakozással járó kihívásokkal. (A szlovének vagy a szlovákok példáját már említettük. De említhetnénk Csehországot is, ahol a kormányváltás drámaibb körülmények között, az európai parlamenti választásokon a kormánypártok által a magyarországinál sokkal súlyosabb vereség

stb. mellett játszódott le, de zavartalanul haladt az EU-csatlakozás megkövetelte intézkedések végrehajtása.) Elgondolkodtató a Magyar Gallup Intézetnek az a felmérése is, hogy a magyarországi lakosság az európai átlagnál pesszimistábban látja a csatlakozás utáni kilátásokat. (A 25 tagállam 31 százalékos átlagával szemben Magyarországon a lakosságnak csak 18 százaléka számít arra, hogy a következő 12 hónapban javulnak az életkörülményei.)

Ezért indokolt minden figyelmeztetés a politikai erők latolgatásának káros voltával kapcsolatban. (A most azt latolgatók, hogy mi nyom többet a latban, megnézhetnék magukat, ha Magyarország kimaradása esetén Szlovákia és Románia alig várná az alkalmat, hogy lezárhassa határait és meglátnák, milyen az, hogy az egyik nap szabadon utazhatsz az egész világon, másik nap már nincs határ, amit vízum nélkül átléphetnél.) Még indokoltabb minden figyelmeztetés a siránkozással szemben. Az újságíróé – Szilágyi Ákosnak a *Népszabadság*ban közölt cikke megfogalmazásában: „Tessék abbahagyni a színlelést, a játékot. Tessék lejönni a színpadról, amelyen a nemzet egy barokk szomorújáték hőseként vonaglott, kicsavart végtagokkal, fájdalmasan nyögve és hörögve. Ez már tegnap is színház volt csupán, és kevéssé érdekelte a külvilágot." A miniszteré, mint amikor Draskovics pénzügyminiszter megkérte a sajtót, hogy ne a reménytelenséget és kishitűséget sulykolja, hiszen Magyarország esélyei semmivel sem rosszabbak az uniós tagtársakénál. A külföldé – a *Bécsi Napló* c. Ausztriában megjelenő magyar hetilap megfogalmazásában: „Ahogy ezer évvel ezelőtt, most is csak lehetőséget kaptunk, az Élet kapuja ismét kinyílt a magyar nemzet előtt. Nem elég ezen besétálni, most le kell küzdenünk öröklött, mások vagy rossz politikusaink által okozott bajokat."

Éppenséggel csak arra lenne szükség, hogy a politikai élet megszabaduljon a „hideg polgárháború" légkörének gerjesztésétől, hogy ne akadályozza, hanem segítse, hogy az ország a tényleges problémák megoldására, a megnyílt esélyek kihasználásához szükséges nyugodt légkörű építőmunkára összpontosíthasson. Ehhez arra is szükség lenne, hogy az ellenzék szakítson azzal a kicsinyes politizálással, amely a következő választásokon már azokra számít, akik az EU-tól többet vártak. Főleg, hogy ne emlegessen állandóan gazdasági válságot, amikor a gazdasági növekedés a lendület visszaesésének mélypontján (amely a Medgyessy-kormány idején következett be, éppúgy, mint ahogyan a Horn-kormány idején beindult növekedés az Orbán-kormány idején érte el csúcspontját) 2003 második felének 2,5 százalékáról 2004 első félévében 4,2 százalékos lett (az első negyedévben az ipari termelés növekedése 10,8, az építőipar termelésé 19,5, az exporté 19,4 százalékos volt), az idei 6,5–7 százalékos (az Orbán-kormány utolsó évében nem sikerült 10 százalék alá szorítani) infláció már jövőre 4,5 százalékos lesz, a költségvetési deficit még a legpesszimistább becslés szerint is kisebb lesz, mint Lengyelországban és Csehországban, az államadósság soha nem haladta meg a nemzeti jövedelemnek az euró bevezetéséhez megszabott 60 százalékát és az idei 59,4 százalékról jövőre már 57,9-re mérséklődik stb.

Az EU-tagság az első félévben nem okozott akkora megrázkódtatást, mint jósolgatták. A magyarok elsősorban a csatlakozás külső jeleire figyeltek fel:

személyi igazolvánnyal utazhatnak külföldre, a szlovén, az osztrák és a szlovák határon megszűnt a vámellenőrzés. De kevesen veszik igénybe még ennek a változásnak olyan vonatkozásait is, minthogy a közösségen belül szabadon választhatják meg lakhelyüket, hogy hol akarnak tanulni stb. A megjósolt árrobbanás – amivel a fogyasztókat ijesztgették – elmaradt. A sertéshús ára ugyan rögtön emelkedett 16 százalékkal, de Szlovákia 26 százalékos növekedésével szemben ez csak a középmezőnybe tartozik. És elmaradtak azok a nagy árcsökkentések is, amivel viszont a termelőket ijesztgették. Mert mint mondtuk, Magyarországon emelték a sertéshús árát, közben Dániában 260 forintnak megfelelő összeget fizetnek – a magyarországi 295 forint helyett – az élősúly kilójáért, a tejtermékek csak 10 százalékkal lettek olcsóbbak. Némi problémát okozott, hogy Romániában vagy Ukrajnában felcannyiba kerül a cukor, ötödannyiba a cigaretta, olcsóbb a benzin stb. De mindez nem okozott akkora zavart, mint jósolgatták. Elmaradt a várt roham a külföldi munkavállalásért, nemigen sikerült betölteni még az EU-tagállamok által felkínált 22 ezer munkahelyet sem stb. Ugyanakkor megindulnak az EU-s segélyek, hogy sok tekintetben enyhítsék a gondokat. Egyszóval: az EU-csatlakozás korántsem járt akkora megrázkódtatással, mint az esélyeket latolgatók vagy éppen a magyar polgárokat ijesztgetők jósolgatták.

Most már tényleg csak arra lenne szükség, hogy a politikai légkör megváltoztatásával a munkára összpontosítsanak, hogy az EU-ban ne a görög, hanem az ír példát követhessék. Annak illusztrálására pedig, hogy itt milyen nagy munkát kell végezniük, elég csak a mezőgazdaságnak azokat a problémáit megemlíteni, amelyekkel akkor is meg kellene birkózniuk, ha nem lépnek be az EU-ba. Annak alapján, hogy az EU-csatlakozás idején éppen ezek a problémák váltották ki a legnagyobb vihart, de azt is figyelembe véve, hogy éppen a mezőgazdaság kérdése az, amely megköveteli, hogy – fölösleges „elpolitizálás", az irreális vagy a szovjet típusú állam utáni nosztalgia meg a jóléti állammal szembeni elvárások keverékéből táplálkozó követelődzések helyett – igazán komolyan kezeljék. A mezőgazdaság kérdése ugyanis világprobléma. Amit az is bizonyít, hogy az ipari termékek kereskedelmének majdnem teljes liberalizálása, a vámok radikális csökkentése, a behozatali korlátozások majdnem teljes leépítése után a Kereskedelmi Világszervezetben elakadtak a tárgyalások a mezőgazdasági termények világkereskedelmének liberalizálásáról. Többéves huzavona, egyéves teljes leállás után csak nemrégiben találtak módot egyáltalán a tárgyalások folytatására, azzal, hogy a sikert még mindig semmi sem szavatolja. A mezőgazdaság probléma az EU-ban. Nemcsak bent, mert a lakosságnak 2,5–4 százalékát foglalkoztató gazdasági ág a közös költségvetésnek kb. a felét viszi el, hanem a világban is, ahol az EU protekcionalizmusában a világkereskedelem akadályát, a szegény országok nyomorának lényeges forrását látják. És ki is kényszerítették a segélyek egész rendszere leépítésének ígéretét, amiből még sok vihar lesz abban a közösségben, amelyben a segélyek kérdése amúgy is nagyon bonyolult. Mert a „nettóbefizetők" hallani sem akarnak a segélyek növeléséről, a segélyt kapók nem hajlandóak egyetlen euróról sem lemondani, és jelentkezett 10 új tag, amelynek mezőgazdasága még na-

gyobb segélyre szorul, mint a régi tagoké, közben a 10 új tag mezőgazdasági termelése mindössze 3 százaléka az EU korábbi mezőgazdasági termelésének. És súlyos a magyar mezőgazdaság problémája is. De azt az EU-csatlakozástól függetlenül meg kell oldania az országnak.

E problémának azonban csak egyik része az a közös gond, amely a globalizálódással minden ország gazdasága előtt jelentkezik: a termékek zömét olcsóbb lenne behozni, de a nemzetállam utolsó harcát a mezőgazdaság terén vívja. Nemcsak itt adja fel legnehezebben „gazdasági önállóságát" és itt védi legmakacsabbul „stratégiai érdekeit", hanem itt fogadja el legkevésbé a szabad kereskedelemnek általában diadalmaskodó elvét. (A rendszerváltás után egymillió munkahely megszűnt, egész városok-vidékek szegényedtek el anélkül, hogy ekkora ellenállást váltott volna ki, mint a kisbirtokok megszüntetésének most elkerülhetetlenné vált folyamata.) Ezen túlmenően Magyarország esetében a mezőgazdaság problémájának egyik összetevője, hogy a rendszerváltás a gazdaság egészénél jobban sújtotta ezt a gazdasági ágat. Jellemző, hogy már a reálbérek terén is elérték a nyolcvanas évek szintjét, a mezőgazdaságban viszont messze vannak ettől a szinttől, még akkor is, hogy az idei jó termés után elmondhatják: kukoricából és búzából ennyi még nem termett az országban. A mezőgazdaság visszaesését nem annyira az mutatja, hogy részaránya a nemzeti jövedelem előállításában 6,6 százalékról 1996-ban már 3,8-ra csökkent, hanem inkább az, hogy teljesítménye a nemzeti jövedelem előállításában – 1989-ben 100-nak véve – 1997-re 72-re (a földművelésben 80-ra és az állattenyésztésben 60-ra) csökkent. Miközben a gabonafélék termesztése 1994–96 átlagában az 1987–89 évinek 77, az állatok száma szarvasmarhában 56 (a marhahúsban 70), a disznóban 57 (a disznóhúsban 60), a baromfiban 56 (a baromfihúsban 80), a juhban és kecskében 48 százaléka volt. Ezzel velejárt a mezőgazdaság szerepének csökkenése az ország külkereskedelmében: a rendszerváltás előtt az ország hétszer annyi mezőgazdasági terméket szállított az EU-országokba, mint amennyit onnan behozott, azóta ez az arány 2:1-re változott.

A mezőgazdaság alapproblémája, hogy – elsősorban a szövetkezetek rendszerváltást követő feloszlatásának hatására – a birtokok rendkívül elaprózódtak. A rendszerváltás után ugyan megindult a törpebirtokok eltűnésének folyamata (a 2000-ben 960 ezer egyéni gazdaság száma 2003-ra 766 ezerre, a társas vállalkozások száma 8400-ról 7600-ra csökkent), de még mindig az a helyzet, hogy a mezőgazdaságból majd egymillió ember próbál megélni. Közülük 670 ezernek egy hektárnál kevesebb földje van, 232 ezernek 10 hektárnál kevesebb és 45–50 ezernek van csak 30 hektárnál több földje. Természetes, hogy ilyen birtokokon nem lehet megélni. Magyarországot tehát az EU-csatlakozás nélkül is elkapta volna az a folyamat, amely Hollandiában már 80, sőt az USA-ban 200 éve alakítja a birtokok optimális üzemméretét, a folyamat, amely még mindig nem ért véget, hisz a birtokok nagyságának növekedése tovább tart. Ebben a helyzetben a kisbirtokok támogatása olyan feneketlen hordó, amelybe hiába öntik a pénzt, hisz a segélynek ez a formája csak elodázhatja, hogy a problémával szembe kell nézni, és arra az EU-csatlakozástól függetlenül megoldást kell találni. Jellemző, hogy a Medgyessy-kormány jelentő-

sen növelte a mezőgazdasági segélyeket (2001-hez, az Orbán-kormány utolsó évéhez viszonyítva 2002-ben 36, 2003-ban 52 százalékkal), a problémák 2004-ben mégis nagyobbnak tűntek. És csak részben annak következtében, hogy az ellenzék (abban a szellemben, hogy minél több gondja van a kormánynak, neki annál jobb, és ezért semmit sem törődött azzal, hogy mi a jó az országnak, az általa annyit emlegetett nemzetnek) minden követelést felkarolt (amikor a gazdák útlezárásokkal kikényszerítették az országra káros és rögtön három új követelést szülő megállapodást, Orbán sietett kijelenteni, hogy az igazi megállapodás majd csak akkor jön, ha ismét ő lesz kormányon). Sőt csak a problémának kis része az is, hogy az idei nagy terméssel is járnak gondok.

Az ország igazi gondja az, hogy mezőgazdasága még az EU-hoz most csatlakozó országokénál is elaprózottabb. (Szlovákiában a mezőgazdasági üzemek birtokának átlagos nagysága 1500, a magángazdaságokénak 300 hektár.) Azzal, hogy a gondot csak növeli a lakosság foglalkoztatási aránya, ami Magyarországon 2002-ben 52,9% volt, az EU átlag 64, sőt a skandináv országok 72 százalékával szemben. Ezzel magyarázható, hogy a mezőgazdaság helyzetének rendezésére 300 szakember által elkészített Agrár- és vidékfejlesztési nemzeti stratégia a versenyképtelen gazdaságok támogatásának megszüntetésében, a mezőgazdaság egy főre jutó termelékenységének megkétszerezésében, az agrárkivitel 2015-ig történő megduplázásában, tíz év alatt a társas vállalkozások számának 6-7 ezerre, az árutermelő magángazdaságok számának 80–100 ezerre csökkentésében (tehát mintegy 660 kisgazdálkodó eltűnésében) és az ágazatból kiszorulóknak vidékfejlesztésben való elhelyezésében látja a megoldást. Az ellenzék által olyan makacsul védett mostani rendszer ennek az egyedül sikerrel kecsegtető megoldásnak a megvalósítását próbálja megakadályozni. Ma ugyanis a piacra termelő gazdaságok (szövetkezetek, gazdasági társaságok és nagybirtokok) a földterület egyharmadát művelik, de ők adják a piacképes termés 80 százalékát. Ezeknek a nagygazdaságoknak a helyzetét megnehezíti, hogy nagy – hektáronként évi 12–20 ezer forint – a föld bérleti díja, társadalombiztosítási és adóterheik olyanok, mint az iparban, közben az évek óta ráfizetéssel dolgozó, eladósodó, vagyonukat felélő kisgazdaságok a közterheket alig viselik, viszont elviszik a támogatások zömét.

Így látszik meg a mezőgazdaság példáján leginkább, hogy az országban meghonosodott kicsinyes politizálás (ezt minősítették egyesek kül- és belföldön egyaránt „hideg polgárháborús hangulatnak") hogyan lesz akadálya nemcsak az ország problémái megoldásának és a tényleges EU-csatlakozás végrehajtásának, vagyis az EU-tagságra való tényleges megérésnek, hanem még az EU nyújtotta előnyök kihasználásának is. Mert a számítások szerint az EU mostani költségvetési időszakában, 2004 és 2006 között 3,1 milliárd, a következő költségvetési időszakban, 2007 és 2013 között várhatóan 24 milliárd euró fejlesztési támogatás érkezik az országba. Ahhoz azonban, hogy ez a hatalmas összeg tényleges fejlődést, az EU színvonalának állandó és gyorsuló közelítését hozza, hatékonyabb politikára van szükség. A kormány zavartalan és kapkodás, habozás nélküli munkájára és olyan ellenzéki magatartásra, amely nem kizárólag azt nézi, hogyan nehezítené meg ezt a munkát, valami lehetetlen,

Európától idegen, időben elvesztő magatartás szellemében, amely nemcsak annak szurkol, hogy az ország helyzete minél rosszabb legyen (mert ez növeli választási esélyeit), hanem mindent meg is tesz annak érdekében, hogy minél nehezebbé tegye ezt a munkát a kormány számára, maximálisan csökkentse e munka hatékonyságát, minél inkább olyan kényszerpályára kényszerítse a kormányt, amelyen kevés eredmény várható.

A változás érdekében sok mindenre szükség van. Onnan, hogy szakítani kell a tipikusan kelet-európai magatartással, a szerb nyelvből kölcsönvett fogalommal, a „mutykázással". (A holland paraszt halálos sértésnek vette, amikor a hozzá látogató értetlen kelet-európaiak megkérdezték: ha már a boltban olcsóbb a tej, mint amennyiért az állam tőle átveszi, akkor miért nem veszi a boltban és adja el az államnak. A magyar gazdák viszont 2004-ben egymillió hektárral nagyobb területre kértek támogatást, mint amennyi egyáltalán létezik.) Azon át, hogy fel kell adni az osztogató államnak a szovjet korszakból örökölt elképzelését. („Az állam ne termeljen csirkét, ne adjon ki tankönyveket sem, mert nem ez a dolga" – vitte tovább ezt a gondolatot Kuncze Gábor, a koalíció kisebbik pártjának, az SZDSZ-nek a vezetője.) Addig, hogy tényleges közmegegyezésre van szükség a nemzeti politikáról, a nemzeti stratégiáról, anélkül, hogy bárki jogot formálna arra, hogy ő ennek a „nemzetinek" az egyetlen letéteményese. („Egyetlen pontban sincs közmegegyezés. A közmegegyezésben sincs közmegegyezés. Hét évre kellene, egy hónapra sincs" – írta a *Népszabadság*ban az egyik legismertebb magyar politológus, Lengyel László.)

*

Egyszóval: Magyarország gyengén készült fel az EU-csatlakozásra. Ezért csak a csatlakozás után ismerte fel, hogy mennyi mindenben és milyen nagymértékben lemaradt Európa mögött. E lemaradás enyhítésére, de már az EU-csatlakozás nyújtotta esély kihasználására is a politikának kell változnia. A politikának, amely egy furcsa bűvös körben egyszerre kórtünete-terméke a lemaradásnak és akadálya a lemaradás pótlásának. A változáshoz pedig az kell, hogy a mindenkori kormány ne választási esélyeit latolgassa, hanem határozottan, erélyesen tegye a dolgát. A mindenkori ellenzék pedig ne higgye, ne akarja elhitetni, hogy (miután kormányon nem tett semmit) ő mindent jobban tud, mint a kormány és létének, politikájának értelmét ne abban lássa, hogy mindenképpen gátolja a kormány eredményes munkáját, permanens választási harcának ne az legyen a hajtóereje, hogy minél rosszabb az ország helyzete, annál jobb neki.

Szabadfalvi József*

A MAGYAR NEOKANTIÁNUS JOGBÖLCSELETI TRADÍCIÓ

A magyar jogbölcseleti gondolkodás vázlatos áttekintésekor két általános megjegyzést kell előrebocsátanunk.[1] Elsőként szólni kell arról a sokat hangoztatott megállapításról, mely szerint az eredetiség hiánya jellemzi a magyar jogi tradíciót. E tekintetben valóban érezhető egy meglehetősen erős osztrák és német orientáció, mely Magyarország földrajzi adottságából, történeti-kulturális kötődéséből adódik. De emellett az egyes jogbölcseleti gondolkodók szemléletmódját természetesen más jogelméleti irányultságok is jellemzik, így beszélhetünk olasz, francia és még inkább angol hatásokról. Másodszor említést kell tenni Európa e középkeleti régiója történeti fejlődésére jellemző sajátosságról, mely a jogtudományra és különösképpen a jogbölcseleti gondolkodásra sajátos kettősséget eredményező hatással volt. Így egyidejűleg tapasztalható volt a magyar jogi gondolkodásban a „Corpus Iuris" révületében való élés, mely a jogi konzervativizmus egyfajta megnyilvánulásaként is értékelhető, illetve az aktuálisan legmodernebb európai jogelméleti törekvések szinte naprakész közvetítése a magyar jogtudomány és jogi oktatás számára. A legjelentősebb magyar jogfilozófusokra ez utóbbi sajátosság a leginkább jellemző.

A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetében a XX. század közepéig – ha csupán a legjelentősebb jogtudósokra gondolunk – három nagy korszakot (természetjog, jogpozitivizmus, neokantiánus) különíthetünk el, nagyjából követve az európai jogbölcseleti gondolkodás tradícióit. A XIX–XX. század fordulóját követő időszak jelentős változást hozott mind az európai, mind a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetében. A kontinensen ekkoriban formálódó neokantiánus jogfilozófia kisugárzása eredményeképpen végleg háttérbe szorultak a hagyományos természetjogi és jogpozivitista megközelítések, illetve a történeti szemléletmód. A jogtudomány új utakat keresve ismeretelméleti, módszertani és modern értéktani szempontok előtérbe helyezésével kereste a jog új megközelítési lehetőségét. A magyar jogbölcseleti gondolkodásban mindez a folyamat elsősorban *Somló Bódog* (1873–1920) munkásságához

* *Dr. Szabadfalvi József professzor, Miskolci Egyetem (Unviersity of Miskolc) Állam- és Jogtudományi Kar (Faculty of Law) Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék (Department of Legal Philosophy and Legal Sociology) H-3515 Miskolc – Egyetemváros, Hungary E-mail: jogszabi@gold.uni-miskolc.hu*

kapcsolódik, akinek életműve révén lehetővé vált a korábbi fejlődésbeli fáziskésés „fölszámolása" és a korabeli élen járó neokantiánus jogfilozófiai gondolkodás hazai megalapozása.[2]

Somló a magyar jogbölcseleti gondolkodás nemzetközileg is méltán legismertebb képviselője. Viszonylag rövid, negyedszázadnyi időt kitevő tudományos pályafutása két szakaszra osztható. Az 1910-ben megjelent *A jog értékmérői* című tanulmányát tekintik a korszakhatárt reprezentáló írásának. Az első pályaszakasz Herbert Spencer tanainak maradéktalan elfogadása és hirdetése, illetve Pikler Gyula természettudományos-pszichológiai belátásos elméleti felfogása[3] és részben a materialista történetfilozófia hatásának jegyében telt el. Érdeklődésének középpontjában az ún. naturalista szociológia problémáinak tárgyalása állt. Somló ez idő tájt Pulszky Ágost és Pikler Gyula mellett a magyar pozivitista jogbölcselet harmadik kiemelkedő képviselőjévé vált. Tudományos pályafutásának második korszakában történt a neokantiánus fordulat, mellyel megteremtette a magyar jogbölcseleti gondolkodás eddigi legprosperálóbb korszakát, ami a század közepéig, a marxista jogelmélet uralomra jutásáig tartott. Míg korábban a jogfilozófia és a jogszociológia közé egyenlőségjelet tett, addig a neokantiánus szemléletmódnak megfelelően ekkortól már elválasztotta egymástól a jog vizsgálatának e két területét. Ennek az időszaknak az eredményei azok a művek, melyek Somló tudományos hírnevét jogfilozófusként idehaza és főleg a német nyelvterületen megalapozták. S joggal lehet büszke a magyar jogtudomány arra, hogy Rudolf Stammler, Gustav Radbruch, Hans Kelsen és Alfred Verdross mellett Somló Bódogot is az európai neokantiánus jogfilozófia nagyjainak sorában tartják számon.

A századforduló táján publikált írásaiban a természettudományos pozitivizmus és az evolucionizmus alapján állva kritizálta a korabeli „hivatalos" tudományeszményt. Pozitivista elméleti állásfoglalását ekkoriban radikális közéleti-tudományos tevékenysége egészítette ki. E korszak egyik fő művének tekinthető az 1903-ban megjelent *Állami beavatkozás és individualizmus* című könyve. A korabeli monopolkapitalista fejlődés együttjárójaként tekinthető fokozott állami szerepvállalás ténye kikényszerítette a jog, az állam, a politika funkciójának és intézményeinek újragondolását. Az 1906-ban megjelentetett *Jogbölcseleti előadásai*ban – bár a korábbi pozitivista nézőpont változatlan – egy sor kérdésben a későbbi fő művét, a *Juristische Gundlehre*-t idéző megfogalmazásokkal találkozunk. Különbséget téve a tiszta és az alkalmazott (normatív) tudományok között, már ekkor rögzíti későbbi neokantiánus kiindulópontját, mely szerint a jogbölcselet két kérdéskör vizsgálatára szorítkozik: 1. a jog előföltételeinek (fogalmának) meghatározása (jogi alaptan), 2. a helyes jog kutatása (jogi értéktan). A neokantiánus fordulat valójában – Rudolf Stammler hatására – a helyes jog kérdésének tárgyalásában történt, majd az 1917-ben német nyelven publikált *Juristische Gundlehre* című terjedelmes könyvében csúcsosodott ki. Somló fő művében a korabeli neokantiánus felfogásnak megfelelően a jog – tartalmától független – fogalmának és fogalmi elemeinek analitikus elemzését adja. Somló elméletében a jog mint a legmagasabb rendű hatalom (jogalkotó hatalom) parancsa jelenik meg. Művének lel-

kes fogadtatása arra ösztönözte, hogy hasonló alapossággal kidolgozza jogi értéktanát is. Ennek előfeltételeként hozzálátott egy önálló filozófiai alapvetés (ismeretelméleti megközelítés) kidolgozásához, mely csupán korai halála után, 1926-ban, posztumusz műként, töredékes formában jelenhetett meg.[4]

Somló munkásságával a neokantiánus irányzat szellemisége vált uralkodóvá a hazai jogbölcseleti gondolkodásban. Somló kisugárzó hatása – legkedvesebb tanítványa – *Moór Gyula* (1888–1950), aki a két világháború közötti legtekintélyesebb magyar jogfilozófus, a szegedi, majd a budapesti egyetem professzora munkásságában érhető tetten.[5] Az 1920-as évek elején Moórt joggal nevezte az „új magyar jogfilozófia" megteremtőjének Horváth Barna, a neves pályatárs. Moór újszerűsége „összefoglaló" szemléletmódjában öltött testet, melyet egyes kritikusai nem minden ok nélkül eklektikus fölfogásnak neveztek.

A neokantiánus jogfilozófiához való kötődésében Moórra a legnagyobb hatást Rudolf Stammler – akivel 1912-ben a berlini egyetemen személyesen is megismerkedett – és Somló Bódog gyakorolták. Rajtuk kívül Hans Kelsen nevét kell megemlíteni, akinek az elmélete – bár sokat vitatkozott vele[6] – mindenkor viszonyulási pontként hatott jogbölcseletére. Moórt saját jogfilozófiai rendszerének kialakításában a rá nagy hatást gyakorló filozófiai és jogbölcseleti előzmények problémafölvetéseinek komplex szemlélete jellemzi. Az 1923-ban megjelent *Bevezetés a jogfilozófiába* című első összefoglaló jellegű művében a jogfilozófia három önálló vizsgálódási területéről beszél: 1. a jog fogalmának meghatározása („jogi alaptan"), 2. a jog általános okozati összefüggéseinek vizsgálata („a jog szociológiája") és 3. a jog helyességének kérdése („jogi értéktan" vagy jogi axiológia). Már ebben a művében megfogalmazza a tágabb értelemben felfogott jogfilozófia negyedik kérdésköreként a „tételes jogtudományok módszertaná"-t.

Moór az 1920-as évek végétől a neokantiánus filozófiában új utakat kereső – Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert nevével fémjelzett – „badeni" vagy más néven „értéktani iskola" által megfogalmazott paradigmákon próbálta jogfilozófiai rendszerét továbbépíteni. Ennek során a neokantiánus jogbölcselet központi problémáját jelentő valóság (Sein) és érték (Sollen) világának szigorú elkülönítése helyett a kiengesztelhetetlen ellentétet vallókkal szemben e két szféra közötti kapcsolatot kereste, melynek következményeképp a jogot az „értékes valóság" birodalmába tartozó jelenségként értelmezte. Míg az 1930-as években Heinrich Rickert fölfogásában vélte a legtöbb fogódzót megtalálni, addig az 1940-es évek elejére Nicolai Hartmann újhegeliánus indíttatású filozófiai tézisei kerültek előtérbe elméletében. Az 1940-es évek elején megjelent munkáiban a neokantiánus és újhegeliánus filozófiai gondolatok szintéziseként fölfogott „újabb kultúrfilozófiai irányzat"-ban látta a jogbölcseleti gondolkodás megújításának lehetőségét. Mindezek következtében a jogban nemcsak absztrakt előírásokat tartalmazó szabályrendszert látott, hanem egyben azoknak az emberi cselekvéseknek a testi-lelki realitásait is, amelyekben a jog szellemi tartalma élő valóságot nyer. Sajnálatos tény, hogy a közbejött háború és az azt követő mozgalmas évek elvonták az idejét az új filozófiai alapokra épített jogbölcseleti rendszer kidolgozásától. Moór munkásságának

legmaradandóbb – a későbbiekben is legtöbbet hivatkozott – része a jog fogalmával összefüggő vizsgálódása. Valójában ez az a kérdéskör, melyben legerősebben érvényesült tanítómestere, Somló Bódog hatása. A hatalmi és kényszerelméletek sokaságában a társadalmi ténylegesség gondolatának a jog fogalmába való beemelésével Moór árnyaltabbá tette a jog mibenlétének vizsgálatát, lehetőséget nyitva a jog mögötti hatalom sajátosságainak vizsgálatára.

A magyar jogbölcseleti tradícióban az 1930-as évek elejétől kezdődően az uralkodó neokantiánus felfogásban új színt teremtett meg *Horváth Barna* (1896–1973), akinek pályakezdését még az 1920-as években Moór Gyula segítette, s később a szegedi egyetem professzoraként vált híressé.[7] Jogelméleti szemléletmódjának – melyet előszeretettel nevezett jogszociológiának, sőt Hans Kelsen terminológiáját szem előtt tartva *„tiszta jogszociológiá"*-nak – eredetisége főképpen az ún. szinoptikus (egybenéző) látásmódjában és az ehhez funkcionálisan szorosan kapcsolódó processzuális (eljárási) jogszemléletében nyilvánul meg. Horváth Barna elméletének eredetisége két alapvető – a korabeli jogfilozófiában egymásnak ellenfeszülő – paradigma összeegyeztetésében mutatkozik meg. Az újkantiánus (Lask, Rickert, Verdross, Kelsen stb.), illetve a pragmatikus-empirikus szemléletmód (Pound, amerikai realizmus, pszichologizmus stb.) egyidejű érvényesülése és egymásra vonatkoztatása nem csupán a magyar, hanem az európai jogi gondolkodásban is úttörő jellegű vállalkozásnak számított. E két nagy hatású paradigma jelenléte természetesen nem véletlenszerű. Míg a neokantiánus paradigmát a két világháború közötti Közép-Európában evidensnek kell tekintenünk, addig a pragmatizmus bizonyos szempontból új gondolatként jelenik meg, pláne ha a korabeli magyar jogbölcseleti közfelfogásra gondolunk. Horváth Barna empirizmus iránti fogékonysága két okra vezethető vissza. Egyrészt pályája elején mint gyakorló jogász tudatosan élte meg a norma és valóság ellentmondásait, amellyel a neokantiánizmus nem nézett szembe, másrészt az 1920-as évek végén tett angliai útja során nagy hatást gyakorolt rá az angolszász jogi kultúra.

A Horváth által kidolgozott szinoptikus módszer a neokantiánus jogfilozófia egyik alapkérdésének, az érték és valóság összefüggésének egészen eredeti értelmezése. A „kortárs" hazai jogfilozófiai gondolkodás legjelesebb tagjai Somlótól Moóron keresztül Horváthig e probléma megoldásával voltak elfoglalva. Horváth e módszert a jogászi tevékenység lényegéből bontotta ki, s a bíró fejében végbemenő gondolkodási sémának tekintette a jogot, amely nem más mint egy „reflexív gondolati képződmény". A jogász eljárása azáltal válik szinoptikus módszerré, hogy a jogesetet a jogi normára, illetve ezzel egyidejűleg megfordítva a jogi normát a jogesetre vonatkoztatja. A jogász tehát egy normatív tényállást vet össze egy valóságos tényállással. A jogásznak e munkájához jogszabályokon szelektált tényismeretre és tényállásokon szelektált jogszabályismeretre van szüksége. Míg a gyakorlati jogász elsődlegesen a jogesetre, az elméleti jogász inkább a jogtételre összpontosít, de mindkettőjüket az jellemzi, hogy együtt nézik a jogesetet és a jogszabályt.

Horváth szinoptikus szemléletmódjához szorosan kapcsolódó processzuális jogszemlélete szerint a jog nem egyszerűen egy norma, hanem az elvont

magatartási minta és az annak megfelelő tényleges magatartás, vagy másképpen, a norma és magatartás kapcsolata, ami nem más, mint az eljárás. Az eljárás a jog „genus proximuma". Vagyis a jogeset és a jogi norma folytonos (szinoptikus szerkezetű) egymáshoz rendelése egy eljárási folyamatot képez. Horváth szerint a jog, mint a társadalmi eljárások legfejlettebbike, a legfejlettebb eljárási apparátus kialakításával valósítja meg az eljárás felső fokát.

Horváth Barna jelentősége abban áll, hogy a XX. századi (neokantiánus) magyar jogbölcseleti gondolkodás tradicionális német–osztrák kötődéseit az angolszász jogtudományi szemléletmód közvetítésével „lazította", új perspektívákat teremtve a hazai jogelmélet további fejlődésének. Sajnálatos módon a második világháború és az azt követő politikai változások 1949-ben emigrációba kényszerítették, ahol már nem volt igazán lehetősége elmélete továbbfejlesztésére.

Az 1930-as évek végétől kezdve főleg Moór Gyula és Horváth Barna tanítványai személyében egy új, igen tehetséges korosztály szárnypróbálgatásának lehetünk tanúi. A Moór-tanítványok közül *Szabó József* (1909–1992)[8] és *Solt (Scholz) Kornél* (1917–2002)[9], illetve a Horváth-tanítványok közül *Bibó István* (1911–1979)[10], *Vas Tibor* (1911–1981)[11], *Bolgár Vera*, valamint a pécsi *Losonczy István* (1908–1980)[12] első publikációit a neokantiánus paradigma végleges meghaladására tett kísérleteknek tekinthetjük. Személyükben az az új generáció jelent meg, aki számára a német jogtudomány eredményeiben való tájékozottság mellett az angol–amerikai, francia stb. irodalom egyidejű ismerete révén, illetve az elődök külföldi szakmai kapcsolatait más irányokba is továbbépítve lehetőség nyílt, hogy a magyar jogbölcseleti gondolkodás – végleg szakítva az ekkorra már lazuló egyoldalú német–osztrák orientációval – a nemzetközi jogfilozófiai közélet európai mércével mérhető részévé válva megfeleljen a második világháborút követő modern kor kihívásainak. Ez a „kihívás" azonban a közismert közép-kelet-európai politikai történések tükrében más irányt vett. A Magyarországon 1948/49-ben bekövetkezett baloldali (kommunista) hatalomátvétel nem csupán a háború utáni politikai, gazdasági és kulturális föllendülést akadályozta meg és perspektivikusan a nyugat-európai fejlődési modell megvalósításától szakította el hazánkat, hanem – csupán utólag tudjuk – négy évtizedes kitérőt eredményezett a magyar jogfilozófia fejlődésében.

De mielőtt számba vesszük a „fordulat évét" követő történéseket, mindenképp érdemes bemutatni a magyar jogbölcselet korabeli nemzetközi kapcsolatrendszerét és néhány olyan nemzetközileg is méltán elismerést kiváltó eredményét, mely napjainkban is például szolgálhat a jogfilozófiát Magyarországon művelők számára. A magyar jogbölcseleti gondolkodásban valódi nemzetközi ismertségre, hírnévre elsőként a neokantiánus jogfilozófusaink tettek szert, akik „napi" munkakapcsolatban álltak korabeli európai kollégáikkal. Erre jó példa Hans Kelsen – a XX. századi jogfilozófia kivételes alakja – és a magyar neokantiánusok kapcsolata, melyről számos árulkodó jel tanúskodik, mint például Somló és Kelsen levelezése vagy Moór és Kelsen baráti viszonya, illetve minden kritikai viszonyulás ellenére Horváth és Kelsen kapcsolata. Ez

utóbbit jól illusztrálja, hogy Horváth Barna 1928/29-es angliai tanulmányútját Moór és Kelsen egyidejű kollegiális támogatása tette lehetővé. De ezt példázza két Kelsen-fordítás története is, így az 1927-ben rövidített formában Moór Gyula tolmácsolásában magyarul megjelent *Allgemeine Staatslehre*[13], illetve az 1935/37-ben Bibó István által lefordított *Reine Rechtslehre*[14] kapcsán történt levelezések. De megemlíthető az a tény is, hogy 1935-ben éppen Moór Gyula jogi kari dékánsága alatt avatták Rudolf Stammlert – a neokantiánus jogfilozófia alapító atyját – a budapesti egyetem tiszteletbeli doktorává. A későbbiekben főképpen a Moór- és Horváth-tanítványok a bécsi Alfred Verdrossal tartottak szoros kapcsolatot.

Nyilvánvaló azonban, hogy erre a szoros, gyakran baráti kapcsolatra a tudományos teljesítmények alapján lehetett szert tenni, vagyis neokantiánus gondolkodóinknak nemzetközileg is számon tartott művekkel kellett jelentkezniük a tudományos „piacon". Ezek közül méltán kiemelkedik Somló Bódog *Juristische Grundlehre* (1917)[15] és Horváth Barna *Rechtssoziologie* (1934)[16] című munkája, melyeket azóta is gyakran idéznek, és a jelentősebb nyugat-európai könyvtárakban ma is biztosan föllelhetők. Ezenkívül az érintett szerzők, valamint Moór Gyula főképpen német nyelven írt tanulmányait lehet megemlíteni, melyre a két világháború közötti korszakban az európai kortársak alkalmankénti hivatkoztak. Somló művének érdekessége, hogy az 1917-es első kiadás Hans Kelsen hathatós segítségével jelent meg Lipcsében a Meiner kiadónál.[17] A kedvező fogadtatásnak köszönhetően és az általános érdeklődésre tekintettel tíz évvel később ugyanaz a kiadó ismételten megjelentette, majd pedig 1973-ban a Scientia Verlag harmadjára is méltónak találta Somló fő művét az újraközlésre. Ilyen sikert egyetlenegy magyar jogfilozófiai munka sem mondhat magáénak. Csupán Horváth Barna említett műve vetekszik a nagy elől elismertségével, hiszen az 1934-ben a neves berlini kiadónál megjelent mű az európai és a kontinensen túli kollégák figyelmét is fölkeltette. Gondolatait olyan kiváló jogtudósok méltatták és kritizálták, mint Darmstaedter, Lacambra, Gurvitch, Pound, Timasheff, Verdross, Fikentscher, Tammelo, Marcic és mások. Vitatottsága ellenére jogelmélete maradandó értékét bizonyítja, hogy a *Rechtssoziologie* első részét más, korábban németül publikált tanulmányainak társaságában 1971-ben Berlinben újra megjelentették.[18] A kötet szerkesztője, Manfred Rehbinder ezt írja előszavában: „Az egyik legfigyelemreméltóbb és legkiegyensúlyozottabb elmélet, amelynek ismerete nélkül nem lehet alapkérdésekről értelmesen vitát folytatni."[19] Horváth jogszemléletének érdekességét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a *Rechtssoziologie*-t még japán nyelvre is lefordították. Ehhez hasonló távol-keleti figyelmet magyar jogelméleti szerző műve iránt csupán még egy ízben tapasztalhattunk, amikor Vas Tibor 1935-ben német nyelven publikált *Die Bedeutung der tranzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie* című könyvét szintén japán nyelvre lefordították.

De ugyancsak a nemzetközi ismertséget segítheti elő, ha bemutatkozó jelleggel az érintett tudományszak művelői egy neves nemzetközi szakfolyóirat külön számában számot adnak az őket foglalkoztató aktuális kérdésekről.

Ilyen volt például az *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* című tekintélyes folyóirat 1943-ban megjelent „Ungarn-Heft"-je, melyben a korabeli magyar jogbölcseleti gondolkodás élvonalába tartozók közel kétszáz nyomtatott oldalon közölhették tudományos eredményeiket. A publikálók közül érdemes megemlíteni Moór Gyula, Horváth Barna, Szabó József és Hegedüs József[20] nevét, akik méltán reprezentálták a korabeli magyar tudományt és jogelméletet.

Az 1948/49-ben bekövetkezett változások a magyar (polgári) jogbölcseleti tradícióra végzetes hatást gyakoroltak. A korszak doyenjét, Moór Gyulát 1949-ben kényszernyugdíjazták a budapesti egyetemről, s mielőtt az új korszak hatalmi gépezete és a hivatalos tudománypolitika végleg „elbánt" volna vele, 1950 legelején meghalt. Az alkotói teljében levő Horváth Barna – aki konszolidált időkben a budapesti Moór-tanszék jogos várományosa lett volna – 1949 legvégén emigrálásra kényszerült. Rövid ausztriai (Salzburg) tartózkodás után – ahol Alfred Verdross támogatását élvezte – az Újvilágban próbált szerencsét. Az Egyesült Államokban akkoriban sem volt könnyű egyetemi katedrát kapni. Még Roscoe Pound is eljárt az érdekében, hogy megfelelő állást kapjon a neves magyar pályatárs. Végül az 1950-es évek első felében a New York-i Graduate Faculty of Political and Social Science The new School of Social Research „visiting-professzora"-ként tudott elhelyezkedni, ahol politikatudományt, jogelméletet és nemzetközi jogot tanított. Azonban bármennyire is szerves részét képezte jogelméletének az angol–amerikai pragmatikus szemlélet, illetve a processzuális jogfelfogás, kontinentális indíttatását nem vetkőzhette le, így a hallgatókért folytatott – az Egyesült Államok egyetemein szokásos – küzdelemben alulmaradt. E közegben nem csupán Horváth Barna mozgott idegenül, hasonló problémákkal küzdöttek az Európából áttelepülő legnevesebb kollégák is, mint például Kelsen vagy Kantorowitz. Eközben számos alkalommal megfordult Európában, s mint vendégprofesszor tanított Zürichben, Bécsben, Berlinben, Freiburgban, Koppenhágában és Gentben. Az 1950-es és 1960-as években igen sokat publikált, bár ezek döntő többsége ismertetés és recenzió volt. Az ekkor főként angol nyelven publikált tanulmányaiban megpróbálta szinoptikus jogelméletét és a háború előtt kifejtett gondolatait az amerikai környezet számára fogyaszthatóbbá tenni.[21] Sikertelenségének csak egyik oka az idegen nyelvi közeg, ennél alapvetőbb problémát jelentettek a jogtudomány művelésének eltérő paradigmái.

A „fordulat évét" követő változások az itthon maradt tanítványok életébe is alapvető változást hoztak. A háború után szegedi professzori kinevezést kapó Szabó Józsefet és Bibó Istvánt egyik pillanatról a másikra megfosztották katedrájuktól. Sőt Szabó Józsefet sikertelen disszidálási kísérletét követően két és fél éves börtönbüntetésre ítélték, majd idegennyelv-oktatásból és fordításból élt. Csupán az 1956-os forradalom után került vissza az egyetemi pályára, de 1960-ban végleg nyugdíjazták. Hasonlóan derékba tört Bibó István felívelő tudományos karrierje is. Az 1956-os politikai szerepvállalást követő börtönéveket leszámítva nyugdíjba vonulásáig csupán könyvtárosként tevékenykedhetett.

Losonczy István kényszerű pályamódosítást hajtott végre, s a jogfilozófia helyett a büntetőjog tudományának professzora lett a Pécsi Egyetemen, Solt Kornél – aki mestere, Moór Gyula ajánlásával jó esélyekkel pályázott a debreceni egyetem jogfilozófiai katedrájára – az ígéretes egyetemi karrier helyett gyakorló jogászként élte le életét, bár a későbbiekben is számos elméleti tanulmányt publikált. De itt kell megemlíteni az igen tehetséges Vas Tibort, aki Horváth-tanítványként pályája kezdetén a hazai jogfilozófiai irodalom nagy ígérete volt. Számára a „fordulat éve" egyben jogfilozófiai paradigmaváltást eredményezett, aminek következtében az egyik legharcosabb marxista jogelméleti gondolkodóvá vált, szigorú kritikát gyakorolva elődei és egykori mesterei fölött.

A végső „tördöfés"-t Szabó Imre *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* című, 1955-ben megjelent kötete jelentette.[22] A sok helyen demagóg marxista kritikát gyakorló műben a szerző a magyar „burzsoá" jogbölcseletet – főleg annak elmúlt fél évszázadát – úgy mutatja be, mint reakciós, szélsőséges, ideologikus, a mindenkori elnyomó hatalmat kiszolgáló tradíciót. Csupán a századforduló pozivitista jogszemléletének bizonyos eredményeit illeti elismeréssel, melyek a polgári radikalizmus eszmeiségét megtestesítve – Szabó Imre szerint – a történelmi materializmushoz közelálló, így „haladó" világképet sugároztak. Az osztályharc szellemében fogant „kritikai" megközelítés jó harminc évre meghatározta azokat a dogmatikus kiindulópontokat, amelyek betartásával lehetett csak az érintett szerzőkhöz, azok gondolataihoz közelíteni. A szovjet típusú marxista jogelmélet valójában nem tudott és nem is akart semmit sem kezdeni a számára értéktelen tradícióval. Szabó Imre művének 1980-as második kiadásában is büszkén vállalta huszonöt évvel korábbi megállapításait, sőt az eltelt évtizedek még inkább megerősítették véleményében.[23]

A magyar jogbölcseleti tradíció újrafelfedezésének az 1980-as évek közepétől lehetünk tanúi. Ekkorra a jogelméleti irodalomban már végleg meggyengültek a szovjet típusú marxizmus hazai pozíciói. A korábban megkérdőjelezhetetlen paradigmák további vállalása ekkorra már nem jelentett az érintett kutatók számára egzisztenciális ellehetetlenülést. Egyszerű értékválasztásként élhették meg a jogelmélettel foglalkozók, hogy mely paradigma mentén művelik tudományszakjukat. Az új utak keresésének egyik formájaként jelent meg a „fordulat éve" előtti magyar jogbölcseleti tradíció tanulmányozása, melyből egyaránt kivették, illetve kiveszik részüket az érintett még élő személyek, valamint azok a közép- és fiatalabb generációk, akik elfeledett értéket látnak e tradícióban, és szívükön viselik az elődök munkásságának rehabilitálását.[24]

Az európai tudományos vérkeringésbe való újbóli bekapcsolódás alapfeltétele, hogy ismerjük és tisztában legyünk jogbölcseleti hagyományainkkal, s használjuk fel mindazokat az eredményeket, amelyeket elődeink felhalmoztak. Természetesen legyünk kritikusak is a sokszor töredékes, gyakran torzóban maradt életművekkel, s vessük össze saját koruk tudományos színvonalával. Ha ilyenkor azt állapítjuk meg, hogy bizony sok esetben kevés az eredeti gondolat, s csupán másodvonalbeli elmélettel állunk szemben, azt mondjuk ki. De legyünk büszkék arra, ami ma is érték, ami ma is vállalható.

JEGYZETEK

[1] A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetét átfogóan tárgyaló irodalomból a teljesség igénye nélkül lásd: Somló Bódog: 'Die neuere ungarische Rechtsphilosophie', Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 1 (1907–08) 315–323. o.; Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. Bevezetés és a jogbölcsészet kifejlődésének története (Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908); Horváth Barna: 'Die ungarishe Rechtsphilosophie', *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 24 (1930) 37–85. o.; Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955); Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében* (Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1981); Szilágyi Péter: *Fejezetek az ELTE Állam- és Jogelméleti Tanszékének történetéből*. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus XXVI. (Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1984) 105–153. o.; Samu Mihály–Szilágyi Péter: *Az állam- és jogelmélet oktatásának története egyetemünkön*. In: Horváth Pál (szerk.): *Az Állam- és Jogtudományi Kar szerepe a magyar jogtudomány fejlődésében* (Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1985) 313–392. o.; Loss–Szabadfalvi–Szabó–H. Szilágyi–Zódi: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből* (Miskolc, Bíbor Kiadó, 1995); Perecz László: *'A belátásos elmélettől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth', Századvég*, (1998) 73–94. o.; Szabadfalvi József: *Jogbölcseleti hagyományok* (Debrecen, Multiplex Media – DUP, 1999); Szilágyi Péter: Jogbölcselet. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században*. V. köt. (Szekszárd, Babits Kiadó, 2000) 39–47. o.

[2] Somló Bódog jelentősebb jogbölcseleti tárgyú művei: *Állami beavatkozás és individualizmus* (Budapest, Politzer, 1903); *Jogbölcselet* (Pozsony, Stampfel, 1901); *Jogbölcseleti előadások*. I–II. (Kolozsvár, Sonnenfeld, 1906); Masstäbe zur Bewertung des Rechts, *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 3 (1909–10) 508–522. o.; A jog értékmérői, *Huszadik Század*, 11 (1910) 1–14. o.; A helyes jog, *Huszadik Század*, 11 (1910) 390–395. o.; Az érték problémája, *Athenaeum*, 20 (1911) 2–3., 84–113. és 37–66. o. (németül: Das Wertproblem, *Zeitschrift für die Philosophie und philosophische Kritik*, /1912/ 66. és köv. o.); A jog alkalmazásáról, *Jogállam*, 10 (1911) 2–3, 97–103. és 177–189. o.; Die Anwendung des Rechts, *Zeitschrift für das privat und öffentliche Recht der Gegenwart*, 38 (1911) 55–74. o.; *A szokásjog*. In: Farkas Lajos emlékkönyv (Kolozsvár, Stein J., 1914) 339–369. o.; *A helyes jog elméletéről*. Erdélyi Museum Egylet Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának Kiadványai. V. füz. (Kolozsvár, 1912–13); *Juristische Grundlehre* (Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1917) [második kiadás: 1927, újranyomva: Aalen, Scientia Verlag, 1973]; *Jogbölcsészet. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán* (Budapest, Grill Károly Könyvkiadója, 1920); [újabb kiadás: *Jogbölcsészet. A Juristische Grundlehre kivonata* (Miskolc: Bíbor Kiadó, 1995)]

[3] Említésre méltó a Pikler Gyulával közösen írt német nyelvű tanulmánya: Pikler Gyula–Somló Bódog: *Der Ursprung des Totemismus. Ein Beitrag zur materialistischen Geschichtstheorie* (Berlin, K. Hoffmann, 1909)

[4] *Prima philosophia. Gedanken zu einer erster Philosophie* (Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co., 1926)

[5] Moór Gyula jelentősebb jogbölcseleti tárgyú művei: *Stammler Helyes jogról szóló tana*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 25. füz. (Budapest, 1911); A jog fogalma és az anarchizmus problémája Stammler jogphilosophiájában, *Athenaeum*, XX. köt. (1911) 4., 1–35. o.; 'Die Reform des ungarischen Schwurgerichtes', Der Rechtsgang, 2 (1914) 2, 142–204. o.; *Macht, Recht, Moral. Ein Beitrag zur Bestimmung des Rechtsbegriffes*. A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem tudományos közleményei. I. köt. 1. füz. (Szeged, 1922); *Bevezetés a jogfilozófiába* (Budapest, 1923); Eine Rechtsphilosophie

des kritischen Relativizmus, *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 17 (1923–24) 84–102. o.; *A logikum a jogban* (Budapest, 1928), Németül: Das Logische im Recht, *Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts*, (1927–28) 3, 157–203. o.; *Zum ewigen Frieden. Grundriss einer Philosophie des Pazifismus und des Anarchizmus* (Leipzig, 1930); *A jogi személyek elmélete* (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1931); Reine Rechtslehre, Naturrecht und Rechtspositivizmus. In: *Gesselschaft, Staat und Recht. Festschrift gewidmet Hans Kelsen zum 50. Geburtstag* (Wien, 1931) 58–105. o.; Creazione e applicazione del diritto, *Rivista Internationale di Filosofia del Diritto*, 14 (1934) 653–680. o.; *A természetjog problémája* (Budapest, 1934), Németül: Das Problem des Naturrechts, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 28 (1935) 3, 325–347. o.; *Szociológia és jogbölcselet* (Budapest, 1934); Reine Rechtslehre. Randbemerkungen zum neuesten Werk Kelsens, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 15 (1935) 3, 330–343. o.; *Jogfilozófia*. Moór Gyula előadásai után jegyezte Püski Sándor (Budapest, Magyar Élet, 1936); *A jogrendszer tagozódásának problémája* (Budapest, 1937), Németül: Öffentliches und privates Recht, *Revue Internationale de la théorie du droit*, 12 (1938) 1, 9–21. o.; Das Rechtssystem, *Revue Internationale de la théorie du droit*, 1 (1939) 1–13. o.; 'Der Wissenschafts-Charakter der Jurisprudenz', *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 20 (1940) 1, 20–37. o.; A jog mivolta az újabb kultúrfilozófia megvilágításában, *Athenaeum*, XXVIII. köt. (1942) 3, 237–252. o.; Recht und Gesellschaft. *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 21 (1942) 5, 537–567. o.; Was ist Rechtsphilosophie?, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Ungarn-Heft*, 37 (1943) 3–49. o.; *A szabad akarat problémája* (Budapest, 1943); Újkantiánizmus és újhegeliánizmus a jogfilozófiában, *Magyar Jogi Szemle*, (1943) 3, 71–85. o.; *A jogbölcselet problémái* (Budapest, 1945); *Tegnap és holnap között* (Budapest, Révai, 1947)

Vö. Szabadfalvi József: Moór Gyula Kelsen-interpretációja. (Függelék) In: Hans Kelsen: *Az államelmélet alapvonalai* (Miskolc, Bíbor Kiadó, 1997) 105–121. o.

Horváth Barna fontosabb jogbölcseleti tárgyú művei: Die Idee der Gerechtigkeit, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 7 (1928) 508–544. o.; Természetjog és pozivitizmus, *Társadalomtudomány*, 8 (1928) 212–247. o.; Igazságosság és igazság, *Társadalomtudomány*, 9 (1929) 209–247. o.; Gerechtigkeit und Wahrheit, *Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts*, 4 (1929) 1–54. o.; Die Gerechtigkeitslehre des Sokrates und des Platon, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 10 (1930) 258–280. o.; Die Gerechtigkeitslehre der Vorsokratiker. In: *Studi Filosofico-Giuridici dedicati a Giorgo Del Vecchio* (Modena: Societa Tipografica Modenese, 1930) 336–372. o.; *Die Gerechtigkeitslehre des Aristoteles*. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio: Juridico-Politica. Tom. IV. Fasc. 48. (Szeged, Szeged Városi Nyomda, 1931); Hegel und das Recht, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 12 (1932) 52–89. o.; *Bevezetés a jogtudományba* (Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1932); *Rechtssoziologie. Probleme des Geselschaftslehre und der Geschichtslehre des Recht* (Berlin–Grunewald, Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte G. m. b. H. 1934); 'Sociologie juridique et Théorie Processuelle du droit', *Archives de Philosophie du droit et de Sociologie Juridique*, 5 (1935) 181–242. o.; Macht, Recht, Verfahren, *Archiv für Echts- und Sozialphilosophie*, 30 (1936) 67–85. o.; *A jogelmélet vázlata* (Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1937); *Az utópia értelme* (Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1939); Der Sinn der Utopie, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 20 (1940) 198–230. o.; Der Rechtsstreit des Genius. I. Sokrates, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 22 (1942) 126–162. o.; Der Rechtsstreit des Genius. II. Johanna, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 22 (1942) 295–342. o.; Der Rechtsstreit des Genius, II. Johanna, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 22 (1942) 395–460. o.; *A géniusz pere. Sokrates-Johanna*. Acta Univ. Francisco-Josephina Kolozsvár. Juridico-Politica 3. (Kolozsvár, 1942); Prolegomena zur Soziologie, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, Ungarn-Heft, 37 (1943) 50–67. o.; *Angol jogelmélet* (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1943)

[8] Szabó József: *A jog alapjai. Különös tekintettel a nemzetközi jogra.* (Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társulat, 1938); *A jogászi gondolkodás bölcselete.* Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridica-Politica. Tom. XVI. Fasc. 2. (Szeged, 1941); Hol az igazság? (A bírói lélektan problémái.) *Társadalomtudomány*, 22 (1942) 1, 1–55. o.; Wahrheit, Wert und Symbol im Rechte, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, Ungarn-Heft, 37 (1943) 101–121. o.; 'Der Rechtsbegriff in einer neutralistischen Beleuchtung', Österreichische Zeitschrift für öffenliches Recht, 1 (1948) 3, 291–331. o.

[9] Solt Kornél: *A normatív tényálladéki elemek problémája* (Budapest, Szent István Kiadó, 1940); A szokásjog sokértelműsége, *Gazdasági Jog*, (1943) 2, 75–80. o.; A desuetudo problémája, *Magyar Jogi Szemle*, (1944) 3, 82–94. o.

[10] Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság* (Szeged, Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1935); Le dogme du „bellum justum" et la theorie de l'infaillibilité juridique. Essai critique sur la théorie pure du droit, *Revue Internationale de la Theorie du Droit*, 10 (1936) 1, 14–27. o. (Magyarul: *A „bellum justum" dogmája és a jogi tévedhetetlenség teóriájának kritikai esszéje* (Miskolc, Bólyai Kollégium, 1993, ford.: Mold Attila és Zombor Ferenc); Rechtskraft, rechtliche Unfehlbarkeit, Souveränität, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 17 (1937) 5, 623–638. o.; *A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma* (Bibó István magántanári próbaelőadása, 1940. június 13.) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára Ms 5116/10. (Sajtó alá rendezte és közölte: Ruszoly József egyetemi tanár: *Jogtudományi Közlöny*, 47/1992/3–4, 89–95. o.)

[11] Vas Tibor: *Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie* (Szeged, Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1935); *A tiszta jogtan és a szemléleti jogelmélet* (Kecskemét, Szellem és Élet, 1937)

[12] Losonczy István: *A funkcionális fogalomalkotás lehetősége a jogtudományban* (Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941); Jogfilozófiai előadásainak vázlata (Pécs, 1948)

[13] Hans Kelsen: *Az államelmélet alapvonalai.* A német kéziratból fordította és előszóval ellátta: Moór Gyula (Szeged, 1927), újabb kidás: (Miskolc, Bíbor Kiadó, 1997); A mű eredetije: Hans Kelsen: *Grundriss einer allgemeinen Theorie des Staates.* Als Manuskript gedruckt (Wien, 1926), Moór–Kelsen levelezéséről lásd: Varga Csaba: Documents de Kelsen en Hongrie: Hans Kelsen et Julius Moór, *Droit et Société*, (1987) 7, 337–352. o.

[14] Hans Kelsen: *Tiszta jogtan* (Budapest, ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988, ford.: Bibó István), a fordítással kapcsolatos eseményekről és levelezésről lásd: Varga Csaba: *Bevezetés Hans Kelsen: Tiszta Jogtan* c. művéhez, illetve Lengyel András: Bibó István Kelsen-fordítása, *Délmagyarország*, 1991. október 26.

[15] Somló Bódog: *Juristische Grundlehre* (Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1917) [második kiadás: 1927, újranyomva: Aalen, Scientia Verlag, 1973]

[16] Horváth Barna: *Rechtssoziologie. Probleme des Geselschaftslehre und der Geschichtslehre des Recht* (Berlin–Grunewald, Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte G. m. b. H., 1934)

[17] Somló Bódog fő művének megjelentetésében Lukács György – az egykori tanítvány – is aktívan részt vett. Lásd erről bővebben Varga Csaba: *A jog helye Lukács György világképében* (Budapest, Magvető Kiadó, 1981) 35–37. o.

[18] Horváth Barna: *Probleme der Rechtssoziologie* (Berlin, Duncker und Humblot, 1971)

[19] Uo., 6. o.

[20] Hegedüs József neve még a legszűkebb szakma számára is meglehetősen ismeretlen. Az 1920-as évek elejétől induló publikációiban egy „szintetikus jogbölcselet" kidolgozása foglalkoztatta. Főbb művei: *A szintetikus jogbölcselet vázlata és történelmi kialakulásának főbb mozzanatai* (Budapest, Politzer, 1924); A természetjog időszerűségéről, *Társadalomtudomány*, 9 (1939) 153–183. o.; *Aquinói Szent Tamás jogbölcseletének szintetikus jellege.* Különlenyomat a Notter Antal Emlékkönyvből (Budapest, 1941); Időszerű jogbölcseleti kérdések Aristotelesnél, *Társadalomtudomány*, 21 (1941) 175–

187. o.; 'A jogpozitivizmus bukása', *Budapesti Szemle*, CCLXXL köt. (1943) 207–218. és 300–309. o.

[21] Horváth Barna jelentősebb tanulmányai az 50-es 60-as években: Between Legal Realism and Idealism, *Northwestern University Law Review*, 48 (1954) 639–713. o.; 'Rights of Man: Due Process of Law and Exces de Pouvoir', *The American Journal of Comparative Law* 4 (1955) 539–573. o.; Field Law and Law Field, *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 8 1957) 44–81. o.; Moral, Recht und Politik, *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 14 (1963) 218–252. o.; Comparative Conflicts Law and the Concept of Changing Law, *The American Journal of Comparative Law*, 15 (1966–67) 136–158. o.; Twilight of Government of Laws, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 64 (1968) 1–26. o.

[22] Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955)

[23] Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980) 21. o.

[24] A vonatkozó irodalomból – a teljesség igénye nélkül – említésre méltó: Karácsony András: Jog és erkölcs. Kelsen és Verdross szerepe Bibó jogfelfogásának alakulásában. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről.* (Budapest, Osiris Kiadó, 1999) 166–187. o.; Cs. Kiss Lajos: Szabadság és kényszer. Horváth Barna szellemi pályája. In: Horváth Barna: *Angol jogelmélet*, Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 2001) 569–611. o.; Kupa László: *Pulszky Ágost bölcselete* (Budapest, Seneca Könyvkiadó, 1996); Lichtenstein József: Egy habilitáció története. Horváth Barna pályakezdése, *Szeged*, (1990) 10–11., 57–58. o.; Loss–Szabadfalvi–Szabó–H. Szilágyi–Zódi: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből* (Miskolc, Bíbor Kiadó, 1995); Nagy Endre: Erény és tudomány. Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról, *Világosság*, 23 (1981) 12, 764–772. o.; Pulszky Ágost társadalom- és államtana, *Szociológia*, 5 (1977) 2, 207–213. o.; Bevezetés Horváth Barna: Demokrácia és jog című tanulmányához, *Medvetánc* (1985) 2–3, 294–303. o.; Lehet-e tudományos a világnézet? Pikler Gyula értékmentes jogszociológiája, *Világosság*, 33 (1991) 2, 81–92. o.; Elhajló pályaképek (Bibó és Horváth Barna). In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A hatalom humanizációja* (Pécs, Tanulmány Kiadó, 1993) 84–90. o.; Paczolay Péter: Moór Gyula jogfilozófiája, *Jogtudományi Közlöny*, 44 (1989) 10, 505–512. o.; Pokol Béla: Moór Gyula és Horváth Barna jogkoncepciója, *Magyar Jog*, 53 (1998) 257–263. o.; Solt Kornél: Moór Gyula jogfilozófiájáról, *Holmi*, 6 (1994) 12, 1850–1862. o.: Szabadfalvi József: Moór Gyula pályakezdése, *Jogtudományi Közlöny*, 44 (1989) 10, 497–504. o.; Demokrácia és jog. Adalékok Horváth Barna politikaelméletéhez (1945/46), *Magyar Közigazgatás*, 40 (1990) 7, 605–613. o.: Moór Gyula. *Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe* (Budapest, Osiris-Századvég, 1994); Vonzások és taszítások – Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata, *Magyar Jog*, 44 (1994) 11, 654–660. o.; Coactus tamen volui! (Bibó István jogbölcseleti munkássága), *Forrás*, 22 (1985) 12, 13–21. o.; Bibó István és a szegedi iskola. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről.* (Budapest, Osiris Kiadó, 1999) 125–152. o.; Wesen und Problematik der Rechtsphilosophie. Die Rechtsphilosophie on Gyula Moór, *Rechtstheorie*, 30 (1999) 329–353. o.; Angolszász hatások a második világháború előtti magyar jogbölcseleti gondolkodásban, *Állam- és Jogtudomány*, 40 (1999) 51–88. o.; Emlékezés Moór Gyulára, *Magyar Szemle*, 9 (2000) 43–57. o.; Some Reflectrions on the Anglo-Saxon Influeence in the Hungarian Legal Philosophical Traditons, *Acta Juridica Hungarica*, 42 (2001) 111–119. o.; *Moór Gyula* (Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001); Szabó József: 'Moór Gyula emlékezete', *Polis*, (1989) 3, 17–21. o.; *Ki a káoszból, vissza Európába* (Budapest, Kráter, 1993); Szájer József és Tóth Ádám (szerk.): *Moór Gyula 1888–1950* (Budapest, ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkollégium, 1988); Szilágyi István: *Bibó István* (1911–1979). *Vázlat pályafutásáról és életművéről* (Mis-

kolc, Bibó István Olvasókör, 1990); Varga Csaba: Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával, *Jogtudományi Közlöny*, 35 (1980) 8, 543–546. o.; *Bevezetés Hans Kelsen: Tiszta Jogtan* c. művéhez. In: Hans Kelsen: *Tiszta Jogtan* (Budapest, ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988) XI–XVIII. o.; Varga Csaba (szerk.): *Aus dem Nachlass von Julius Moór/Moór Gyula hagyatékából* (Budapest, ELTE Összehasonlító jogi kultúrák projektuma, 1995); Zsidai Ágnes: Tény és érték (Moór Gyula és Horváth Barna jogfilozófiai vitája), *Jogtudományi Közlöny*, 44 (1989) 10, 513–519. o.; A perspektíva tüneménye. Horváth Barna jogfilozófiája, *Világosság*, 32 (1991) 12, 917–927. o.; Bibó István a jogfilozófus (Horváth Barna és Bibó István szellemi közössége). In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A hatalom humanizációja* (Pécs, Tanulmány Kiadó, 1993) 91–108. o.; A Tiszta Jogszociológia. (Bevezető tanulmány) In: Horváth Barna: *Jogszociológia* (Budapest, Osiris Kiadó, 1995) 11–58. o.

Szőke Anna

A KONTAKTZÓNÁK HATÁRVISZONYAI A VERSEC KÖRNYÉKI TELEPÜLÉSEKEN

Bevezetőmben két vegyes nemzetiségű, magyarok által is lakott területet hasonlítok össze, ahol a hivatalos statisztikai adatok nem tükrözik a valóságos nyelvi és kulturális viszonyokat. Mindkét kutatási területen vegyesen élnek magyarok, szerbek, románok, bolgárok. Az al-dunai székely településeken és a hozzájuk térben közel levő Kovinban (Kevevára), valamint Pancsován két és félszer annyi magyar él, mint a Karas folyó mentén és a Verseci-hegy lankáin, a román határzónában. A magyar etnikum százalékaránya a többségi nemzethez viszonyítva mindkét területen körülbelül ugyanaz.

Az al-dunai székely közösség számaránya a többségi nemzethez viszonyítva			
	Magyarok	Más nemzetiségűek	A magyarok százalékaránya
Kovin	786	13 464	5,52%
Székelykeve	2232	342	86,71%
Sándoregyháza	452	679	39,96%
Pancsova (Hertelendyfalva)	3279	73 808	4,25%
ÖSSZESEN	6749		

A Versec környéki magyarság számaránya a többségi nemzethez viszonyítva			
	Magyarok	Más nemzetiségűek	A magyarok százalékaránya
Versec	1800	34 823	4,91%
Temesvajkóc	182	996	15,45%
Vatin	67	183	26,80%
Nagyszered	99	1 241	7,39%
Temeskutas	44	1 223	3,47%
Fejértelep	241	135	64,10%
Udvarszállás	200	26	88,50%
ÖSSZESEN	2 633		

A kutasi Keresztelő Szent János-templom napjainkban

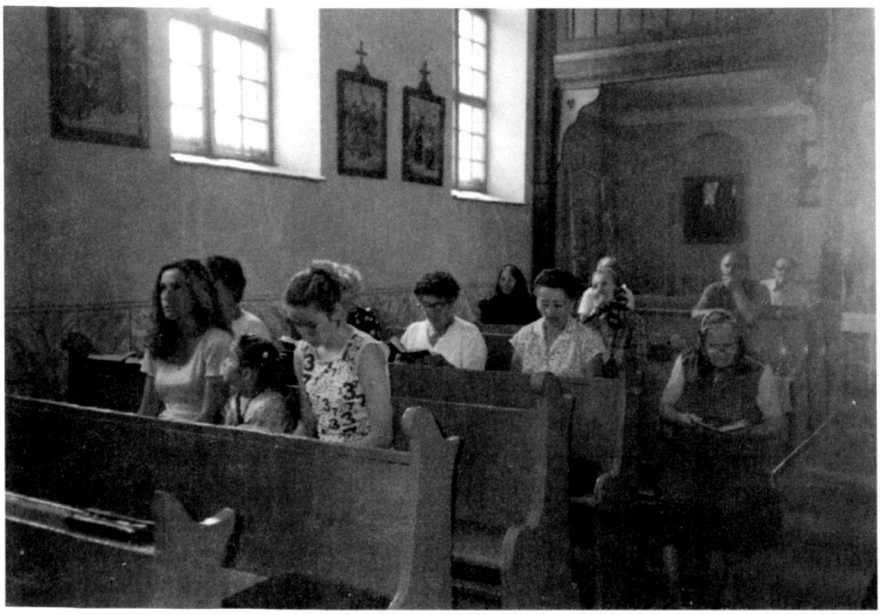

A nagyszeredi szárazmise résztvevői (2003)

A Versec környéki magyarság létezését tekintve a legtávolabbi pontja a Vajdaságnak. Ha kilométerekben mérjük a magyar etnikumú közösségek Magyarország határától való távolságát, akkor láthatjuk, hogy az al-dunai székelyek délebbre, valamivel távolabb találhatók a térképen, mint Versec. Magárahagyatottságában, lelkipásztorok és pedagógusok hiányában, lélekben, identitástudatban, szervezettségben Versec esetében ez a távolság megkétszereződik.

A török hódoltság idején elnéptelenedett, Temesi Bánság néven ismert területeket a bécsi udvar katolicizáló törekvéseinek megfelelően népesítette be újra, minden eszközzel megakadályozva a magyarok betelepítését.[1] A kutatott terület helységeinek csak kisebb részét alapította a kincstár, azok inkább nagybirtokosi kezdeményezésekre keletkeztek.[2] Ezért van az, hogy minden településen, amikor az eredet felől érdeklődünk, azonnal így kezdik a település bemutatását: „Ez a falu gróf Bissingené volt; ezt a települést Fejérváry telepítette; Gyürky grófé volt . . ."

A betelepített németség a Verseci-hegy lankáin és a Delibláti-homokpusztán szőlőművelésbe kezdett, a sík, szikes legelőkön pedig felvirágoztatta az állattartást. „Itt a magyarok csak béresnek köllöttek. Hodályrú hodályra vándoroltunk. Apámék azt a kis holmijukat összekötötték batyuba, és mentünk oda, ahun többet kaptunk."[3]

A Karas és a Berza folyó által határolt magyarságnak a szegénységből fakadó állandó migrációja nem tette lehetővé a különleges jelleg, a csak rájuk vonatkozó tulajdonságok és hagyományok kialakulását. Béres- és cselédsorsuk vándorlásra késztette őket. Így jöttek létre a legkülönbözőbb házasságok a te-

települések magyarjai között. 1960-ig elvétve találkozunk csak vegyes házasságokkal.

A XVIII. századnál régebbi település *Temeskutas* (Kudritz, Gudurica) és Versec. Mindkettő régi szőlőtelepülés. Kutason nincs olyan ház, ahol ne lenne az udvarban borospince. A szőlőt Versecen keresztül szállították Ausztriába. Kutast a kincstártól 1828-ban Kudriczi Béger Bálint és Heiser Ignác vették meg. Az első kápolnát 1721-ben építették, a templomot 1787-ben.[4] A kutasi plébániát, hívők híján, leányegyházként 1954-ben Versechez csatolták. 1982 óta a templom és a hozzá tartozó plébánia elnéptelenedett, liturgikus szertartásokat nem végeznek benne. Lassan az enyészet lesz úrrá mindkét épületen.

Fejértelep 1896-ban alakult, s az akkori földművelésügyi miniszterről Fejértelepnek nevezték. Az idetelepítettek két parcellát kaptak, 2 láncot a faluban, 2 láncot a homokbuckákban. A magyar állam adott szőlőt, hogy megkössék a homokot. Lakói Torontálvásárhelyről (Debelyacsa), Zichyfalváról (Plandište), Ürményházáról, Gájról verődtek össze. A főutcát a németek tartották meg maguknak. A jobb földeket is a svábok kapták. Négy láncnál többet a magyar ember nem kaphatott, azért, hogy a németeknek legyen napszámosuk. A németeknek járt 10 lánc legelő is, amelyen jószágot tartottak. Akkoriban (1920–1940) 350–400 szarvasmarha is legelt a falut övező lankákon. 1896-ban a hívek egy dombon, Ósušara területén kápolnát építettek.[5]

Nagyszereden Fischer Károly bécsi grófot emlegetik. Az asszonyok cselédek, a férfiak gulyások voltak nála. Egyévi szolgálatért általában egy tehén volt a bérük. A jó gulyásnak kettő járt. A hodály területén épült alsó épületben laktak a béresek, de megesett, hogy az istállóban. A németek többsége Nagyszereden a főutcán épített magának házat. 1847-ben a hívek felépítették a Szentháromság kápolnát, majd 1898-ban a kutasi kegyúr templomot is építtetett.

Vatin (Versecvát): 1900-ban 92 házban 647 lakos élt, ebből 409 szerb, 150 német, 78 magyar. 1981-ben: 278 szerb és 139 magyar. A mindig is szerb többségű településen ma a kihalás, az elmúlás jelei láthatók. Temploma 1935-ben épült. Itt él birtokán az utolsó magyar származású grófnő és fia.

Udvarszállás lakói az 1830–1840-es években érkeztek gróf Bissingen családi birtokára. Paládi-Kovács Attila kutatásai alapján bizonyítható, hogy a lakosság döntő többsége az északi magyar területről érkezett. Ma 226 lakosával, két utcájával, a külvilágtól elvágva éli paraszti életét. Odalátszik a Kárpátok hegyvonulata, egy kilométerre van Románia. A hozzá legközelebb eső nagyobb település Straža.

Egy tanteremből álló iskolaépületét a századelőn építették. A tanítás összevont, osztatlan tagozatban folyik, elsőtől negyedik osztályig, 13–15 tanulóval. Az ötödik osztályt Fehértemplomon folytatják, szerb nyelven, iskolabusz szállítja őket. Hívő, katolikus vallású emberek mindannyian. Régi, egyben első templomukat Bissingen Ernő gróf kegyúr építtette. Új templomukat 2003-ban szentelték fel.

Temesvajkóc Versectől délnyugatra fekvő nagyközség. Az a település, ahol a vallásnak és a nyelvnek az egymást erősítő kapcsolata megszűnt. Templomuk 1996-ban épült, addig a verseci nagytemplomba jártak. Heterogén etnikumú

településükön szétszórtan élnek. Temesvajkóc is, mint a környék legtöbb kistelepülése, gróf Bissingen tulajdona volt. A falu központjában még látható a kastély, amelynek területe gazdag szórakozási lehetőséget nyújtott a falu fiataljainak, természetesen miután államosították. Románok (oláhok), szerbek, bolgárok és magyarok együtt mulattak. Ismerték egymás táncait, tiszteltték ünnepeiket. Ma már ez mind a múlté. Versec iparosítása elvonta a magyarságot a falutól, ott pedig felszívódtak. A lokális zártság fellazult. 1984-ben az átmeneti kétnyelvűség után bezárták magyar nyelvű iskolájukat, mert a fiatalok a szerb nyelvi rendszerbe integrálódtak. Ma már csak az idősek beszélik a magyar nyelvet, unokáik már nem tudják szüleik anyanyelvét.

Miután röviden bemutattam a Versec környéki vegyes etnikumú településeket, a továbbiakban a magyar etnikum nyelvi, vallási és magatartásformáit vizsgálom egy-egy példán keresztül. Eddigi nemzeti létük megjelenítése segítségül szolgálhat életmódbeli struktúrájuk körvonalazásához és egyben utalás a jelen értelmezéséhez.

1946 után az említett 7 település összetétele lényegesen megváltozott. A német lakosságot elhurcolták, s az üresen maradt házakba kolonistákat telepítettek.[6] A főutcát és a jobb fekvésű lakásokat ismét nem a magyarok kapták. A németség házai masszív anyagból, téglából épültek, mindennel el voltak látva. Ebből kifolyólag a betelepítettek ismét előnyösebb helyzetbe kerültek a magyar lakossággal szemben. Az erőszakos lakosságcsere után a többi beavatkozás már erőszakmentesen történt, miközben az őslakosságnak számító magyar etnikum észre sem vette környezete további szándékos demográfiai megváltoztatását. A folyamat magától indult be mindamellett, hogy az állam (Jugoszlávia) teljes jogú vallásgyakorlásról és nyelvhasználatról biztosította polgárait.

Az etnikai és a nyelvi határ Nagyszereden két külön választóvonal mentén húzódott 1920 és 1946 között.

1935-ben a hívek száma: 824 római katolikus, ebből 624 német és 200 magyar, 1935-ben a katolikus valláshoz tartozó mindkét nemzet beszéli egymás nyelvét, különösen a németek a magyar nyelvet. 1946 után ez a kölcsönhatás megszűnik. A közösen gyakorolt kulturális elemek kölcsönös megélése – főként a szokások terén – egy szűk csoportra marad. Az alkalmazkodáshoz szokott magyar etnikum mind gyakrabban válik részesévé a szerb etnikum ünnepi eseményeinek. Nagyszered szabálytalan, széles utcáin haladva az idegennek olyan érzése támad, mintha kiismerhetetlen helyen járna, ahol magyaroknak nyoma sincs. A központban az odalátogatót a bekerített, hagymakupolás ortodox templom fogadja. A templomudvar rendezett, a kerítésen kívül derékig érő gaz, baromfi az utcán, kötélre fogott kecskék legelnek az árokparton. A körforgalomból három irányban lehet közlekedni, az egyik a Vasút utca. A közepén elhanyagolt állapotában találjuk a római katolikus templomot. A versecí plébános havonta egy alkalommal tud ellátogatni hozzájuk szentmisét tartani. Lelkipásztor nélkül vasárnaponként szárazmisét tartanak. Tízen–tizenöten jönnek össze. A szárazmisét Barna Klára munka nélküli tanítónő vezeti. A két világháború között a katolikus templom a vasárnapi szentmisén zsúfo-

Nagyszered: – Ez még eredeti sír – mondják az ott lakók

lásig megtelt hívőkkel. A magyar lányok jobbról, a német lányok balról álltak a padok mellett.

Napjainkra a temetkezési és a temetőlátogatással kapcsolatos szokásaikba mind több szláv (szerb) elem épül be. A településen három templom van, az említett katolikuson és pravoszlávon kívül a pémek (csehek) temploma is kéthetente, délutánonként fogadja híveit. Halálesetkor, ha az elhunyt hozzátartozói úgy kívánják, mindhárom templomban egyszerre harangoznak az elhunytért. Ez alól csak egy kivétel van, ha az illető elhagyta eredeti vallását, például baptista lett, ilyenkor egy harang sem szól, bármennyire kérik is.

Nagyszereden még háztól temetnek. Minden elhunytat – bármilyen távol lakik is a központtól – mielőtt örök nyugvóhelyére, a temetőbe vinnék, szerb szokás szerint beviszik a központba, ott megkerülik a pravoszláv templomot, s csak ezután indulnak a temetőbe. Újabban traktorral viszik a koporsót, köré rakják a koszorúkat, és a gyászoló tömeg gyalogosan kíséri. Ha történetesen az elhunyt a temető szomszédságában, vagy annak közelében lakott, akkor egy mellékutcán közelítik meg a szerbtemplomot, s azt megkerülve, a főutcán viszik ki a temetőbe. Ez alól a szokás alól kivételek, mint említettem, az eredeti vallásukból kitért hívek. Római katolikus magyar hívő esetében a katolikus szertartás magyar és szerb nyelven folyik.

Szerb szokás, de a magyarok is átvették, hogy a temetőbe italt, cigarettát, ennivalót visznek. A síron, sírhalmon keresztül átnyújtják egymásnak az italt, és szerbül mondják: „Preko groba da se pruži".[7] Az italból egy kicsit kiöntenek a sírra, majd isznak egy kortyot a hozzátartozók: „Za pokoj duše", majd leteszik műanyag poharakban a sírhantra az élelmet, amit aznap főztek: gombócot, húst, gyümölcsöt és sok más egyebet. Ha cigarettázott a megboldogult, akkor meggyújtanak neki egy szál cigarettát, és azt is a sírra helyezik.

Nagyszombaton, a föltámadás éjszakáján mindenki részt vesz a szerb egyház feltámadást megigéző rituáléjában. Az éjféli liturgia után a hívők a keresztekkel s a lobogókkal háromszor megkerülik a templomot, majd elindulnak a falu végén felállított, út menti vallási emlékműhöz.[8] Útközben az egyházi férfikórus templomi énekeket énekel. A keresztnél a közeli szomszédok, szerbek és magyarok, előkészítik a további szertartáshoz szükséges kellékeket: fehér abrosszal leterített asztal, rajta pohár, bor, víz, só és kenyér. A pópa ott felolvassa az evangéliumot, énekelnek, imádkoznak, majd indulnak vissza a templomhoz, s ugyanúgy, mint jövet, a férfikórus és a lobogóvivők énekelnek. A templomkertbe érve, a bezárt templomajtó előtt, ismét miséznek, majd a pap szimbolikusan háromszor kopog az ajtón, hogy kinyíljon a barlang ajtaja. Az ajtó kitárul, s ezzel megtörténik a föltámadás. Ekkor hajnali három óra van. Ezt a vallási ceremóniát egy magyar hívő sem mulasztja el. Magyar nyelven katolikus szentmisét legtöbbször csak húsvéthétfőn hallgathatnak a nagyszeredi magyarok, mert a plébános nem érkezik előbb kimenni hozzájuk.

Az „elszerbesedés" jelenségét a múltban fokozta a magyar tannyelvű oktatás megszüntetése, napjainkban pedig a lelkészhiány. Míg a múltban a németség tökéletesen beszélte környezete nyelvét, addig, 1946 után, az új államberendezési forma nem ösztökélte a szerbséget környezete nyelvének elsajátítá-

Vatinban nincs szárazmise. A templomot havonta egy alkalommal nyitják ki

sára. Az érvényesülés érdekében a magyarok többsége nyelvet váltott, elhanyagolta anyanyelvét, és átvette – érdekből – az államalkotó nemzet nyelvét. Ma már mindössze 99-en vallják magukat magyarnak, többségük ötven éven felüli. A magyar közösséghez való tartozásuk egyedüli tényezője a templom iránti lojalitás.

Fejértelepen nincs vezetékes telefon, így a fiatalok számára az internethálózat elérhetetlen. A szálloda, ahogyan a helybeliek nevezik omladozófélben levő művelődési otthonukat, a helyi közösség tulajdona. Használatáért bérletet kell fizetni. A 150 férőhelyes teremben hétvégeken diszkót tartanak. Csak szerb és angol számokkal szórakoztatják a vendégeket. A nagyterem egy 4x4 méteres színpaddal zárul. Az Ady Endre Művelődési Egyesület elnöksége igyekszik egy-két rendezvénnyel színesebbé tenni a közösség életét. Szüreti bált, kukoricabált, tökbált, farsangi jelmezbált szerveztek. A zenekart Sándoregyházáról, Székelykevéről vagy Torontálvásárhelyről fogadják. Az egyesületnek semmilyen haszna nem származik rendezvényeiből, mert a különböző kiadások (bérleti díj, a zenekar költségei, takarítás) elviszik a hasznot. Mindezt azért teszik, hogy történjen valami a falu életében. Ilyen alkalmakra a környező települések magyar érzelmű lakosai átjönnek Fejértelepre szórakozni, a fiatalabb nemzedék is, azokból a családokból, ahol még a családban beszélik a magyar nyelvet. Ezeken a mulatságokon Versecvát (Vatin) és Nagyszered nincs már jelen. Ők 15–20 év múlva Temeskutas sorsára jutnak.

Esküvő, lakodalom két-három évenként van egy alkalommal. Ezt ilyenkor rendkívüli eseménynek tekintik, s igyekeznek emlékezetessé tenni. Nemcsak a családnak felejthetetlen esemény, a falu életét is közösségi élménnyé varázsolja. Nincs hozzá hasonló történés, amely éveken keresztül a lakosság emlékezetében maradna.

Fejértelepen a nyelvi kontaktzóna vonala az alkalomtól függ: a magyar családok 70%-a otthon magyarul beszél, házon kívül 25–30% használja az anyanyelvét. Új szokásokkal nem találkozunk, a magyar nyelv egyre inkább háttérbe szorul.

A verseci magyarság elszerbesedési folyamata az új balkáni háború kezdetekor megtorpant. A Petőfi Sándor Művelődési Egyesület köré tömörülő értelmiségiek 1992-ben elindítják hagyományőrző szakosztályaikat: a népi tánccsoportot, a népdalkórust és a színjátszó csoportot. Magyar színtársulatok fogadására kevés lehetőség adódik a nagy távolság miatt. Olyan komolyabb színdarabok bemutatására, amelyek az értelmiségieken kívül eső magyar lakosokat is magához vonzották volna, nem került/kerül sor. A szabadkai Népszínház vagy az Újvidéki Színház művészi és egyben szórakoztató jellegű előadásai pénzhiány miatt nem kerültek bemutatásra. A minőségi színházi előadások nem tudták vállalni a tájolást, pedig Versecen igazából erre lett volna szükség. Az a műfaji kategória, ami hozzájuk eljutott, csak ideig-óráig hatott. A tömbmagyarság területéről időnként megjelenő zenekarok bálok alkalmával felébresztették identitástudatukat, de többre nem voltak képesek. Ismételten csak önmagukról beszélgettek. Hiányzott a példakép és a tartalommal megtöltött színielőadás, a kultúra magasabb szintje, olyan műsorok, amilyeneket a szerb nyelvű előadások a városban biztosítottak.

A művelődési egyesület élére került értelmiségiek aktivitását az átlagos életmódot élő magyar ember nem fogadta el. Magyarkodásnak vélték tevékenységüket, s ismételten, mint annyiszor a múltban, a példaértékű magatartásformákat hiányolták. Az adatközlők elmondása szerint a magyar tannyelvű intézményt, az iskolát nem zárták volna be, ha azok a személyek, akiknek példát kellett volna mutatniuk, így a tanítónő is, nem íratták volna szerb osztályokba a gyermekeiket, akkor, amikor még létezett a magyar iskola. „Ilyen ember nekünk ne magyarázzon" – jegyzik meg gyakorta.

A Versec környéki magyarsághoz több ízben is ellátogató, négytagú szabadkai Ballangó együttesnek az archaikus népi imádságokon alapuló előadásai nem fogták meg a közönséget. Saját bevallásuk szerint nem értették, így azután mind kevesebben látogatták műsoraikat. Minden év szeptemberében tartják a Herczeg Ferenc Napokat, amikor a város szülöttére emlékeznek. A tudományos tanácskozást az újvidéki Magyar Tanszék szervezi. Itt látható, tapasztalható, hogy Versecen már alig van magyar értelmiségi.

Vatinban már a családokban sem beszélik a magyar nyelvet. A magyarságtudat hordozója már nem a nyelv, hanem a környezetüktől eltérő vallásuk. Megkülönböztető etnikai jegyüket a faluban vallási szokásaik gyakorlásáról, katolikus ünnepeik megtartásáról ismerjük fel. Lakásaikban fellelhetők az

A kutasi parókia időnként átmeneti szállást nyújt a rászorulóknak

anyagi kultúra területéről fennmaradt kellékek: magyar feliratú falvédők, szentképek kőlenyomatai, kegyhelyekről hozott emléktárgyak.

A településen a legnagyobb hagyománya az úrnapi körmenetnek van. A magyar családoknak szerb és román nemzetiségű szomszédaik segítenek az utcán a sátrak elkészítésében. A templomból induló körmenet végigmegy az utcákon, a pravoszláv templomhoz érve csatlakozik hozzájuk a szerb pópa és a lobogókat vivő hívek. A körmenet a katolikus templomnál ökumenikus istentiszteleten vesz részt, jó idő esetén a templom előtti téren.

Udvarszálláson a jeles napi szokások közül még ma is számosat gyakorolnak, a település valódi élő néphagyomány. A falu gazdasági és földrajzi jellege lényegesen eltér a térségétől. Nem szőlőművelő terület, mezőgazdaságból él, térben elkülönül a környező településektől. Nyelvszigetben élő népcsoport. Nagypénteki, pünkösdi és az emberélet fordulóihoz fűződő népszokásrendszere archaikus elemeket őriz. Lokális identitásuk erős. Egyetlen belső (lokális) intézmény létezik, a katolikus egyház. S bár a verseci pap havonta csak egy alkalommal látogat el hozzájuk, a helybeli kántortanító munkájának megtartó ereje van.

A magyar nyelvű folklór számos eleme fellelhető népszokásaikban, és elkülönülő vonásokat hordoz napjainkban is. Identitásformáló hatású a nagypénteki hajnali fürdés. Nagypéntek hajnalán a fiatalok lemennek a Karas folyóra megfürödni, hogy a fiúk egészségesek és erősek, a lányok szépek, frissek, üdék legyenek egész évben. Ezután tüzet raknak, és mellette felmelegszenek.

Nagypénteken és nagyszombaton a fiatalok házról házra járva kereplővel hívják misére az embereket.

Udvarszálláson még ma is pünkösdkor minden lányos ház elé májusfát állítanak, s egész nap mulatnak az utcán. Nagy szégyen, ha valaki nem kap májusfát.

Temesvajkócon a lakodalmak őrizték meg a legtöbb archaikus elemet vagy a századfordulón még szokásban lévő hagyományokat. Kevertnyelvűségük folytán magyar szavakat szerbesítettek megfelelő terminológia híján. A nyoszolyólányok (koszorúslányok) kifejezésből született a „njosojačke devojke". Napjainkban is, ha magyar lakodalmat tartanak a faluban, a nagylányok, nemzetiségtől függetlenül virágcsokorral, hajukban mirtusszal, a legények kezükben nemzeti színű szalaggal díszített vőfélybottal érkeznek. E szokás senkit sem zavar. A násznép hangos kiáltásokkal adja a külvilág tudtára, hogy magyar lakodalom van: „Madarska svadba." A kétnyelvű esküvői szertartás magyar részét kevesen értik, ez kiviláglik a közös imák alkalmával. A templomból kijövő ifjú pár előtt vőfélybotokkal kaput tartanak a legények, s ez alatt kell végigmenniük. Két kicsi lány rózsaszirmot hint elébük, miközben szerb szokás szerint pisztolylövések dördülnek a levegőben. Így is kifejezik örömüket.

Az étkezési szokásrend teljesen megegyezik a magyar lakodalmakban szokásossal. Menyasszonytánc is van. A zenekar csak ekkor játszik néhány magyar dalt. Egész éjjel vidáman járják a kólót, és mulatnak szerb műdalokra, közbeközbe elkiáltják magukat: „Magyar lakodalom – Madarska svadba . . ."

Temesvajkócon az emberi élet fordulóihoz fűződő szokásrendet a falu közössége élteti. A magyar etnikum szokásai integrálódtak a szerb és román közösség kultúrájával, s az így kialakult heterogén szokások új tradíciókat indítottak el.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az újabb kori betelepítés történetének egyenes következménye lett az identitásváltás. A német lakosság helyére betelepített szláv lakosság (szerbek, likaiak, bosnyákok, montenegróiak) nem ismerte az együttélés íratlan szabályait, érdek nem fűzte őket a magyar nyelv elsajátításához. Az államosítás előtt a magántőke gyarapodását, a kereskedelem erősödését a környezet nyelvének ismerete biztosította. 1948 után ez a folyamat megfordul, az állami szektorban alkalmazottaknak már nem áll érdekükben elsajátítani szomszédjuk, munkatársuk nyelvét. Az addig természetesnek nevezhető hajlandóság a kétnyelvűségre egynyelvűségbe torkollik. Az elszerbesedést a demográfiai helyzet erőszakos megváltoztatása, a tömbtől való etnikai elzártság és a kétnyelvűség eltűnése segíti. Ebből következik, hogy az etnikai kontaktzónákat három tényező határozza meg: az anyanyelv, a vallásosság és a kulturális lehetőségek. A nyelvi határok elmosódása, állandó változása e három tényező függvényében alakult, és a köztes identitást jellemző magatartási formák kialakulásához vezetett. A törökdúlás után, az újratelepítések időszakában templomokat építettek, hogy erősítsék hitüket, nemzettudatukat az emberek. Az udvarszállási, a temesvajkóci és a fejértelepi új templomok is azt szeretnék kifejezni, hogy

az asszimiláció ellenére a Versec környéki magyarság létezik, és szimbolikus módon jelzik jogukat ahhoz a földhöz, ahol születtek.

Nagyszereden pap híján lassan elpártolnak saját egyházuktól, mert hiányzik számukra az ünnepek külső megjelenítése, a ceremónia, ahova ünneplőbe öltözve, lélekben felkészülve eljárhatnának. Amikor Gyuris atya havonta egy alkalommal misézik templomukban, háromszor annyian vannak jelen, mint a szárazmisén.

A bemutatott településeken kisebb, zárt, önálló csoportot csak a hívők alkotnak. Szülőföldjükön nélkülöznek mindenféle magyar nyelvű intézményrendszert. Ami számukra ebben az átmeneti állapotban az intézményrendszert jelenti, az a vallás és a jeles napi szokások megtartása. Hétköznapjaikban tudatosan kerülik nemcsak a hazai politikai témákat, de a külfölddel kapcsolatosakat is, mert bármilyen véleményük van, a háttérben mindig ott húzódik sztereotípiaként a „Madari" (ezek a magyarok – a szerző megj.). Patriotizmusukat csak a közös ellenséggel való szembefordulás idején fogadták el; a NATO-bombázásokkor, 1999-ben.

Ha a fentieket értékelni kívánjuk, elmondhatjuk, hogy a bukovinai székelyek a legkevésbé integrálódtak be környezetükbe, talán mert egy tőről fakadnak, és egy tömbben maradtak. Kultúrájuk betelepülésük 120. évének elteltével is archaikus vonásokat mutat. A Versec környéki magyarság állandó migrációban élt, szétszórtan, habár a többségi nemzethez viszonyítva ugyanolyan százalékarányban, mint az al-dunai székelyek, mégis kétszeres kisebbségben érezték magukat: a mindenkori államban és saját településükön.

*

Megjegyzés: A statisztikai adatok a Magyarságkutató Tudományos Társaság Kisebbségi létjelenségek című kötetéből valók. Mirnics Károly feldolgozása, 336–357. p.

JEGYZETEK

[1] Paládi-Kovács Attila: *Az anyagi kultúra alakulása néhány dél-alföldi (bánsági) magyar faluban.* In: Népi kultúra – népi társadalom. 1973, 291. p.

[2] Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880–1920.* 1990, 159. p.

[3] Adatközlő: Alföldi Sándor, Fejértelep, szül. 1913

[4] A következőkben szándékosan emelem ki a kápolnák és a templomok építésének idejét.

[5] Fejértelepet szerbül Sušarának nevezik, Szusarának ejtik, jelentése: száraz, kietlen. A település lakói ma sem használják a Fejértelep elnevezést, Šušarának nevezik. A mai településtől öt km-re volt az első település, azt ma is Óšušarának hívják.

[6] A kolonisták szó szerbből átvett kifejezés, betelepítetteket jelent. Magyarul nem is használják.

[7] A síron keresztül kell nyújtani az italt, és csak ezután isznak egy kortyot az elhunyt lelki üdvéért.

[8] Spomenik religije = út menti vallási emlékmű. Szilárd anyagból épült, 2,50–3 méter magas, négysarkos oszlopok, amelyeknek felső részét minden oldalról egy szentkép díszíti. A tetején fémből, többnyire vasból 30–40 cm magas kereszt áll. Nem a kereszt a hangsúlyos, hanem a négy szentkép, amelyek egy-egy szentet ábrázolnak. Ezért nevezik vallási emlékműnek.

IRODALOM

BARTHA Elek
1987 *Vallás és etnikum.* In: Vallási Néprajz. Szerk.: Dankó Imre, 194–217.

BODOR Antal
1914 *Dél-magyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra*

ERŐS Lajos
1993 *Adalékok a Zrenjanini–Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*

GEREBEN Ferenc
1995 *Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben.* In: Protestáns Szemle, 3. sz., 197–217.

KEMÉNYFI Róbert
1998 *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza*

KÓSA László
1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880–1920*

LUKÁCS László
1996 *Észak–déli kapcsolatok.* In: Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Szerk.: Katona Judit–Viga Gyula, Miskolc, 79–89.

PALÁDI-KOVÁCS Attila
1973 *Az anyagi kultúra alakulása néhány dél-alföldi (bánsági) magyar faluban.* In: Népi kultúra – népi társadalom. Szerk.: Ortutay Gyula, 291–326.

SZARKA László
2001 *Az integrált kisebbségkutatási modell lehetőségei.* In: Századforduló. Szerk.: Tóth Károly, 24–35.

SZABÓ István
1941 *A magyarság életrajza.* Bp.

Papp Richárd

„VISSZATÉR MÉG A FÉNY"*

Nemzettudat és rituális gyakorlat a délvidéki magyarság körében a 2004. évi március 15-éhez kapcsolódó nemzeti ünnep tükrében

I.

„Másfajta magyarok vagyunk mi itt, a Délvidéken, ezzel egy kicsit hivalkodunk is, de pontosan ezért van szükségünk a többi magyarra is, a biztonság végett, amiért – legalábbis remélhetőleg – nekik is szükségük lehet miránk. Na, most jön megint egy ezer év, ha már az előzőt kibírtuk, ezt is ki kéne, de ezt csak együtt tudjuk megint végigcsinálni, úgyhogy kell a nemzeti tartalom, tudod, amibe' benne van a Szent István meg a honfoglalás, meg a negyvennyolc, szóval az egész magyar történelem meg irodalom, művelődés meg minden, a jelképek, énekek, anyanyelv, a kereszténység, egyszóval a nemzettudat, minek soroljam, érted, nem? Voltál most az ünnepen? Akkor érted" – foglalta össze egy zentai beszélgetőtársam azokat a jelenségcsoportokat, kérdésköröket, amelyeket a jelen tanulmány kísérel meg körbejárni.

Az idézettekből láthattuk: a „nemzeti tartalmak", a „nemzettudat" kategóriái mögött a megélt kultúra teljes kognitív rendszere és gyakorlata áll. A „nemzeti tartalom"-ra, a „nemzettudat"-ra ezért tanulmányomban nem pusztán mint egy „elképzelt közösség" (Anderson, 1983) manifesztumaira tekintek, hanem elsősorban a kulturális gyakorlat életének összefüggésrendszereibe ágyazva mint a mindennapokban megélt kulturális jelentéseket vizsgálom őket.

A továbbiakban látni fogjuk, hogy ezeket az „elképzelt" tartalmakat nem vonatkoztathatjuk el, nem emelhetjük ki őket a kulturális kontextusból, mivel mindez „azt a veszélyt kelthetné, hogy a kulturális elemzést elzárjuk voltaképpeni tárgyától, hiszen a kulturális formák a viselkedés – pontosabban a társadalmi cselekvés – árama révén tagolódnak" (Geertz, 1994: 184–185.).

A következő esettanulmányok során ezért a nemzettudat megélt jelentéstartalmaira pillanthatunk rá, hogyan élik meg az általam kutatott közösségek

* Az idézett sor Mártonffy Miklós *Piros szív, fehér hó, zöld levél* című, a Délvidékről szóló dalából származik.

tagjai nemzethez való tartozásukat, és hogyan integrálják azt interetnikus kapcsolatrendszerük stratégiáinak világába.

Idézett beszélgetőtársam szavaiból láthattuk továbbá, hogy mindazokat a tartalmakat, amelyeket a nemzettudat fogalmához kapcsolt, az „ünnep" fogalmával összegezte:

„Voltál most az ünnepen? Akkor érted" – mondta.

Az „ünnep" elnevezés az idei, az 1848-as forradalom és szabadságharc eseményeihez kötődő nemzeti ünnepünkre utalt, rámutatva ezen ünnepek átfogó, integráló jelentőségére a délvidéki magyarság életében. Ezek az ünnepek általában olyan, több rítusból felépülő közösségi cselekvéssorok, amelyekben a saját kultúrához való tartozás jelentései válnak átélhetővé. E rítusok során évről évre azonosul a közösség a rítusokban megjelenő jelentéstartalmakkal. Rítusokat, rítussorozatokat elemezve tehát nem elégedhetünk meg a látható-hallható cselekmények puszta leírásával, hiszen egy közösség életében a rítus a társadalom kultúrájának élő lenyomata, a közösség által birtokolt kognitív jelentések megjelenítője, összetartozásának és etnikus jellemzőinek reprezentációja is egyben (vö. Boglár, 2002). Kérdés, hogy melyek azok a tartalmak, amelyeket az adott rítus részvevői körében tudatosít, hiszen egy iskolai ballagás, szilveszter éjszakája vagy húsvétvasárnapi istentisztelet más-más hangsúlyt ad a saját kultúrához való tartozás kifejeződéseinek is.

A következőkben elemzett rítusok azonban a saját kultúrához való tartozás szimbolikus kitágítását, az egyetemes magyar nemzethez való kapcsolódást hangsúlyozzák a közösség számára.

Felmerül a kérdés, hogy e nemzeti tartalmak ugyanúgy válnak-e átélhetővé, ugyanúgy kommunikálódnak-e minden rítus során. S hogy e rítusok azonosnak tűnő jelentéstartalmai állandósult értékeket foglalnak-e magukban, vagy folyamatosan változnak a társadalmi-interetnikus környezet történéseire reflektálva.

Hogyan integrálódnak e rítusok a mindennapok kultúrájába, mit fejeznek ki, mit ötvöznek a mindennapok világából, s mit „tesznek hozzá", hogyan „változtatnak" ezen?

Többek között a fenti kérdésekre keresünk válaszokat a továbbiakban néhány 2004. évi délvidéki rítus részletes leírása segítségével.

Az elemzett rítusok rámutatnak – beszélgetőtársam szavaival – a „megint ezer év" küszöbén álló délvidéki magyarság léthelyzeteire, valóságtartalmaira.

ZENTA, 2004. MÁRCIUS 13.

Korábbi tanulmányaimban a 2002. évi március 15-éhez és a millenniumi ünnepségsorozathoz kapcsolódó rítusokat vizsgálva láthattuk, a rituális gyakorlat és retorika egyaránt a „délvidéki nemzetrész" identitástartalmait hangsúlyozta és mélyítette el az ünneplő vajdasági magyarság körében. Olvashattuk továbbá, hogy mindez egy újfajta kisebbségi stratégia megfogalmazásával járt, amely a saját kisebbségi kultúra egy-nemzeti kötődéseinek hangsúlyozásával, nyíltabb kifejezésével és a felnövekvő, „tiszta" generációknak való újfajta szo-

cializációs törekvésekkel párosult (Papp, 2002). Egyik beszélgetőtársam a következőképp fogalmazta meg mindezt:

„Végre nyíltan is fel merjük vállalni, hogy nemcsak egy etnikum, egy kisebbség vagyunk, hanem egy nemzet egyenrangú tagjai, és ezt már nem szégyelljük magunk meg a gyerekeink előtt sem. Őket végre olyan magyaroknak nevelhetjük, akik ki is merik azt mutatni, és nem kötnek majd mindenkivel paktumot arról, hogy csak titokban meg kisebbségi érzéssel magyarok, ők már nem lesznek rejtett magyarok."

Az elmondottakból láthatjuk, a vajdasági magyar identitás olyan újfajta kisebbségi léthelyzet-interpretációkkal bővült, amely sajátos átértelmezését adja a saját kultúrához való tartozás kifejeződéseinek. Ezáltal az „etnikum" és a „kisebbség" identitásmegfogalmazásai negatív jelentésekkel telítődnek, magukban hordozva az „alárendelt", „kisebbségi érzéssel" telített és a többségi etnikummal való folyamatos kompromisszumkényszerekből fakadó korábbi kisebbségi stratégiákat. Ezzel szemben fogalmazódik meg az a pozitívnak értékelt változás, amelyhez a nemzethez való tartozás nyílt kifejezése és átadása, átörökítése kapcsolódik.

2002 óta azonban számos változás történt a fent említett változások tágabb politikai és szociokulturális környezetében. (2003. február 4-én a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság is megszűnt, helyét az új államalakulat, Szerbia és Montenegró vette át.)

2003. március 12-én meggyilkolták Szerbia és Montenegró miniszterelnökét, a politikai változásokat, a demokratizálódási folyamatokat irányító Zoran Đinđićet. Đinđić meggyilkolása az állammal való szolidaritás kifejezésére ösztönözte a délvidéki magyarságot is, ennek megfelelően a 2003. március 15-éhez kapcsolódó összes ünnepség elmaradt. A változásokat sürgető kormányfő halála megrendítette a vajdasági magyarságot is, s így a március 15-éhez kapcsolódó ünnepek elhagyása a kegyelet kifejezése mellett a demokratikus Szerbia mellett való elkötelezettséget, a közös etnikumok fölött álló állampolgári összetartozást is elmélyítette körükben. A következő egy év azonban politikai-társadalmi bizonytalanságot hozott, amelyben a szerb radikálisok politikai előretörése újra – ahogy beszélgetőtársaim fogalmaztak – a „kiegyenlítődés", a „kompromisszumokra való kényszerülés" „régi bevált" stratégiáját erősítette föl kutatott közösségeim tagjaiban.

„Újra keményednek a balkáni játékszabályok, megint visszakoznunk kell, nem nagyon verhetjük most a mellünket, hogy mekkora magyarok vagyunk" – foglalta össze mindezt egy interjúalanyom. Láthatjuk, a kisebbségi magatartásformák „kiegyenlítődési" rendszeréből kijutva a „bizonytalan" társadalmi környezet, a „balkáni játékszabályok" folytán ezen esetben „mellverő magyarkodásnak" minősítette azt a viselkedésformát, amelyet korábban – a 2002. évi elemzett rítusok során – egyértelműen pozitívnak és követendőnek értékelt.

Mindezzel párhuzamosan Magyarországon is politikai változások (kormányváltás) történt. E változást beszélgetőtársaim szintén negatívan értékelték:

„Végre elindult valami, hogy egy nemzet leszünk újra, meg minden, de hát most is egyértelmű, hogy a magyarországiak többsége azok mellett van, akik nem ezt akarják."

„Az új vezér rögtön kijelentette, ő csak annak a tízmillió magyarországinak az elnöke. Az édes mostoha már édesnek se mondható."

„Nézd meg a kettős állampolgárságot! Nem akarják, hogy mi is magyarok legyünk. Mi hiába akartuk, le se bagóznak minket. Attól félnek, ha valaki ki meri mondani, hogy a magyarok egy nép meg testvérek, akkor máris idegengyűlölő meg antiszemita. Ez nem igaz, inkább az az idegengyűlölet, ahogy velünk bánnak, pedig mi nem is vagyunk idegenek elvileg. Pont az fáj, hogy az anyaország idegennek tart minket."

„A lányom Szegeden felszállt a buszra, beiratkozni ment az iskolájába. Azt mondja neki a sofőr, amikor előveszi a magyarigazolványát, azzal kitörölheti, vegyen rendes jegyet, mert már más világ van, már nem nekünk áll a világ. Na, és ezt megengedik? Erre biztatják most már a népet?"[1]

A magyarországi politikai kommunikáció számukra levont tanulságai a kisebbségi kollektív emlékezetben továbbélő, illetve a gyakorlatban megtapasztalt és továbbadott esetenkénti folklorizálódott negatív tapasztalatokkal, történetekkel párosulva egy korábbi írásomban részletesen bemutatott „kisebbségi vákuumhelyzet" létértelmezését, jellemzését erősítette föl beszélgetőtársaimban (Papp, 2003). Egyikük így fogalmazta meg mindezt:

„Amit már ezerszer mondtam neked, mostanában teljesen eluralkodott, hogy mostohagyerekek vagyunk mindenhol, nem kellünk senkinek, és most már a satu mindkét oldalán olyanok a politikusok, hatalmasok, hogy csak minél gyorsabban össze legyünk préselve."

E „préshelyzetnek" minősített léthelyzet azonban többekben a korábban elmélyült nemzeti identitástartalmakat erősítette föl:

„Most csak el-elrejtve, de azért megmaradunk magyarnak, sőt most inkább tisztulunk, mint a Tito alatt."

„Azért akinek a millennium sokat jelentett, az tovább is magyar maradt, annyit azért nem változott semmi, ami elindult, már nem állhat meg."

„Egy kicsit túldimenzionálják a borús dolgokat. Na, és ha nem olyanok vesznek körül se itt, meg se olyanok, akik utálnak, nekünk csak azért is úgy kell maradni, úgy balkániasan."

Az eddigieket olvasva láthattuk, a politikai-társadalmi változások néhány év alatt is komplex és többször változó kontextusait adták meg a vajdasági magyarság „identitásformálódás"-ának. Felmerül tehát a kérdés: hatottak-e ezek a változások, és ha igen, hogyan hatottak a nemzeti rítusok gyakorlatára? A korábban elemzett nemzeti rítusok során láthattuk, a rituális nemzeti tér- és idődimenziók a saját kultúra biztonságos környezetében teljesednek ki, a saját-etnikus identitás egyetemes-nemzeti szimbolikus kitágítása és átélése által, szakrális jelentéstartalmakkal megerősítve és továbbmélyítve. E belső-rituális jelentéskomplexum az előbb említett tartalmak okán olyan történésnek látszik, amelynek koherenciáját e jelentésrétegek állandósága adja meg. Ezért is merül fel a kérdés: a fent említett változások megváltoztathatják-e egyáltalán

e nemzeti rítusokat, vagy tartalmaik beépítik a „külső folyamatok"-at a kultúra ritualizált jelentéshálójába.

Az alábbiakban erre láthatunk válaszlehetőségeket a 2004. március 15-éhez kapcsolódó rítusok bemutatásával.

Először is térjünk vissza Zentára, ott hogyan ünnepelték 2004-ben az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékét a zentai magyarok.

A központi ünnepségek miatt 2004-ben sem március 15-én, hanem két nappal előtte emlékeztek meg Zentán a szabadságharcról. Az ünnep ismét több rítusból állt, a hagyományossá váló délutáni „kegyeletadó koszorúzás" és az esti színháztermi ünnepség mellett az idén egy további rítussal bővült az ünnepsorozat. Az utóbbi rítus a szeptemberben elindult zentai Tehetséggondozó Gimnázium, valamint a Kertészettudományi Főiskola tanári és kollégiumi lakásainak avatóünnepsége volt. A város életének, illetve a vajdasági magyar oktatásügynek egyaránt kiemelkedő fontosságú eseménye, hogy az említett oktatási intézmények működhetnek Szerbiában. Mindez a kisebbségi társadalom pozitív jövőképének ad realitást. Ennek fényében megérthetjük, miért kötötték össze ezt a kisebbségi kultúra mindennapjaihoz kötődő eseményt a szabadságharc egyetemes nemzeti ünnepével.

Ehhez kapcsolódik a rítus terében elsőként mindenki számára feltűnő jelzés is, az állami, Szerbia és Montenegró-i zászló megjelenése a Tehetséggondozó Gimnázium épületének homlokzatán. Az állami zászlónak a gimnázium megnyitása óta kint kellett volna lennie, a vezetőség azonban ezt a pillanatot nevezte meg „alkalmas"-nak a zászló kitételére.

Az „alkalmasság"-ot két tényező határozta meg: egyrészt az államiság szimbólumainak a „kötelező" alkalmazása, másrészt a saját kultúra biztonságos, belső átélésének szimbolikus védelme. Hogy mindezt jobban megérthessük, lássunk néhány interpretációt kutatott közösségem tagjai részéről:

„Ezt a szerb zászlót már hivatalosan rég ki kellett volna tenni, mert ez állami intézmény, de épp ez a legjobb alkalom rá, mert most nagyon jól jön, mert védettséget ad, mert ez egy olyan gesztus, hogy a többség is láthatja: nem állunk szembe' az állammal, meg elismerjük. Ezért nyugodtan ünnepelhetjük, szabadon a sajátunkat."

„Nézd meg, van azért változás. Az állami zászló kint van, de ha megnézed, az államtól, a tartománytól is magyar küldött jön. Most az állam is mi lehetünk, most a többséget is mi képviseljük. Lehet, hogy a szerb zászló fog lengeni az ablakban, amíg ünnepelünk, de bent csak magyar dolgok történnek. Tisztán magyar lesz az ünnep."

Az idézettekből megtudhatjuk, hogy az állami zászlót „szerb zászló"-nak nevezték beszélgetőtársaim, tehát annak többségi, „kívülálló" jelentését fogalmazták meg, amelyhez „alkalmazkodni kell".

Ezen alkalmazkodás viszont lehetővé teszi a saját kultúra belső, biztonságos és ezáltal „szabad" megélését. Mindez a korábbiakban bemutatott, az elmúlt évtizedek tapasztalataiból származó kisebbségi gyakorlathoz kötődik, amelynek során a nyilvános társadalmi térből a rejtett-belső kulturális környe-

zetbe – egyik beszélgetőtársam szavaival – „szorultak a saját ünnepeink, a saját világunk".

A „szerb zászló" azonban legitimálja a „saját ünnep"-et, sőt azt a változást is elmélyíti a résztvevők számára, amely a kedvezőbb „állami", politikai változások reményére utal, ahogy az előző interjúrészletben olvashattuk. Amire beszélgetőtársam ott utalt („a többség is mi vagyunk"), a többségi politikai háttér kedvező folyamataira is rámutat, hiszen e rítuson a legnagyobb vajdasági magyar párt vezetői mellett a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács és számos magyarországi képviselő is részt vett.

Az „állami" zászló tehát elsősorban egyik szimbolikus megjelenítője és reprezentálója volt a „balkáni kompromisszumok törvényeinek" – ahogy egy interjúalanyom fogalmazott.

Hasonló „szimbolikus kompromisszumként" említették beszélgetőtársaim azokat az „egyre gyakoribbnak" minősített eseteket, amikor vajdasági magyar közösségek kérnek egymástól segítséget, meg tudnák-e szerezni egymástól a „jugoszláv himnusz"-t (ahogy nevezték), hogy – szintén az ő szavaikkal – „végre leadhassák a magyar himnuszt, amikor ünnepük van".

Szintén láthattuk, a 2002. március 15-én Bácskossuthfalván tartott ünnepség során hangzott el a magyar himnusz a vizsgált helyi rítusokkal szemben, ezt akkor fel is rótták a zentai ünnepség szervezőinek.

Két évvel ezután viszont azt tapasztalhatjuk, hogy a helyi közösségek nemzeti-rituális eseményeinek részévé vált a himnusz. E változást legitimálja és lehetővé teszi a „kiegyenlítődés" kisebbségi stratégiáinak megfelelő stratégia, a „szerb zászló", illetve a „szerb himnusz" megjelenítése a nemzeti rítusok során.

Beszélgetőtársaim szerint mindez további „balkáni csavart" is elmélyít a kisebbségi kultúra megélőiben.

„Én nem tudom, meg lehet-e ezt érteni, ha valaki nem ebben az országban él. Ha kirakod a jugó zászlót, akkor viszonylag védve vagy a többség felé. De ez a többség se nagyon hisz már abban a zászlóban, mert az egyiknek van külön szerb zászlója, a másiknak crnagórac (montenegrói) zászlója, már (a) Vajdaságnak is van külön zászlója. Mégis jelezned kell, hogy te először az ő zászlójukban hiszel, amiben már ők se nagyon."

„A jugó himnusszal csak az a gond, hogy az a régi komcsi világ himnusza[2], már a szerbek se érzik magukénak. Mégis akkor meg ki felé megy a kompenzálás?! Hát feléjük, érted?"

Láthatjuk mindebből, hogy a „kiegyenlítődés"-nek való szimbolikus megfelelés teszi lehetővé a nemzeti jelképek használatát a saját kultúra ezáltal „levédett" környezetében. A „többségi" jelképek és a többségi etnikumhoz kötődő tartalmak rituális használatával és jelentéseivel tehát minden kisebbségi résztvevő tisztában van, s ennek megfelelően is értékeli őket. (A kérdés összetettségét jelzi azonban, hogy e kisebbségi stratégiának megfeleltetett jelenségek is kritikai átfogalmazódás alá kerülhetnek a központi rítusok, kisebbségi viselkedésformák hatására – ahogy később látni fogjuk.)

Érzékletesen példázza az elmondottakat az említett kollégiumavató ünnep helyszíne is. Mint láttuk, az épület homlokzatán az állami zászló lengett. Maga az ünnepély azonban az emeleti szinteken zajlott. A lépcsőházban pedig, miután a „szerb" zászlóval legitimált térbe lépett, négy, újra az állami, illetve a Zenta városi, az Európai Unió-beli, valamint a magyar állam zászlóival találta szembe magát a látogató. (A nemzeti szimbólumok használatának jogi és politológiai hátteréről l. Szalma, 2003.)

„Itt aztán senkinek nem lehet kifogása, hogy megsértettük, mindenki találhat neki megfelelőt."

„Teljes a repertoár, most már tényleg mindenki nyugodt lehet. Olyan tökéletes így, mintha direkt neked csináltuk volna, hogy elemezd" – jellemezték vidáman beszélgetőtársaim e „kompromisszumszimbólum"-okat.

Az ünnepi műsor színhelyén ezután már „szabadon megválasztott" és – ennek megfelelően – kizárólag magyar nemzeti jelképek díszítették a rituális környezetet, amelynek kialakított színpadán a nemzeti színű kokárda jelezte a rítus jelentéstartalmait.

Az ünnepi megemlékezésen beszédeket hallhattunk a délvidéki és a magyarországi határon túliakkal foglalkozó politikai elit képviselőitől, a hallgatóság azonban a további fellépőket, a Tehetséggondozó Gimnázium diákjainak és a budapesti Krónikás Ének Zeneiskola növendékeinek előadását értékelte nagyra. Az utóbbiak felváltva adtak elő a szabadságharchoz kötődő verseket és énekeket.

A résztvevők így értékelték mindezt:

„A politikusok kellenek egy ilyen ünnephez, meghallgatod őket, és jól van. Az igazán jó dolog, hogy ezek a fiataljaink meg a pesti fiatalok őszintén továbbéltetik a hagyományokat."

„A mi gyerekeink előadása pont azért volt tiszta meg hiteles, mert ők már egy új magyarságban élnek, nem őrlődtek, mint mi. Tőlük ez igazi, meg a pestiektől is."

Ahogy a korábban vizsgált rítusok esetében, a fiatalok itt is „hiteles, őszinte" képviselői a nemzettudat nyílt felvállalásához kötődő kisebbségi stratégiának. A „pesti" fiatalok is ehhez kötődnek ebben a kontextusban, ahogy ezt a későbbiekben részletesebben is látni fogjuk. A Krónikás Ének Zeneiskola növendékeinek előadásai egyébként végigkísérték a zentai ünnepi rítusok minden alkalmát. Az ünnepek plakátjain az ünnepségsorozat is a *Krónikás tavasz* elnevezéssel utalt a Budapestről jött előadók átadandó tartalmainak jelentőségére, amely már önmagában is a nemzeti rítusokban korábban is kommunikálódó új stratégiák jelenlétét tudatosította a részvevőkben:

„Már ez is nagy dolog, egy változás, hogy jönnek Pestről, és így erősödve, közösen ünnepelhetjük negyvennyolcat."

„Csak példa lehet ezeknek a jelenléte, mert ők nem úgy őrlődtek, mint mi, biztos tudnak többet mondani az ünnepről, mint mi magunknak."

Az említett várakozásoknak „megfelelően" alakult a kollégiumi avatóünnepség is, amely még egy további s az elmúlt évek során elengedhetetlenné vált rituális mozzanattal, az átadásra váró épület megáldásával zárult a Tisza

menti regionális főesperes, zentai plébános által. A nemzeti rítusok szakrális megerősítései napjainkra a délvidéki magyarság körében evidenciává váltak, a kultúra ritualizált gyakorlatától elválaszthatatlanok lettek. Erre utalnak következő interjúrészleteim is:

„Ez úgy megnyugtató, hogy Isten áldása kíséri az életünk nagyobb eseményeit, mert ha Isten kegyelmébe tesszük a dolgainkat, nagyobb bajunk nem is lehet."

„A vallás nélkül nem érne semmit a magyarság, ha nem is gyakoroljuk mindig buzgón a hitet, Szent István óta ezt tudnunk kell, és minden alkalommal ezt ki is kell nyilvánítani."

„Ezt régen elvették tőlünk, ma már nem lehet, ha nem lenne hitünk, és nem élnénk vele, csak olyan fele magyarok lehetnénk, mint sokan régen."

Láthatjuk mindebből, hogy a nemzettudat rituális megjelenítése csupán szakrális megerősítéssel lehet hiteles és reális, máskülönben az elmúlt évtizedek „félmagyar" kisebbségi létformáihoz és stratégiáihoz hasonlítanának a mai ünnepek is.

Az épület felszentelését elvégző regionális egyházi vezető szerint is elengedhetetlen a saját kultúra és identitás, valamint a vallás kapcsolata:

„Az áldás és a szentelés szent dolog, Isten áldó kegyelme lesz a házon, de csak akkor, ha a benne élők e szerint is élnek. Az áldás azért fontos tehát, hogy akik itt vannak meg akik itt fognak dolgozni, lakni, hogy itt Isten is benne van a pakliban. Nélküle magyarság sincsen. Az áldás nem az épületnek szól, hanem az embereknek, akik az áldást betöltik."

A bemutatott rituális mozzanatok tehát az eddig többször elemzett és bemutatott jelenségkörök mindegyikét tartalmazták, amelyek által a közösség „autentikus", „valódi" nemzeti tartalmakat élhetett át a kisebbségi-közösségi norma- és értékrendszernek megfelelően. Mindennek biztonságos környezetét a „szerb zászló"-nak a nyilvános, interetnikus környezet felé irányuló megjelenése biztosította.

E „szimbolikus, kisebbségi önvédelmi" jelenség azonban nem pusztán a rítus idejére szólt, hanem a további, mindennapi élet kisebbségi stratégiájának is alapvető jelentéseit tartalmazza:

„Jó, hogy ez a zászló kint volt, és ezután is ott marad, ezért van értelme az egésznek, látod" – mutatott rá beszélgetőtársam a tantermek és a folyosók történelmi magyar térképeire, királyok portréira, illetve a *Himnusz* és a *Szózat* díszes keretbe foglalt szövegeire. A magyar oktatás és a kisebbségi szocializáció újfajta nyílt és hangsúlyos nemzeti stratégiáinak színtere tehát az eddigi kisebbségi magatartásformák és kulturális gyakorlat rendszerének megfelelően a nyilvános, interetnikus környezet felé szimbolikusan „levédett" saját kultúra rejtett (és ezért) biztonságos környezetében történik továbbra is.

*

A következő ünnepi eseményt a „kegyeletadó koszorúzás" jelentette délután a felsővárosi köztemetőben, az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc áldozatainak emléksírhelyénél. Mint a két évvel ezelőtti rítusnál lát-

hattuk, a temető nyilvános rituális terében kevésbé nyíltan és kevesebb résztvevő jelenlétével zajlik e megemlékezés. Az idén sem volt ez másképp, de néhány elemében is változásokat tapasztalhattunk. A koszorúzás műsorát a délelőtti ünnepséghez hasonlóan ismét a budapesti Krónikás Ének Zeneiskola hallgatói szolgáltatták, s fellépésük előtt az emléksírhelyhez kivitt hangszóróból szóltak magyarországi – ahogy a résztvevők jellemezték – „igazi nemzeti" dalok. A nemzeti tartalmú énekelt versek, énekek után az ünnepi beszéd is tartalmazott eddig általam nem hallott elemeket. Az 1849-es magyar áldozatok összekapcsolása az első és második világháború áldozataival kiegészült egy további gondolattal, a szülőföldnek mint lakóterületnek a „nemzeti terület"-hez való hozzákapcsolásával. „Az áldozatok sírhelyei felett élők, mi véreinkkel töltjük be területeinket" – fogalmazott az ünnepi szónok. Nyilvános rituális térben újszerűen és – ahogy a résztvevők közül egyesek fogalmaztak – „igen bátran" hangzott mindez, hiszen itt a lokális zentai jelentéstartalmakat nem szimbolikusan kapcsolta az egyetemes magyar nemzet világához, hanem konkrét kisebbségi stratégiát fogalmazott meg a szülőföld demográfiai „betöltés"-éről.

Ezt az eddig nyilvános téren szokatlan és új elemet egészítette ki a koszorúzás során közösen elénekelt *Himnusz* is. Mint korábban olvashattuk, két éve Zentán még a saját kultúra biztonságos, rejtett környezetében sem hangzott el a *Himnusz*. Ezen a délutánon is a Magyarországról érkezett zeneiskola növendékei kezdték el az éneket, s a résztvevők őket követve énekelték el a *Himnusz*t. Ennek hatása azonban a következő intenzív érzéseket generálta a résztvevőkben:

„Hát, ez gyönyörű volt, ahogy végre elsóhajtottuk a *Himnusz*t."

„Először, láttad, bátortalanok voltunk, majd egyre jobban belejöttünk."

„Fejlődünk, na, tényleg szép volt, jövőre már talán kokárdát is húzunk (tűzünk)."

A két évvel ezelőtti rituson láttuk, a nyilvános rituális térben a kokárda viselése „túlzott magyarkodás"-nak minősült, ahogy a *Himnusz* vagy a nemzeti jelképek alkalmazása ugyanilyen környezetben. Utolsóként idézett interjúalanyom az ezen belül elindult változásokra utalt, „megelőlegezve" a kulturális gyakorlat, a nemzeti identitásreprezentáció további változásait is.

Az elmondottakon kívül azonban elégedetlenségüknek is hangot adtak a résztvevők:

„A *Himnusz* tényleg szép pillanat volt, ahogy koszorúztunk, aztán megálltunk csöndben, áhítatban, és elénekeltük a nemzeti imádságot, de azért nem kell elájulni. Nézz körül, alig vagyunk ötvenen, és kokárda is vagy három emberen van."

Beszélgetőtársam rámutatott, hogy míg a saját kultúra rejtett, biztonságos környezetében megtartott rítuson több száz ember vett részt, addig a temető nyilvános terében csupán több tíz. Ennek megfogalmazói mindezt türelmetlenül és izgatottan jellemezték. A kisebbségi közösség mindennapi kultúrájának s az annak megfelelő interetnikus stratégiáknak, valamint az ezek mögött álló s mindezeket kontextualizáló saját kollektív „vajdasági magyar" identitásnak egyik legfontosabb jellemzője a „nemzeti hagyományok"-hoz való kapcsoló-

dások közösségen belüli törésvonalai és konfliktusai. Olyan rítusok során azonban, amikor a nemzeti jelentéstartalmak fejeződnek ki és mélyülnek el, a rítusok részvevői különösen hangsúlyos kritikával illetik e törésvonalak „másik oldalán álló" tagjait.

E konfliktusok elsősorban a nyilvános rituális térben lezajló eseményekhez kapcsolódnak, hiszen az itt zajló történések láthatóan, hallhatóan reprezentálják a kisebbségi kultúra saját, belső jelentésvilágát. Ugyanezen jelentésvilágok azonban a törésvonalak különböző oldalain is összekapcsolják a kisebbségi kultúra nem nyilvános saját, rejtett tereiben. Ilyen tér és esemény a zentai Művelődési Ház színházterme, az itteni évről évre megtartott március 15-éhez kapcsolódó „éjszakai ünnep" – ahogy egyik beszélgetőtársam nevezte. Ez az elmúlt évek során (a 2003. évet kivéve) mindig a negyvennyolcas eseményekre való emlékezésül szolgált. Az elmúlt csaknem másfél évtized alatt mindig nyilvános és ingyenes volt, mégsem vált mindenki számára evidenssé mindez, érzékeltetve ezzel az „éjszakai rítus" rejtettségének szintjeit. A nyilvános, temetői rítus egyik részvevője kérdezte meg ugyanis az esti ünnepségek egyik szervezőjét, hogy van-e még hely és ingyenes-e a „színháztermi rendezvény". Igaz, ezt a tájékozatlanságot a kérdést hallók igen negatívan értékelték, kifejtve, hogy ezt minden „normális" itt élő tudja. Hogy e kommentár hitelességét elbírálhassam, megígértették velem, legyek ott az „éjszakai ünnep"-en, és „lásd meg, hogy azért ott majdnem az egész város ott lesz, legalábbis akinek valamit is számít, hogy magyar".

*

A 2004. március 13-án 19 órakor kezdődő *Krónikás tavasz* című ünnepi műsort a zentai Művelődési Ház színháztermében rendezték meg. A több száz résztvevő – az ott levők elmondása szerint – azok köréből szerveződött, akik minden ünnepi alkalommal képviseltették magukat. Olyan „széles kör"-nek identifikálták őket, „akiknek fontos a magyarság, és akik ezen az úton akarnak is maradni". A helyi társadalom tehát olyan heterogén csoportokból áll, akik különbözőképpen kommunikálnak – ismét az ő szavaikat idézve – a „magyar nemzeti értékek"-kel. Az ünnepi műsoron úgy értékelték mindezt, hogy „mi vagyunk, akiknek ez fontos, és ha ez nekünk érték, akkor a mi kötelességünk, hogy ezt továbbadjuk a többieknek is". Olyan tudatos identitásvállalás kifejeződésének tekinthetjük tehát az említett rítuson való részvételt is, amelynek lényege a saját, kisebbségi identitás „nemzeti tartalmai"-nak kifejezése, elmélyítése és továbbadása a helyi társadalom többi tagjának a mindennapok során.

A „nemzeti tartalmak" ilyetén felvállalása nyílt és kimondott stratégia, de mindennek színtere továbbra is a saját, rejtett terekben történik. Az ünnep helyszínét ezen az estén sem jelezte semmilyen nemzeti szimbólum, hogy mégis nagyszabású esemény történik a városban, csupán a színházterembe igyekvők tömege adta tudtul, akik azonban kifelé ekkor sem demonstrálták nemzeti jelképekkel, kokárdákkal az adott rítus jelentéseit. Ennek ellenére, illetve mindezt a viselkedésmódot megerősítve a színházterem előtt több, az érkezők által „szélsőséges nacionalista"-ként megnevezett szerb fiatalember

várakozott, hangosan énekelve a szerb népzenei alapokon nyugvó „narodnjak"-okat, és azt kiabálva a rítusra érkező látogatóknak, hogy „ovo je Srbija" (ez Szerbia). Az érezhető feszültség ezáltal csak tovább erősítette, fokozott jelentéssel mélyítette el a saját kultúra környezetének biztonságát, mint a nemzeti rítusok optimális helyszínét.

Ebben a környezetben mondott ünnepi köszöntőt a város magyar polgármestere, aki negyvennyolc emlékének aktualitására utalva erősítette meg az ünnep legitimációját a mindennapok további hatására utalva, abból a célból, hogy az itt levők merítsenek erőt ahhoz a munkához, amelynek segítségével „saját országunkban nem engedjük, hogy letapossanak". Ehhez az „erőhöz" járult hozzá az ünnepi műsor, amelynek részvevői Dévai Nagy Kamilla és a Krónikás Ének Zeneiskola hallgatói voltak. Az ő jelenlétük kiemelten fontos volt a rítus résztvevőinek, mert – ahogy fogalmaztak – „kívülről jöttek, és mutatták, hogy lehet, meg igazából fel kell vállalni a nemzetet, meg hogy végre érezhettük, nem vagyunk egyedül, azért vannak mögöttünk a Kárpát-medencéből". Az utóbbi kijelentésnek alapját az szolgáltatta, hogy a műsor legelején a zeneiskola növendékei bemutatkozásukkor azt is elmondták, honnan származnak, s ekkor kiderült, hogy többségük erdélyi magyar.

A korábbi rítuselemzések során láthattuk, hogy az erdélyi magyarság mintaértékűnek számít a vajdasági magyarok számára mint az „autentikus és hiteles" kisebbségi magyar mentalitás és etnikus-nemzeti stratégia érvényesítője. Így a fellépők egyszerre mint magyarországiak és erdélyiek erősítették meg az egyetemes magyar nemzeti összetartozás biztonságát a résztvevőkben.

A fellépők ezt a műsor elején konkrétan tovább erősítették a közönségben, kijelentve, hogy „mi 15 millió magyar zenekara vagyunk". Az ünnepi műsor is mindennek jegyében zajlott le. Az előadás visszatérő motívumát adta Márai Sándor *Mennyből az angyal* (amely vers szintén előadásra került) című versből kiemelt sor a magyar nemzetről mint a „népek Krisztusá"-ról. Az énekelt versek és népdalok mindegyike a „magyar nemzeti hagyományvilágból és kultúrából" merített.

Így többek között elhangzott a *Nemzeti dal* és több negyvennyolchoz kötődő Kossuth-nóta is. A „Kossuth Lajos azt üzente . . ." kezdetű népszerű dalt a közönséggel együtt énekelték az előadók. Ennek azért is lehet sajátos jelentősége, mert ezt a dalt – tapasztalataim szerint – kutatott közösségem tagjai csupán családi vagy baráti körben énekelték „szabadon". Egy korábbi eset során tanúja voltam egy lakodalom konfliktushelyzetének, amely e dal éneklése nyomán alakult ki. Magyarországi vendégek ugyanis a mulatság hajnali szakaszában rázendítettek erre a nótára, mire az otthoni résztvevők megkérték őket, fejezzék be az éneklést. E dal kontextusa a mindennapok során a „kiegyenlítődés" kisebbségi normarendszerének megfelelően a legbelső saját környezetek tere. A magyarországi–erdélyi előadók kezdeményezésére azonban ezek a „gátak" felszabadultak a kisebbségi lét szabályrendszereinek megfelelő „pszichés nyomások" alól – ahogy, mint később látni fogjuk, jellemezték mindezt beszélgetőtársaim –, amely nyomást a saját kultúra terének bejáratánál demonstrálók kiabálásai felerősítve aktualizálták.

Az előadás további hangulata is e „lelki szelep" jegyében fokozódott. Az egy évvel ezelőtt zentai fiatalok által előadott „*Szállj, dalom, szállj . . .*" kezdetű ének is elhangzott, ezáltal legitimálva, tovább mélyítve ezen ének népszerűvé vált mondanivalóját, a kisebbségi identitás nemzeti tartalmainak nyíltabb, erőteljesebb felvállalását és továbbadását a következő generációk számára.

A *Himnusz* és a *Szózat* szintén része volt az ünnepnek, amelyet immár – ellentétben a két évvel ezelőtti rítussal – a közönség is „evidens"-nek, „természetes"-nek minősített később, együtt énekelve őket az előadókkal. A két évvel ezelőtti rítusokhoz képeset további változást hozott a „Délvidék" kifejezés evidenssé válása, amely az idén senkinek sem tűnt „újszerű"-nek.[3]

A műsor végén felállva tapsolt a közönség, tagjai később így interpretálták az elhangzottakat:

„Fellélegzés. Ez volt a lényeg. Láttad azokat a nacionalistákat, féltünk, hogy baj lesz, aztán ezek az erdélyi gyerekek rákezdték, és végre nem érdekelt, kijöhetett a feszültség."

„Azért ez az igazi, ez hiányzik nekünk, hogy végre feloldódjunk meg feltöltődjünk, legyen erőnk a pszichés nyomások alatt is magunk lenni."

„A Kossuth-nóta, meg hogy a Hargitát is emlegették, meg a nemzeti imádságok az erő, ami itt éltet minket, hogy ne csak teher legyen, hogy legyen még elég magyar, ahogy ezek abban a délvidéki himnuszban énekelték."

A „délvidéki himnusz", amelyet utolsóként idézett beszélgetőtársam említett, az előadás legpozitívabban értékelt momentuma volt. Amikor az előadók felkonferálták Mártonffy Miklós *Piros szív, fehér hó, zöld levél* című művét mint azt az éneket, amely „lassan délvidéki himnusszá kezd válni", a nézők többsége kíváncsian várta a folytatást, hiszen most hallottak először erről a szerzeményről. Az ének ennek ellenére nagy sikert aratott, a műsor után hosszú sor állt a színpad előtt, hogy megvásárolhassa az éneket tartalmazó hanghordozókat.

Az említett éneket később is minden résztvevő mint a „délvidéki himnusz"-t említette, további jelentéstartalmakat fűzve hozzá. Lássuk ezért először is az ének szövegét:

Piros szív, fehér hó, zöld levél.
Piros hajnal, fehér álom, zöld remény.
Új tavasz jön, új remény,
Hogy visszatér még a fény.
Piros szív, fehér hó, zöld levél.
Új tavasz jön, új remény,
Hogy visszatér még a fény.
Piros szív, fehér hó, zöld levél.

Zenta és szép Magyarkanizsa,
Zombori rózsafák illata,
Szabadkáról zeng a dal.
Jaj, lesz-e még elég magyar?
Száll a dal, zeng a dal, hív a dal.
Szabadkáról zeng a dal.
Jaj, lesz-e még elég magyar?
Száll a dal, zeng a dal, hív a dal.

Esküvők, katonák, ünnepek,
Ősi föld, sok vidám kisgyerek,
Szabadkáról zeng a dal.
Jaj, lesz-e még elég magyar?
Száll a dal, zeng a dal, hív a dal.
Szabadkáról zeng a dal.
Jaj, lesz-e még elég magyar?
Száll a dal, zeng a dal, hív a dal.

Piros szív, fehér hó, zöld levél,
Piros hajnal, fehér álom, zöld remény.
Új tavasz jön, új remény,
Hogy visszatér még a fény.
Piros szív, fehér hó, zöld levél.

Ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág!
Jó anyám kertjében sok virág.
Muskátlik, tulipán, violák, szarkaláb.
Ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág!
Muskátlik, tulipán, violák, szarkaláb.
Ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág!

Hogyha kell, megesküszöm, ott leszek,
Hogyha kell, megesküszöm, elmegyek,
Nyílik majd még sok virág a zombori rózsafán.
Ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág!
Nyílik majd még sok virág a zombori rózsafán.
Ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág.

Mint említettem, beszélgetőtársaim a rítus után az éneket többször meghallgatva, a szöveget megtanulva különböző interpretációkat fűztek a vers szavaihoz:

„*Piros szív, fehér hó, zöld levél* – olyan gondolatokat juttatnak eszembe, hogy még visszatér a fény, hogy sokan még úgy gondolták, hogy visszatérhet még a fény. Ez volt az előző magyar kormány idején, amikor még azt gondolták, hogy a Vajdaságban is vannak magyarok. És hát nem kell feltétlenül azt gondolni, hogy ha valaki kimondja: piros, fehér, zöld, az már rögtön mások ellen van, hogy visszasírja Trianont, vagy antiszemita. Nem az, hogy szerbellenes, nem kirekesztő, mert itt egyáltalán nem erről van szó.

Ennek kettős oldala van, mert ha valaki Magyarországon mondja ki, már az is probléma, de ha a Vajdaságban, az már alapvető probléma, pedig egyáltalán nem így kellene hogy legyen, mert nem erre gondolnak, akik ezt érzik, és arra vágynak, hogy visszatér még a fény.

Nem arra gondolnak, hanem arra, amit Ágoston püspök úr mondott, amit nagyapám mesélt, hogy amikor hangoztatták a második világháború alatt, a magyar időkben, hogy legyen úgy, mint régen volt, akik visszasírták a Nagy-

Magyarországot, akkor azt mondta a templomban, hogy ne úgy legyen, ahogy régen volt, hanem legyen úgy, ahogy még sose volt.

Mi is ezt várjuk. Hogy ne legyen az a valamit valamiért, hogy mindegyik korszaknak olyan oldala volt, hogy a másik elleni kirekesztést erősítette, képviselte. Ő is azt hangsúlyozta, hogy ha valaki hatalmon van vagy nincs hatalmon, hanem egy olyan Magyarországot hangsúlyozott ő, olyan világot vágyott, ami csak utópisztikus, de ami mégis van, mert ilyenkor erre spanolódnak föl a Vajdaságban az emberek."

„Például én, amikor ezt hallom, hogy »piros szív, fehér hó, zöld levél«, egy olyan országot vágyok, ahol tényleg nem a kirekesztés, hanem az együttlét a lényeg, de ahol mégis fontos a piros-fehér-zöld is, a kiegyenlítődés talaján áll, az határozza meg, ahol így tényleg van fény, ahol nagyon fontos nekünk a magyarságunk, amit nyíltan meg is élhetünk. Ez a fény nekünk. És nem úgy, ahogy régen volt, a határok által. És ugyanúgy benne van az is, hogy másképp mondjuk, mint azok a magyarországiak, akik hangsúlyozzák, hogy piros-fehér-zöld, és emellett kirekesztőek. És másképp mondjuk azoknál is, akik nem mondják ott a piros-fehér-zöldet."

Az idézettekből láttuk: a saját identitás nemzeti tartalmainak kiterjesztése és nyilvános vállalásának újfajta stratégiája nyer megfogalmazást a „délvidéki himnusz" kapcsán. Ebben az esetben ráadásul „olyan Magyarország"-ot említett beszélgetőtársam, amellyel kapcsolatban arra következtethetünk, hogy a magyar nemzetre vonatkozó gondolatok, elképzelések kognitív környezete a vajdasági magyar valóságot is Magyarországhoz kapcsolja. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy a „magyar ügy"-ön belül mégis élesen elhatárolódnak a vajdasági realitások, hiszen az elmondottak hangsúlyozták, hogy nem Trianonhoz vagy a „kirekesztés"-hez kapcsolódnak a nyílt nemzeti identitásvállalás stratégiái. Mindehhez egyik mintaként a volt délvidéki református püspök, Ágoston Sándor továbbörökített gondolatát hozták föl. Ágoston püspök úr tanítása beszélgetőtársam nagyszüleinek élettapasztalataihoz is kapcsolódik, akik a „magyar időkben" nőttek fel, és az ateista-autoritárius rendszer évtizedein át hagyományozták tovább a kultúra „éjszakai", rejtett családi alkalmain az „igazi"-nak, „autentikus"-nak értékelt nemzeti tartalmakat. E tartalmak azonban, mint láthattuk, csak úgy élhetnek itt, a Vajdaságban, ha „nem kirekesztőek a szerbek felé sem".

Mindezeket összegezve – idézett beszélgetőtársam szavaival – „azért fog, lehet, elterjedni mint egy himnusz, mert aki nem vajdasági, az ezt nem írhatta, olyan finomságok vannak benne, amihez kapcsolódhatunk."

Hasonlóan szólnak minderről a következő interjúrészletek is:

„Nekem ebből annyi szép dolog jön elő, nem mondja ki direkten, hogy új tavasz jön, új remény, hogy visszatér még a fény. Épp ez az, hogy mi így éljük meg a magyarságunkat, nem úgy, hogy például, ha úgy énekelnénk, hogy visszatér a Délvidék. Pont ez érződne, ha valaki először ezt hallja. És ha azt énekelnék, hogy visszatér a Délvidék, akkor összerezzennének, hogy azt akarják majd mondani, hogy visszatér a Délvidék. De az nem a miénk. Mi nem így akarjuk, hogy most direkten, harciasan térnénk vissza. Az nem visszatérés,

nem ez a visszatérés. Nem az, hogy verjük a mellünket, hogy határmódosítás meg ilyesmi, hanem úgy térne vissza a fény, hogy benne vannak a zombori rózsafák, ahol Zombor egy sötétzöld város, ahol sötétzöldek a fák lombjai, szemben Magyarországgal, ahol világoszöldek. Mert a Vajdaságban van, ahol ott vannak a szerbek is, és épp ezért másképp éljük meg a magyarságunkat mi is, mint Magyarországon a magyarországiak. És a fény csak akkor fény, ha mindenkire világít."

Idézett interjúrészletem érzékletesen foglalja össze mindazt, amit a „kiegyenlítődés" kisebbségi stratégiáiról korábban olvashattunk, hiszen az, hogy „nem mondja ki direkten, hogy új tavasz jön (. . .)" jeleníti meg a „mi" kultúránkat, amelyben csupán úgy várható fény, ha a saját identitás szabad felvállalása a szerbséggel való békés együttélés mindennapjainak keretében történik meg. Korábban láthattuk, a délvidéki magyarság saját kulturális identitáskategóriáinak egyik integráló eleme az egyetemes magyar nemzeten belüli másságuk, különbözőségük megfogalmazása is. Ennek a különbözőségnek pedig ettől elválaszthatatlan értékét a szerbséggel való együttélés pozitív hozományai, adaptációi jelentik. Az elemzett ének mellett ugyanez a jelentés mélyült el a rítusok során, amikor az egyik szerb résztvevőt egy „nacionalista szélsőséges magyarkodónak" minősített személy sértette meg azzal, hogy mit keres itt, ezen a „magyar ünnep"-en. A résztvevők akkor és később is „deviáns"-nak és felháborítónak ítélték meg az illető személynek ezt a tettét, mivel „ez a mi ünnepünk, és ha mi együtt vagyunk, csak akkor lehetünk mi itt, a Vajdaságban, ha békében tiszteljük és becsüljük egymást" – fogalmazott egyik beszélgetőtársam. Ezt az esetet tehát ugyanígy „szélsőségesen ellenséges", „nem idevaló", „idegen" és agresszív viselkedésnek ítélték meg, mint a színházterem előtti történéseket.

A vajdasági magyar kultúra tehát csak akkor „igazi", „hiteles", ha magában foglalja, „fölmutatja" a szerb kultúrával való együttélésből fakadó adaptáció jelzéseit, s ha betartja az együttélés alatt kialakult viselkedés normarendszereit. Mindez elemzett énekünk kapcsán is felmerült:

„Ennek a dalnak a dallama is vajdasági, nem hivalkodó, szép és szomorú, de mégis van benne remény és élet és erő, a legjobban a Balašević-dalokra emlékeztet. Vajdasági hangulat árad belőle, mint a Balašević-dalokból. A Balašević ezt értené is, mert ő mindig a közös kultúrára esküdött, igazi vajdasági szerb, aki szereti a magyarokat is, énekel is róluk, meg minden népet itt. Érti, hogy a Vajdaság ettől Vajdaság."[4]

Az elmondottak mellett az elemzett ének további reménye, hogy a hallgatók lokális kötődéseit is kifejezi, ráadásul újra „hitelesen", hiszen a szövegben foglaltakhoz valóságos élményeket kötnek következő interjúrészleteim is:

„Ezt nem írhatta magyarországi, csak valaki vajdasági, mert csak egy vajdasági ismerheti így a zombori rózsafákat."

„Minden benne van, ami hozzám kötődik: Zenta, ahol éltem, Magyarkanizsa, ahol mindig átmegy az autóm, Zombor, ahol születtem. Muskátlik . . ., amikor Norvégiában voltam egyszer, nagyszüleimnek küldtem egy képeslapot, amin muskátli volt az ablakban, és azt írtam nekik, hogy itt is muskátli van az

ablakban, de mégis hidegek az emberek. A muskátli csak itt, délen és csak így a miénk. A másik az, hogy ott van a szarkaláb, amikor Zentán mindig a buszállomásról mentem haza, ott az egyik ház előtt mindig szarkaláb volt, és mindig megnéztem. Akkor a tulipánról mindig az jut először eszembe, hogy Feketicsen (Bácsfeketehegyen) a nagyszüleimnél a kert mindig tele van tulipánnal, meg »jó anyám kertje« Zentán is tele van tulipánnal. A zombori rózsafák pedig, hát ott születtem, és akkor mindjárt a vajdasági zöld jut róla eszembe, ami Zomborban van, pedig ritkán voltam ott. Ahogy apám iskolába járt ott, anyám ott szült engem, ezek élnek bennem a régi mesék által. Nem tudom, ki írta ezt a himnuszt, de biztos vajdasági, mert azokról beszél, ami bennünk van, megszólít minket."

„Minden benne van, mert azt mondja, hogy ha kell, ott leszek, ha kell, elmegyek, ami egy vajdasági magyarban fogalmazódhat meg, hogy ha kell elmenni, akkor hozok haza abból, amiért elmentem. Így is lehet érteni, meg úgy is, ha kell, akkor maradok, mert maradni is kell. Ez kapcsolódik ahhoz, hogy a Vajdaságban el fog-e terjedni ez a himnusz és lehet-e himnusz. Egy olyan rétegnek lehet a himnusza, akik ezt értékelik. Mert a Vajdaságban is van egy réteg, aki ezt értékeli, és van, aki nem értékeli. Zenta például egy olyan közösség, ahol sokaknak ez fontos. Zentán sokan érzik és értik. De hát a temetőben is húszan voltak kint. Érdekes, hogy Zentán sokaknál csak akkor tudtam meg, hogy értik és érzik ezt, amikor láttam, hogy eljárnak a színházba."

Az idézettek mellett azonban az is felmerült beszélgetéseim során, hogy még így sem lehet minden vajdasági magyar „himnusz"-a az említett ének. A következő interjúrészlet ehhez fűződve fejti ki és jellemzi a vajdasági kisebbségi társadalomban létező törésvonalakat, s az ezek mögött álló jelentéstartalmakat:

„Akik eljárnak a színházba, azok a templomba is eljárnak. Akik nem, azok nem így élik meg. Főleg a vegyes házasságokban élők. Ők nem így élik meg, hogy visszatér a fény, nekik ez olyan, mintha azt mondanák nekünk, hogy visszatér a Délvidék, és ez nekik sértő. Itt, Zentán, de akiknek még nem . . . ott nem Zentán kell gondolkodni ebben."

Az idézetekből láthatjuk, hogy a zentai magyarságot a kisebbségi törésvonalak mentén mint lokális közösséget a magyarságot „nyíltabban és őszintébben" felvállaló közösségként értékelik, emellett azonban a közösségen belül is megjelölik a törésvonalakat. S e törésvonalak tudatosulásához a rituális tapasztalatokat köti utóbb idézett interjúrészletem, rávilágítva, hogy csupán a belső-biztonságos kulturális környezetben reprezentálódnak „szabadon" a nemzeti tartalmak az interetnikus kapcsolatok nyilvános tereiben alkalmazott identitásstratégiákkal ellentétben.

Mindezek magyarázataként az elmúlt évtizedek „kompromisszumkereső" kisebbségi stratégiáinak hatását látják még huszonéves interjúalanyaim is:

„Van itt egy új generáció, a felnövők, akik körében ez a himnusz meg amit takar, el fog terjedni. A már elmúlt tizennyolc évesek, magyar szakosok motorjai kezdenek lenni a nemzeti kultúrának, meg úgy hallom, a Tehetséggondozó Gimnáziumba is nagyon magyarok járnak. Ők azok, akik továbbviszik,

mert ez az én meg az előttem levő generációból kimaradt, de az utánunk jövők, pont a ma 18-19 évesek azok, akik megint a nagyszülők értékeit viszik tovább."

„Mi is még megéltük Nagy-Jugoszlávia végét, és ez is befolyásolja, hogy hogyan éli meg a szerbséggel való kapcsolatokat. Én már nem mentem körbe Nagy-Jugoszlávián, csak Horvátországban voltam egyszer. De ha visszamennék oda, ahol voltam, vagy akár Szlovéniába, ahol sose voltam, mégis nosztalgiával élném meg. Ők már nem élik ezt meg, akik a Nagy-Jugoszlávia felbomlása alatt 5-6 évesek voltak, mert nekik Nagy-Jugoszlávia nem jelent semmit. De még bennünk is, meg az idősebbek legtöbbjében is mindennek ellenére ott van a nosztalgia, a régi anyagi értelemben jobb meg békésebb világ után. Amihez meg gyerekkori élmények és ezért pozitív érzések csatlakoznak. Meg hát a szüleink se nagyon mondták, hogy Titót ne szeressük, mert nem akarták, hogy bajunk legyen az iskolában. Titót olvastuk a slikovnicában (képeskönyvben), nézegettük a képeit, hallgattuk a szép történeteket róla, és úgy éreztük, mint a *Tito és én* című filmben, hogy »Tito, az igen, király«."

Az idézett beszélgetésekből láthattuk, hogy az említett énekkel kapcsolatban a saját kisebbségi kultúra és identitás komplex jelentéstartalmai tárultak fel számunkra.

Olvashattuk, az ének azért ért el kedvező hatást, mert egyaránt magában foglalja a délvidéki magyarság mindennapi kultúrájának realitásait a lokális identitásokhoz a „kiegyenlítődés" viselkedésmintáihoz és a vajdasági magyarság „különbözőségeihez" kötődve az egyetemes magyar nemzeti kultúrán belül. S ami talán a legfontosabb, mindezzel együtt (s ezért „hitelesen") fejezi ki és legitimálja az új nemzeti stratégiák folyamatait és jellemzőit a felnövekvő „tiszta" generációk felé alkalmazott kulturális-interetnikus szocializáció irányelveivel megegyezve. A dal így lehet „külön himnusza a Délvidéknek, mert kifejezi, hogy nemzetrész vagyunk, a nemzethez kötődünk, de mint déliek, délvidékiek" – ahogy egyik beszélgetőtársam összefoglalta számomra mindezt. E „délvidéki himnusz" tehát egyszerre fejezi ki az egyetemes magyar nemzet eszméjét, a hozzá való kötődést s e kötődés sajátos („saját") délvidéki értékét is. Ennek nyílt kifejeződése pedig – mint szintén láthattuk – elsősorban az „erős magyar helyek"-nek minősített közösségekben valósulhat meg, de itt is főként a saját kultúra rejtett környezetében, illetve a „tiszta", „felnövekvő" generációk körében, akik „méltó és hiteles" továbbvivői lehetnek az „autentikus" délvidéki magyar kultúrának. Az említett „erős magyar hely"-nek minősített közösség a zentai magyarok számára maga Zenta még a korábban említett törésvonalak ellenére is, hiszen – más interjúrészletem szavaival – „akárhogy is van, mindent összevetve erős magyar közösség vagyunk, az se véletlen, hogy itt ilyen volt az ünnep, és ezeket az énekeket is nekünk énekelték, mert mi azért meg is tartjuk ezeket."

Ehhez „az erős magyar" identitáshoz azonban további kiegészítéseket fűztek beszélgetőtársaim:

„Bennünk azért erős a magyar érzés, de látod, fel kell ébreszteni bennünk is, kívülről."

„Látod, ha kintről jön az inspirálás, beindulunk, aztán megy minden tovább, de magunk kevesek vagyunk, mert lefarag minket a mindennapi őrlődés."

„Ezek a Kamilláék meg az erdélyi gyerekek nagyon kellettek. Féltem, hogy erőlködnek majd, vagy magyarkodnak, de nem ez volt, hanem fellélegeztettek minket. Ezt kell tanulnunk, hogy együtt vagyunk, meg pótoljuk a magyarságot, na, ezért megyek most is Bácskossuthfalvára."

Az utóbbi interjúrészlethez kapcsolódva, láthattuk a két évvel ezelőtti bácskossuthfalvi leírásnál (Papp, 2002), hogy ezen „központi"-nak nevezett interlokális ünnep alkalmával a nemzeti tartalmak nyíltan és egyértelműbben fejeződnek ki a részvevők számára, mint a saját lokális rítusok során. Az itt átélhető nemzeti rítussorozat a „kiegyenlítődés" mindennapos stratégiáival szemben nyilvános interetnikus tereket ruház fel nemzeti jelképekkel és retorikus tartalmakkal a nemzeti megemlékezések kiemelt, hangsúlyos idejével megegyezve. Ennek jelentőségét kellőképpen érzékelhetjük annak a szintén korábban elemzett jelenségegyüttesnek a fényében is, amelynek során láthattuk, hogy az egyes lokális közösségek kulturális gyakorlatában a „kiegyenlítődés" kisebbségi stratégiáinak megfelelve, a nyilvános, interetnikus térben tartott magyar rítusok nem egyezhettek meg a nemzeti ünnepek időpontjaival, mert azokat a magyar közösség is „túlzott, nem megfelelő magyarkodás"-nak értékeli (Papp, 2003).

Ezzel szemben a negyvennyolcas „központi ünnepek", ahol minden vajdasági magyar közösség képviselteti magát, együtt reprezentálják a nemzeti tartalmakat a nyilvános társadalmi térben a magyar ünnep időpontjában.

Láthattuk azt is, hogy a lokalitásokból érkezőkre e másfajta viselkedésminta változásokra inspiráló erővel bír, így ezek értelmezése nélkül a lokális magyar kultúra jellemzőit sem érthetnénk meg a maguk teljességében.

A zentai látogatók számára is olyan „kinti, ösztönző erő"-nek értékelődik e „központi ünnep", mint a külföldi résztvevők szerepe az előbb elemzett zentai rítusok során, s amelynek „ösztönző" jelentéseit tudatosan készülnek adaptálni a résztvevők.

A továbbiakban a bácskossuthfalvi „központi ünnep" 2004. évi valóságtartalmaira pillanthatunk rá.

BÁCSKOSSUTHFALVA, 2004. MÁRCIUS 14.

Március 14-e vasárnapra esett, így ismét több ezer résztvevője lehetett e rítusnak. A különböző közösségekből érkezők számára a két évvel ezelőtti állapotokhoz képest megérkezésük pillanatában feltűnt a rituális tér kibővülése. A több mint tíz éve ismétlődő rítusok során ugyanis fokozatosan bővült, és mára állandósult ezen ünnepi tér „rituális-nemzeti háromszög"-et alkotva a község központjában. Ennek megfelelően a hétköznapok során olyan nemzeti szimbólumok zárják közre a település központi terét, amelyek ezáltal a helyi kisebbségi kultúra nyilvános térben megjelenített nemzeti jelentéstartalmait mélyítik el a helyi lakosokban és az idelátogatókban. Nem véletlen, hogy az utóbbi évek során a március 15-éhez kapcsolódó rítusokon résztvevők több külön programot, kirándulást szerveztek saját lokalitásukban, illetve külföldi (elsősorban erdélyi és magyarországi) ismerőseikkel ezen bácskossuthfalvi – ahogy többen nevezték – „nemzeti tér" megtekintésére.

E nemzeti tér egyik domináns környezete a március 15-i rítusok középpontjában álló Kossuth-szobrot körülvevő park, amelyet beszélgetőtársaim humorosan „nemzeti park"-nak kereszteltek el.

A Kossuth-szobor hátterében áll az első világháború hősi halottaira emlékeztető emlékmű. A hozzá kötődő jelentéstartalmakat beszélgetőtársaim „tipikus vajdasági sztori"-nak nevezték, elmondásuk szerint ugyanis ebből az emlékműből „a kommunisták partizán spomeniket (emlékművet) csináltattak, de aki ezt megcsinálta nekik, az csak szappannal mosta le, és amikor vége lett az uralmuknak, csak le kellett kaparni, és újra lehetett írni rá".

Az ehhez az emlékműhöz kapcsolt narratívák a vajdasági lokalitások közötti, negatívan értékelt és a múlt – beszélgetőtársaim szavait idézve – „káros, romboló" hatásaihoz kötött távolságot is jellemezték:

„Sok máshonnan jövőnek külön el kell mondani, hogy ez nem partizánszobor."

„Mi se tudtuk először, hogy ez magyar emlék. Látod, nemcsak a hagyományainkat nem ismertük a titoizmus alatt, de egymást se. Még azt se tudtuk, hogy van ilyen, hogy Bácskossuthfalva, meg hogy itt eldugták, meg őrzik Kossuthnak a szobrát, hát nem is tudhattuk. Most azért jó ide mindig eljönni, mert végre egymást is megismerjük, meg a közös hagyományt, meg az őseinknek a hagyatékát."

Az elmúlt évtizedek során „elrejtett" hősök emléke és a Kossuth-szobor tehát egyszerre mélyítik el a résztvevők számára az elmúlt rendszer „romboló" hatásait, s az ennek megfelelő „zárt", „belső" terekbe szorult saját kultúra jellemzőit és e „nemzeti park", valamint az itt minden évben megismétlődő nemzeti ünnep jelentőségét, mint ami „feloldja" a korábbi negatív folyamatok következményeit, megnyitva az utat egy újfajta kollektíven alkalmazható kisebbségi stratégia perspektívája előtt.

Ugyanebben a térben látható egy kopjafa, amelyen három évszámot – 896, 1786, 1996 – olvashat a látogató. E három évszám egyaránt utal a honfoglalásra, a település magyar közösségének idetelepülésére, török világ után és a mai idők emlékezetére, amely e három évszámot összekapcsolva az egységes nemzeti összetartozást reprezentálja a lokális település nemzeti szülőföldhöz való tartozása hitelességének a kifejezésével. Mindez a zentai résztvevők számára összekapcsolódott a korábban pl. a zentai köztemetőben olvasottakról elmondottakkal, a nemzeti szülőföld tágabb környezetének a Vajdasághoz kapcsolásához, a „délvidéki nemzetrész"-identitás kifejezéséhez. És ugyanezen tartalmak rituális elmélyítését és megjelenítését ruházzák fel az e térben ismétlődő, március 15-éhez kapcsolódó rítusok is.

A „nemzeti park"-kal szemben áll e rítusok másik környezete, a református templom is, amelynek kertjében a turulmadár szobra szintén a fent bemutatott jelentéseket tudatosítja. Ennek megfelelően talapzatán a következőket olvashatjuk:

„A Kárpát-medence magyarsága állította az ezredfordulón."

Láthattuk, a két évvel ezelőtti rítusok helyszínéül e fenti két környezet szolgált. 2004-ben azonban e tér tovább bővült a koszorúzópark és a reformá-

tus templom által határolt épülettel. E bővítést az idei rítus eseményei adták, mivel ezen épület szolgált helyszínéül az ünnep kezdő eseményének, a Kossuth Lajosról szóló kiállítás megnyitójának. Az ünnepre érkezők számára elsőként feltűnő jelenség volt, hogy ezen épület oromzatán (csakúgy, mint a koszorúzásra váró Kossuth-szobor rituális terében) a szövetségi és a köztársasági mellett látható volt a magyar zászló is. A zentai látogatók rögtön meg is jegyezték mindezt:

„Látod, itt ki van téve, ezek merik, nekünk is így kéne."

Mint korábban is láttuk, Bácskossuthfalva olyan regionális „nemzeti minta"-ul szolgál a többi lokalitás résztvevőinek, amely „mintákat" pozitív és követendő kisebbségi stratégiának értékelnek, akár a nyilvános-látható térben történő nemzeti-szimbolikus reprezentációkat, akár az ebben a környezetben megvalósuló rituális gyakorlat mozzanatait tekintjük.

A két évvel ezelőtti eseményekhez hasonlóan az idén is kis kosárkákkal várták az érkezőket a népviseletbe öltözött fiatalok, minden látogató ruhájára feltűzve a nemzeti szalagot. Aki azonban a kiállítás megnyitójára nem jött el, hanem csupán a második rituális esemény, az istentisztelet által kapcsolódott be a rítusba, azokat a templomkert bejáratánál várták más kokárdatűző fiatalok. S aki még később érkezett, azt a park menti úton várták, s ott tűzték rá a kokárdát. A rítus során tehát mindenki kokárdát viselt, akik valahogy mégsem kaptak, azokat mások irányították oda az említett fiatalokhoz, ismét kifejezve e központi rítus eltérő és „iránymutató" tartalmait a különböző lokalitásokból érkezők számára. A nemzetiszín szalag így nyilvánosan felvállalt és reprezentált „kötelező" rituális jelzéssé vált.

A rítussorozat második mozzanata a református templomban megtartott ünnepi istentisztelet volt. A templom szakrális környezete összefonódott a nemzeti tartalmakkal, erre utalt a mindennapok során (a turulszoborral együtt) a vallás és a nemzettudat összefüggését kinyilvánító millenniumi, nemzetiszín emlékzászló, illetve az erre az ünnepre feldíszített Úr asztala, amelyen a gyertyák, a díszes terítők és a virágok a nemzeti színek szerint lettek összeállítva.

Az ünnepi istentisztelet is e jelentéstartalmak elmélyítése mentén zajlott le:

A templomi rítust a *Szózat* és a *Himnusz* közös éneklése foglalta keretbe. Az istentisztelet emellett kereszteléssel gazdagodott a két évvel ezelőtti ünnephez képest. A keresztelés során a lelkész szimbolikusan azonosította a gyermeket a magyar nemzettel, kifejtve: „A nemzet addig él, amíg gyermeket keresztelünk", és megköszönve Istennek, hogy megőrizte e kisgyermek édesanyjának életét, ahogy a „mi édesanya-nemzetünket is életben tartottad, hogy még gyermekei lehetünk".

A keresztelendő gyermek nevének (Timót, Isten becsülője) jelentése kapcsán rámutatott a nemzet és a kereszténység értékeinek elválaszthatatlan voltára: „Bárcsak a nemzetet is megkeresztelhetnénk, mi, magyarok mindnyájan Isten szolgái lennénk, akkor Isten áldása éltethetne minket."

Az eddigieket összefoglalva kijelentette: a most keresztelendő gyermek, bár „kisebbségiként" fog felnőni, de ezzel együtt és ezzel a sorssal lesz az egyetemes anyanemzet tagja.

A rítus résztvevői később így interpretálták mindezt:

„Gyönyörű volt, hogy így most keresztelték azt a kicsit, megható, hogy ő már lehet, hogy egy jobb magyarságba nő bele, mert mi ezt látjuk, és hát ha másért se, de pont érette ezt a magyarságot visszük, ahogy tudjuk."

„Ez a gyerek, mint mi, kicsi, de még lehet nagy is. Jó volt, hogy így beszélt a pap is erről, mert tényleg mi is kicsik, kisebbség vagyunk, de ha Isten véd, meg összefogunk, mi is lehetünk felnőttek."

A rítus további mozzanatai is e keresztelő köré fonódtak, az ott bemutatott és elhangzott jelentéseket részletezték, bontották tovább a negyvennyolcas eseményekhez fűzve.

Mindezt ismét egy Magyarországról hívott, s így a magyar nemzet egyetemességét és összetartozását reprezentáló lelkész fejtette ki, utalva a „negyvennyolcas hitre", amely elválaszthatatlan volt a magyar nemzet összetartozásának és a szabadság keresztényi alapértékének (1Kor 3, 16–17) hitétől. „Nemzeti egység és szabadság csak akkor épülhet tehát, ha Istent is belevonjuk sorsunkba" – fejtette ki az igehirdető, megegyezve a korábban bemutatott zentai rítus katolikus plébánosának szavaival.

A nemzeti-egyetemes összetartozás, „nemzeti communitas" (vö. Turner, 1997) jelentéstartalmait mélyítette el, tudatosította ebben az évben is a koszorúzáshoz kapcsolódó ünnepség.

Az „összefogás", „összetartozás" hangsúlyozott kijelentéseivel párhuzamosan a rituális retorikában is megjelent az idei eseményekben újra és újra felbukkanó „haza" és „szülőföld", „őseink földje" szimbolikus kiterjesztése a „teljes Délvidékre", illetve az „egész Kárpát-medencére". Ezáltal is folytatódott a lokális identitások „rituális feloldása" a „nemzeti kultúra egyetemességében".

Maga a „Délvidék" kifejezés itt is a résztvevők evidenciakészleteként „természetes", „teljesen normális" részévé vált – ahogy jellemezték a pusztán már csak a kutatónak, de annak is csak „kötelességből" és elvétve – feltűnő kifejezést.

Ugyanígy a rítus során kizárólag „Bácskossuthfalvának" nevezték az ünnep helyszínéül szolgáló települést. Mint a két évvel ezelőtti ünnep leírásánál olvashattuk, az adott közösség elnevezése a mindennapi nyelvhasználat során Ómoravica[5], amelynek tükörfordítása a szerb Stara Moravica településnév. E település 1909-től 1922-ig viselte hivatalosan a Bácskossuthfalva nevet, így a későbbi köznyelvben nem használták ezt az elnevezést. A Kossuth-szobor jelentősége, annak elrejtése, majd az elmúlt évek során a Kossuth-szobor köré szerveződő negyvennyolcas ünnepek folyamatossá váló központi rituális szerepe, valamint a nemzeti kultúrához való tartozás említett folyamatokkal párhuzamos tudatosulás felértékelte a Bácskossuthfalva elnevezés presztízsét s legitimációját. 2002-ben azonban a „Vajdaság" helyett a „Délvidék" kifejezést hangsúlyozták a rítusok során, „Bácskossuthfalva" nem kapott ilyetén hangsúlyt.

Az idén viszont – mire a „Délvidék" megnevezés a mindennapos kulturális nyelvhasználat részévé vált – a „Bácskossuthfalva" megnevezés kapott érezhető hangsúlyt a rituális retorikában kifejtve: „megszokott lett ez az elnevezés mára, nem is lesz idegen, mert a miénk ez, minket mutat, ahogy ennek az ünnepnek is a szelleme a nemzeti egység szelleme" – ahogy az egyik résztvevő később interpretálta.

E jelenség hátteréhez tartozik a helyi közösséget napjainkban is megosztó vita arról, mi legyen (a kedvezőbb politikai környezet lehetséges reményeként) a település magyar neve. A vita a két fenti elnevezés körül tematizálódik a kisebbségi stratégiák különböző lehetőségei, s a mögöttük álló értékrendek közötti törésvonalak mentén meghúzódó lokális különbségeknek megfelelve. Mivel elemzett rítusunk a kisebbségi kultúra nemzeti tartalmainak nyilvános kifejeződését reprezentálja, ezért a rituális szövegkörnyezetben folyamatosan a „Bácskossuthfalva" elnevezés kommunikálódott a résztvevők irányában.

Az említett nemzeti tartalmak nyilvános megjelenítését erősítették az ünnepi beszédek, a magyarországi testvérváros és a politikai vezetők küldöttjei, s a keresztény egyházak képviselői egyaránt.

A rituális tér egyik marginális pontján azonban ismét megjelentek a „szélsőségesek", csak itt „magyar kivonatban" – ahogy egyik beszélgetőtársam fogalmazott meglátva a szobor hátterében elhelyezkedő, néhány fiatalból álló skinhead csoportot. Ez utóbbiak megjelenése – noha félrevonulva, passzívan vettek részt a rítusban – önmagában és egységesen negatív reakciókat váltott ki a jelenlevőkből. Az előbbiek során bemutatott zentai esethez hasonlóan itt is azért jellemezték „teljesen idegen"-nek, „elítélendő"-nek ezen „szélsőségek" megjelenését, mert az általuk képviselt magatartásminta „totálisan ellentétes az életünkkel meg az értékeinkkel, amit mi itt kialakítottunk" – ahogy egyik beszélgetőtársam fogalmazott. A fent említett csoport reprezentált ideológiája és viselkedése egyrészt veszélyezteti tehát a „kiegyenlítődés" kialakult interetnikus szabályrendszereit, s ezáltal „nem is lehet hiteles sose", mivel nem egyezik meg ezen kisebbségi viselkedésrendszer mögött álló közösségi érték- és normarendszerrel.

Ezen az eseten keresztül azt is láthatjuk, hogy az autentikus magyar nemzeti kultúra nyílt felvállalása is csupán akkor válhat „hitelessé", ha a mindennapok kisebbségi kulturális gyakorlatához és értékrendszeréhez illeszkedik. Ezen gyakorlat és értékrendszer változhat is, hangsúlyosabb jelentésekkel bővülhetnek elemei, s ennek kapcsán konfliktusok is létrejöhetnek a közösségben, de mindezek kizárólag a kialakult, rutinszerűvé vált kulturális keretek kollektív határain belül történhetnek meg. Aki ezeknek a kereteknek nem felel meg, a saját közösség perifériáján is túl kerül. Erre utal, hogy míg a rítusok során „az egyetemes magyar nemzet összetartozása" kommunikálódott, addig a skinhead közösségek „idegenség"-ét azzal magyarázták, hogy „ezek nem közibénk tartoznak, idegenből, kintről, Magyarországról, Kanadából meg Ausztráliából pénzelik őket".

Láthattuk az előző zentai példák során is, hogy a „délvidéki magyarság hitelesség"-ét az a közös-regionális értékvilág hordozza, amelynek lényege a

többi etnikummal való békés együttélés, s az ebből fakadó adaptációk pozitív értékelése, megbecsülése rajzolja körül. Ebben az esetben „a többi magyar" magyarságtudata gyakran „idegen" ettől, mert „áteshet a nacionalizmus hibájába". Mindez elsősorban a magyarországi és a „nyugati" magyarságra lehet jellemző. Az előbb említett is egy ilyen lehetséges „idegen magyarkodás" esete.

Láthatjuk, hogy az egyetemes nemzeti tartalmakat a vajdasági kisebbségi kultúra saját kollektív értékrendszere mentén adaptálja, megfeleltetve és „megszűrve" ezeket a saját, mindennapos kulturális gyakorlatából kialakult és elmélyült konszenzuális normarendje által.

Ilyen esetekben „Magyarország", a „nyugati magyarok" is e különbség megnevezett, megjelölt, „idegenséget" jelölő területek lehetnek még egy olyan rítus során is, amely éppen az egyetemes magyar nemzet egységét mélyíti el.

Mint említettem, a „normarend" abból a kollektív tapasztalatból is táplálkozik, miszerint a „vajdasági magyar másképp magyar, mint a többi" – egyik interjúalanyom megfogalmazása szerint.

E „különbözőség" negatívnak értékelt jellemzőiről is olvashattunk az előzőekben. E „negatívumok"-at elsősorban a korábbi politikai rendszer kisebbségi kultúrára tett romboló hatásának tulajdonítják, s a magyar nemzeti tartalmakról való hiányos tudáskészlettel, „totális tudatlansággal" jellemzik többek között ezt az állapotot. Mindezt az elemzett rítusok során is többször érzékelték interjúalanyaim. A templomban elénekelt *Szózat*, illetve a koszorúzás alkalmával előadott *Székely himnusz* során ugyanis a közösség nagy része zavartan próbálta követni az énekek szövegeit, vagy szemlesütve állt befejezésükig.

A *Székely himnusz*t egy idős urakból álló citerazenekar adta elő, akik a szöveget olvasva is többször elhibázták a textust, zavarukkal tovább erősítve a közösségben az amúgy is ehhez kapcsolódó kínos élményt. Két évvel ezelőtt a szóban forgó énekek szövegét a templomban fénymásolt lapokon terjesztették, a „Délvidék" elnevezés evidenssé válásával szemben azonban ezek a nemzeti énekek még nem váltak általánosan birtokolttá.

Beszélgetőtársaim a rítus után igen indulatosan és „önvádlóan" szóvá is tették mindezt:

„Nem tudunk mi semmit, érted, a legalaposabb (értsd: legalapvetőbb) dolgokat se, nem tanítottak rá, nem is tudjuk. Ez rendben is lehetne, de nincs meg az se, hogy amióta szabad, se tanultuk meg, hiába nehéz a fejünk. Láttad, ott álltak a kisgyerekek, meg verseket is mondtak, majd ők már tudják, nekik még nem nehéz."

„Én kötelezővé tenném, hogy mindenhonnan minden gyerek jöjjön ide, és tanulja meg a *Szózat*ot meg az erdélyi himnuszt, mert mi ilyen analfabéták vagyunk."

„Most láthatja mindenki, miért kell a gyerekeket magyarságra tanítani, mert mi már reménytelen eset vagyunk."

Ezek az önértékelések, mint látjuk, ismét a felnövekvő generációk felé forduló, új szocializációs stratégiák jelentőségét erősítik föl, amelyek lényege a nemzeti jelentések „tudásával" telített törekvéseknek ad motivációt. A kisebb-

ségi identitás nemzeti tartalmainak nyíltabb felvállalását és „megtanítását" szorgalmazzák, tehát ezen önreflexiók – legitimálva a rítus elején bemutatott keresztelés üzenetét, továbbvíve azt a saját lokális világok környezetébe – azzal az élménnyel megerősödve, amelyet e „központi ünnep" ismét elmélyített a résztvevők körében.

MAGYARITTABÉ, 2004. MÁRCIUS 15.

Március 15-e hétfői munkanapra virradt, mégis buszok, autók tucatjai indultak el a vajdasági magyar közösségekből Magyarittabé irányába. Zentán emeletes buszt kellett bérelni a látogatók számára, amely mellett több gépkocsi is érkezett a rítus helyszínére.

„Lehet, hogy ez áldozat, de aki tényleg igaziból gondolja a magyarságot, az eljön, mert most százéves a Kossuth-szobor, azt meg is kell tisztelni, meg azokat is, akik itt, a szórványban ezt meg is őrizték. Kalapot előttük, ha hétfő is van" – fejtette ki egy beszélgetőtársam utalva arra a tiszteletre, amely e „szórványközösség" irányában fogalmazódik meg, amely „a történelem viharai közepette megőrizte az egyetlen bánáti Kossuth-szobrot" – ahogy másik beszélgetőtársam értékelte e rítus jelentőségét.

Az ünnep „hivatalos" megnevezése is „központi megemlékezés" volt, aláhúzva e rítusnak a bácskossuthfalvi ünnepségekkel megegyező interlokális jelentőségét.

A bánsági magyarság életéről későbbi kutatások alkalmával kívánok részletes képet festeni, de a jelen tanulmány keretében is érdemes egy pillantást vetni a bácskai látogatóknak a Bánsággal, s így a magyarittabéi rítussal kapcsolatos attitűdjére.

„Ha megnézed ezt a délvidéki himnuszt, azért az is csak a bácskai dolgokról ír, egy bánátinak nemigen lehetne himnusza. Kicsit le vannak sajnálva, el vannak már eresztve" – fejtette ki egy zentai beszélgetőtársam a korábban bemutatott *Piros szív, fehér hó, zöld levél* című dal interpretációja alkalmával.

Más bácskai látogatók is hasonlóan fogalmaztak az ünnepi rítusok megkezdése előtt:

„Bánát egy kicsit más világ, kevesebb is a magyar, jobban inkább szórvány. Azért kell ide jönni, hogy erősítsük őket a magyarságukban."[6]

Az utóbbi megjegyzéshez kapcsolódva láthatjuk, hogy míg a zentai és a bácskossuthfalvi ünnepségek egyik legfontosabb dimenzióját a magyarországi és más Kárpát-medencei magyarság részvétele adta, megerősítendő az „egység", az „összetartozás" érzését és kitágítva ezzel a saját kultúra biztonságos környezetét, addig e bánsági rítuson maguk a bácskaiak tekintettek magukra úgy, mint e „gyengébb közösségek megerősítőjére" – egyikük szavait idézve.

Idézett beszélgetőtársam fenti gondolatainak illusztrációjaként körbemutatott az ünnep helyszínéül szolgáló rituális téren, hangsúlyozva, hogy e tér „teljesen más, mint tegnap Bácskossuthfalván".

E rituális tér valóban különbözött a bácskossuthfalvi homogén nemzeti tértől, itt olyan „heterogén" kulturális olvasatok szimbólumait láthattuk

ugyanis, amelyek különböző történelmi tapasztalatok, identitásstratégiák, tradíciók, törésvonalak meglétét feltételezték a látogatóban.

Az ünnepi rítusok helyszíne Magyarittabén a református templom és a mellette álló Kossuth-szobor volt. Az autóval érkező vendégek először azonban ezzel az ünnepi térrel szemben, a Művelődési Házban találkoztak, ahol az érkezők mindegyikét megvendégelte a magyarittabéi magyar közösség, majd innen mentek át a templomba, várva az ünnepi rítus megkezdését. A gyülekezők a bejárathoz tették le koszorújukat, pontosan arra a kis területre, amely fölött Tito marsall körülbelül ötméteres képe látható. Minderre az egyik szerb résztvevő hívta fel a gyülekezők figyelmét: „No, megkoszorúzzátok Tito elvtársat" – viccelődött. A gyülekezők, a szervezők is jóízűen nevettek e tréfán. A látogatók számára ugyanis ezzel kapcsolatban is e közösség „szórványidentitás"-ának a sajátossága mélyült el, elfogadtatva velük olyan jelenségeket is, amelyeket saját – bácskai – lokalitásaikban ellentétesen értékeltek volna.

A helybelick közül pedig kifejtették:

„Föl se tűnik ez nekünk, mert lassan beolvadtak a környezetbe."

„Valahogy a táj része ez is, nem is vesszük észre, úgy beivódott már."

Az említetteket példázta a látogatók számára az az emlékmű is, amely a Művelődési Ház előtti (s a templom és a Kossuth-szobor felé vezető) park középpontjában áll, s amely emlékmű hátterét a templom és a Kossuth-szobor rajzolja körül. Az emlékmű távolabbról is látható szimbóluma, az előbb említett „heterogenitás"-t aláhúzva, egy ötágú csillagot formáz. A felirat és az emlékmű felállításának időpontja is az elmúlt Tito-rendszer retorikájának megfelelően emlékezik meg a szocialista Jugoszlávia megszületése előtti háborús időkről:

„Ezen emlékművet a népfelszabadító háborúban elesett frontharcos fiainak emlékére emeltette községünk lakossága a helybeli gazdasági és társadalmi szervezetek segítségével 1956-ban."

A Kossuth-szobor és a templom mellett, a kiemelt ünnepi tértől néhány méterre, a lelkészlak oromzatán azonban csupán a magyar zászló lengett az ezt a bácskai példák során „legitimáló" állami zászlók jelenléte nélkül. Az említett „heterogén" teret tehát úgy jellemezhetjük, hogy míg a korábban érkező „gyülekező" oldalon a múlt rendszer kompromisszumaira is utaló „megszokott" jelzéseket találunk, addig az út másik oldalán található rituális helyszín (Kossuth-szobor, templom, a kizárólag magyar zászlóval díszített lelkészlak) a kizárólagosan nemzeti jelentéstartalmakat reprezentálta. S ha hozzávesszük mindehhez, hogy az egyes lokalitásokból tömegesen érkező buszokat e lelkészlak előtt fogadták (s ezután kísérték „át" a Művelődési Házba), láthatjuk, hogy a konkrét és nyilvános rituális tér kizárólag a nemzeti tartalmakat kommunikálta a rítus résztvevői számára.

A résztvevők közül többen érkeztek kokárdával, mint ahányan – mint láthattuk – Zentán viseltek vagy Bácskossuthfalvára vittek magukkal, de (az utóbbihoz kapcsolódva) itt nem várta a résztvevőket kokárdát feltűző fiatalok csoportja. Ezen ünnepre néhányan bocskaiban is érkeztek, amely a két évvel ezelőtti rítusokhoz képest már nem váltott ki indulatokat vagy megjegyzése-

ket, utalva arra, hogy mindez szintén az elmúlt évek evidenciájává válhatott. Az is tapasztalható azonban, hogy kevesebben viselték már a bocskait, mint korábban, s ez a „kiegyenlítődés" kollektív normarendszerének köszönhető, amely „túlzott magyarkodás"-nak minősíti e viseletet. Erre utalt a rítus előtt az egyik asszony megjegyzése is egyik bocskaiba öltözött beszélgetőtársam viseletére mutatva: „Most látszik, ki az igazi magyar" – mondta körülnézve, és halkan suttogva, hogy a rítus többi magyar résztvevője ne hallja meg ezt.

*

Visszatérve a rituális terekhez láthattuk, hogy az itt található kulturális szimbólumok a nemzeti kultúrával való kizárólagos azonosulást hirdették a templomba érkezők számára, ahol az ünnepi rítusok kezdődtek.

A templom a bácskossuthfalvihoz hasonlóan a nemzeti és szakrális tartalmak közös terét teremtette meg a rítus résztvevőinek. A nemzeti zászló, az Úr asztalának piros-fehér-zöld virágcsokrai itt is kiemelt szimbólumai voltak az ünnepi istentiszteletnek. E belső rituális tér, tehát e tér közvetlen külső környezetével együtt – az egyik résztvevő szavaival fogalmazva – a „tiszta nemzettudat" heterogén, kizárólagos környezeteként szolgált. A nemzetiszín virágcsokrokkal díszített Úr asztala mögött is e „nemzeti communitas" és ökumenizmus reprezentálódott a rítuson részt vevő egyházak képviselőinek személyében, hiszen az istentiszteleten a meghívott katolikus esperes mondott imádságot, az igét pedig a szerbiai református egyház püspöke hirdette. Az ökumenikus keresztény értékek és a magyarság összetartozását ezen imádságok és igehirdetések is alátámasztották, megismételve a Zentán és Bácskossuthfalván is kiemelt jelentéstartalmakat.

Mindennek megfelelve a rituális mozzanatok is e tartalmakat mélyítették el a résztvevőkben. A *Himnusz* és a *Szózat* foglalta itt is keretbe az istentiszteletet. A *Szózat* tudatos átadásának törekvését jelezte (azzal együtt, hogy még nem része a kisebbségi kultúra kognitív evidenciakészletének), hogy közös éneklése előtt egy fiatal lány elszavalta a verset, amely szavalatot a média is megörökítette. A *Szózat* éneklése alatt látható zavarban levő beszélgetőtársaim is pozitívan értékelték később e momentumokat.

„Jó volt nagyon, hogy el is lett szavalva a *Szózat*, mert így többet értettünk mi is belőle, és pont egy fiatáltól."

„Mások is nézhették, és mink meg a fiatalok is legalább a tévéből tanulhatjuk a *Szózat*ot."

Láthatjuk, a média jelenléte összekapcsolódva a *Szózat*hoz kapcsolódó jelentésekkel, valamint az előadó fiatalsága együttesen hordozza magában a rítus interkulturális tartalmainak a „tiszta nemzeti tartalmakhoz" kapcsolódó pozitív viszonyulás közösségi értékeit. Mindezek szakrális környezetét és megerősítését, legitimizációját biztosította az ünnepi istentisztelet, ahol az említett mozzanatok után az asszonyokból álló énekkar – ahogy a résztvevők nevezték – „hazafias" énekeket adott elő, így többek között az *Ott, ahol zúg az a négy folyó* című dalt. Ezen ének szövegét ismerve rápillanthatunk a belső szakrális tér környezetének olyan, biztonságot és legitimizációt nyújtó jelentéseire, amelyek lehetővé teszik – egyik beszélgetőtársam szavaival – „a nemzettudat tiszta és bátor felvállalását" e rítusok során:

Most a rónán nyár tüzében ring a délibáb,
Tüzek gyúlnak, vakít a fény, ragyog a világ,
Dombok ormain érik már a bor,
S valamennyi vén akácfa menyasszonycsokor.

Zöld arany a pázsit selyme,
Kék ezüst a tó,
Csendes éjen halkan felsír a tárogató . . .

Ott, ahol zúg az a négy folyó,
Ott, ahol szenvedni jó,
Ott, ahol kiömlött annyi drága vér,
Zeng a dal, Kolozsvár visszatért.

Búg a kürt az ősi vár fokán,
Honvéd áll a Hargitán,
S Erdély szent bércére zúgva száll, visszaszáll,
A magyar turulmadár.
A magyar turulmadár.

Magyar földről székely földre szállnak fellegek,
Kigyúlnak a magyar tüzek, lobogó szemek.
Még az égen is Hadak útja jár,
A legendák hős vezére paripára száll.

Szebb lesz a nyár, szebb az ősz is,
Szebben hull a hó . . .
Kolozsváron piros-fehér-zöld a lobogó.

Ott, ahol zúg az a négy folyó,
Ott, ahol szenvedni jó,
Ott, ahol kiömlött annyi drága vér,
Zeng a dal, Kolozsvár visszatért.

Búg a kürt az ősi vár fokán,
Honvéd áll a Hargitán,
S Erdély szent bércére zúgva száll, visszaszáll
A magyar turulmadár.
A magyar turulmadár.

Az elhangzott ének jelentéseinek szakrális kiegészítéseként a gyülekezet a 213. dicséretet énekelte el, ismét tudatosítva magában magyarság és keresztténység elválaszthatatlanságát, hiszen ebben az egyházi énekben e két tartalom ötvöződik:

Tehozzád szól énekem,
Én jó magyar népem,
Aki nehéz harcodban
Vérzel réges-régen,
Fogadjad meg tanácsom
És írjad szívedbe,
Amit néked szólok most
Igaz szeretetben.

Szabadságért küszködöl,
Vágyol boldogságra,
Sok könnyedet hullatod,
De ugyan hiába,
Mert igazi megrontód
A te bűnöd néked,
S ettől meg nem szabadít
Emberfia téged.

Mégis e nagy bajodnak
Vagyon orvossága,
Édes Atyád a mennyben
Készíté számodra.
Halljad meg hát, magyarom,
Ez igaz beszédet,
A szerető Atyának
Izenetjét néked.

Immár Urunk elibe
Mindnyájan elmenjünk,
Elfelejtett Mesternek
Lábához leüljünk,
Egy szükséges dologról
Drága igét halljunk,
Értünk meghalt Krisztusnak
Hűséget fogadjunk.

Az ünnepi igehirdetés is a magyarság és a kereszténység összefüggéséről szólt a szabadságharccal kapcsolatban.

Az igehirdető azonosította Kossuth rabságát és emigrációját a vajdasági magyarság helyzetével, s Kossuth személyiségmintáját, „felénk szóló üzenetét" az e helyzetre adható optimális válasz megfogalmazására Kossuth lemondó kiáltványából idézte annak utolsó mondatát: „Az igazság és kegyelem Istene legyen a nemzettel."

Az „igazság", a „kegyelem", az „Istenben való hit" tehát, ami a nemzetet egyedül megtarthatja, hiszen „csak a tű fokán tud átjutni, továbbjutni a nemzet" – ahogy az ünnepi igehirdetés fogalmazott. Mindez szintén egyszerre nyer legitimitást „negyvennyolc szelleméből" és „Isten Igéjéből", hiszen ezek is

összefüggő tartalmak az „igazság" és a „szabadság" közös alapértékeivel kapcsolatban (Jn 8, 31–32; Jn 8, 36; vö. Kocsis, 2004:3).

Ennek megfelelően a vajdasági magyarság is csupán úgy tud „a nemzethez kapcsolódni és a nemzetben megmaradni", ha hit és nemzet együtt adják kultúrájának alappilléreit. Ez a „hiteles", nemzethez méltó kisebbségi magatartás. Az ünnepi igehirdetés ehhez kapcsolta a magyarittabéi közösség „hitelességét és hősiességét". Így kapcsolta Magyarittabét „az egyetemes magyar nemzet családjához".

A rítusok során és az azt kommentáló médiumokban újra és újra felidézték e „szórványközösség" érdemeit, amellyel a nemzethez való tartozás mintáit is felmutathatja más vajdasági közösségek számára is.

E „példaértékű", „hősies" minta a Kossuth-szoborhoz kapcsolódó történelmi eseményekhez fűződik.

Mint olvashattuk, a magyarittabéi Kossuth-szobor az egyetlen a Bánságban. A szobor így a bánsági viharos történelmi események „élő emléke" – ahogy a rítus résztvevői közül egyesek jellemezték.

A szobrot száz éve, 1904-ben leplezték le, és az első világháború végéig minden évben március 15-én megkoszorúzták. 1919-ben egy szerb katona „szíven lőtte" a szobrot, mielőtt ledöntötték volna. A földön heverő szobrot később egy éjszaka a református templomban rejtették el. Ezután 1941-ben vált újra lehetővé a felállítása. A második világháború után nem döntötték le, a koszorúzások azonban elmaradtak. A lakosság a kisebbségi stratégiák rejtett, „éjszakai" kulturális gyakorlatának (vö. Boglár, 1997: 13–25., Papp, 2003: 110–145.) megfelelően más, „semleges", nem március 15-éhez kapcsolódó időpontban, hanem a májusfáknak a szobor mellé állításával tartotta „életben" a Kossuth-szobrot. A politikai változások, azaz 1990 óta koszorúzzák újra nyilvános rituális térben a magyarittabéi Kossuth Lajos-szobrot, amelynek – a második világháború előtti időkben megcsúfított – talapzatát is helyreállították, és márványtáblás feliratot helyeztek rá 2001. március 15-én: „A múlt a jövendő tükre. Kossuth Lajos 1801–1894" – olvasható a márványtáblán.

Láthatjuk, a Kossuth-szobor mindvégig kötődött a március 15-i rítusok gyakorlatához és a közösség saját református vallásához. Ezeket emelte ki az igehirdetés zárógondolata is, amely a hit és a nemzet hőseinek nevezte a magyarittabéi lakosságot, mivel megőrizték a templomban az első világháború előtt ledöntött szobrot. Mindez azonban korábban látható jelenségeinket is példázza, miszerint a saját kultúra biztonságos környezetének egyik legfontosabb színhelye a „saját vallás" temploma (vö. Gereben, 1999: 129., Papp, 2003: 64–110.).

A templomi rítus befejeztével a résztvevők azonnal a Kossuth-szoborhoz vonultak.

A koszorúzást megelőző ünnepi megemlékezést a helybeli polgármester nyitotta meg, de a részletes köszöntőt és a bevezető megemlékezést ismét egy református lelkész mondta. E lelkész személyében is több „üzenet"-et közvetített a résztvevőknek, hiszen fiatal, magyarittabéi származású és református lelkész. E három tartalom mindegyike az újfajta, az új generáció által „hite-

les"-nek értékelt, s elsősorban a „reformátusság" által felvállalt pozitív „nemzeti" értékmintákat jelenti.

Az ünnepi köszöntő ennek megfelelő rituális megnyilatkozást tartalmazott a hallgatóság – mint később látni fogjuk – teljes megelégedésére.

Az ifjú lelkész a templomban hallott igehirdetéshez kapcsolódva kifejtette, hogy március 15-e után jön el a húsvét, amely a „szabadság" és a „feltámadás" keresztyén alapértékeit hordozza magában az előtte tragikusan lezajló nagypéntek után. Ugyanígy a negyvennyolcat követő megtorlások és a mai délvidéki magyarság hányatott sorsa is csupán keresztyéni hittel adhatják meg a „feltámadás és szabadság" reményét.

Láthatjuk: Krisztus személye, a keresztyén alapértékek, negyvennyolc átélt jelenségei és a délvidéki magyarság sorsa az egyetemes nemzeti kultúra és identitás szimbolikusan és rituálisan kiterjesztett környezetében egymástól elválaszthatatlan – ahogy egyik lelkész beszélgetőtársam fogalmazott – „egymásba kapaszkodó" realitások.

Ennek kimondása a nyilvános társadalmi-rituális térben pedig a fent említett tulajdonságokat ötvöző fiatalember szájából hangzott hitelesnek, ugyanis személye által „tisztán" kommunikálódhatott és mélyülhetett el a fent említett komplex jelentésegyüttes. E „hitelesség"-et nem csorbította az sem, hogy az előadó kokárdával díszített bocskait viselt, mivel személye és az általa képviselt értékrend és viselkedésminta az említett nemzeti tartalmak „tiszta" stratégiáját reprezentálta.

„Ettől a fiatalembertől ez sem volt idegen, ez a bocskai is természetes volt, mert neki ez nem mesterséges meg hivalkodó."

Ahogy a két évvel ezelőtti zentai óvodások előadását és kokárdaviseletét elemeztük, itt is láthatjuk: a fiatal generációk nemzettudathoz kapcsolódó viselkedésmintáit olyan esetekben is hitelesnek és tisztának fogadják el, amelyeket az idősebb generációk tagjai köréből „túlzott magyarkodás"-nak ítélnének meg.

A fiatalember beszédének kezdete is a fent említettekre utalt, illetve tette „egyértelművé" és nyilvánossá azokat:

„Kedves Nemzettársaim" – kezdte beszédét, majd végigkísérve a magyarittabéi Kossuth-szobor történetének tanulságait megállapította, mindez olyan értéket képvisel, „amelyet mi, magyarittabéiak adunk a nemzetnek". Ehhez kapcsolódva végül kijelentette, több nagyapa, nagyszülő látta a Kossuth-szobor visszaállítását, és „a szobrokat azért építik, hogy élő emlék legyen, csak akkor ér valamit, ha elmesélik az unokáiknak".

Az utóbbi idézett szavak tehát tudatosították a résztvevőkben mindazokat a jelentéstartalmakat, amelyek az előadó személyéhez is fűződtek.

Ezt támasztották alá később a bemutatott rituális mozzanathoz fűzött kommentárok is:

„Ez a lelkészgyerek volt a fénypontja az ünnepségnek, mert kimondta a lényeget, amit mi nem mernénk, lehet, így."

„Mégis itt a jövő, a fiatalok; láttad. Az ő szájukból igaz, hogy el kell mesélni mindent, hogy fennmaradjunk."

„Még több ilyen fiatalember kéne, hogy kimondja, hogy: nemzet. Meglátod, nem úgy lesz, hogy ők követnek minket, hanem amíg élünk, még mi fogjuk őket követni meg tőlük tanulni."

Az eddig többször bemutatott új, „nemzeti" szocializáció „hitelességét" és fontosságát mélyítették tehát tovább a fent elemzettek is, csakúgy, mint a rítus további elemei. A gyermekek részvétele ugyanis meghatározó eleme volt az ünnepségeknek: a megemlékezés műsorvezetője, a szobor előtt álló zászlótartók, a szobrot körülvevő énekesek koszorúja gyermekekből állt. Az utóbbiak által előadott énekek is a nemzeti tartalmak „szabad", nyilvános térben elhangzott újfajta kisebbségi stratégiáját tudatosították a résztvevőkben, akik a „Fel-fel, vitézek" és más negyvennyolcas dalok mellett közösen énekelték el a gyermekkórussal a „Kossuth Lajos azt üzente" kezdetű éneket is, amelynek – mint korábban láttuk – éléneklése Zentán még a rejtett, biztonságos környezetben is különös „felszabadító" érzéssel párosult.

Mindennek hatása bácskai beszélgetőtársaimban is átértékelte a rítus megkezdése előtti meglátásokat, amelyeknek lényege a „szórványmagyarok" nemzeti kötődéseinek részvételükkel is megsegített elmélyítése volt.

Bácskai beszélgetőtársaim először a bácskossuthfalvi közösséghez kapcsolva a magyarittabéiak reformátusságát emelték ki:

„Azért a reformátusok csak az igazi magyarok, azért az megint kiderült, tanulhatunk hát tőlük."

„A reformátusok tartják itt össze a nemzettudatot, pedig kevesebben vannak, mint mi katolikusok, de ők legalább mind magyarok."

„Hiába szórvány meg bánáti ez a falu, mégis hitelesebbek sokaknál, mert megköszönhetik Istennek, hogy reformátusok."

Tavaly megjelent könyvemben részletesen írtam e kérdéskörről bemutatva, hogy a katolikus többségű vajdasági magyarság „nemzeti mintaként" tekint a református magyarok identitástudatára s az ennek megfelelő kulturális, interetnikus gyakorlatára. A jelenleg mintegy húszezres lélekszámú vajdasági reformátusság ugyanis etnikailag homogénnek tekinthető, s így – esetenként a magyar katolikus felekezetektől is megkülönböztetve magukat – a „saját felekezet" és magyarságtudati identitástartalmai elválaszthatatlanul összetartoznak egymással. S mint láthattuk e rítus nyomán, mindez a nemzeti tartalmakhoz való hozzáállásuk értékelését is gyakran „hitelesebbé" teszi a katolikus magyarok szemében. Ugyanakkor e „hitelesség" rituális megerősítésére „rá is vagyunk szorulva, mert szükségünk van azokra a motorokra, amelyek tegnap Bácskossuthfalván meg itt, Magyarittabén dolgoznak bennünk" – foglalta össze mindezt egy zentai beszélgetőtársam.

Ebben az összefüggésben immár sem Magyarittabé, sem a rítus nem lett az adott „szórványközösség" interlokális „segítséggel" történő „megerősítésének színtere", ehelyett olyan mintaként lett értékelve, mint a bácskossuthfalvi ünnepség, „amely követendő példa lehet számunkra az otthoni életünkben meg magyarságtudatunkban".

Ezt erősítette meg e közösség „szórványnak" definiált léthelyzete is, hiszen e körülbelül másfél ezres lélekszámú közösség szerb többségű környezetben

élve őrizte meg a Kossuth-szobrot s a hozzá fűződő „nemzeti szellemiség"-et – ahogy egyik utólagos kommentár jellemezte a rítusnak otthont adó közösség „tiszteletet kiváltó" példáját.

Ezt erősítette meg az egyik magyarországi ünnepi szónok kijelentése is, aki megköszönte a magyarittabéiaknak „nemzetünk egységét szimbolizáló szellemi és tárgyi kincseink megőrzését".

Így kapcsolódott e bánáti közösség e rítus kapcsán az „egyetemes magyar nemzet egységéhez", példáját és mintáját adva annak – ahogy a bemutatott fiatal lelkész kifejtette –, hogyan tud egy vajdasági lokális közösség „adni" meghatározónak minősített értékeket az „egyetemes közösség" számára.

S mint láttuk, ezt az „üzenet"-et kommunikálta tovább ezen interlokális rítus az egyes közösségek résztvevői számára is, új, lehetséges identitásreprezentáció mintáit szolgáltatva a délvidéki magyar kultúra mindennapos identitásstratégiáinak alkalmazására.

ÖSSZEGEZÉS

Az elemzett rítusokba való bepillantásaink során láthattuk, a másfél évtizeddel ezelőtt lezajlott politikai-társadalmi változások a volt Jugoszlávia területén élő magyarság életében is lehetővé tették saját kultúrájuk és identitásuk nyilvánosabb megélésének és kinyilvánításának viszonylagos szabadságát. E „viszonylagosság" egyaránt fakad a többségi nemzet politikai kultúrájának lassú változásaiból és a kisebbségi kultúrákat erőszakosan homogenizálni igyekvő múlt politikai rendszer hatásaiból. Ezért a délvidéki magyar közösségekben is törésvonalak keletkeztek a „helyes", „megfelelő" és „hiteles" kisebbségi magatartásformák megítélését illetően. Mindezeket a törésvonalakat konszenzuális keretbe foglalja egy kollektív vajdasági magyar érték- és normarendszer, amely az etnikus társadalom perifériájára szorítja mindazokat, akik nem felelnek meg sajátos, „kiegyenlítődésre" törekvő kisebbségi stratégiájának, alkalmazkodva a vajdasági interetnikus kapcsolatok realitásaihoz. A „saját" kultúra és identitás kérdései e kollektív értékrendszerben merülnek fel, s csupán ezen belül konfrontálódnak egymással.

E közös kulturális konszenzus részei a „nemzeti tartalmak" is, azaz azok az ideológiák, mítoszok, szimbólumok, értékek, a kollektív történelmi emlékezetből való részesedések, amelyek a regionális-kisebbségi kultúrát az „egyetemes magyar nemzet közösségéhez" kötik. Ezek értékelése és a helyi viszonyok etnikus „játékszabályai"-hoz való alkalmazása szintén eltérő a kisebbségi kultúra különböző csoportjaiban.

Az említett „játékszabályokból", a mindennapos interetnikus kapcsolatokból s az ezen kapcsolatokban való viselkedést értékelő kisebbségi normarendszernek való megfelelésből, valamint a közösségben meglevő törésvonalakból fakadó feszültségeket oldják föl elemzett rítusaink.

E „feloldások" közben pedig a saját, kisebbségi identitás nyer szimbolikus kitágítást és megerősítést „az egyetemes magyar nemzethez" való tartozással, mialatt a nemzeti kultúrához való tartozás jelentéstartalmai is tudatosodnak a részvevőkben.

A harmadik évezred küszöbén a millenniumi ünnepségsorozat ezeket a jelentéseket erősítette meg a kisebbségi kultúra életében továbbvíve ezen tartalmakat a mindennapok világába.

Ennek megfelelően a nemzethez való kötődés, a nemzettudat nyíltabb felvállalása egyre pozitívabb értékekkel kezdett bírni a mindennapok során is, erre utal elsősorban a felnövő generációk újfajta szocializációs mintáit kialakító és támogató konszenzus az idősebb generációk részéről.

Mint láthattuk továbbá, a rítusok sem hordoznak egyforma jelentést a délvidéki magyarság életében.

Míg a lokális rítusokat a saját kultúra rejtett, biztonságos környezetében rendezik meg, figyelve arra, hogy a nemzeti terek és nyilvánosan reprezentált nemzeti tartalmak és a nemzeti ünnepek időpontjai ne essenek egybe, addig a „központi", interkulturális rítusok a nemzeti tartalmak nyilvános felmutatását, s az ennek megfelelő új kisebbségi stratégiák lehetőségét tudatosítják a résztvevőkben. Ezek hatása pedig további változásokat idéz elő a lokális közösségek életében.

Erre láthattunk példát a 2002. március 15-én megrendezett bácskossuthfalvi ünnepségen, ahol zentai interjúalanyaim kifogásolták, hogy otthon, Zentán miért nem hangzott el a *Himnusz* úgy, mint a „központi ünnepen". 2004-ben láthattuk a *Himnusz* és a *Szózat* megjelenése mellett, hogy már a „Délvidék" mint „nemzetrész"-t jelölő saját identitáskategória is beépült a zentai rítusok világába, a kulturális evidenciakészlet „természetes" részévé válva. Az idén ugyanígy Bácskossuthfalván kifogásolták beszélgetőtársaim, miért nem láthatták Zentán a nyilvános rituális terekben a magyar zászlót. Hogy jövőre láthatják-e, nem tudhatjuk, de valószínűsíthetjük, hiszen – mint láttuk – a „központi ünnepek" változásokra inspiráló hatással vannak a lokális kisebbségi kultúrák identitásstratégiáira. Meglátásaim szerint a bemutatott folyamatokra elsősorban a millenniumi ünnepségsorozat hatott ösztönző erővel, hiszen ezen ünnepek hangsúlyos üzenete volt a regionális magyar kultúrák egyetemességének tudatosítása a közös nemzeti idő és tér kontinuitásában. Mint a zentai millenniumi rítus kapcsán is láthattuk (Papp, 2003), mindez a Szent István-i tradícióhoz, augusztus 20-ához kötődött, amely így egyértelműen mélyítette el a nemzethez való tartozás szakrális jelentéstartalmait, legitimizációját is. A rítusnak helyt adó szakrális-nemzeti környezet pedig megteremtette a saját kultúra biztonságos környezetét a nyilvános társadalmi-interetnikus térben is. S ha hozzávesszük, hogy e szakrális-nemzeti rituális környezet szimbólumai a mindennapok során is nyíltan reprezentálják a nemzeti jelentéseket, valamint hogy az elemzett lokális és interlokális rítusok során kiemelkedő szerepet kapott a szakrális megerősítés, elmondhatjuk, a saját kultúra és identitás nemzeti tartalmai a kisebbségi létből fakadó interetnikus szabályrendszereknek való megfelelés során „biztonságosan", „etnikus pajzsként" védve vállalhatók fel az ünnepen résztvevők számára.

Az egyszeri millenniumi ünnepségsorozat mellett, a visszatérő 1848/49-es forradalomra és szabadságharcra emlékező rítusok mélyítik el a fent említett jelentéstartalmakat. Beszélgetőtársaim ezt a következőkkel magyarázták:

„A Szent István, az nagyon szép, de kicsit távoli, a magyar államiság meg kereszténység is szép, de a negyvennyolc az valahogy a legközelebbi."

„A negyvennyolc újabb dolog, az utolsó, ami még összetartott itt minket. Arról legalább tudunk, hogy Kossuth meg Petőfi."

„A március 15. a szabadság napja. *Talpra magyar*, úgy felszabadít, tudsz vele azonos lenni."

Az idézettekből láthatjuk, negyvennyolc „a legközelebbi", „azonosulni lehet vele", mint amely „még összetartotta" a magyarságot.

Az ünnep egyik legfontosabb értéke tehát, hogy átélhető, például 1956-tal szemben, és átfogó, mindenkire hatással levő jelentésekkel bír, habár jelen van benne a vallási tartalom, nem ez teremti meg a rítusok kizárólagos környezetét, azok is azonosulni tudnak vele, akik a szakrális jelentésekkel nem állnak szorosabb kapcsolatban. Mint korábbi kutatásaim során tapasztalhattam, az etnikus törésvonalak ugyanis a leggyakrabban a vallási tradíciók mentén konkretizálódnak.

A március 15-i rítusok viszont, mint látjuk, e konfrontációk mentén létrejött ellentéteket is áthidalják, míg az augusztus 20-i ünnepségek során jobban megfogalmazódnak e különbségek, bár az ott elmélyült jelentéstartalmak is ezen törésvonalak áthidalását inspirálják.

Az általunk eddig nyomon kísért rítusok kapcsán láthattuk továbbá, hogy a „nemzeti tartalmak" olyan komplex jelentésrendszert foglaltak magukban, amely egyaránt kapcsolódott a résztvevők tudatos, kognitív identitástartalmaihoz és az ezek mögött álló, illetve az ebből táplálkozó kulturális gyakorlat megélt realitásaihoz.

A „nemzet" és a hozzá fűződő jelentések, tehát a mindennapok realitásának részei megélt valóságtartalmak, amelyek elválaszthatatlan velejárója olyan korántsem „elképzelt" történéseknek, mint a gyereknevelés, a nyelvhasználat vagy az öltözködés. Az olvasott rítusok bemutatásával a „nemzet" kulturális gyakorlattal összekapcsolódó jelentéseire pillanthattunk rá, megfigyelve, hogyan élnek és hatnak e nemzeti tartalmak egy kisebbségi magyar kultúra világában, ahol e tartalmak az élet minden aspektusára kiható jelentőséggel bírnak.

Hogy mindezt kellőképpen érzékelhessük, a tanulmány befejezéseként lássunk néhány példát az utolsóként elemzett rítusok óta eltelt alig egy hónap eseményeiből.

A zentai rítusoknál elemzett „délvidéki himnusz" jelentéseinek hatásait mutatja, hogy azóta az egyik zentai óvodában hozzákezdtek e dal tanulásához, és Bácsfeketehegyen egy keresztelőn is előadták már. Az újfajta kisebbségi stratégiáknál elmondottak fényében nem meglepő, hogy az eddig ismeretlen éneket először a felnövekvő generációk körében adják tovább, illetve egy keresztelő kapcsán fejezi ki a szülők tudatosan átadni kívánt identitásmintáit. A zentai március 15-én elmélyült jelentések hatását mutatja az is, hogy a keresztelő egy másik lokalitásban zajlik le és bír további jelentésekkel.

Az említett rituális mozzanatok kulturális integrációinak folyamatai mellett, a tanulmányban elemzett jelenségek további életét a többségi társadalom, etno- és szociokulturális környezet változásai is befolyásolják. E változások

pedig ebben a pillanatban nem látszanak túl kedvezőnek, mivel a tragikus kosovói események kapcsán Vajdaság-szerte jelennek meg magyarokat (is) gyalázó falfirkák, így többek között Zentán is a következőket lehetett olvasni a nyilvános társadalmi környezet egyik központi épületén: „Smrt Madarima", azaz „Halál a magyarokra".

Mindez biztosan fenntartja, illetve tovább erősíti a rituális élet bezárkózását a saját kultúra rejtett, biztonságos környezeteibe, a korábban elemzett „központi ünnepek"-nek a lokalitásokra tett hatásai ellenére. Konfrontációk, atrocitások ugyanis nem csupán Zentán, hanem más magyar lokalitásokban is előfordulnak közös vajdasági tapasztalatként az itt élő magyarság egésze számára.

A nemzeti rítusokban kifejeződő jelentéstartalmak tehát további változásokat generálhatnak a nemzettudat nyíltabb reprezentációinak irányában, mindezt azonban együttesen fogják befolyásolni az országon belüli történések, valamint a magyarországi társadalom reakciói és kapcsolatai a délvidéki magyarsággal:

„Attól félek, a következő az lesz, hogy amit felépítettünk, az le is omlik. Az meg már biztos, hogy felszabadultan továbbra se tudunk építeni. Ehhez kéne, hogy érezzük a biztonságot itthonról is, vagy legalább odaátról."

„Nekem ebből a délvidéki himnuszból az egyik legszebb és legszomorúbb sor, hogy »ne sárgulj, maradj zöld, fűzfaág«. Aki nem vajdasági, az nehezen értheti ezt, hogy szeretném, ha zöld maradnál, fűzfaág, de nem mindenáron, csak békével, szépen, de mégis akarom. És megint az az Ágoston Sándor püspöktől származó mondat, hogy úgy, ahogy eddig még nem volt, úgy legyen zöld a fűzfaág. Mert ahogy halkan, de nyíltan énekli a dal, nyílik majd még sok virág a zombori rózsafán, és azt nem mondja konkrétan, de érzed, hogy csak úgy nyílhat ha érzed, hogy mindenkinek, nekünk is nyílik. A fény is csak így térhet vissza."

JEGYZETEK

[1] Az elmondottak azokhoz a magyarországi politikai és ideológiai folyamatokhoz is kapcsolódnak, amelyek „nemzet" és „ország" huszonegyedik századi olvasatait próbálják meg tematizálni. E folyamat meghatározó jelentésű a vajdasági magyarság számára is, hiszen az „1920-ban Délkelet-Európához csatolt közép-európai tartomány magyar lakossága e pillanatban lelkes híve a státustörvénynek, mert abban a nyolcvan év óta folyamatosan érzékelt nemzeti alárendeltség első igazán hatásos ellenszerét látja. Éppen ezért (. . .) bízik azokban a budapesti politikusokban, akik a Kárpát-medencei magyar nemzeti reintegráció megvalósítását ígérik" (Molnár, 2003:214)

[2] A „Hej, Sloveni . . ." kezdetű himnuszszöveg a múlt század elején keletkezett, a Jugoszláv Királyság idején vált jugoszláv himnusszá. Később a szocialista, sőt a miloševići Jugoszlávia is himnuszként alkalmazta.

[3] A „Délvidék" magyar tájegység mint kifejezés kisebbségi kulturális evidenciakészlet körébe való integrációra utal, hogy e kifejezéshez olyan mentalitáskategóriákat rendelt a vajdasági magyarság kollektív konszenzusa, amely a délvidéki magyarság pozitív „déli-jó balkáni" mentalitását állítja szembe más – elsősorban a magyarországi magyarok „északi-hideg" mentalitásával is (Papp, 2003, vö. Löfgren, 1989).

[4] Đorđe Balašević vajdasági zenész-költő népszerűségnek örvend a délvidéki magyarok körében is, mivel dalait átszövik a Vajdaságban együtt élő kultúrák közös tapasztalatainak, érzéseinek, gondolatvilágának reflexiói (vö. Milosevits, 1998: 455).

[5] A magyar Omorovic(a) a. m. Omer vagy Omar földje/falva.

[6] Az elmondottak hátterében szolgál, hogy a korábban említett zentai Tehetséggondozó Gimnázium idei tanévben megindult első osztályának harmadát is szórványközösségek – egyebek között –, bánsági fiatalok adják. A gimnázium létrehozóinak is kiemelt szándéka ugyanis a bánsági, „szórványban élő gyermekek felemelése" – ahogy az iskola egyik vezetője fogalmazott. A gimnázium tanári kara ennek megfelelően „bemutató", „toborzó"-utakra indul év közben, hogy népszerűsítse a bánsági gyermekek és szülők körében e gimnáziumot, szombatonként felvételi előkészítőt is tartva nekik.

IRODALOM

ANDERSON, Benedict

1983 *Imagined communities. Reflection on the origin and spread of nationalism*. London–New York: Routledge

BOGLÁR Lajos

2002 Rítusok sokrétűsége: a wayana példa. In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: *„Jelbeszéd az életünk"* 2. Budapest, Osiris, 19–26.

Énekeskönyv református keresztyének használatára 2000. Feketics–Újvidék, Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház

KOCSIS Attila

2004 Az igazi szabadság. *Reformátusok Lapja* (március 14.): 3.

MILOSEVITS Péter

1998 *A szerb irodalom története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

PAPP Richárd

2002 Rítus és nemzet. A vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében. *Létünk* (1–2.): 37–51.; www.mtaki.hu

2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban?* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör

2003 Balkán és nemzet. *Pro Minoritatae* (3)

2003 Mindennapi kenyerünk. A millennium jelentései Zentán. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 280–296.

SZALMA József

2003 A nemzeti szimbólumokról. Ismét a szövetségi kisebbségvédelmi törvényről. In: Sebestyén Imre (szerk.): *Sorskérdéseink. Válogatás a Magyar Szó vasárnapi rovatában megjelent írásokból – 2001–2002*. Újvidék, Magyar Szó, 229–238.

Káich Katalin

ZOMBOR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉBŐL (II.)

A kiegyezés nyomán létrejött politikai konszolidáció kedvezően hatott azoknak a feltételeknek a megteremtésére, amelyek révén a kapitalista fejlődés viszonylag gyorsan haladt előre, a termelőerők növekedése az egész Monarchia területén éreztette hatását. A dualizmus által létrejött gazdasági alap, noha sok tekintetben gátolta a polgári fejlődés kiterebélyesedését, kisebb-nagyobb mértékben mégis elősegítette a függő és elnyomott nemzetek, így többek között a délszlávok polgári fejlődését is. Ezzel kapcsolatban azt is meg kell jegyeznünk, hogy a rendszerből származó előnyök a Monarchia területén élő nemzetiségek többségénél nem ellensúlyozták kellőképpen a rendszer anomáliájából eredő hátrányokat. Gazdasági alapjának megfelelően a dualizmus osztálybázisát a tág értelemben vett osztrák–német burzsoázia és a magyar nagy- és középbirtokos osztály alkotta.[34] Még ilyen viszonylatban is elsősorban érdekazonosságról és nem érdekközösségről volt szó. Ugyanilyen függőségi viszony alakult ki „a magyar korona országai"-nak szűkebb területén a magyar uralkodóosztály és a nemzetiségek klerikális-burzsoá rétegének viszonylatában, ami a megoldatlanul maradt nemzetiségi kérdés ellenére a kiegyezést követő első két évtizedben gazdasági előnyökhöz juttatta a nemzetiségek vezető rétegét is, ily módon erősítve a dualizmus osztálybázisát, ami azt jelentette, hogy a jelzett korszakban ez a réteg közvetve szintén hozzájárult a Monarchia fennmaradásához. Mivel a kelet- és délkelet-európai népek nemzeti egyesítésének feltételei még nem értek meg, a magyarországi nemzetiségek nemzeti törekvései ekkor még nem a Monarchia felbomlasztására irányultak.

Közvetlenül a kiegyezés előtti években lassú gazdasági növekedés volt észlelhető elsősorban a gabonatermesztésben, a malomiparban, de a bányászatban és a vasútépítésben is. A megnövekedett kereslet eredményeképpen a gyorsabb ütemű gazdasági fejlődés a 60-as évek közepétől indult meg. A tőkés gazdaság finanszírozásának egyik fő forrása a nagyrészt Ausztriából behozott tőke volt, másfelől a mezőgazdaságból és élelmiszeriparból származó hazai felhalmozás, mivel Magyarország akkori területe elsősorban agrárjellegű volt. E jelleg határozta meg azt, hogy ezen a területen a tőkebefektetés mindenekelőtt a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban, az árucserét lebonyolító kor-

szerű közlekedési hálózat és a modern tőkés hitelszervezet kiépítésében érezte hatását. Ennek köszönhetően a kifejezetten agrárjellegű Bács-Bodrog vármegyében is megteremtődtek a gyorsabb ütemű gazdasági fellendülés feltételei. Hanák Péter ezt az 1890-ig terjedő periódust „a megalapozó befektetések és munkálatok"[35] szakaszaként említi, amely a század fordulójára előkészítette a magyarországi ipari forradalmat, mely a burzsoá társadalom sokrétűbb tagozódását tette lehetővé. Ezzel párhuzamosan az újonnan kialakult politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok tartalmilag megalapozottabb, differenciáltabb művelődési igényeket támasztottak, mind a dolgozó nép, mind pedig a középosztály különböző rétegeiben. A gazdasági viszonyok ilyen alakulásának következményeképpen „a demokratikus népi és nemzeti mozgalmak apályának időszaka"[36] jött létre, melyben még kialakulatlan volt a munkásosztály, s az osztályellentétek sem éleződtek ki oly mértékben, hogy meggyorsíthatták volna a társadalmi struktúra lényeges átalakulását. Még mindig erős volt a konzervatív földbirtokos osztály és a klerikális reakció uralkodó befolyása nemcsak magyar, hanem nemzetiségi viszonylatban is. Az ebből a helyzetből adódó viszonyrendszer lelassította az átrétegeződés folyamatát. Ezt a jelenséget követhetjük nyomon pl. a belviszályoktól terhes zombori Szerb Olvasókör esetében is 1867 után, minek következtében meddő politikai csatározások színhelyévé vált egy olyan intézmény, melynek létezési alapját nem politikai, hanem művelődési törekvések kellett volna hogy képezzék.

A kompromisszumokra, félmegoldásokra, megalkuvásokra épülő dualista rendszer tarthatatlanságának jelei, a külső és belső ellentétek válságtényezői a 90-es években kezdték mind jobban éreztetni hatásukat. Azok az előnyök, melyek közvetlenül 1867 után megalapozták a Monarchia létét a kapitalizmus fejlődése és a monopolkapitalizmus kialakulása nyomán, mindinkább felszínre hozták azokat az erőket, amelyek egyre mélyülő válsághelyzetet teremtettek, majd pedig a világháború kitörésekor elementáris erővel a megoldatlan problémák koncentrált kiélezettségével, alapjaiban robbantották szét a Monarchiát. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a politikai és gazdasági konszolidáció éveiben csak látszólag szüneteltek a demokratikus népi és nemzeti mozgalmak. „A fejlődésbeli különbségek és aránytalanságok ugyanis a birodalom egyes részei között mindvégig fennmaradtak, helyenként igen élesek voltak. A Monarchia két felét, a Lajtántúl az osztrák és cseh tartományokat Galíciától, Bukovinától, a délszláv tartományoktól, Magyarországon a nyugati–déli részt a keleti–északi hegyes peremvidékektől nemcsak közjogi viták, nemcsak az eltérő természeti feltételek és az etikai összetétel, nemcsak a nemzeti ellentétek választották el egymástól, hanem a gazdasági fejlettség jelentős színvonalkülönbségei is."[37]

Az osztályérdekeken alapuló gazdasági érdekszövetség, az egyre gyorsuló társadalmi differenciálódás következtében, mind erőtlenebb összetartó erőnek bizonyult, mégpedig azért, mert a magyar uralkodóosztályok a soknemzetiségű Magyarországot egységes nemzeti államnak tekintették, olyannyira, hogy még a „társországok", Horvát-Szlavónia felett is igényt tartottak az uralomra. Az egységes nemzeti államszervezetet nacionalista törekvéseik érvényesítése ér-

dekében valósággal ráerőszakolták az országra. A valóságból adódó nyilvánvaló ellentmondás áthidalására megalkották a „politikai nemzet" fogalmi ahisztorikus fikciót, melynek értelmében azt igyekeztek bebizonyítani, hogy az ország „különböző ajkú honpolgárai" politikailag egy nemzethez tartoznak: az osztatlan, egységes magyar nemzethez. Ezt az elvet egyetemessé tették, dogmává szentesítették, s minden politikai párt, még a leghaladóbb is, ennek alapján igyekezett megoldást felkínálni a nemzetiségek ellentmondásos helyzetének orvoslására. A század végén nyilvánvalóvá vált, hogy a horvátok kivételével, nem ismerték el egyetlenegy nemzetiség külön nemzeti létét sem, végérvényesen elutasítottak minden nemzeti autonómiát, csupán erősen korlátozott helyi nyelvhasználatot engedélyeztek. Minden téren az egységes magyar jelleget hangsúlyozták, az államigazgatásból, törvényhozásból messzemenően kiszorították a nemzetiségek képviselőit, mindent megtettek a nyelvi és kulturális magyarosítás érdekében. Ezeknek a tendenciáknak a tükrében világossá válik az is, miért szűkült le a zombori Városi Könyvtár tevékenysége az 1882. évi reorganizáció után.

Mindezek az irracionális, erőszakos, egyre inkább konzervativizmusba merevedő társadalompolitikai beavatkozások azonban eredménytelenek maradtak, nem tették lehetővé a nemzeti és osztályhegemónia tartós fennmaradását, azt, hogy Magyarország nemzeti állammá váljék. A reális lehetőségeket figyelmen kívül hagyó szubjektív törekvések következtében a gazdasági szempontból előnyösnek mutatkozó monarchiai helyzet nem fejlődött tovább olyan irányban, mely biztosította volna az objektíve létező ellentmondások kiküszöbölését. Nemcsak az uralkodó osztályok körében, de a középrétegek többségében is a társadalmi tudat fejlődése antidemokratikus irányba terelődött, s ezzel minden társadalmi, szociális és nemzeti reformtörekvés kerékkötőjévé

lett. Ilyen körülmények között a Monarchia felbomlása az első világháború végén történelmi szükségszerűséggé vált.

Bács-Bodrog vármegyében és ezen belül Zombor szabad királyi városban elenyészően kevés volt a kimondottan nagybirtokos réteg. A vezető csoport többségét a középbirtokosság, a klerikális, valamint a jómódú kereskedők rétege, az értelmiségi körök, valamint a megyei és városi tisztségviselő réteg alkotta, függetlenül a nemzeti hovatartozástól. A megye és a város gazdasági életében tehát a hatalmon levő agrárpárti földbirtokos és klerikális réteg érdekeinek érvényesítése került túlsúlyba, és ehhez igazodtak a vagyonos kereskedők, értelmiségiek, a közigazgatásban jelentős funkciót betöltő, 500–1000 holdas birtokkal rendelkező tisztségviselők is. A mezőgazdaság és kereskedelem segítségével fölhalmozott tőkét nagy részük a földvásárlásba fektette. Jobbára ez bizonyult a legbiztonságosabb, minden kockázattól mentes, jövedelemgyarapító befektetésnek. E vezető polgári réteg eleve ellenzője lett a több kockázattal járó ipari vállalkozásoknak, mert azok az agráriparban dolgozó, olcsó munkaerőt képviselő szolgák, napszámosok és béresek létszámcsökkenését idézték volna elő, ez pedig veszélybe sodorta volna ennek a polgári rétegnek a kényelmes, nyugodalmas életmódját. Ezért lehetünk tanúi annak, hogy az ipari befektetések legtöbbje hosszas megfontolás tárgyát képezte mind vármegyei, mind pedig városi szinten, a különböző adminisztratív eljárások bükrokrata ügyintézése pedig még inkább lelassította az ilyen irányú kezdeményezések megvalósítását. Ez a magatartásforma volt a mérvadó és jellemző minden újítási szándék megvalósításában egészen az első világháborúig, s ezért maradt minden hangoskodás és vita ellenére is a szabad királyi város és megyeszékhely érdemi fejlődésében állandó jelleggel a provincializmus korlátai között.

Ez a jelenség természetesen nem volt egyértelmű a fejlődés minden szegmentumában. Az ötven év folyamán elég sok kísérlet történt a helyzetváltozás érdekében, az érdekükben tett kezdeti lépések, amelyek a határozottabb, kifejezettebb haladás előmozdítását siettették, néhány jelentős eredmény megszületését is lehetővé tették, de az esetek jelentős részében félúton megrekedtek a kispolgári érdekeket hivatalosan is védelmező intézkedések folytán. Minden születőfélben levő vállalkozás, lett légyen az gazdasági, társadalmi, kulturális vagy éppenséggel politikai indíttatású, az anyagi érdekek függvényeként nyert létjogosultságot. A gazdaságosság szempontjainak figyelembevétele döntött gyakran arról, hogy a felkínált lehetőségek egyike-másika menlevélhez jut-e, vagy pedig még csírájában elsorvad. Az ilyenfajta hozzáállás vezetett oda, hogy a nyáron poros, télen és ősszel latyakos Zomborban csak az 1870-es években tettek lépéseket az utcák kikövezése érdekében, az aszfaltozással pedig 1899-ben próbálkoztak először, a gázvilágítást az 1900-as években cserélték fel a villanyvilágítással.[38] Habár megvoltak a lehetőségek a városban, mégsem épült fel sem a tervezett cukor-, sem pedig a cipőgyár. A városnak a még ma is híres zöldövezete tulajdonképpen egy ember, dr. Csihás Benő polgármester kitartó, ellentmondást nem tűrő intézkedéseinek köszönhető. Csak sajnálni lehet korai halálát, mely meggátolta abban, hogy jobb belátásra kény-

szerítse azokat, akik fontos szerepet játszottak a haladást előmozdító intézkedések meg-, illetve meg nem tételében. Mert a város környéki szállásokon lakó úri opstinárok megelégedtek a megyeszékhely szűkebb határain belül érvényesülő „tisztviselő város" (činovnička varoš), „úri város" jelleggel (gospodska varoš), amely a központtól a vármegyeházig, a Bajai út sarkától a Vadászkürtig és a Krónits-palotáig terjedt, meg a középen terpeszkedő ormótlan, tornyos városházépülettel, melynek hosszúkás erkélye alatt gyülekeztek vasárnap délelőtt a csizmás, bárányból subarás Zombor környéki középbirtokos parasztok, felsővárosi iparossegédek, mesterlegények, kereskedősegédek, akárcsak a szelencsei kőművesek, ácsok.

Mindennek ellenére az 1867 utáni kedvező gazdasági expanzió serkentőleg hatott a város polgárainak művelődési igényeire is, kezdeti lendületet adott, aktivizálta a számottevően megnövekedett értelmiségi réteg tettrekészségét, és a 80-as években néhány olyan kulturális intézmény létesült, melyeknek művelődéstörténeti jelentősége révén Zombornak sikerült kitörnie a fejlődést gátló provincializmus korlátaiból. Az erőteljesebb kulturális előrelépés sokszor párhuzamosan haladt a korabeli tendenciákkal, máskor viszont a megkésettség jellemezte őket, de még ezek a megkésettség jegyében fogant tevékenységek is, az idő távlatából nézve, tekintélyesen hozzájárultak vidékünkön a kultúrateremtő szándék létrejöttéhez.

Az élénkebb, hatékonyabb művelődési intenció Zombor első, folyamatosan megjelenő sajtóorgánumának létrejöttekor jutott kifejezésre.[39] A *Bácska* című hetilapot 1878. július 7-én indította meg Radics György, a Zombori Állami Főgymnázium igazgatója. A lap jelentős szerepet játszott az egykori Bács-Bodrog vármegye területén élt magyarság és részben szlávság életében, hatással volt az olvasóközönség ízlésének kialakítására, az indulás éveiben a megadott lehetőségeken belül jelentős szerepet játszott a közjavak szolgálatában, a kulturális feladatok megfogalmazásában és e feladatok kivitelezésének szorgalmazásában, de ugyanakkor a város politikai életében, különösen 1884-től (Radics visszavonulásakor) az egyre inkább konzervatív magatartású polgárság hangadója lett, és gyakran a maradiasság szellemének kifejezője volt inkább, mint a haladó erők szolgálója. Hathatósan támogatta azokat a kezdeményezéseket, amelyek a városi színház felépítését, a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat megalakítását és tevékenységét, a felső kereskedelmi iskola megnyitását, a századfordulón a Szabad Lyceumi Egyesület létrehozását irányozták elő. Az első másfél évtizedben jelentősen hozzájárult a lap a délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok kiépítéséhez Zomborban. A századfordulóra azonban egyre gyakrabban állott szolgálatába azoknak a meddő erőfeszítéseknek, melyeknek fókuszába „a tudatos sovinizmus, a magyarkodás igénye és hetvenkedése . . . a nemesi hatalomgyakorlás"[40] révén uralkodóvá vált, nagyrészt korrumpált életforma igenlése került. Radics György főszerkesztői vezércikkében a „minden párt a felekezet nélküli, illetőleg azokat figyelembe vevő, de zsinórmértékül nem használó józan szabadelvűség"-et hangsúlyozta. Az új szerkesztő, Molnár István Lajos főgimnáziumi tanár viszont egyértelműen leszögezte „. . . mi meghajolva a *megye vagyonos és értelmes osztályának*

általunk különben is osztott . . . politikai hitvallása előtt, minden habozás nélkül kitűzzük a magyar szabadelvű párt zászlaját, ennek lobogása alatt fogunk megyénk szebb jövőjéért küzdeni, munkálkodni".[41]

Radics György szerkesztői munkássága alatt a délszláv–magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok kiépítésére, kibővítésére irányuló törekvéseknek jelentős helyet biztosított a lap. A gimnáziumi igazgató kötetben is megjelenő műfordításai, szerb irodalomtörténeti szemelvényei például itt láttak napvilágot a *Tárca* rovatban, és az előfizetésre való felhívás mellékleteként, ízelítőt adtak az olvasóközönségnek a készülő munkából. Margalits dr. Ede és Dömötör Pál hasonló irányú munkásságából előzetes ismertetések és szemelvények jelentek meg, majd pedig Mita Popović tollából közölt a lap kritikákat a megjelent műfordításokkal kapcsolatban. Többé-kevésbé rendszeres volt a tudósítás a Szerb Nemzeti Színház vendégszerepléséről, a szerb egyletek, dalárdák rendezvényeiről, s ha ezeken magyar családok is jelen voltak, a *Bácska* nem győzte hangsúlyozni ennek a ténynek pozitív, üdvös voltát, mint olyan jelenséget, mely a két egymás mellett élő nép testvéri összetartozásának a bizonyítéka. Dicsérte a lap a szerb polgárság egy részét, amely 1881-ben 50 forinttal segítette a magyar dalárdát. A helyzet azonban nem volt ennyire idillikus. A *Rodoljub* és a *Bácska* hasábjain parázs vita alakult ki ennek kapcsán, melynek során felszínre kerültek mindazok a korábbi sérelmek is, melyek a szerb polgárságot nemzetiségi voltában érték, amikor az erőszakos névmagyarosításokról, valamint a város szerb feliratai ellen folytatott hadjáratokról volt szó. A megoldatlan nemzetiségi kérdés a továbbiak során is gyakran adott alkalmat elkeseredett hangú kifakadásokra a helybeli szerb lapok, a *Rodoljub*, majd később a *Sloga* hasábjain. A belharcokat kiváltó okokat pedig éppen a *Bácská*ban megjelent, szerbeket sértő cikkekre lehet visszavezetni, melyeket „a társadalmi tartalomtól megfosztott . . . kétarcuvá vált nemzeti ideológia"[42] fogalmaztatott meg szerzőikkel.

Molnár István Lajos idézett vezércikkében a Zomborban élő nemzetiségekhez való viszonyulásról is megemlékezett. Hangsúlyozta: „Ki fogunk különösen terjeszkedni a velünk együtt lakó népek és nemzetiségek netalán nyilatkozó politikai életmozzanataira, mindig tiszteletben tartjuk indokolt és tisztességes hangon szóló ellennézeteiket, de csak addig, amíg az egységes Magyarország fogalmából folyó következményeket nem tagadják vagy fitymálják . . ."[43] A nemzetiségi kérdéshez ily módon kinyilvánított hozzáállás tehát már eleve támadó jelleget öltött, előlegezte a későbbiek során mind agresszívabbá váló, éles, sértően elmarasztaló kirohanásokat a szerbek ellen, minden olyan jellegű megmozdulás esetében, amikor azok önkormányzati jogaik megvédéséért, nemzeti identitásuk érvényesítéséért és tiszteletben tartásáért szálltak síkra.

A *Bácska* mellett a *Zombor és Vidéke* című hetilap volt az a magyar nyelvű sajtóorgánum, melynek megjelenését a Monarchia összeomlása szüntette meg. Müller Gyula felelős szerkesztő 1881. december 17-én indította meg a „társadalmi közművelődési és szépirodalmi közlöny"-t. Vasárnap és csütörtökön jelent meg, beosztása hasonló volt a *Bácská*hoz. Indulása pillanatában az el-

Zombor A város madártávlatból

nemkötelezettséget ígérte a szerkesztő: „pártoskodásnak, előítéletekből kifolyó vívódásnak, meddő polemizálásnak, egyszóval egyéni érdekeknek e lap hasábjain tért nem nyitok . . ."[44]

A szerkesztői vezércikk természetesen érintette a szerbekhez való viszony kérdését is. Müller kijelentette, hogy a szerbek elleni agitációt nem engedélyezi a lap hasábjain, ugyanakkor nyomatékosan hangsúlyozta: „Ünnepnap lesz az számunkra, ha a szerb polgárok bebizonyítják, hogy testtel és lélekkel magyarok."[45] A szerb képviselők ugyanis függetlenül attól, hogy hallgatólagosan a kormánypárti politikát támogatták, nem álltak el attól a követeléstől, hogy a megyegyűléseken anyanyelvükön szólalhassanak fel, mivel létszámukat tekintve az 1868. évi nemzetiségi törvény értelmében erre a *„lehetőségig"* (!) joguk volt. A hivatalos magyar álláspont értelmében viszont – a megyegyűléseken ennek szellemében jártak el – ezt a lehetőséget minden rendelkezésre álló eszközzel igyekeztek meghiúsítani. Ez történt Zomborban is, s függetlenül az egyébként konzervatív szerb polgárság megalkuvó magatartásától, a nyelvhasználati viták állandó jelleggel napirenden szerepeltek. A vezércikk írója ennek a helyzetnek felszámolására gondolt, amikor a szerbek hazafiasságára apellált. A *Rodoljub* című hetilap gúnyolódó cikkben válaszolta meg Müller kinyilatkoztatott óhaját. A hazafias kiállás szerinte nem a nyelvhasználaton múlik, hanem tettekben kell megnyilvánulnia. A szerbek tetteik révén szolgálták eddig is a hazát, ugyanakkor anyanyelvük használatának kérdése szent előttük. Ha elállnának nyelvhasználati jogaik érvényesítésének követelésétől, akkor csorbát szenvedne emberi méltóságuk, s méltatlanok lennének a szerb név viselésére.[46]

A *Zombor és Vidéké*nek magatartása tehát lényegében semmiben sem különbözött a *Bácskáé*tól, ami a nemzetiségi kérdést illeti. Nézetei a névmagyarosítással, a város szerb nyelvű feliratával kapcsolatban nem voltak liberálisabbak. Mégis meg kell állapítanunk, hogy ugyanakkor Müller lapja sokban

hozzájárult a szerb–magyar, elsősorban irodalmi kapcsolatok kiépítéséhez. Egy ellentmondásos korszakot és helyzetet rögzített, egy kézenfekvő realitás és egy ahisztorikus fikció követelményeit igyekezett összebékíteni, amikor egyfelől a szerbek nemzeti identitását kérdőjelezte meg a napi politika kiszolgálójaként, másfelől pedig ugyanennek a nemzetnek irodalmi örökségét közvetítette a magyar olvasóközönséghez. Munkatársainak egyik legaktívabbika Mita Popović volt, a korabeli magyarországi szerb irodalom számottevő alakja, kinek műfordításai, tanulmányai, drámakísérletei (szerb, magyar nyelven) jelentősen hozzájárultak a két nép irodalmi síkon való közeledéséhez. Ez a hetilap a *Bácskához* viszonyítva lényegesen többet foglalkozott a szerbek problémáival, gyakrabban ismertette helybeli művelődési törekvéseiket, részletesebb beszámolókat közölt a Szerb Nemzeti Színház vendégszerepléseiről, nagyobb teret biztosított a délszláv népköltészet remekei ismertetésének s természetesen a műfordításoknak.

Mindkét magyar nyelvű hetilap egy sajátos, földrajzilag, történelmileg, gazdaságilag, társadalmilag és etnikailag, politikai ellentmondásoktól meghatározott közeg elvárásainak igyekezett megfelelni. Egy konkrét valóság adta lehetőségeken belül kellett eleget tenni a hivatalos politika diktálta irreális követelményeknek, melyeknek egyértelmű keresztülvitelére nem voltak meg a feltételek. Ebből adódott az a felemás helyzet, hogy miközben mindkét hetilap hasábjain egyre-másra jelentek meg a szerbek hazafiasságát számon kérő pamfletszerű írások, ugyanakkor mindkettő tág teret biztosított nemcsak az Európa-szerte nagy elismerésben részesülő délszláv népköltészeti termékeknek, hanem a korabeli, elsősorban magyarországi szerb irodalom népszerűsítésének is. Pavlovits Jenő (Dena Pavlović), Radics György, dr. Margalits Ede (Edo Margalić), Dömötör Pál, Szulik József műfordításai, irodalomtörténeti szemelvényei szolgálták azt az ügyet, melynek gyökerei mélyen beleivódtak az itt élő népek tudatalattijába, melynek hitelt a két nép évszázados együttélésének jelenvalósága adott. Nem fikcióra épülő, erőszakos kapcsolatteremtésről volt tehát szó, hanem egy természetes spontán folyamatról, melynek életrevalóságot az a felismerés adott, hogy harmonikusan együtt élni csak akkor lehet, ha egymás megismerését tűzzük ki feladatul, ha nem az egymást elválasztó tényekre összpontosítunk, hanem a közeledés lehetőségeit igyekszünk minél hathatósabban kiaknázni. A két helyi érdekű magyar hetilap ezért emelkedik ki a vidékiességből a korabeli hasonló jellegű sajtóorgánumok közül, ezért válik jelentőssé az egyetemes magyar és délszláv irodalomtörténet szempontjából, s ily módon vált a 80-as, 90-es években egyedüli örökösévé a több évtizeden keresztül ápolt irodalmi kapcsolatoknak.

A Zomborban megjelent számos magyar, rövidebb-hosszabb életű sajtótermékek közül még az *Igazság* című politikai havi szemlét kell megemlíteni, melyet a társadalomtudományokban jártas dr. Patai Sándor zombori ügyvéd indított meg 1904 októberében.[47] Társadalompolitikai írásairól még a *Sloga* is elismerően nyilatkozott: „naročito je prvima da se u madarskom listu dobacuje Madarima da im je ponašanje prema narodnosti nekorektno, i da im se ukazuje put, kojim im valja poći i da bi narodnosti zadovoljiti mogli . . .”[48]

Patai tevékenységét a korabeli magyarországi haladó szellemű társadalomtudományi törekvések elvszerűsége jellemezte, a Horváth Zoltán által második reformnemzedéknek nevezett csoport köré tömörülők ugyanis már a 90-es években felismerték, hogy a szűk látókörű hivatalos magyar nemzeti politika rohamosan elindította azt a lavinát, mely a felbomláshoz vezet. Ennek a folyamatnak megakadályozása végett és a reális helyzet felmérése alapján azon munkálkodtak, hogy megtalálják azt a kivezető utat, mely lehetővé teszi a Monarchia területi integritását megtartó aktív erők működtetését, minek révén úgy vélték, elkerülhető lesz a felbomlás. Ennek a csoportnak vonatkozó elképzeléseit Jászi Oszkár körvonalazta *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című művében. A realitásból kiindulva Jászi megállapította: „Tényleg és valóban a kérdés nem az, hogy a nemzetiségek megmaradnak-e tótnak, románnak stb., avagy magyarokká lesznek-e, hanem az, hogy megtanulják-e tótul azt a kultúrminimumot, mely nélkül európai közigazgatás és közgazdaság nem lehetséges, vagy megmaradnak-e abban a barbár tudatlanságban és babonában, mely őket alkalmas anyagává teszi minden gazdasági korrupciónak és politikai önkényuralomnak . . . Ők csupán a magyarul tanulás ama rendszere ellen küzdenek, melynek titkos vagy nyílt alapgondolata az, hogy a nemzetiségek anyanyelvét elrabolja, s amely csak oda vezethet, hogy néhány magyar szó vagy mondat beszajkózását a nemzetiségi nép oly drágán fizesse meg, kulturális létminimuma elvesztésével . . . Nekünk ezerszer inkább kell a demokratikus népparlament, mint a nemzetiségi gyerekek kényszermagyarosítása. Nekünk ezerszer inkább kell liberális egyesülési törvény, mint magyar himnuszénekeltetés Balázsfalván. Nekünk ezerszer inkább kell a föld felszabadítása, mint csak magyarul beszélő szolgabíró Trencsénben. És a fejlődő magyar iparért rögtön odaadnók a tót, a román vidék nyomorgó falvainak magyar nyelvű cégfeliratait."[49]

Ez a csoport helyesen mérte fel azt, hogy a nemzetiségeket kettős elnyomás terhe sújtotta, tehát „a nemzetiségi elégedetlenség forrása nem egyszerűen s kizárólag gazdasági okokra vezethető vissza".[50]

A szociális eredetű terhek egyként nehezedtek a kialakuló magyar és nemzetiségi munkásosztályra, a napszámosokra, kubikosokra, béresekre, zsellérekre. Gazdasági és szociális helyzetük semmiben sem különbözött egymástól. Ezt bizonyítja pl. az 1904-ben Bácskában lezajlott aratósztrájk is, mely nemzetiségi hovatartozás nélkül tömörítette egy csoportba az elégedetlenkedőket, a korrupt, a békés tömegek verejtékéből élő, léha, dorbézoló vármegyei uraséggal szemben. Az erőszakos magyarosítási kísérletek képezték viszont azt a többletelnyomást, mely a nemzetiségek jogait nyirbálta meg, függetlenül osztálybeli hovatartozásuktól.

Patai Sándor az *Igazság*ban ilyen szempontok figyelembevételét szorgalmazta, s ezért érdemelte ki a *Sloga* elismerését is. A nemzetiségi kérdéshez progresszív módon közeledett a korabeli és helybeli lapok többségéhez viszonyítva, ebben a témakörben Mocsári Lajos írásai voltak számára a mérvadóak. Irodalomtörténeti jelentősége is volt a lapnak, mert munkatársai között olyan eminens írók voltak, mint Gozsdu Elek, Papp Dániel, Csáth Géza, Bródy Sán-

dor és Kosztolányi Dezső. Maga a szerző egy meglevő tradíció késői folytatójaként Laza Kostić-verset fordított, s *A költő gyásza* címmel 1908 februárjában vigasztaló jobbot nyújtott a felesége halálát gyászoló szerb költőóriásnak. Halála alkalmából 1911 januárjában felhívást intézett a zombori szerbekhez: állítsanak szobrot a Szent György téren, mely a jövőben is emlékeztetni fogja a város polgárait az egykor körükben élt és alkotott Laza Kostićra. Nem hagyta megjegyzés nélkül azt a tényt sem, hogy a magyar lapok „sovén tudatlansággal tértek napirendre afelett: kit veszített el a világirodalom Kosztics Lázárban", a szerb nép „polyhistorá"-ban.[51]

A Zomborban megjelent szerb sajtótermékek közül művelődéstörténeti szempontból a legrangosabb hely a 35 éven át folyamatosan megjelenő *Golub* című folyóiratot illeti meg. A „list za srbsku mladež"-t 1879-ben indította meg Jovan Blagojević tanító, aki később a zombori felső leányiskola (Viša devojačka škola) igazgatója lett. Az első évben havonként, utána pedig kéthetenként nyomatta ki a lapot Milivoj Karakašević könyvkereskedő (Knjižara Milivoja Karakaševića), előbb Bittermann Ferdinánd, majd ifj. Bittermann Ferdinánd és fia könyvnyomdájában (Ferdinand Bitterman, i Ferdinand Bitterman i sin). Az Osztrák–Magyar Monarchián kívül előfizettek a lapra Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában, Crna Gorában, a török hódoltsági területeken (turske pokrajine), Bulgáriában és Oroszországban. A lap külön rovataiban tették közzé a költeményeket, elbeszéléseket, színjátékokat, a természettudományi, földrajzi, történelmi, egészségügyi (higijena) jellegű írásokat, különböző képekkel is illusztrált életrajzokat, valamint a kisebb terjedelmű közleményeket, rejtvényeket, fejtőrőket (svaštice, šale i dosetke).

A *Golub*nak elsősorban délszláv irodalomtörténeti jellegét kell kiemelni, de jelentős szerepet játszott a 19. század utolsó harmadában a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok kiépítésében is. Évente kb. 160 költemény és elbeszélés látott napvilágot hasábjain, nemcsak a helybeli szerzők tollából, de az egykori Jugoszlávia egész területéről toborozta munkatársait a fáradhatatlan emlékezetű első szerkesztő. Több évig munkatársa volt az ifjúsági lapnak Petar Despotović, Mita Popović, Nika Grujić, Ljubomir Nenadović, Vojislav J. Ilić, Milorad Šapčanin, Jovan Jovanović Zmaj, Mita Kalić, Čika Vasa Ljubisav (pszeudonim Vase Krstića), Niko Đ. Vučetić-Bokeljski, Čedomir Mijatović, Ivan M. Popović és mások. A délszláv irodalom későbbi, klasszikussá vált alakjai közül fiatal íróként jelen voltak a *Golub*ban Svetozar Ćorović 1890 és 1894 között, majd 1896-ban, Jovan Dučić 1890-ben. Jóllehet Dučić az 1891/92-es és az 1892/93-as tanévben a zombori Szerb Tanítóképző diákja volt, a továbbiak során nem maradt a *Golub* munkatársa, hanem az iskolai *Értesítő*ben (Školski list) jelentette meg verseit. Radivoj Plavšić feltételezi, hogy erre a radikálisok és notabilitások (radikali i notabiliteti) közötti viszályok miatt került sor. A radikális párti *Golub*ba nem írhatott egy tanítóképzős, mivel az intézmény igazgatója, Nikola D. Vukičević a notabilitások oszlopos tagjai közé tartozott.[52]

Miloš Crnjanski három elbeszélést és egy fordítást magyarról tett közzé ebben a lapban 1908-ban és 1911-ben.

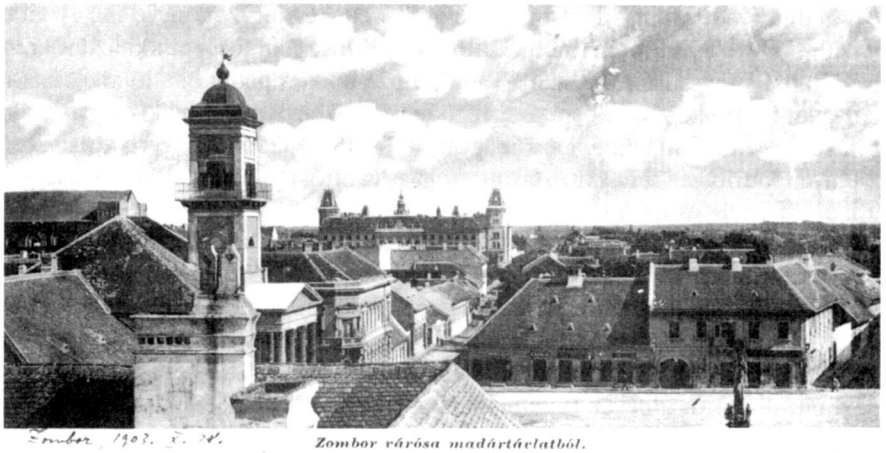

Zombor városa madártávlatból.

Kapcsolattörténeti szempontból is jelentős eredményeket mutathat fel a folyóirat. A szerb tanítók, tanárok mellett, néhány, főleg főgimnáziumi, szerb származású tanuló első irodalmi szárnypróbáltatásait a *Golub*ban tette közzé. A szerb nyelv és irodalom az 1881/82-es tanévben már nem tartozott a kötelező gimnáziumi tantárgyak közé, ezért van az, hogy a szerb/bunyevác III.-os vagy IV.-es gimnazista, a magyar irodalomból szerzett ismeretei alapján tett kísérletet a versírásban. Az ihletők főleg Petőfi Sándor és Arany János voltak. De nemcsak a diákok merítettek magyar forrásból. A helybeli irodalmi ambíciókat melengető számos epigon írásaiban is fellelhető a magyareredetűség, nemcsak a költemények és elbeszélések esetében, hanem az egyéb jellegű írásokban is.

A magyar irodalomból fordított műveket két csoportba oszthatjuk. Nem műfajcsoportosítási szempontról van szó, hanem arról, hogy a fordító feltüntette-e a magyar szerző nevét, vagy pedig csak ez állt ott: „s madarskog preveo", „posrbio". Itt szeretnénk megjegyezni azt is, hogy a *Golub* munkatársai természetesen német forrásokra is támaszkodtak, fordítások jelentek meg olaszból és angolból is. Feltételezzük, hogy a két utóbbi esetében gyakran vagy magyar, vagy német közvetítésről van szó.

A magyar irodalom egyik legtermékenyebb fordítója Teodora Pavlović, Đena Pavlović testvérbátyjának leánya volt. A korabeli prózairodalomból fordított. Minőségi szempontból nem a legrangosabb szerzőket, hanem a legdivatosabbakat választotta: Zempléni P. Gyulát (Julije P. Zempleni), Benickyné Bajza Lenkét (Lenka Bajzina Benicki), Zichy Jenő grófot (grof August Ziči).

A *Golub* agilis műfordítói közé tartozott Ivan M. Popović szenttamási néptanító. Már 1884-ben mint IV. osztályos gimnazista versfordításokkal jelentkezett. A gimnáziumi önképzőkörök kiváló alkalmat nyújthattak a szerb (és bunyevác) diákoknak arra, hogy műfordításokkal kísérletezzenek (erre utal

egy fennmaradt gimnáziumi önképzőkör töredékes jegyzőkönyve is.) A gimnáziumi szerb diákok tehát a műfordítás nyújtotta lehetőséget aknázták ki az irodalmi érvényesülésre, a Szerb Tanítóképző diákjai pedig önálló alkotásaikkal jelentkeztek a *Golub*ban, ami logikus következménye annak, hogy az oktatás nyelve a gimnáziumban a magyar, a Tanítóképzőben a szerb volt. Ezen a tényen később az sem változtatott, hogy a Tanítóképzőben kötelezővé tették a magyar nyelv és irodalom oktatását.

Míg Teodora Pavlović a korabeli népszerű magyar szerzők alkotásait közvetítette a szerb olvasóközönség felé, addig Ivan M. Popović a klasszikussá vált magyar költőket részesítette előnyben, Petőfi Sándort és Arany Jánost. A fordítói tevékenységet már IV.-es diákkorában megkezdte: Petőfi *A puszta télen* (Zimnje večeri) című versével jelentkezett először 1884-ben. Néhány gimnáziumi diák írói álnéven jelentette meg fordításait (pl. Milenko), de Crnko pl. saját versét, a *Pesme mojet* adta közre fedőnévvel 1899-ben, melynek ihletője minden kétséget kizáróan Petőfi azonos című verse (Dalaim) volt.[53]

Mint már említettük, nemcsak a magyar szépirodalom volt jelen a *Golub*ban, de a különböző évfordulók, jubileumok alkalmából írt hosszabb-rövidebb ismertetések is megtalálhatók benne. Megemlékezett a lap Mátyás király halálának 400. évfordulójáról is, mert „U ovoj državi u njegovo vreme i Srbi su igrali važnu ulogu: zato hoćemo da to doba opišemo i time 400 godišnjicu njegovu proslavimo".[54] De a nagy magyar mesemondó, Jókai Mór ötvenéves írói jubileuma sem maradt megünnepeletlenül. Az 1894-ben megjelent első három számban közölték életrajzát és két elbeszélésének fordítását.

A *Golub* tehát, jóllehet helyi érdekeltségű ifjúsági folyóiratként indult, bizonyos értelemben túlnőtt ezen a jellegen, függetlenül attól, hogy a hasábjain megjelent irodalmi alkotások többsége az epigonizmus jegyében fogant. Irodalom- és kapcsolattörténeti jelentősége az a többlet, melyben értékes örökséget hagyott számunkra. Az egy égtáj alatt élő két nép sok tekintetben azonos irodalmi és kulturális ízléséről tesz tanúbizonyságot a lap, ugyanakkor közvetítő, ismeretterjesztő jellegű volt az Osztrák–Magyar Monarchia határain túl, a délszláv lakta területekre.

A mindössze két évet megért *Rodoljub* című hetilap 1880 és 1882 között jelent meg, Petar Despotović volt a szerkesztője, majd Bécsbe távoztakor Jovan Blagojević vette át egy időre. Az *Iskolai Tanács* (Školski savet) elmaraszthatóan vélekedett tevékenységéről, fegyelmi eljárást helyezve kilátásba, amennyiben nem válik meg a laptól. A sorrendben harmadik szerkesztő Aleksandar Popović lett. A *Rodoljub* rovatbeosztása nem különbözött a korabeli hasonló célokat szem előtt tartó lapokétól. A cikkek többsége gazdasági és gyakorlati kérdéseket taglalt, foglalkoztak az iskolaüggyel, a szerb népi hagyományokkal, a világban és a szűkebb környezetben történt eseményekkel, és természetesen az irodalmi melléklet sem hiányzott.[55]

Függetlenül attól, hogy a 80-as évek elején a szerb–magyar kapcsolatok a város életében számos pozitív eredménnyel bővültek, a politikai élet fonákságaiba betekintést éppen e lap révén nyerhetünk. Ezzel kapcsolatban emlékeztetni szeretnénk a már ismertetett, *Bácska* és *Rodoljub* közötti vitákra a ha-

zafiasság értelmezésének kérdésében, valamint a szerb feliratokról folytatott szócsatákra. Kiegészítésképpen itt kell megemlítenünk a városi színház megnyitásakor történt incidenst, melyről e lap tudósítása révén értesülhetünk csupán, mert a helybeli magyar hetilapok nem emlékeztek meg róla. Az eredeti terv szerint, miután a színház felépítését a közös magyar–szerb anyagi összefogás tette lehetővé, kétnyelvű ünnepi megnyitóban egyeztek meg a létrehozók. Ehelyett Sághy Zsigmond társulata avatta fel az új színházat, elmaradt a kétnyelvű program, s csak Dömötör Pál ünnepi ódája utalt a szerb polgárság érdemeire a színház felépítésében.

A *Rodoljub* jelentősége abban állapítható meg, hogy egy rövid időre betekintést nyerhetünk azokba a még csak csírájában jelentkező visszás politikai eredetű nézeteltérésekbe, melyek zavarólag hatottak a két nép békés egymás mellett élésére, hogy aztán a továbbiakban mindinkább az eltávolodás, nem pedig a közeledés lehetőségei érvényesüljenek.

A *Sloga* című politikai hetilap 1905 és 1914 között jelent meg. Művelődéstörténeti szempontból a *Podlistak* elnevezésű rovat szerepét kell megemlítenünk, melyben különböző szépirodalmi művek láttak napvilágot, közöttük gyakoriak voltak a magyarból fordított művek. Noha a 20. századtól kezdve teljes egészében nyilvánvalóvá vált a két nép közötti elidegenedés, hogy erősen meglazultak a már előbb kialakított kapcsolatok, irodalmi téren még mindig jelen volt a kapcsolatteremtési szándék. A hivatalosan elismert alkotók munkáiból válogattak a fordítók, ami az évszázadokon át kiépített szellemi közösségről, az azonos környezetben közösen kialakított ízlésről tett tanúbizonyságot. A magyar irodalomból fordított műveket a verseci származású Herczeg Ferenc és Tormai Cecil neve fémjelezte, de Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán és Bíró Lajos egy-egy elbeszélése is helyet kapott a *Podlistak*ban. A fordítók nagy része az Učitelj, Učiteljica fedőnevet használta, vagy pedig nevük kezdőbetűit. Ebből arra következtethetünk, hogy elsősorban az irodalomban jártas pedagógusok körében kell keresnünk a fordítókat, akiket a nyelv ismerete ösztönzött arra, hogy a fordítás területén érvényesítsék irodalmi becsvágyukat.

A politikai kérdések közül természetesen a nemzetiségek létkérdéseivel foglalkozó cikkek érdemelnek figyelmet. Ezeken belül a nemzetiségek jogaiért küzdő politikus és szociológus Jászi Oszkár tevékenységével foglalkozó írásokat kell kiemelnünk. Milan Lazarević fordításában közölte a hetilap a *Nemzetiségi politikánk irányelve* (*Pravac naše narodnosne politike*) című írást, majd pedig 1911-ben, amikor Jászi a Szabad Lyceumban tartott előadást, megkülönböztetett figyelemben részesítették ezt az eseményt, a *Sloga* tudósítója abban látta Jászi érdemeit, hogy végre akadt egy magyar, aki a nemzetiségi kérdés problémáit a realitásból kiindulva közelítette meg. Az erőszak politikájától eltérően, melyet elítélt, a nézeteltérések orvoslása érdekében a járható utat abból a szemszögből jelölte ki, *„hogy minden embernek joga van a maga kultúrájához és nyelvéhez"*. A helybeli szerb értelmiségi körök pedig, még ebben a korban is, nem kívántak többet, mint amennyit Jászi Oszkár megoldásként felkínált: az adott viszonyok között kialakított szellemi integritásuk megtartá-

sát, megvédését és „a nemzetiségi torzsalkodás vészes harcának" megszüntetését.[56]

Mind a *Golub*nak, mind pedig a *Slogá*nak a magyar irodalom felé való orientálódása, függetlenül a politikai ellentmondásoktól terhes közállapotoktól, arról tesz tanúbizonyságot, hogy az évszázadokon át megvetett közös alapok elég erőseknek bizonyultak ahhoz, hogy az irodalmi és kulturális életben csak módjával érvényesültek azok a szétválasztó erők, melyek végül mégis a Monarchia felbomlásához vezettek. Természetesen az egyéni érvényesülés könnyebben járható útjának választása is közrejátszott abban, hogy mindkét lap irodalmi anyagában jelentős helyet kapott a hivatalosan elismert magyar irodalom. Ezt a hivatalos irányzatot Herczeg Ferenc, Fenyő Miksa, s legjobb esetben Kiss József képviselte, mert Zombor értelmiségi körei nem jutottak el abban az időben a haladás zászlaját magasra tartó kortárs Ady Endréig. Egy meghatározott korszak közízlését tükrözik a megvalósított eredmények, melyeknek művelődéstörténeti érdemei vannak, s melyek alapot adtak a 20. században egy művészileg is kiforrottabb, meglevő szellemi kapcsolat magasabb szinten történő kifejezéséhez Veljko Petrović vagy pedig Papp Dániel és Gozsdu Elek életművében.

A Zomborban megjelentetett sajtótermékek közül a Szerb Tanítóképző Iskolai Értesítője (*Školski list*) és a Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értesítője érdemel még említést. A gimnáziumi értesítő 1872 és 1918 között jelent meg, a *Školski list* zombori periódusa 1866-tól 1903-ig tartott, egy megszakítással 1870 és 1879 között.

A *Školski list* kiadója és szerkesztője a neves, konzervatív elveket valló Nikola D. Vukičević volt. A klerikális jellegű dogmatikus eszmék népszerűsítője volt az Értesítő, nemcsak az oktatás és nevelés kérdésében, hanem az egyéb problémakört érintő írások is ezt az irányvonalat követték. A pravoszláv „galamblelkű tisztaságot" (golubija čistoća pravoslavlja) propagálták a megjelentetett szövegek, melyeknek legtöbbje Vukičević tollából származott, aki a német katolikus és protestáns pedagógusok szemléletmódjának alapján fogalmazta meg mondanivalóját. A hatvanas évek végén Vukičevićen kívül még 16 pap, tíz tanító és három érettségi előtt álló tanítóképzős szemellenzős írásai hirdették azokat a tanokat, melyek a miletići eszmékkel és a haladó szerb értelmiség nézeteivel szöges ellentétben álltak. Nem csoda tehát, hogy a folyóirat megjelenése majd kilenc évig szünetelt, mert nem volt elég olvasója, arról nem is beszélve, hogy Vukičević még azt sem engedélyezte, hogy Vuk Karadžić helyesírásával nyomtassák ki a folyóiratot.

Újra 1880. január 1-jén jelent meg a *Školski list*, de nem mint a Népi Iskolai Tanács (Narodni školski savet) orgánuma. Ez a szerv a megjelenést csak bizonyos feltételekkel engedélyezte. Vukičevićen kívül Mita Petrović volt 1884 júniusáig a lap főmunkatársa. Ez idő alatt havonta kétszer jelent meg a lap. Állandó rovataiban cikkek, pedagógiai, didaktikai és módszertani kérdéseket boncolgató írások, irodalmi ismertetők, természettudományos jellegű értekezések kaptak helyet. Az utóbbiak zömét a Tanítóképző tanára, Petrović írta. Távozásával, melynek okaira nem derült fény, elmosódtak a rovatok közötti

határvonalak, és a havonkénti két megjelenés egyre redukálódott. Ismét a vallásos és moralizáló tendenciájú írások kerültek túlsúlyba, a természettudományokat népszerűsítő cikkek pedig teljesen elmaradtak. Vukičević legagilisabb munkatársai Ivan Popović (1880–1891), Stevan Ilkić (1895–1903), Stevan Konjović (csak 1893-ban) és Dušan Radić (csak 1901-ben) voltak.

A *Školski list* megjelenése alatt nem változtatott alapkoncepciót, s a szerkesztő elsősorban a tanítók továbbképzését tartotta a lap fő feladatának. Ugyanakkor a tantárgyakkal szoros kapcsolatban levő tananyag közlését is szem előtt tartotta, mivel a szakkönyvek kiadása mindvégig megoldatlan problémája volt a szerb oktatásügynek.

A folyóirat munkatársainak száma 120-on felül alakult az évek során, és nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia területén, hanem a Szerbiában, Horvátországban, Szlavóniában, Dalmáciában, Bosznia és Hercegovinában, Crna Gorában, sőt Romániában élő és működő pedagógusokat is maga köré gyűjtötte. Az eredeti dolgozatok mellett több szövegátdolgozás (posrbljeni članci), fordítás is helyet kapott a lapban, főleg német és magyar források alapján. Az előfizetőknek 700-800 példányt küldött a szerkesztőség. Gyakoriak voltak azok a felhívások, melyek az előfizetői kötelezettségre apelláltak.

A megtett észrevételek ellenére (a lap koncepcióját illetően) meg kell állapítani, hogy a *Školski list* mint első szerb nyelvű pedagógiai szaklap, jelentős teljesítményszámba menő vállalkozás volt. Főleg a tanítók továbbképzésében (stručno usavršavanje) játszott nagy szerepet, függetlenül az egyoldalú ideológiai beállítottságtól. Egy meghatározott korszakban jelentős funkciót töltött be az oktatás és nevelés problémáinak elméleti és gyakorlati megválaszolásában, a szerb pedagógiai elmélet és gyakorlat kibontakoztatásában.[57]

A főgimnáziumi *Értesítő* nem tért el a többi, hasonló jellegű iskolai értesítőktől. Az iskola belső életére vonatkozó adatokat, valamint a tanárok egyes dolgozatait tartalmazta. Mégis szólunk róla, mert Radics György és dr. Margalits Ede (Edo Margalić) igazgatóskodása idején a megjelentetett tanári szak-

dolgozatok között, a két, délszláv népek irodalmát magyar nyelven népszerűsítő igazgató műfordításai és tanulmányai is helyt kaptak. Ez a tény is amellett szól, hogy mind Radics, mind pedig Margalits (aki később a budapesti egyetem szlavista tanszékének professzora lett), a hivatalosan értelmezett nemzetiségi politika szolgálatát mellőzve, azon fáradozott, hogy a nemzetiségek egyenjogúságának útjait egyengesse. A műfordítások és a tudományos igénnyel megírt kapcsolattörténeti tanulmányok, valamint a csak délszláv népköltészettel foglalkozó írások egy életre való nemzetiségi kulturális örökségről adtak számot, igazolva, hogy igenis, ez a nép alkalmas az önálló kulturális fejlődésre. Az, hogy a két igazgató az *Értesítő*ben is közzétette egyes vonatkozó tanulmányait, azt bizonyítja, hogy minden lehető alkalmat felhasználtak arra, hogy minél szélesebb körrel ismertessék meg a délszláv népköltészet gyöngyszemeit, és azt a hősi kort, melyben azok keletkeztek. Mert mint az *Értesítő*ben is olvashatjuk a Radicsról szóló nekrológban: munkálkodásának „kitűzött célja volt összeszedegetni a két nép múltjából ama történelmi szálakat, melyek alkalmasak az új nemzedéket apáitól örökölt testvéries érzelmekkel összefűzni, s a közös haza szeretetében egyesíteni".[58]

Mindkettő igazgató és tanár volt. Közvetlen kapcsolatban állott az ifjú nemzedékkel, mely egy meghatározott égöv szellemi és kulturális örökségének letéteményesévé kellett hogy váljon, eltekintve attól, hogy a jelzett örökség nemcsak egy nyelvhez kapcsolódott. Az együvé tartozást példázták tudományos munkásságukkal is olyképpen, hogy konkrét bizonyítékokat hoztak fel arra vonatkozóan, hogy a velük együtt élő délszlávoktól nem lehet elvitatni a nemzeti létjogosultságot. Az együtt megélt nagy történelmi eseményeket állították vizsgálódásaik középpontjába, s ezek az együttélés miként jére adtak példakövető, tényleges választ.

Az első, 1878. július 7-étől folyamatosan megjelenő *Bácska* című hetilap, melyet 1884-ig Radics György szerkesztett, sokban hozzájárult az alvó közvélemény felébresztéséhez abból a célból, hogy Zombor kulturális életében jelentős változások történhessenek. A lap indítását bevezető szerkesztői vezércikk hangsúlyozta: „Szükségesnek tartom . . ., hogy minden, mi megyei címet visel, annak székhelye Zomborban, a megye székhelyén legyen."[59] Ez a kijelentés annak az állandóan jelen levő óhajnak adott kifejezést, melyet mind a magyar, mind pedig a szerb értelmiségi körök évtizedek óta meg szerettek volna valósítani. A magyarok, e valamikor szerbnek nevezett várost, a hivatalos útmutatások és intézkedések segítségével minden téren magyar jellegűvé igyekeztek átformálni, a szerbek viszont arra törekedtek, hogy a múltbéli örökséget átmenekítsék a jelenbe a megyeszékhely szerb jellegének megőrzése érdekében. E két szempont érvényesítésére irányuló törekvéseknek voltak sikeres találkozásai is, de gyakran éppen ezek a nemzeti jellegű becsvágyak gátolták meg Zombort abban, hogy minden megyei szervezkedésnek központja lehessen.

Művelődéstörténeti szempontból három közművelődési intézmény létesítése tette lehetővé azt, hogy a város polgárainak külön-külön nemzeti alapokról induló művelődési szándékai eljussanak az általálnos, egyetemes műveltséget is magukban foglaló állomásokig. A felépített színház, a Bács-Bodrog

vármegyei Történelmi Társulat, valamint a századfordulón megalakított Szabad Lyceumi Egyesület olyan művelődési intézmények voltak, melyek révén időnként lehetségessé vált a provincializmuson túlmutató eredmények megszületése, s melyek révén a művelődés európai áramlatai is megérintették a várost.

A nyolcvanas években valóban nagy szolgálatot tett a *Bácska* a kulturális élet kibontakoztatásában. Kezdeményező, úttörő jellegét akkor veszítette el a lap, amikor közügyek helyett egyre inkább politikai agitációk kiszolgálójává lett, s minden közérdekű megnyilatkozásnak ebből a szempontból igyekezett eleget tenni.

Radics vezércikke, többek között, egy állandó színügyegylet megalakításának szükségességét sürgette, „mely általánosítaná megyénkben a színészetet s a színházat, melyről mindenki tudja, hogy míg legnemesebb élvezetet nyújt, addig hazafiúi felkészültséget ápol, míg művelődésre serkent, s erkölcsre tanít, addig a nemzeti nyelvet és költészetet terjeszti".[60] Radics ezzel kapcsolatban nem bocsátkozott részletekbe. Indítványa termékeny talajra talált. A Magyar Olvasókörben az 1879. április 6-án megtartott közgyűlésen konkrét javaslat született Thalia templomának felépítéséről. Martonffy Károly felszólalásában hangsúlyozta: „. . . ha csupán a magyar olvasókör veszi kezébe az ügyet, akkor a Zomborban fennforgó nemzetiségi viszonyoknál fogva az ügy kivihetetlen lesz, mert a többi olvasókörök fájlalván mellőztetésüket, nem fogják azt pártolni".[61] Dr. Sztojkovics Péter (dr. Petar Stojković) helyeselte Martonffy hozzászólását. Véleménye szerint a Magyar Olvasókör ez irányú kezdeményezését elsősorban a Szerb Olvasókör tagjaival kell megismertetni, fel kell őket szólítani a csatlakozásra, mert csak ily módon lehet majd realizálni a szóban forgó tervet. Elhangzott az az indítvány is, hogy színészeti választmányt kell alapí-

tani, melyben mindkét olvasókör egyenlő arányban képviselteti magát. Elnöknek Szemző Gyulát javasolták.

Két elképzelés született arról, milyen módon tudná a város biztosítani a színház felépítéséhez szükséges pénzösszeget. Az egyik elképzelés szerint „a színház építési tőkéje Zombor szabad királyi város polgáraira e célból rótt adóból volna beszerzendő", a másik javaslat pedig az volt, hogy „részvényekre volna alapítandó az építendő színház".[62] Ez utóbbi elgondolás szellemében jártak el, mert 1879. május 4-én el is határozták a Részvénytársaság megalakítását. Az állandó színház felépítése és felszerelése érdekében a Részvénytársaság működését ötven évre tervezték. Az alaptőke összegét 40 000 forintban állapították meg.[63]

Lukács György miniszteri tanácsos engedélyezte a Részvénytársaság megalakítását, majd pedig Tisza Kálmán magyar királyi miniszterelnök elfogadta a Részvénytársaság alakuló közgyűlésének jegyzőkönyvét és a felterjesztett alapszabályokat.[64]

Az Alapszabályok 6. §-a értelmében: „A színházépület a részvénytársaság igazgatósága által évenként . . . egy-egy jó színtársulatnak bérbe fog adatni, és pedig akként: hogy évenként október hó 1.-jétől a jövő évi március végéig terjedő téli időnyre az igazgatóság a színházat és tartozékait csakis egy magyar, a következő ily téli időnyre pedig csak is egy szerb színtársulatnak adhatja bérbe, ha azonban bérbe vevőül nem jelentkeznék oly nyelvű társulat, melynek sorrendje következik, az esetben más nyelvű társulatnak adható a helység bérbe."[65]

Beigazolódott tehát az a felismerés, hogy: „A társadalmi élet egészséges fejlődését tapasztaljuk ott, hol . . . a közcélok elérése a felébredt közszellem szülte áldozatkészség által biztosíttatik . . . Zombor város derék polgársága vallás és nemzetiség különbsége nélkül már többször fényes jelét adta ez áldozatkészségnek."[66] Annyi bizonyos, hogy a szerb és a magyar polgárság összefogása nélkül nemigen lett volna a városnak lehetősége arra, hogy a színházat felépítsék, mivel túl nagy anyagi beruházást igényelt az építkezés. Sem a magyar, sem pedig a szerb ajkú lakosság nem tudta volna önerejéből biztosítani a szükséges költségek fedezését.

A kezdeményezők idejében felismerték azt, hogy csakis a két népnek elsősorban az anyagi összefogása biztosíthat reális alapokat a színház felépítésére. Ennek köszönhetően nem egészen három év leforgása alatt megvalósult a zomboriak álma: felépült a színház.

Az eredeti terv és megegyezés szerint a megnyitót egy szerb és egy magyar egyfelvonásos darab bemutatásával, egy szerb és egy magyar dalárda közreműködésével, valamint szerb–magyar feliratú plakátokkal kellett volna megünnepelni. Ehelyett a megnyitást bejelentő hirdetések Sághy Zsigmond társulatának ünnepi műsorát tették közhírré, természetesen csak magyarul. A közös cél megvalósításának eszméje, melyet három év lankadatlan lelkesedése kísért, a szerb–magyar testvériség eszméje a megnyitón szenvedte el az első nagy vereséget, és döntően befolyásolta a továbbiakra nézve a helybeli kulturális kapcsolatok alakulását. Soha többé nem nyílt lehetőség arra, hogy közös erővel,

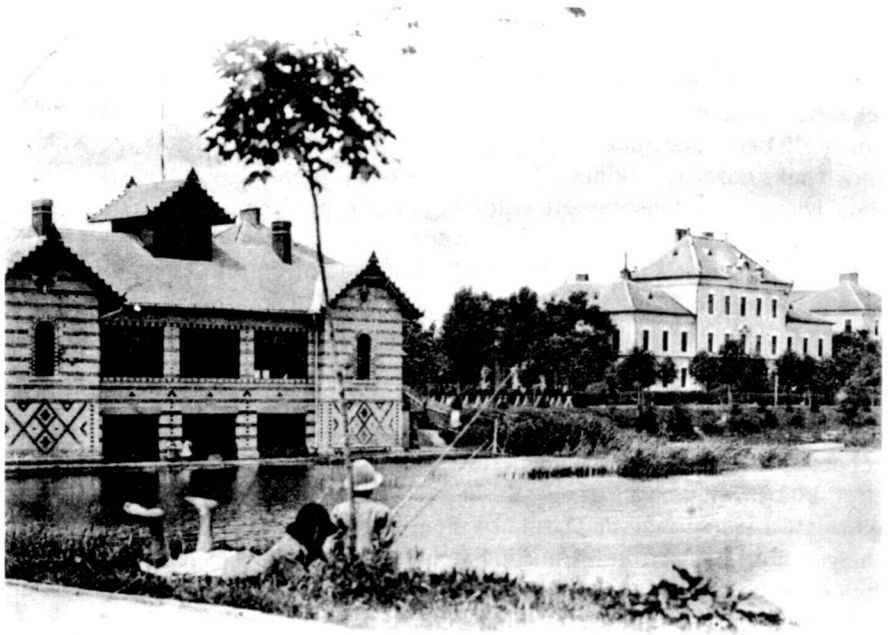

Korcsolya - pálya.
Eislauf - Halle.

Ferencz - József laktanya.
Franz - Josef - Kaserne.

közös anyagi beruházással építsenek fel egy másik olyan művelődési intézményt, mely otthont adott volna mind a magyar, mind pedig a szerb vagy bunyevác polgárság nemzeti és általános művelődésének.

A *Rodoljub* az incidensért elsősorban Barthal Józsefet okolta, aki eredetileg, már a Magyar Olvasókör ülésein is, magyar koncepcióból indult ki. Valószínűleg nemcsak Barthalon múlott, hogy a tervezett kétnyelvű megnyitó elmaradt. Mindössze a zomboriak koszorús költőjének, Dömötör Pálnak ünnepi *Prológ*ja emlékeztette az ünneplőket arra, hogy a színházat „két társnép alkotá". A *Rodoljub* is elismeréssel adózott Dömötörnek: „koji svojim duhom u plemenitije svetove uzleće, i koji nije tako tesnogrud da ne vidi Srbe kao narod, bez jezika i pisma, već koji je rekao sa ponosom da će se muza u ovoj Taliji na dva jezika slaviti".[67]

A szerbeket ért sérelem, melyet az 1882. november 25-i ünnepi megnyitó okozott, a szerb színügy szempontjából nem volt tartós jellegű. Az Alapszabályok már idézett 6. §-a értelmében, az elkövetkező években 1918-ig, felváltva vendégszerepeltek a játszási engedélyt nyert magyar vándortársulatok és az újvidéki Szerb Nemzeti Színház. Harminchat év alatt huszonegyszer jártak késő ősszel vagy kora tavasszal hivatásos szerb színészek Zomborban, s összesen 864-szer gördült fel a függöny.[68] Egy-egy idény egy hónaptól két és fél hónapig terjedt. A szerb nemzeti drámairodalom ma már klasszikusnak számító nagyjai, Jovan Sterija Popović, Kosta Trifković, Branislav Nušić, Đura Jakšić, Laza Kostić mellett helyt kaptak a repertoárban a Mita Popović-típusú alkalmi

színpadi szerzők csakúgy, mint az elsősorban francia, német, magyar, orosz és angol drámairodalmi klasszikusok, és azok a korabeli divatos szerzők is, akiknek nevét ma már nem tartja számon a drámatörténet. A szerb színháztörténet kimagasló egyéniségeinek, Dimitrije Ružićnak, Draginja Ružićnak, Pera Dobrinovićnak, Laza Telečkinek, Tinka Lukićnak, Ljubica Kolarovićnak, Milka Markovićnak stb. tapsolhatott a zombori szerb publikum, s az előadásokra időnként betévedt néhány magyar, elsősorban újságíró-tudósító.

A Szerb Nemzeti Színház társulatának előadásairól, s főleg az előadások színvonaláról, mérvadónak tekintjük Tópits Zoltánnak, a *Bácska* tudósítójának véleményét, mégpedig azért, mert magyar létére, a korában uralkodó nemzeti elvakultságtól mentesen tudott szólni a társulat tagjainak erkölcsi magatartásáról és a színvonalas előadásokról. Egy cikksorozatban hasonlította össze a Zomborban járt magyar társulatokat és a Szerb Nemzeti Színházat, mégpedig az utóbbi javára. Megítélése szerint a szerbeknek példás magaviselettel, kitartó munkával, lelkesedéssel és önfeláldozással sikerült elérni azt a célt, amit a vidéki magyar társulatok nem tudtak megvalósítani: teljesítették a helyesen értelmezett kultúrmissziós feladatot. Általános és nemzeti műveltséget terjesztettek, közönséget neveltek, elősegítették egy választékos közönségízlés kialakulását. „Ez a nép templomnak tekinti a színházat – írta többek között. – Tessék sovinisztának maradni akkor, ha az ember azt látja, mint hódolnak más nemzetiségbeliek a nagy kultúreszmének, s midőn a sajátjukat támogatják, közvetve az általánosnak is mily nagy szolgálatot tesznek. Keserűség és irigység fogja el az ember lelkét. Keserűség, mert tapasztalni kénytelen, hogy az igaz, hazafias érzés mennyire fölöslegessé teszi a nagyhangú frázisokat a kultúráról, művészetről, patriótizmusról, viszont irigység azon írók irányában, akik ily embereknek írhatnak . . . Önáluk a dráma az, amely lelkesít, tanít és mind szorosabbra fűzi azt a kapcsolatot, amely nemzeti lételünknek legerősebb alapja, és amelyen megtörik minden külső áramlat."[69]

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

[34] Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Tanulmányok, Gondolat, Budapest, 1975, 226. o.

[35] Ua., 311. o.

[36] Ua., 228. o.

[37] Ua., 302. o.

[38] *Katalog: Sombor nekad i sad*. Izd. Istorijskog arhiva, Sombor, 1970, 18. o.

[39] Az első jelentősebb zombori sajtótermék a „Fünftes Programm der öffentlichen und selbständigen Communal-Unterrealschüle der K. Freistadt Sombor" című 1854-ben megjelent iskolai értesítő volt. Az első rövid életű magyar nyelvű hetilapot a zombori alsógimnázium tanára, Zách József adta ki, 1865. február 4-én jelentette meg *Ipar* címmel, melyet ugyancsak ebben az évben a *„Bács-Bodrogh"* követett. Az előzőleg Újvidéken, majd Budán, végül Zomborban (1906. január 1-jétől Karlócán) nyomtatott *Školski list* a neves pedagógus, Nikola D. Vukičević nevéhez fűződik. A Szerb Tanítóképző Értesítőjét 1866 és 1903 között nyomtatták Zomborban. Ebben a korban két ifjúsági lapot adott ki a Szerb Tanítóképző: a *Prijatelj Srbske Mladežit* (1866–1868) és a *Venac*ot (1866–67). Az *Ipar* és a *Bácska* közötti időszakban egyetlenegy

magyar nyelvű ilyen jellegű nyomtatvány látott napvilágot, éspedig a Zombori Magyar *Királyi Állami Főgimnázium Értesítője* 1872-től.
Káich Katalin már idézett kapcsolattörténeti monográfiája 18. o.
Radivoj Plavšić: *Časopisi u Somboru.*
Dometi. Časopis za kulturu. Ravangrad. Sombor, 1974, 1. sz., 105–109. o.

40 Horváth Zoltán idézett műve 35. és 41. o.

41 Bácska, 1878. július 1., I. évf., 1. sz.: Radics György vezércikke.
Ua., 1884. március 4., IV. évf., 19. sz.
Molnár István Lajos vezércikke (kiemelés: Káich Katalin)

42 Sőtér István: *Nemzet és haladás*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1963, 732. o.

43 *Bácska*, 1884. március 4., IV. évf., 19. sz. Molnár István Lajos vezércikke

44 *Zombor és Vidéke*. I. évf., 1881. december 17., 1. sz. A főszerkesztő vezércikke.
A hetilap 1886. 20. számától kezdődően a Bács-Bodrog megyei Egyesült Ellenzék hivatalos politikai közlönye lett.

45 Ua.

46 *Rodoljub*. List za narodnu prosvetu i privredu i zabavu. II. évf., 1881, 52. sz.

47 *Dometi*. Časopis za kulturu. Ravangrad. Sombor, 1976, 5. sz., 115. o.

48 *Sloga*. Nedeljni politički list. Sombor, 1906, 26. sz.

49 Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Bp., 1912, 472., 474. és 494. o.

50 Horváth Zoltán ismertetett műve, 50. o.

51 *Igazság*. Politikai, irodalmi és jogi folyóirat. Szerk.: dr. Patai Sándor. Zombor, 1911. január, 7. sz.

52 *Dometi*. Časopis za kulturu. Ravangrad, Sombor, 1974, 1. sz.: Radivoj Plavšić: Časopisi u Somboru. 110–112. o.

53 Káich Katalin ismertetett kapcsolattörténeti monográfiája, 27–33. o.

54 *Golub*, 1890, 4. sz.

55 *Rodoljub*. Časopis za narodnu prosvetu, privredu i zabavu. Izdavač: Knjižara Milivoja Karakaševića. Štamparija: Ferdinanda Bitermana. Sombor.

56 *Sloga*. Nedeljni politički list, 1911, 13. sz. *Bácska*, 1911, 26. és 27. sz. Kiemelés: Káich Katalin.

57 *Dometi*. 1974, 1. sz.: Radivoj Plavšić. Časopisi u Somboru. 106–108. o.
Dve stotine godina obrazovanja učitelja u Somboru. Uredili: dr. Radomir Makarić i Stevan Vasiljević. Sombor, 1978, 192–197. o.

58 *A Zombori Állami Főgimnázium Értesítője*. 1885/86-os évkönyve, 14–19. o.

59 *Bácska*, I. évf., 1878. július 7., 1. sz., Radics György szerkesztői vezércikke

60 Ua.

61 *Bácska*, I. évf., 1879, 16. sz., Várossy Tivadar cikke.

62 Ua.

63 Ua., 18. sz.

64 Történelmi Levéltár. Zombor. Önigazgatási iratok 5384/1879; 9062/p-1879; 9965/p28/12-1879

65 *Bácska*, I. évf., 1879, 18. sz.

66 Ua., 28. sz. (Pártos Gyula cikke)

67 *Rodoljub*. 1882, 48. sz.: Svečano otvaranje deoničarskog pozorišta u Somboru.

68 Dr. Mihovil Tomandl: *Srpsko pozorište u Vojvodini*. II. (1868–1919), Matica srpska, 1954, 125. o.

69 *Bácska*. XXVII. évf., 1904, 2. és 3. sz. Topits Zoltán. *A szerb színtársulatról*

Barát András

A NAGYKIKINDAI MAGYAR NYELVŰ OKTATÁS MÚLTJÁBÓL*

Az utóbbi időben sajnálattal állapítjuk meg, hogy mind kevesebb magyar ajkú gyerek iratkozik be az általános iskola első osztályába. Logikusnak tűnik, hogy ha csökken a felnőtt lakosság száma, akkor az a gyerekek számára is kihat, habár más okok szintén befolyásolják a fenti megállapítást, de ezeket most itt nem akarom taglalni.

Megtörténhet az is, hogy pár évtized múlva már nem lesz magyar elsős diák. Ezért szeretném az utókorra hagyni ezeket az adatokat és tényeket, melyek szűkebb pátriánk majd két évszázados magyar nyelvű közoktatására vonatkoznak.

A XVIII. századig a királyság az egyház megbízottjaként foglalkozik a közoktatásüggyel. Az iskolák belső berendezése, az oktatási rendszer megállapítása, az oktatás szellemének irányítása az egyháznak senki által sem vitatott joga. Az iskola el nem választható az egyháztól. Iskolába járni annyi, mint templomba járni. A királyi hatalomkör bővülése és az abszolutizmus erősödése magával hozta azt is, hogy az állam függetlenítette az oktatásügyet az egyháztól. Valójában a polgári társadalmi berendezés az, amely az állam politikai gyakorlatában viszonylag elfogadható helyet ad a közoktatásnak. Ez a mi vidékünkön a XIX. század közepére tehető. Az 1868-ban kiadott XXXVIII. törvénycikk 48. paragrafusa alapján tanköteles minden gyerek 6-tól 12 éves korig. A 12. életévet betöltött tanulók az úgynevezett ismétlő iskolába jártak heti néhány órát.

A RÓMAI KATOLIKUS NÉPISKOLA

A fellelhető adatok szerint legkorábban ez az iskola alakult meg 1812-ben. Ekkor ugyanis működni kezdett egy egyosztályos parókiális népiskola, melynek vezetésével Retter János kántortanítót bízták meg. Az egy osztály azonban csak 1819-ig bizonyult elégségesnek. Akkor megnyílt a második osztály is, melyet Schmidt Antal vezetett, s Gaál János kántortanítót bízták meg az első osztály vezetésével. Őt később Dobzay Vilmos, majd Schwarz Ferenc váltotta fel. 1856-ban újabb lépések történtek az iskola fejlesztésére: megnyílt a har-

* *Részlet a szerző készülő tanulmányából*

madik osztály is, ezzel pedig lehetőség adódott arra, hogy az iskola „az elemi főtanodák sorába emeltessék". Az újonnan megnyílt osztály vezetésére Szladacek János teschcni csász. kir. egyházi főtanácsosi tanítót nevezték ki. Mint ahogy másutt, ebben az iskolában is fiúk és lányok vegyesen egy tanterembe jártak oktatásra. Két évvel a harmadik osztály megnyitása után, azaz 1858-ban a tanulókat már nem szerint elkülönítették. A leányosztályokban Skoday Alajos, majd Dölle Gyula nyert alkalmazást.

1862-ben eltávozások, elhalálozások miatt három tanítói állás maradt üresen. E problémát az iskola a következőképpen oldotta meg: az eddig a harmadik osztályt tanító Szladacek János az időközben megnyílt negyedik osztályhoz került tanítónak, megüresedett helyét pedig Steinbach Antal, ez idő szerint Torontál vármegye érdemes tanfelügyelője foglalta el. A második osztályt Kakujay Károly állami tanfelügyelő tanította, az elsőt pedig Retzer István nákófalvi elemi iskolai tanító. 1869-ben ismét átcsoportosítás történt. Szladacek Jánost a csász. kir. tengerészeti főtanodához helyezték át, s a tanítók ezután a következő beosztást kapták: az első osztályt Dölle Gyula kapta meg (akinek helyére a leányosztályba Palatinus Imre került), a másodikat Retzer István, a harmadikat Kakujay Károly, a negyediket pedig Steinrek Antal. 1872-ben Kakujay Károly a temesvár-belvárosi tanodához került, Dölle Gyula pedig a zentai polgári iskolában nyert alkalmazást. Azt követően az első osztályt Martin János újpécsi tanító, a másodikat Palatinus Imre, a harmadikat pedig Retzer István oktatta. A megüresedett leányiskolai állást Stein János helyettes tanító töltötte be.

1873-ban Steinbach Antalt Temes megye másodtanfelügyelőjévé nevezték ki, így ismét átcsoportosítás történt. Retzler Istvánt a negyedik, Martin Jánost a harmadik, Stein Jánost, az eddigi leányosztály tanítóját az első osztály vezetésével bízták meg, helyére pályázat útján Kelsek József került. Sajnos, az utóbbinak korán bekövetkezett halála miatt új tanerőt kellett alkalmazni. Így került oda Magenbauer Lipót nagybecskereki kántortanító. 1878-ban megtörtént a már nagyon időszerűvé vált leányosztály bővítése. Magenbauer Lipót átvette a második osztályt, az első vezetésével pedig Dienstl Emília kisasszonyt bízták meg. E bővítés korántsem volt elegendő, ezért 1883-ban megnyílt a harmadik osztály is. Vezetését Magenbauer Lipót vállalta, a másodikat Kenschler Károly, az elsőt pedig az iskolától megváló Dienstl Emília kisasszony helyett Incze Mária kapta meg. 1887 elején két tagozattal és két tanítóval gyarapodott az iskola. A fiútagozathoz Sziller Károly, a leányhoz pedig Magenbauer Róza került. 1888 őszén 154(!) fiú látogatta a második osztályt, s noha a kicsinyek összepréselődtek a padokban, 43 diáknak nem jutott ülőhely. A fűtetlen iskolában, tél közepén, a gőz és izzadság miatt nyitott ablak mellett kellett tanulniuk. Az áldatlan helyzet orvoslása érdekében az iskola a községhez fordult, ecsetelte gondjait a helyi lapokban, de senki sem figyelt oda. Végül is a vallás- és közoktatási minisztérium elé került az ügy. Annak rendezéséig az iskolavezetőség párhuzamos tagozatokat létesített, s az egyik tagozat délelőtt, a másik pedig délután járt iskolába. Ezt a megoldást később a miniszter is jóváhagyta. A második fiúosztály párhuzamos tagozatához Schmidt Istvánt, a harmadik

párhuzamos tagozathoz pedig Schlosser Józsefet nevezte ki az iskolaszék. A zsúfoltság azonban továbbra is fennmaradt, és egy tanteremre 172 tanuló jutott. Nem maradt más hátra, mint a tantermek számának bővítése. A község képviselő-testülete, melynek többségét szerbek alkották, ez iránt a követelmény iránt nem mutatott semmilyen érdeklődést, de olyan választ adott, hogy szándékában áll egy községi elemi iskola felépítése. Erre 1893-ban sor is került. A község tehát elejét vette a római katolikus elemi népiskola további fejlődésének. A vármegye, mely útját állhatta volna ennek, az ujját sem mozdította a katolicizmus és a magyarság érdekében.

Az iskola ez idő tájt hatosztályos elemi iskolai tanoda, ahol tizenegy tanteremben ugyanennyi tanító által 1200 katolikus tanköteles gyerekből összesen 860 nyer oktatást, a fiúk hét, a lányok négy tanteremben. 80–90 tanköteles nem látogatja az iskolát, a többi pedig a községi népiskolába, a Ratzkovics alapítványi és a gőzmalmi iskolába járt. Ebben az időben a tantestületet a következő tanítók alkották: Magenbauer Lipót, Martin János, Incze Mária, Magenbauer Róza, Schlosser József, Schmidt István, Sziller Károly, Palatinus Imre, Retzler István, Stein János és Friedrich Péter. A tanítói fizetés 700 forint, és alig fedi a létfenntartási költségeket. Az iskolafenntartási költségeket emberemlékezet óta a község, azaz a város viseli. A tanítási nyelv az iskolaszék, valamint a vallási és a közoktatási minisztérium határozata alapján 1878 óta magyar. Való igaz azonban, hogy az iskola megalakulásától kezdve a magyar nyelv is szerepelt mint tantárgy. Az iskolának jól felszerelt és karbantartott ifjúsági és tanítói könyvtára van, de temérdek a gondja is: az iskola tantermei a szélrózsa minden irányában szét vannak szórva a városban, bérházakban elhelyezve, ami többek között megnehezítette a tanítók ellenőrzését. Ezt a problémát csak egy új központi iskolaépülettel lehetett megoldani, mely a meglevő adatok szerint fel is épült 1896-ban Balázs Ernő budapesti építőmérnök tervei alapján. Az épület felépítését megelőzte egy 1892. évi iskolaszéki határozat, mely szerint az egyház kész 20 000 forintos áron a fél telket és a meglevő épületet eladni a községnek azzal a kikötéssel, hogy ez új iskolaépületet épít, amit az iskolaszék használhat. Ebbe az egyezségbe a vármegye nem ment bele, azzal a kifogással, hogy a politikai község nem tüntette fel, milyen célra használná az épületet. Az épülettel kapcsolatban az volt az elvárás, hogy az 12 tantermes legyen, s egyenesben legyen a gimnázium épületével. 1896. március 14-i keltezéssel a csanádi püspöktől, melyhez a kikindai plébánia tartozott, a következő leirat érkezett: „Örömmel értesültem f. hó 12-én a 193 sz. alatt kelt felterjesztéséről, hogy az ottani római kath. népiskola építése befejeztetvén, a közeljövőben felszentelhető és rendeltetésének átadható lesz. Megelégedéssel tölt el Főtisztséged ezen jelentése, mivel szóbanforgó épület, az annak idején előttem bemutatott tervrajzok után ítélve egyházmegyénkben artikulált és ennélfogva maradandó emlék leszen a nagykikindai katholikusoknak, főleg pedig az állami egyháztanács serény buzgalmának stb." Kelt Makón, 1896. március 14-én. A *Torontáli Hírlap* 1900. január 14-i számában a római katolikus iskola segélyezése ügyében a következőket írja: „A kikindai római katholikus hitközség még az 1898-ik év utolsó hónapjainak egyikén kérelemmel fordult Nagy-

kikinda városához, hogy iskolasegélyét a megváltozott körülmények figyelembe vételével emelje fel." Hogy a dolgot teljesen tisztán lássuk, annak történelmi előzményeire kell egy rövid pillantást vetnünk. Nagy-Kikinda város egész a kilencvenes évek elejéig fenntartója volt a helybeli összes felekezeti iskoláknak, olyannyira, hogy a hetvenes évek végéig a felekezeti tanítók egyenesen a városi pénztárból vették fel fizetésüket. 1891-ben a községi képviselő-testület a polgármester indítványára elhatározta, hogy az abban az évben felállított kvótát fenntartva, az azután szükségessé váló népiskolai osztályokat községi alapon szervezi meg. A vármegyei törvényhatóság a községi határozatot – jóllehet az senki által nem lett megfellebbezve – megsemmisítette, mert kimondta, hogy az iskolai segély hosszabb időre előre meg nem állapítható, és hogy az időről időre a lakosság számarányához van méretezve. Ezt a vármegyei határozatot a vallás- és közktatási minisztérium mint végső fórum elfogadta. A római katolikus hitközség, habár évek óta érezte a görögkeleti hitközség és a saját segélye közötti aránytalanságot, ebben az ügyben nem tett lépéseket. Amikor azonban az ötödéves pótlék és egyéb terhek miatt oda jutott, hogy a hitközségi adónak egy részét is iskolafenntartásra kellett fordítania, elhatározta, hogy megindítja a küzdelmet azért, hogy az iskola segélye a görögkeleti egyházközösség iskolasegélyével arányba kerüljön.

A városi képviselő-testület a római katolikus hitközség kérelmét elutasította, amin senki, aki a helyi viszonyokat csak némileg ismerte, nem csodálkozott. A kérelmező hitközség fellebbezését a vármegyei törvényhatóság 1899. május 15-én tartott ülésén, a városi képviselő-testület elutasító határozatát elvetette, és azt ajánlotta, hogy a kérdést a lakosság és az adózók számarányának figyelembevételével döntsék el. A képviselő-testület azonban megmaradt régi álláspontja mellett, arra hivatkozva, hogy már 1851-ben kimondta az iskolasegélyek változatlanságát, s újból kimondta, hogy fenntartja a jelenlegi

arányt. Természetes, hogy a római katolikus hitközség a képviselő-testületnek ezen határozatát sem hagyta szó nélkül, és fellebbezéssel élt. Ezt a fellebbezést tárgyalta Torontál vármegye törvényhatósága az előző év december 12-i közgyűlésén, s úgy istenigazából elverte a port a községi képviselő-testületen. A vármegyei határozat a következő volt: „A nagykikindai róm. kath. hitközség és Nagykikinda rendezett tanácsú város között felmerült s az előbbinek segélyezésére vonatkozó ügy összes iratai kiadatik a vármegye alispánjának, azon utasítással, hogy Nagykikinda város által felekezeteknek adott évi segélyezés ügyét vizsgálja meg tekintettel a hivatalosan megállapítandó lélekszám és adózási viszonyok arányában, tegyen a legközelebbi közgyűlésnek konkrét javaslatot. Szükségesnek találta a bizottság, hogy mielőbb ezen kérdésnek végére járni, saját alispánja által hivatalosan állapítsa meg azt, hogy mennyiben szenved a római kath. hitközség, illetve felekezet más felekezetekkel szemben hátrányt. S bár a bizottság a város képviselőtestületének határozatát már most is tarthatatlannak találta, mégis mielőtt döntene, miután nyílt feloldással az ügyet elodázni nem óhajtja, az összes részletekben is tájékozva kíván lenni. Indokoltnak tartja azonban már most is, hogy az 1207-891 törvényhatósági határozatra téves és hamis hivatkozással szemben, a végzés indokai között, felvilágosítsa a város képviselőtestületét, hogy ama miniszterileg jóváhagyott 1207 sz. törvényhatósági határozat nemcsak hogy nem hagyja jóvá, de sőt ellenkezőleg feloldotta az akkori N-kikindai község által 159-kgy ex alatt hozott határozat azon részét mely a felekezeti iskoláknak adott évi segélyt állandósítani akarja és kimondja, hogy a felekezeti iskolák segélyezése hosszabb időre, előre határozott összegben meg nem állapítható. A határozat másik része sem lett jóváhagyva, hanem a két új osztály felállítását elutasító rész miután megfelebbezve nem lett, felülvizsgálat tárgyát nem képezhetvén, tudomásul vétetett."

Az iskola további fejlődésébe beleszólt a történelem. Az első világháború befejezése után következett békeszerződés a Délvidéket, s ezzel Nagykikindát is, a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolta, s ezzel tulajdonképpen meg is szűnt a római katolikus elemi népiskola Nagykikindán. A tanerő egy része nem akar hivatalos esküt tenni az új hatalomnak, s eltávozik Kikindáról. A hivatalos tanítói eskü szövege a következő volt: „Alulírott kijelentem, hogy alanti esküt illetve fogadalmat kinevezésem esetén illetve szolgálatba lépésem előtt le fogom tenni. Én NN tanítói szolgálatba lépve esküszöm a mindenható Istenre, hogy a Szerbek–Horvátok–Szlovének királyságának alkotmánya iránt lelkiismeretes hűséggel viseltetek, hogy a felsőbb hatóságok rendeleteinek magamat alárendelem, hogy tanítói tisztemmel járó kötelességeket buzgón és pontosan teljesítem, és hogy mind attól ami tanítói tisztemmel ellenkező, óvakodom. Isten engem úgy segélyen."

Az iskola ügyes-bajos dolgait az iskolaszék intézte. Az 1880-ban hozott alapszabály az iskolaszék hatásköréről a következőképpen rendelkezik: „A nagykikindai római kath. hitközségi iskolaszék tagjai az időszerinti plébános mint elnök és a hitközség által három évre választott tizenöt iskolaszéki tanácsos, egy tanító képviselő, kik saját körükből választanak alelnököt. A szabály-

zat szerint az iskolaszék munkáját a fennálló törvények és törvényes szabályok rendezik."

A szabályzat 38. pontja kimondja: „Az iskolaszék előkészíti minden év november tizenötödikéig a jövő évre szóló előirányzatot, minden év kezdetén éspedig legkésőbb január 15-ig a mult évről való számadásokat és ezeket az előző évre befejezett leltárral felszerelve a hitközségi számvizsgáló bizottságnak észrevételezés és netáni helyesbítés végett visszazárólag kiadja és ezek után újólag tárgyalás alá vevén a számvizsgáló bizottság jelentésével együtt külön-külön a hitközségi közgyűlés elé jóváhagyás végett beterjeszti, minden évben jelentést tesz az iskola állapotáról, haladásáról a hitközségi közgyűlésnek, hogy a helyzetről kellő tudomást szerezvén, intézkedhessen az iskolai alapot netán meghaladó költségek fedezéséről."

Az elemi szintű magyar nyelvű oktatás a nem szerb nyelvű állami népiskolában, majd pedig a magyar és német nyelvű állami népiskolában folytatódott.

A REFORMÁTUS ELEMI NÉPISKOLA

A református egyház tagjairól eleinte a helybeli ágostai hitvallású evangélikus egyház lelkésze gondoskodott. 1886-ban az egyetemes református egyház konventje kimondta, hogy a Nagykikindán és környékén élő magyar reformátusok lelki gondozása végett missziós lelkészséget állít fel, s a lelkészi állás fenntartásához évenként a maga részéről 800 forinttal járul hozzá. Szalay József nagybecskereki lelkész a szükséges előmunkálatokat, összeírást, presbitériumalakítást elvégezvén, a békés-bánáti egyházmegye esperese, Szabó János kiküldte Nagykikindára az első református lelkészt Fekete Gyula személyében. Fekete Gyula első prédikációját 1887. október 2-án tartotta meg. Őfelsége, a király 1890-ben a minisztertanács felterjesztésére 45 katasztrális hold földet adott az egyháznak, majd az egyetemes egyház 12 000 korona segélyt nyújtott a lelkésznek imaház és iskola építésére. Az 1891. július 1-jén tartott presbitergyűlésen, melyen jelen volt Fekete Gyula lelkész, Varga N. István főgondnok, Zsíros Kálmán, Dus Sándor, Erődi Dániel és dr. Kim Károly presbiterek, a második napirendi pontként a lelkész méltatta az iskola fontosságát, kiemelve, hogy a református felekezeti iskolának az itteni viszonyok közepette fontos művelődési feladata van. Csak iskola által nevelhetők a – jóllehet kisszámú – tankötelesek a református egyház szellemében, a vallás igazságainak kellő ismeretében. Az egyház megalakulásának egyik fő célja volt az iskola megalapítása, mely cél ebben az évben meg is valósult. Az iskola tehát 1891-ben nyílt meg négy osztállyal s összesen 29 tanulóval, akik osztatlan tagozatba jártak. A tanítói állásra kiírt pályázatra hét pályázó jelentkezett. Az egyháztanácstagok egyhangúlag Balogh István kúnvásárhelyi tanítót választották meg, aki hivatalból az egyháztanács tagja is lett. Ez megbízta az egyházi jegyzőkönyv vezetésével.

Az első problémák már a következő tanévben felmerültek. A mindenkori községi képviselő-testület ugyanis anyagilag támogatta az egyházi iskolákat, s mivel már ebben az évben aktuálissá vált a községi népiskola megnyitása, a képviselő-testület jól megnyirbálta az egyházi iskoláknak nyújtott addigi se-

gélyt, s a korábbi 800 forint támogatás helyett az 1892/93. tanévre csak 300 forintot szándékozott adni. Az egyháztanács 1892. március 4-én tartott ülésén egyhangúlag kimondja: a kegyelemképpen megszavazott 300 Ft segélyt nem fogadja el, hanem az évi segély érdekében a megyei törvényhatósági közgyűléshez folyamodik. A megyei törvényhatósági bizottság 1892. április 7-én tartott rendkívüli közgyűlésén (458. sz. alatt) a fellebbezési ügyben azt a határozatot hozta, hogy Nagykikinda az egyház részére az iskola fenntartása végett megszavazott 300 Ft évi segélyt tudomásul veszi és megerősíti. Az indoklás szerint az összeg arányban áll a kikindai református híveknek a község közterheihez való hozzájárulásával, csupán azt kifogásolja a kikindai község ide vonatkozó határozatában, hogy „az itteni református iskola létezésének szüksége fenn nem forogván, tehát a 300 frt.-os segélyt is csak ajándékképpen adja meg, mert ennek szükséges vagy szükségtelen voltát Kikinda község elöljárósága nincs jogosítva eldönteni, amennyiben minden hitfelekezetnek, népiskolai törvényünk értelmében jogában áll nyilvános tanintézetet felállítani". Az egyháztanács megütközéssel vette tudomásul a megyei döntést, melyben következetlenséget lát, hisz az elmúlt évben éppen a megye ugyanebben az ügyben utasította Kikinda községet, hogy az iskolának 500 Ft-os segélyt adjon. A tanács úgy határozott, hogy orvoslásért a minisztériumhoz fordul. A minisztérium válasza a felekezeti iskolák segélyezése ügyében pozitív volt, azaz kimondta, hogy a község köteles ezen iskolákat segélyezni. A tanács megelégedéssel vette tudomásul a határozatot, s abból kiindulva, hogy a város teljes mértékben fedezi a helyi felekezeti iskolák költségeit, a megfelelő évi segély felemelését kérte. Kérése meghallgatásra talált a községnél is, mely az iskolai segélyt évi 700 Ft-ra emelte. Ez lehetővé tette a tanítói fizetés emelését. Az alapfizetés ezután 600, plusz lakbér címén 180, összesen 780 Ft. Az 1895-ben megtartott ülésen az elnök bejelentette az iskola kibővítésének szükségességét, mert amióta az iskola megnyílt, a tanulók száma évről évre növekedett, s az elmúlt tanévben már 62 gyerek látogatta a tanintézetet. Mind nagyobb az érdeklődés az iskola iránt a szerbek részéről is, amit a tanács örömmel fogad, s úgy könyvel el, mint az egyháznak a népnevelés terén folytatott mind szélesebb körű missziójának sikerét. Persze a tantermek kicsik, nem elegendőek a gyerekek befogadására, egészségügyi szempontból pedig a túlzsúfoltság egyenesen káros. Így felmerült az iskola kibővítésének szükségessége. A bővítést az egyháztanács úgy képzeli el, hogy egy kisebb és egy nagyobb tanterem épüljön. A kisebb tanteremben egy-egy osztály magánfoglalkozása és a tanszerek elhelyezése történne, a nagyob terem az eddigi 7 helyett 10 méter hosszú lenne, vagyis 18 négyzetméterrel nagyobb az eddiginél, s így 65–70 gyerek találna benne kényelmes elhelyezést. Az 1896. június 19-én tartott közgyűlésen az elnök tudatja a tanácstagokkal, hogy a következő hét folyamán a csanádi egyházmegyei római katolikus püspök meg fogja látogatni a helybeli r. k. hitközséget az új r. k. népiskola épületének felavatása alkalmából, s szokásához híven a püspök urat az elnökség üdvözli.

Az egyháztanács 1902. február 3-i ülésén határozatot hozott az iskolaszolga kötelességeiről. A határozat szerint az iskolaszolga feladata, hogy az iskolát

rendesen tisztán tartsa, amin értendő a hetenként legalább kétszeri – szerdán és szombaton – a padok alatt is alapos takarítás, az ablakok, ajtók és falak havonta egyszeri megtisztítása, a gyerekek illemhelyének tisztán tartása stb. Az 1905. október 4-én tartott ülésén a tanács megállapítja, hogy a villanyvilágítás bevezetése a lelkészlakásba, a templomba és az iskolába túl költséges, és nem is volna igazán gazdaságos. Így csak a lelkészlakásba való bevezetést szavazza meg. 1909. október 20-án az egyháztanács elfogadja az iskola kibővítésére vonatkozó tervrajzot, s az egyháznál hiányzó összeg biztosítására a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot kéri fel. 1911-ben a tanács elfogadja a Magyar Ede szegedi műépítész terve alapján készülő templom építésére, valamint az iskola káplán- és lelkészlak átalakítására vonatkozó költségvetést. A munkálatok kivitelezésére Schachmann Ádám kikindai építőmestert fogadta fel. A felújítási munkálatok a költségvetés által megjelölt összeg csekély túllépésével ugyan, de egy év alatt be is fejeződtek. Balogh István tanító az iskola megnyitásától annak megszűntéig, azaz az 1918/19. tanévig lelkesen végezte oktatói-nevelői, s az egyház által megszabott tevékenységét. Ebben a tanévben ugyanis a felvételi és előmeneteli napló elején a következő bejegyzést találjuk: „E tanév folyamán a nyilvános oktatás szünetelt az iskolában, szeptember kivételével, amikor is csak jóformán az előkészítő munkálatok végeztettek el. Az iskola szüneteltetésének oka eleinte a járványos betegségek, azután a katonai megszállás. Február hó folyamán egy hétig folyt oktatás, de miután a tanító a Narodna upravának a hűségesküt ismét nem tette le, az újólag betiltotta a tanítást. A beírt 56 tanuló közül hat, a tanító magántanítása mellett végezte el a megfelelő osztály tananyagát. A felvett huszonkét szerb tanuló közül húsz, személyesen jelentette be az iskolából való kilépést, mert állítólag beiratkoztak a szerb gimnáziumba és a szerb polgári leányiskolába. Nagykikinda, 1919. jún. hó 14. Balogh István tanító."

Ezzel valójában be is fejeződött a református iskola története. A tanítás mindvégig osztatlan vegyes tagozatokban folyt, délelőtt és délután. Vegyesen látogatták a magyarok és szerbek, németek, a tanítási nyelv a magyar volt, s a következő tantárgyakat tanították: hit- és erkölcstan – a tantárgy osztályozását minden hitfelekezetnek a saját lelkésze végezte –, magyar nyelv – úgy mint beszéd- és értelemgyakorlat, írás, olvasás, nyelvtan, fogalmazás. A többi tantárgy: számtan, földrajz, természetrajz, egészségtan, szépírás, éneklés. Az osztályzatok: 1-es – kitűnő, 2-es – jeles, 3-as – jó, 4-es – elégséges, 5-ös – elégtelen. Magaviseletből 1-es dicséretes, 2-es jó, 3-as tűrhető. A beírt tagozatok és diákok száma a könyv második – statisztikai – részében található.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁSÚ EVANGÉLIKUS ELEMI NÉPISKOLA

Ágostai hitvallású evangélikus hívek a XIX. század elejétől laktak Kikindán. 1840-ig a nagyszentmiklósi anyagyülekezethez tartoztak. Lélekszámuk ebben az időben 150 volt. 1840-ben anyaegyházzá lettek. Alapító lelkészük Frint János volt, aki csak úgy tudott megélni hivatásából, hogy a kerületi latin iskolában tanárként dolgozott évi 500 forintos fizetéssel. Az egyház buzgó támogatói voltak: Nagel Henrik, Nákó gróf tisztje, Horváth és Baranyi jegyzők, Diel festő, Gusztáv Adolf, valamint a németországi protestáns egylet és a zürichi azonos intézmény. Ezek akkora segélyt nyújtottak az egyháznak, hogy az paptelket vásárolhatott, iskolát, imaházat, paplakot építhetett. Az egyház iskolai tevékenységéhez nagyban hozzájárult a várostól kapott iskolai segély is, mely évi 2240 korona volt. Az iskolának egy tanítója és egy tanterme volt, és más vallásúak is látogatták. A tandíj a szülők anyagi helyzetétől függően 2-től 10 Ft. A beiratkozás 60 korona. Az 1901/02. tanévben a felvételi napló szerint az iskolának hat osztálya és 62 tanulója van. Az iskola életéről, a tanulók létszámáról csak hiányos adatok maradtak fenn. Az 1906/07. tanévről kiadott értesítő szerint – melyet Liska József tanító állított össze az iskolaszék megbízásából – a tanév szeptember 6-án vette kezdetét, s mint mindenkor, most is istentisztelettel. A diákok szüleik kíséretében a templomban gyülekeztek, ahol Jeszenszky Ignác lelkész úr intézett hozzájuk buzdító szavakat. Ebben a tanévben is szép számban jelentkeztek növendékek. A tanév elején 68 tanulót vettek fel, év közben ötük kimaradt. Az iskola egészségügyi állapotán a tanítón kívül a városi orvosi kar is őrködött. A gyerekek olyan veszedelmesebb járványnak nem voltak kitéve, ami miatt az előadásokat félbe kellett volna szakítani. Az említett tanévben az iskolában a következő ünnepeket tartották meg: október 6-át a növendékek hazafias dalokkal és költemények előadásával, a 13 aradi vértanúra való emlékezéssel ülték meg; karácsony estéjén ez évben is állított az iskolaszék nemes szívű gyermekbarátok segítségével karácsonyfát a növendékeknek, és szerényen, de megajándékozott minden tanulót; március 15-ét és április 11-ét, történelmünk nagy napjait, hazafias ünnepséggel és szünettel ünnepelte meg az iskola. A tanítást az egyházi elnökség folyamatosan figyelemmel kísérte, és a tanév tartama alatt megjelent az iskolában, hogy a tanulók előmeneteléről is meggyőződjön. Az 1906/07. tanévben működött iskolaszék tagjai: elnökség: Jeszenszky Ignác lelkész, Eidenmüller Ádám

egyházi felügyelő, Praesbitérium mint iskolaszék, Akli Pál, Balázs János, Bentzur Jenő pénztáros, Buday Dezső, Déván Ottó, Fodor Péter, Horváth Zoltán, Ludeschler Ede, Lux Adolf, Németh Antal, Roth Gergely, Szabó Kázmér, Simon Mihály, Szalczer Antal, Schollenberger János, Szontag Hugó, Wichmann Lajos gondnok és Wlin János. Tanító: Liska József. Az iskolába járó róm. kat. gyerekek vallásoktatását Becker Vendel róm. kat. segédlelkész, az izraelitákét dr. Rosenstein Mór főrabbi, a gör. keleti vall. gyerekekét pedig Milan Mocić gör. keleti tanító látta el.

Ebben a tanévben a következő tantárgyakat tanították: bibliai történetek, anyanyelv, beszéd- és értelemgyakorlat, írás, olvasás, nyelvtan, fogalmazás, számtan, földrajz, történelem, természetrajz, állat- és növénytan, ásványtan, ének, rajz, testgyakorlat. A tantárgyak felosztása: mivel az iskola hatosztályú, osztatlan tagozatú, egy tanítóval, a könnyebb és biztosabb kezelés szempontjából több tantárgy esetében három csoportba vonták össze a tanulókat. Az első csoportot az első, a másodikat a 2. és 3., a harmadikat pedig a 4., 5. és 6. osztályok alkották. Az 1913/14. tanévről a következő értesítés jelent meg: Az iskolai beiratkozások szeptember 1-jétől 4-éig tartottak. A rendes tanítás szeptember 5-én vette kezdetét. Az iskolába különféle vallású és nemzetiségű gyerekek jártak együtt, de közöttük a legpéldásabb rend és testvéries viszony uralkodott. Az említett iskolaévben az iskola a következő ünnepélyeket tartotta: október 4-én a király nevenapja, október 6-án emlékezés az aradi vértanúkra, október 31-e a reformáció emlékünnepe, november 4-én emlékezés Erzsébet királyné gyászos halálára, április 11-én megemlékezés az 1848. évi törvények szentesítéséről, május 1-jén a madarak és fák ünnepét tartották, június 8-án pedig a király megkoronázásának évfordulóját. A karácsonyt és március 15-ét kihangsúlyozottan szülők jelenlétében ünnepelték. Az ekkori iskolaszék tagjai – elnökség: Jeszenszky Ignác lelkész, Eidenmüller Ádám egyházi felügyelő, Szabó Kázmér. Az egyháztanács mint iskolaszék: Akli Pál, Boros Ferencz, id. Fodor Péter, ifj. Fodor Péter gondnok, Fodor János, Horváth Károly, Horváth Zoltán, Judt Károly, Kosik Dániel, Kucsera György, Kolb Vilmos, Lux Ferenc, Peternák István, Reitenbach István pénztáros, Vichmann Lajos, Wiszkidenszki Géza, Wolf Gyula. Tanító Liska József, aki egyben az iskolaszék jegyzője is. Az iskolába járt római kat. tanulók vallási oktatását Pálfy Sándor róm. kat. segédlelkész, a görögkeleti tanulóékat pedig Nikolits Mita görögkel. tanító látta el. Tantárgyak: 1. vallástani tantárgyak – a. bibliai történetek, b. imák és énekek, c. biblia ismertetése. 2. anyanyelv – a. beszéd- és értelemgyakorlatok, b. írás, olvasás, nyelvtan, fogalmazás, 3. számtan, 4. történeti tárgyak – a. földrajz, b. történelem, c. alkotmánytan, 5. természetrajz – a. állattan, b. növénytan, c. ásványtan egészségtan, 6. ének, 7. rajz, 8. testgyakorlat." Az iskolára vonatkozó statisztikai adatok a könyv második részében találhatók, sajnos nem teljesek.

AZ IZRAELITA NÉPISKOLA

Az iskola fennállásáról, történetéről, sorsáról nagyon kevés adat áll rendelkezésemre, azon pár soron kívül, melyet a *Magyarország vármegyéi és városai – Torontál vármegye* című 1911/12-ben megjelent könyvben találtam. A vármegye monográfiája megemlíti, hogy az izraelita hitközség 1800 körül alakult, rabbival, előkönyörgővel. Ugyanebben az évben épült fel a zsinagóga és az iskola is. Az egyház első rabbija a XIX. század elején Dominusz Ferencz volt. Az iskolát 1877-től két magyar tanerő látta el. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint városunkban 7777 személy vallotta magát izraelitának. A beiratkozási és előmeneteli naplók is eléggé hiányosak, csak az 1898/99. tanévvel kezdődnek, s az 1916/17. tanévvel be is fejeződnek. E fontos dokumentumok hiányát, sajnos, nem lehet semmiképpen pótolni. Ugyanis, ha itt helyben nem lettek megőrizve, akkor nem találhatók sehol – ez vonatkozik a többi iskola dokumentációjára is. A tanulók létszámát, valamint a tanítók nevét a könyv statisztikai részében találhatjuk meg. Egy fontos dolog, amit itt meg kell említeni, az, hogy eltérően a többi felekezeti iskolától, az egységes tantárgyak mellett ebben az iskolában volt még német nyelvtan és olvasás, valamint héber olvasás is. Ezzel fel is soroltam a városunkban létezett felekezeti iskolákat.

A KÖZSÉGI NÉPISKOLA

Az iskola megnyitásának (1893) előzményeiről a *Kikindai Közlöny* című helyi társadalmi, közművelődési és közgazdasági lap 1892. novemberi számában a következőket írja: „Immár beérkezett a főszolgabíróhoz a közigazgatási bizottságnak a rendelete, amellyel utasíttatik, hogy helyben a lehető legrövidebb idő alatt életbe léptetendő hétosztályú osztott községi népiskola megnyitásához szükségelt lépéseket tegye meg, illetve azok megtételére a községi elöljáróságot és képviselőtestületet utasítsa. Őszinte örömmel üdvözöljük annak közrebocsájtóját, Torontálvármegye közigazgatási bizottságát, s a vármegye kormányzóit is, akiknek jóakaró támogatása folytán lett testté az az ige, amellyel dr. Živko Bogdan községi képviselő indítványára a községi iskola elvét promulgálta. Lehetetlen nem örülnünk e rendeletnek, amely nem csak községünk zilált népoktatási viszonyain van hivatva gyökeresen segíteni, hanem a községi népoktatás ügyét is azon ösvényre tereli, amelyen a közoktatás ezen ágának kezdettől fogva mozognia kellett volna. Mert ha a kikindai népiskolák jelen állapotát, szerkezetüket, a községhez való viszonyukat, s a községnek ezen iskolákra fordított költségeit szemügyre vesszük, s látjuk az ötféle felekezeti iskolát, amelynek nagyobb részét a község tartja fenn, a többit pedig hathatósan segélyezi, s tudjuk, hogy ezen iskolák közül ugyan a község viseli a terheket, de a jogok gyakorlatából ki van zárva, s ha továbbá figyelembe vesszük az 1868-ki népoktatási törvény 25-ik paragrafusát, mely községi jelleggel ruház fel minden iskolát, melyet a politikai község tart fenn, úgy a csodálkozás mellé, hogy a község ezen állapotot mindeddig tűrte, méltán sorakozik az öröm, hogy ezen abnormális, sőt speciális állapotnak, legalább a jövő népoktatási szükségletekre nézve vége szakad. Ha pedig higgadtan mérlegeljük e rendelet hord-

erejét, és számot vetünk következményeivel, úgy találjuk, hogy minden érdekelt tényező meg lehet vele elégedve, mert foganatosítása minden irányban jótékony hatást fog gyakorolni. Ami elsősorban magát a leendő város népoktatásügyét illeti, egy és minden kétségen felül nyer az elemi oktatás ezen új s szeretnénk hinni szervezetében és működésében egyaránt kiváló intézmény által, amelyet nem csak a róm. kath. népiskolában tapasztalható túltömöttség levezető csatornájának, hanem a népnevelés és népoktatás magas színvonalán álló, mintaszerű intézetnek szeretnénk képzelni. Maga a község jelentékeny megtakarításokat fog köszönhetni az új jellegű iskolának, mert ahelyett, hogy az egyes felekezetek kebelébe, ezentúl felmerülő szükségletekkel külön-külön kellene számolnia, a felekezeti iskolákban netán előforduló szaporulatot módjában leszen a községi iskolában kumulálni, amely eljárás mellett ha már eddig is követett volna, ezreket lehetne már is évenként megtakarítani. Ami magát a róm. kath. hitfelekezetet illeti, amelynek tankötelesei fogják ezen új iskolát elsősorban benépesíteni, ha eltér a rideg felekezeti álláspontól és meggondolja, hogy mely nehézségek és küzdelmek árán tudott eddig is egy-egy osztályhoz jutni, ami végre a túltömöttségnek kellő számú paralell osztályok felállítását megszüntetnie sikerült, úgy akciója eredményével meg lehet elégedve. A római kath. iskolaszék akkor amidőn a községi iskola felállítását deklaráló határozatot meg nem fellebbezte, már lemondott felekezeti iskolája tovább fejlesztésére vonatkozó igényéről, s így működése természetesen csak oda irányulhatott, hogy a községi iskola mielőbbi forszírozása által a r. k. vallású tankötelesek oktatásáról kellőképp gondoskodjék. Ez a czél el van érve, sőt mi több, a rk. népiskola eddigi túltömöttsége egy csapással és örök időkre meg van szüntetve, s így a r. k. hitfelekezetnek sem lehet oka panaszra."

Ilyen véleménye volt az újságírónak egy évvel a községi népiskola megnyitása előtt. A nagy optimizmus idők folyamán nagyon is lelohadt. A *Torontáli Hírlap* 1913. január 28-i számában így ír az iskoláról: „Most, hogy a községi

népiskola igazgatóját kinevezték állami iskolalátogatónak, időszerűnek tartjuk erről az iskoláról egyet-mást mondani. Az iskola keletkezéséről sok jót nem mondhatunk. Igaz, hogy megteremtője, tiszahegyesi dr. Bogdán Zsivkó mindig a város érdekével hozakodott elő, valahányszor erről az iskoláról esett szó, de azért annak indító okait nagyon híven jellemezte egy alkalommal a városi közgyűlésen dr. Varró, amikor elnevezte azt trucciskolának. Körülbelül húsz éve, hogy ez az iskola fennáll, de azért tanítványokat toborozni nem tudott magának. Ha volt is egy-két évig tanítványa, úgy elpárologtak lassanként, mintha kámforból lettek volna. Volt már olyan tanév is, amikor egy-egy tanítvány tanítása 200 koronánál is többe került. Nincs és nem is volt ennek az iskolának létjogosultsága. Minden felekezetnek meg van a maga iskolája és így erkölcsi kötelessége, hogy gyermekeinek tanításáról gondoskodjék. És ezt minden felekezet meg is teszi. Honnan vegyen tehát magának tanítványokat a községi iskola. Egyre jó volt, és ebben elérte ennek az iskolának szülőapja a célját – megakasztotta egy időre két legnagyobb felekezeti iskolának továbbfejlesztését. Ez alatt a 20 év alatt csupán csak a róm. kath. iskola szaporodott egy tanteremmel. A görög keleti iskola fejlődése teljesen leállt. De nem érte el célját az iskola megteremtője akkor, amikor vele megakarta akadályozni, hogy a róm. kath. hitközség iskolasegélye ne emelkedhessék. Mert háromévi folytonos küzdelem után a közigazgatási bíróság mégis áttörte a barrikádot, és kimondta, hogy a katholikusok iskolasegélye minden népszámlálás után kiigazítandó. Különben meg vagyunk győződve, hogy az iskolafenntartók a jövőben meg fogják találni a módját annak, hogy gyerekeik tanításáról és új osztályok felállításáról gondoskodhassanak, és így a községi népiskolára épp olyan kevés szüksége van a városnak a jövőben, mint ahogy eddig sem volt szüksége rája. Pedig ez az iskola – nem számítva a palotaszerű épületet, építési költségeinek kamatját – évenként több mint 6000 koronába kerül a városnak. Ilyen luxust egy város sem engedhet, és nem is enged meg magának. Erre csak mi vagyunk képesek, mert nálunk a város életében a gáncsvetés művészetté csúcsosodott ki. Ha ez az iskola nem létezik, akkor a magyartannyelvű népiskolák száma a mai napig legalább 3-4 tanosztállyal szaporodott volna. Igaz, ezt a fejlődést a községi iskola nem bírta megakadályozni. A róm. kath. népiskola pl. már a jövő tanév kezdetével bővülni fog 1-2 tanteremmel. A katholikusok meg fogják találni a módját annak, hogy iskolájukat fejleszthessék. Ha kell, még attól sem riadnak vissza, hogy megindítsák az eljárást aziránt, hogy a városi iskolasegélyek törültessenek, és a felekezetek maguk vessék ki a szükséges összeget pótadó fejében. Úgyis 12-14 000 koronával többet fizetnek be évenként a róm. kath. birtokosok a városi pénztárba pótadó címén, mint amennyi iskolasegélyt kap a hitközség. A községi iskola pedig továbbra is szálka marad mindnyájuk szemében.

A katholikusok a múltban azt fájlalták, hogy nem választottak oda egy katholikus tanerőt, szerb polgártársaink pedig ha módjukban lesz, szerbet fognak oda választani. Ez már így van nálunk. Ha a vármegye néha nem segítene rajtunk és nem támogatna minket, hát édes kevés magyar tisztviselőnk volna a torony alatt. Lehet, hogy a magyarok ebben az esetben katholikusok érzékeny-

kedése az idegen szemlélőre nézve érthetetlen, de lélektani oka az a túlzottság, amellyel szerb polgártársaink ránk nehezednek, csak hogy többségüket velünk éreztessék. Épp ezért jó volna, ha a községi népiskola most amidőn az igazgatótanítói állás üresedésben van, működését a város belső területén beszüntetné, és kihurcolkodnék a külterületre a tanyák közé, ahol ma 5-6 száz tanköteles úgy nő fel, mint az erdőben a fa. Ott azután volna alkalma és módja terjeszteni a kultúrát, hogy maholnap körül ne vegyen bennünket egy gyűrű vad, műveletlen emberekből, akiknek se istenük, se királyuk, se hazájuk."

Végül a cikkíró szövegét a kir. tanfelügyelő és a községi iskolaszék figyelmébe ajánlja.

Két nézet. Egyik az iskola megnyitása előtt, a másik húsz év múltán. A végkifejlet pedig az, hogy a községi népiskola ugyanúgy, mint a felekezeti iskolák is, 1918/19-ben megszűnt.

POLGÁRI ISKOLÁK

Az állami polgári fiúiskola

Az iskola megalakulásáról a *Torontáli Hírlap* 1910. június 19-i számában a következőket írja: „Városunk képviselőtestülete e hó 17-én rendes közgyűlést tartott, melynek legfontosabb tárgya a nagykikindai polgári fiúiskola volt, mely töméntelen jajgatás, rugdalódás és veszekedés után most végre megszületett, s ez év szeptember 1-jén első osztálya meg is nyílik. Hajlékot kap tehát városunkban a felsőbb oktatásnak az az ága, melynek okos és szép hivatása volt, hogy iparos vagy kereskedői pályára készülő fiú megszerezze azt a minimális intelligenciát, melyet a jó iparostól és kereskedőtől, ma már méltán követel a felhőket ostromló civilizáció. Ez iskola szükségességét és hasznát bizonyára átérzik polgártársaink, mutatja ezt az iskoláért folytatott hosszú és kitartó küzdelem, s így fölösleges új iskolánkat a polgárság figyelmébe ajánlanunk. Midőn tehát szerencsés fejlődést és eredményes munkálkodást kívánunk a polgári fiú iskolájának, lezárjuk ezzel a sokat hányatott és sok vihart látott ügynek az aktáit."

Az 1911/12. tanévben megnyílt a második osztály is, melyet az iskolaszék a szeptemberben tartott ülés határozatából kifolyólag párhuzamosított. Az új osztály számára ki kellett bérelni a régi iskolaépülettel szemben levő Fischer-féle házat is, s e tanévben két házban volt az intézet elhelyezve. Az új osztály megnyitása következtében az iskolaszék szeptemberben megtartott tanárválasztási gyűlésén megválasztotta rendes tanárnak Mészáros Ignácot, a mennyiségtan és természettudományi szakra képesített polgári iskolai tanárt, a második félév kezdetén az iskolából eltávozott Dietl Gusztáv róm. kat. hitoktató, s helyébe a püspök Pálfy Sándort rendelte az intézményhez. Az iskolaszék tagjai – a tiszahegyesi dr. Živko Bogdan országgyűlési képviselő, elnök, Majinszki Lukács polgármester, alelnök, Joanovits Mihály kereskedő, gondnok, Sztojanovits Tivadar községi elemi iskolai igazgató, jegyző, tagok: Augusztin Miklós városi főjegyző, Aleksa Bakovljev nyugalmazott tanító, Đorđe Bartulov görögkeleti lelkész, Marko Bogdan kereskedő, Draxler Ferenc földbirtokos, Fekete

Gyula ref. lelkész, Br. Hauser Károly ármentesítő, társasági igazgató, dr. Vasa Jakšić ügyvéd, Jeszenszky Ignác ág. hitv. evang. lelkész, Kasztory János takarékpénztári igazgató, dr. Kácser Zsigmond ügyvéd, Káplár Mihály esperesplébános, Mihajlo Kosić népiskolai igazgató, Kucsera Method építész, Laza Nikolić földbirtokos, Milan K. Petrović tanító, dr. Sava Putnik ügyvéd, Milivoj Radović gör. keleti lelkész, Krsta Telečki országgyűlési képviselő, dr. Rosenstein Mór főrabbi, Petar Simić gör. kel. lelkész, dr. Türk Marcell ügyvéd, dr. Ivan Veselinović ügyvéd, Ladislav Veselinović gör. keleti lelkész, Đorđe Vlahović gör. keleti főesperes és dr. Zsíros Lajos ügyvéd. A tantestületet a következő tanárok alkották: Horváth Antal igazgatótanár, történelem és latin nyelvre képesített okleveles középiskolai tanár, az I. osztály főnöke. Tanította a magyar nyelvet az I., II. a és II. b osztályokban. Mihajlo Kosić óraadó, gör. keleti szerb népiskolai igazgató a szerb nyelvet tanította heti három órával. Mészáros Ignác rendes tanár a mennyiségtani és természettudományi szakra képesített polgári iskolai tanár, a II. b osztályfőnöke a tantestületi értekezletek jegyzője. Tanította a számtant, mértant, mértani rajzot és formát az I., II. a és II. b osztályban, valamint a szépírást az I. osztályban. Wildpret Péter rendes tanár, természetrajzból és földrajzból képesített okleveles középiskolai tanár, az I. a osztályfőnöke, a könyvtár és szertár őre. Tanította a földrajzot, természetrajzot, szabadkézi rajzot, éneket az I. a, II. a és II. b osztályban, a szépírást a II. a és II. b osztályban. A hitoktatást a római kat. diákoknak Pálfy Sándor, a reformátusoknak Fekete Gyula, a görögkeletieknek Stojan Jakšić, az evangélikusoknak Jeszenszky Ignác, az izraelita vallásúaknak pedig dr. Rosenstein Mór oktatta. A polgári iskola első osztályába szabályszerűen csak olyan tanuló vehető fel, aki a 9. életévét már betöltötte, és sikeresen befejezte az elemi népiskola 4. osztályát, más tanintézményben nyert bizonyítványt, vagy pedig felvételi vizsgán bizonyítja képességét. A tanítás délelőtt 8 órakor, délután 2 órakor kezdődött. Az iskolába való megérkezés csak a tanítás előtt negyed órával történhetett. A túl korai jövetel, a későn járás, a tanítás alatti ok nélküli kijárkálás tilos. A tanításhoz szükséges tanszereken kívül egyebet az iskolába hozni elkobzás büntetésével tilos. Az órák közötti 10 perces szünetekben az osztályokban a tantermek szellőztetése végett tartózkodni nem szabad. A tanulóknak tartózkodniuk kell a fiatal szervezetre ártalmas dohányzástól és a szeszes italok élvezetétől. Vendéglőben, cukrászdában és kávéházakban a tanulók csak szüleik kíséretében és csak kivételes szükség esetén jelenhetnek meg. Színházba, hangversenyre, táncmulatságra a tanulók csak az osztályfőnök engedélyével mehetnek. A tanulók télen este 7, nyáron pedig 8 órakor kötelesek otthon lenni. Az 1912/13. tanévben jelentős változások történtek a tanári kar összetételében. Augusztus végén Wildpret Péter rendes tanár az újvidéki kir. kat. főgimnáziumhoz lett kinevezve. Mészáros Ignác tanár pedig a kalocsai r. k. tanítóképzőhöz távozott. Ideiglenes megoldásként az iskolaszék kisegítő tanárokként Liska József evangélikus tanítót, Stolcz Alfonz középiskolai tanárjelöltet, Pálfy Sándor róm. kat. hitoktatót és Schlier Márton róm. kat. kántort alkalmazta. Ez az ideiglenes állapot részben szeptember végén, részben pedig október elején szűnt meg, amikor az iskolaszék

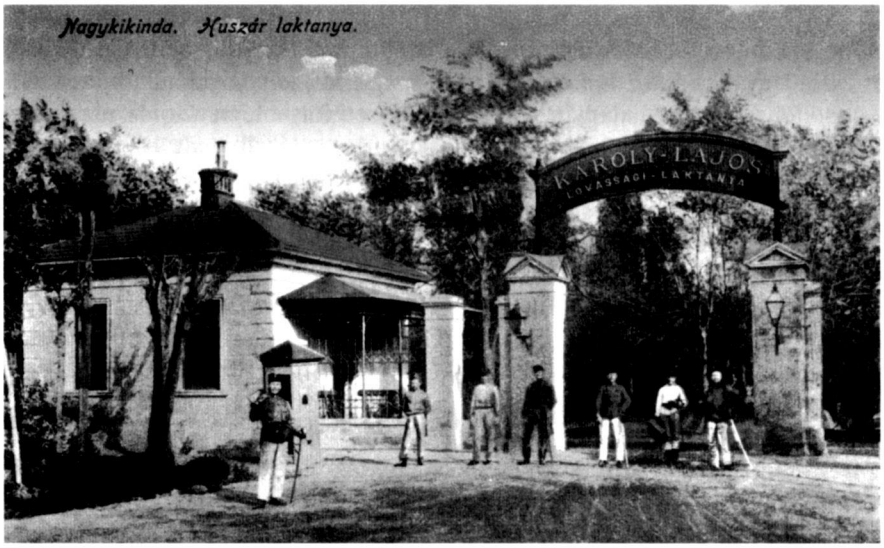

rendes tanárként Žarko Blagojevićet, a nyelv- és történelemtudományi szakra képesített polgári iskolai tanárt és Forster F. Gyulát, a mennyiségtanra és természettudományra képesített tanárt alkalmazta. Változás állt be az iskolaszék elnökségének összetételében is, mert a tiszahegyesi dr. Živko Bogdan elhunyt. Így az elnökség három tagra csökkent: az elnök Majinszki Lukács polgármester lett, alelnök báró Hauser Károly, jegyző pedig az iskola igazgatója, Horváth Antal. Az 1912/13. tanévben megnyílt a harmadik, az 1913/14. tanévben pedig a negyedik osztály is, melynek elhelyezése nem kis gondot okozott. Miután az iskolának az egyik bérházból ki kellett költözködnie, az iskolaszék úgy intézkedett, hogy a polgári fiúiskola – a községi elemi iskola épületének megfelelő átalakítása után – bevonul a községi elemi iskola épületébe, a községi elemi iskola pedig átköltözik a polgári fiúiskola régi épületébe. Így az iskola némileg megoldotta a helyiségproblémáját, bár a tornatermet ezután is nélkülöznie kellett. Az iskola 1918-ban megszűnt.

A NAGYKIKINDAI MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI POLGÁRI LEÁNYISKOLA

1884-ben nyílt meg mint kétosztályú felső leányiskola. Alapításán sokat buzgólkodott Vinczehidy Izsó takarékpénztári igazgató. A későbbiek folyamán négyosztályú polgári leányiskolává alakult, s díszes épületet kapott. A polgári leányiskola célja: művelt, kötelességtudó, házias magyar nők nevelése. Ezenkívül aki a polgári leányiskola négy osztályát sikerrel befejezi, tanulmányai folytatása végett beléphet a kézimunka-tanfolyam osztályába, a felsőbb leányiskola 5. osztályába, óvónőképző intézetbe, az elemi tanítóképző intézetbe, a női kereskedelmi tanfolyamra, a postai alkalmazott és távírdászképző tanfolyamra, vasútitiszt-képző tanfolyamra, a főgimnázium 5. osztályába, de ez esetben latin nyelvből, algebrából és esetleg a tantervi különbözeti tárgyakból felvételi vizsga teendő, továbbá az Amizoni Károly által alapított Országos

Nőnevelő Intézetbe, melynek feladata, hogy művelt magyar háziasszonyokká és családanyákká készítsen elő, az orsz. magy. kir. zeneakadémiára, zenéből teendő felvételi vizsga alapján, a képzőművészeti főiskolára, az orsz. magy. kir. női ipariskolába, a női kereskedelmi iskola 1. osztályába, vasúti pénztárosi tanfolyamra, belügyminiszteri rendelet alapján az állami, megyei és községi közigazgatásnál a segéd- és kezelőszemélyzet tagjai polgári iskolát végzett nők is lehetnek, vallás- és közoktatásügyi miniszteri engedéllyel állami számviteltanból tartandó vizsgára is bocsátható, melynek sikeres letevésével az igazságügybe bekerülhet mint állami tisztviselő. A polgári leányiskola bármely osztályába felvehető minden olyan tanuló, aki koránál fogva, az általa kijelölt osztályban megkívánható előkészültségről különbözeti, illetve felvételi vizsga útján bizonyságot tesz. Az egyik polgári leányiskolából a másikba átlépni kívánó növendéket bizonyítványa alapján is be lehet íratni. Ebben a tanévben az iskola gondnokságát a következő személyek látták el: elnök Vinczehidy Izsó, a Ferenc József-rend lovagja, takarékpénztári igazgató, alelnök dr. Valovics Gyula vármegyei főorvos, közkórházi ny. igazgató-főorvos, a Ferenc József-rend lovagja, gondnok és jegyző dr. Kresméryné Petrovics Antónia polgári iskolai igazgató. A gondnokság rendes tagja Augusztin Miklós városi főjegyző, báró Hauser Károly ármentesítő társulati igazgató, Horváth Zoltán járási főszolgabíró, dr. Kikindai Győző királyi közjegyző, Müller József városi tanácsos, Peczity Milán takarékpénztári pénztáros, dr. Szimits Pál városi tiszti főorvos, dr. Zsíros Lajos vármegyei főügyész, ügyvéd. A tantestület tagjai a következők: dr. Kresméryné Petrovics Antónia igazgató, nyelvi és természettudományi szakcsoportra képesítve. A 4. osztályban magyar irodalmat, költészettant és történelmet adott elő. Germán Ernő, nyelvi és történettudományi szakcsoportra képesített rendes tanár, az I. b osztályfőnöke, tantestületi jegyző. Az I. a és I. b osztályban a német nyelvet, az I. b osztályban a földrajzot, II. osztályban a magyar nyelvet, III. osztályban a történelmet, IV. osztályban az egészségtant adta elő. Jeszenszkyné Tirpák Irén, nyelvi és történettudományi szakcsoportra képesített rendes tanítónő, a tantestületi könyvtár őre. Az I. és III. osztályban a magyar nyelvet tanította, a IV.-ben a háztartást és a neveléstant adta elő. Mérey Margit rendes tanítónő, képesítve a kézimunka és torna tanítására. Az összes osztályban ő tanította a kézimunkát. Németh Margit, a nyelvi és történettudományi szakcsoportra és torna tanítására képesített rendes tanítónő, a III. osztály főnöke, az ifjúsági könyvtár és tornaszerek őre. Az I. osztályban a szépírást, a II. és III. osztályban a földrajzot, a II., III. és IV. osztályban a német nyelvet tanította. Takácsné Bojnityky Jolán rendes tanítónő, az I. b osztályfőnöke, mennyiségtanra és természettudományra képesítve, állat- és növénytant, számtant, mértant és vegytant adott elő. A IV. osztály főnöke, a fizikai szertár őre. Az I. a, I. b és a III. osztályban mennyiségtant, a IV. osztályban természettant és mennyiségtant adott elő. Schmidt István óraadó, áll. elemi népiskolai és iparos tanonciskolai rajztanításra képesített tanító, szabadkézi rajzot adott elő az I-től IV. osztályig. Schlier Márton óraadó róm. kat. kántor, az éneket adta elő az I–IV. osztályban. Az állami polgári leányiskola I. osztályába szabályszerűen csak olyan növendékek léphetnek be,

akik betöltötték életüknek legalább a 9. évét; akik az elemi iskola négy osztályának elvégzéséről hiteles iskolai bizonyítványt tudnak felmutatni, vagy ennek hiányában megkívánandó képességükről felvételi vizsga által tesznek tanúbizonyságot. Érdekes adatokat tartalmaz az Értesítő a tanulók szüleinek foglalkozásáról is. A 174 beiratkozott diák szüleinek foglalkozása így oszlott meg: birtokos, bérlő 20, gazdasági tisztviselő 2, iparos 45, ipari tisztviselő 3, nagykereskedő, vállalkozó 4, kereskedő 21, kereskedelmi tisztviselő 8, köztisztviselő 25, más értelmiségi 10, közhivatalban alkalmazott 14, egyéb segédszemélyzet 10, magánzó, nyugdíjas 12. Anyanyelvi felosztás szerint a 174 tanuló közül 82 magyar, 52 német, 37 szerb, 2 román, 1 olasz. Az iskola 1918-ban megszűnt.

A GIMNÁZIUM

A krími háború miatt az akkori osztrák kormány felhívást tett közzé 500 millió forintos kényszerkölcsön jegyzésére. A szerb nemzetiségű nagykikindai kiváltságos kerület az osztrák császári ház iránti hagyományos lojalitását bizonyítandó nagyobb összeget jegyzett, s e kölcsön fejében kapott állampapírokat, úgynevezett rentéket három részre osztotta, s mint kerületi alapot, mint kórházi alapot és mint reáltanodai alapot kezelte. Ez utóbbi alapból alakult meg 1858-ban egy alsó reáliskola, melynek működéséhez a kormány engedélyt adott. Az iskola rövid időn belül négyosztályos lett, de 1869 februárjában a kerület magisztrátusának határozata alapján, az összes vagyon – taneszközök, gyűjtemények, könyvtár, bútorzat – használatra Schöbl Lőrincnek lett átadva, aki négyosztályos alsó reáliskolát nyitott német nyelven. A kerület magisztrátusa közben rájött, hogy egy 20 000 lakosú városnak szüksége van egy középiskolára, még ha kezdetben az alsó gimnázium lenne is. 1872-ben egy küldöttség meg is látogatta a pesti kormányt, hogy kieszközölje egy ilyen iskola megnyitását. A kormány nem fogadta el a küldöttség kérelmét, hanem azon kezdeményezést támogatta, ami szintén a kikindaiaktól eredt, mely egy gazdasági iskola megnyitását irányozta elő, melynek alapszabályzatára engedélyt is adott. 1876-ban megszűnt a kikindai kiváltságos kerület, s az általa felölelt terület Torontál vármegyéhez csatolódik. A volt kerületi tanácstagok, Folsinger-Vinczehidy Izidorral az élen, aki a helyi takarékpénztár igazgatója volt, a vármegye főispánjához, Hertelendy Józsefhez fordultak egy nagy kérelemmel, vagyis azzal, hogy Nagykikindán alapíttassék egy középiskola-gimnázium, mely négyosztályú lenne, a tanítási nyelv pedig magyar. Az iskola kezdőtőkéje a volt reáliskola vagyona lenne. A kikindaiak kérelme a vármegyei közgyűlés kérésére támogatásra talált. A közoktatásügyi minisztérium 1872. május 19-én, 10 972-es határozata szerint az alsó reáliskola alapja gimnáziumi alappá változik. Ezen határozat értelmében a megyei közgyűlés gimnáziumi bizottság felállítását szavazza meg. A bizottság elnökévé Dániel János alispán, tagokká pedig dr. Jovan Petrović, Aleksandar Janković, dr. Vlado Majinski, Nikola Bibić, Folsinger-Vinczehidy Izidor, Vidák Péter, Ströbl Ferenc, Pap Simon, Vasai Miklós, Balázs Frigyes, Babity József, Várnai Imre, Hadfy Döme és Vécsey István választattak. A bizottság feladata az alapszabály meghozataláig a követ-

kező: 1. megteremteni, azaz létrehozni az iskola működéséhez szükséges tantermet, 2. előkészíteni az iskola költségvetését, 3. biztosítani a pénzügyi forgalom ellenőrzését, 4. a tanerő fizetésének meghatározása, pályázat kiírása, a tanerő kiválasztása, 5. biztosítani a tanítás megkezdéséhez szükséges kellékeket, 6. olyan alapszabály kidolgozását kell biztosítani, mely az iskolát a legújabb ismeretek elsajátítására készteti. A bizottság elküldte a minisztériumba a volt reáliskolai – most már gimnáziumi alap – zárszámadását is. Míg az iskola megnyitása iránti kérvény a minisztériumban volt, a városban már folytak az előkészületek – pozitív határozat esetén – az első osztály megnyitására. A gimnáziumi bizottság az ún. kúria épületében kiválasztott három helyiséget a lehető hét közül, mely hatáskörébe tartozott, egyet tanteremnek, egyet múzeumnak, egyet pedig tanárinak. Határoztak az igazgató felvételéről is. 1877. szeptember 8-án a vall. és közoktatásügyi minisztérium táviratilag küldte el az első osztály megnyitásának engedélyét. Az engedély száma 1877/21937, tartalmaz néhány feltételt is: 1. a gimnáziumnak ugyanolyan felépítésűnek kell lennie, mint a többi állami gimnáziumnak, s ami a tanítást illeti, a főtanfelügyelőséghez tartozik, 2. a gimnáziumi bizottság csak anyagi kérdésekről, valamint az igazgató és tanerők megválasztásáról dönthet, 3. igazgatónak és rendes tanárnak csak képzett személyek választhatók, kinevezésükhöz miniszteri engedély kell, 4. az intézmény fejlesztéséért a gimnáziumi bizottság felelős, a minisztérium csak úgy ad engedélyt újabb osztályok megnyitására, ha a feltételek biztosítva vannak. Mihelyt megállapíttatott, hogy a feltételek biztosítva vannak, a gimnáziumi bizottság megválasztotta az igazgatót és egy tanárt. Igazgatónak Domokos Jenő, a nagybecskereki főgimnázium volt igazgatója, tanárnak pedig Eremics István, a bölcsészeti kar végzett növendéke lett megválasztva, azzal, hogy ez utóbbi az 1877/78. tanév alatt köteles letenni a szakvizsgát. Domokos latin és magyar nyelvet, Eremics német nyelvet, földrajzot, matematikát, természetrajzot, rajzot és szépírást adott elő. Az előadások október 1-jén kezdődtek. Az első ellenőrzés már november 9-én megtörtént, s a tanfelügyelő megállapította, hogy az előadások zavartalan folytatására megvannak a feltételek. Az igazgató javaslatára az iskola Stein János tanítót testnevelés, Steiner Gábort a francia nyelvnek mint fakultatív tantárgynak a tanítására alkalmazta minden fizetség nélkül. A gimnáziumi bizottság 1878 májusában lépéseket tett a II., III. és IV. osztály megnyitására, s ebben az értelemben kérvényét felküldte a minisztériumba. A minisztériumnak a javaslat ellen semmi kifogása nem volt, csak ismét hangsúlyozta a szükséges feltételek megteremtését ugyanúgy, mint tette azt az I. osztály megnyitásakor. A fentieket figyelembe véve július 24-én a bizottság meghozta határozatát a II. osztály megnyitásáról, valamint arra vonatkozóan is, hogy egy év alatt biztosítani kell az eszközöket a III. és IV. osztály megnyitásához.

Az intézmény pályázatot írt ki két új tanerő alkalmazására, éspedig a rajzolás és a szépírás, valamint a klasszikus filozófia tantárgyakra. A rajztanításra Schönleitner Károlyt, a klasszikus filozófia tanítására – megismételt pályázat után – Perényi Ferencet alkalmazták. A tanítás szeptember 4-én kezdődött. Most már szűkösnek bizonyultak a kúriában levő termek, s ha figyelembe

vesszük, hogy már a III. és IV. osztály megnyitása is tervben van, a gimnáziumi bizottság egy külön épület megszerzését jelölte ki céljául, de a kalkuláció akkora összeget mutatott, hogy ettől egyelőre el kellett állni. A bizottság 1878-ban kidolgozta az intézmény alapszabályzatának tervezetét, melyből a leglényegesebbet emeljük ki: 1. az intézmény neve – Nagykikindai Alsó Gimnázium, 2. az intézmény állami felügyelet alatt áll, nem vallási, 3. az iskola zavartalan működéséhez szükséges anyagiakat a volt reáliskolai alapból biztosítják, 4. az intézmény szervei a bizottság, albizottság és a tanári kar. A gimnáziumi bizottság 16 tagból áll, közülük 14-et a megyei közgyűlés választ életfogytiglani időszakra. A fő- vagy az alispán, a bizottság elnöke és az igazgató beosztásuknál fogva tagjai voltak a bizottságnak.

Az alapszabály-tervezet értelmében a bizottságot évente legalább kétszer kell összehívni, a pénzügyi terv elfogadásakor, valamint annak zárszámadásakor. A bizottság választotta a tanárokat, s a minisztérium adta hozzá beleegyezését. Mivel a megye székhelye Nagybecskereken volt, a bizottsági üléseket is ott tartották. Az albizottság kikindai egyénekből tevődött össze, s inkább csak tanácsadói szerepe volt. Az 1879/80-as tanévben megnyílt a III. és IV. osztály. A tanteremhiány úgy oldódott meg, hogy a szolgabírói hivatal átengedte a kúriában levő négy termét az iskolának. Ezeket a termeket fel kellett újítani, hogy megfeleljenek az új követelményeknek. Az iskolához új tanerők is kerültek. A magyar nyelv és klasszikus filozófia tanítására Erődi Dánielt, magyar nyelvre és történelemre Újházi Lászlót mint rendkívüli tanárt, természetrajzra és földrajzra Lázár Bélát mint rendkívüli tanárt választották. A tantermek átalakítása elhúzódott, s így a tanítás csak szeptember 9-én kezdődött. Ebben az évben történt először diákkizárás az iskolából. Lippay Péter III.-os diákot zárták ki, fegyelmezetlenség, lopásra való felbujtás, hazugság, s lopásban való részvétel alapos gyanúja miatt. A tanfelügyelő látogatása során megjegyzést

tett a kabinetek gyenge felszerelésére és a könyvtár szegényes állagára, de az intézmény továbbfejlesztése folytatódik. Vinczehidy Izidor, a gimnáziumi bizottság tagja az 1881 márciusában tartott ülésen azt a javaslatot tette, hogy az iskola bővüljön hatosztályosra, azaz alsóból legyen felső. A javaslat megértésre talált mind a bizottságnál, mind a megyei közgyűlésnél. A közgyűlés a javaslatot továbbította a vall. és közoktatásügyi minisztériumnak. A minisztérium az 1891/92. tanévre meg is adta az engedélyt az V. osztály megnyitására, a VI. osztály megnyitását azonban feltételekhez kötötte – hogy az iskola megfeleljen az oktatási és nevelési követelményeknek, ki kell bővítenie könyvtárát, növelnie kell szertárainak felszereltségét, nyugdíjalapot kell létesíteni a tanárok részére és segédszemélyzetet – iskolaszolgákat – kell felvennie. Erre ugyanis eddig nem volt szükség, mert e teendőket a rabok látták el – az épület udvarában volt a börtön. Még egy tanár, Bohner Jákó felvételével, aki a klasszikus filológiát tanította, az 1881/82. tanévben megnyílt az V. osztály. A további fejlődés előtt ismét gátlóként jelentkezett a tanteremhiány. A bizottság 1881-ben határoz is egy új iskolaépület tervrajzának elkészítéséről, melyben nyolc osztály is elférne. Az előszámadások megint azt mutatták, hogy a terv megvalósítása annyira megterhelné a gimnáziumi alapot, hogy kérdésessé válna a tanítás biztosítása.

Az 1882/83. tanévben megnyílt a VI. osztály, s három új tanerőt is alkalmazott az iskola – dr. Jákó Jánost, Hegedűs Pált és Simon Mihályt. Azért, hogy a gimnáziumi alap az új osztály megnyitásával valamennyire tehermentesítődjék, megszűnik a francia nyelv és gyorsírás tanítása. Az alap rohamos csökkenése, s más bajok jelentkezése miatt a megyei közgyűlés 1884-ben azzal a kéréssel fordult a vall. és közoktatásügyi minisztériumhoz, hogy szüntesse be az V. és VI. osztályt. Szerencsére a minisztérium a kérelmet elveti. Két évvel később a tanári testület kérvényt küld a megyei közgyűléshez, valamint az oktatásügyi minisztériumba azzal a felkéréssel, hogy az állam vállalja magára az iskoláról való gondoskodást, és bővítse ki nyolcosztályosra. Erre a megoldásra azonban még néhány évig várni kellett.

A gimnáziumi alap, valamint az össz leltár átadása után az 1896/97. tanévet mint állami intézmény kezdte a nagykikindai gimnázium. 1898 vége felé a minisztérium egy leiratot küldött az iskola igazgatójának azzal a kéréssel, hogy a következő tanévre találjon ideiglenes helyiséget az iskolának, mert a modern pedagógiai követelményeknek megfelelő új épületet akar emeltetni. 1899. július 6-án nyilvános versenyt rendeznek a gimnázium felépítésére. Alpár Ignácz műépítő tervei alapján, az épület felemelési jogát Pavlicsek József itteni vállalkozó nyerte el. Pavlicsek 1899. szeptember végén kapott engedélyt a régi épület lebontására. Az alapok ásása október 16-án kezdődött s decemberben az épület tető alatt volt, 1900. szeptember 4-én meg is kezdődött a tanítás az új épületben. Az 1900/1901. tanévben megnyílt a nyolcadik osztály is, s ezzel az intézet teljes főgimnáziummá nőtt. A szegedi oktatásügyi körzet tanfelügyelője rendes látogatása után a következő hiányosságokat észlelte: az épületnek nincs díszterme, az igazgatónak nincs megfelelő lakása, az ingázó diákok számára nincs befogadóterem, nincs fogadóterem a szülőknek, a tornaterem-

nek nincs szertárhelyisége, bővíteni kell a fizikai kabinetet, a természetrajzi múzeum termét, a földrajzkabinetet és a rajzszertárat. Ezeket a hiányosságokat 1914-ben elhárították. Ekkor épült meg az ingázó diákok napi tartózkodására szolgáló terem, az egészségügyi csomópont a tornateremhez, összekötő folyosó a tornaterem és az épület között, egy kisebb szertár a tornaterem előtt, egy kisebb földszinti terem a szülők fogadására, igazgatói lakás, bővült a könyvtár, az épület rá lett kapcsolva a villanyhálózatra, az udvar ki lett kövezve. Ez az 1914. év nem ezekről a fejlesztésekről lesz emlékezetes. A háború miatt az épületet katonai célokra kellett átadni.

Mint már említettem, az intézet a kerület épületében, az ún. kúriában kezdte el működését. Ez a megoldás sok kellemetlenséggel járt. Az udvarra nem lehetett kimenni, mert ott voltak az elítéltek. Az embereket sokszor rendőri kísérettel vezették be az épületbe, mert ez volt a bíróság épülete is, s itt gyülekeztek a regruták. Az ezt követő megoldás sem bizonyult megfelelőnek. 1889-ben dr. Kresméry igazgató arra kéri a szolgabírói hivatalt, hogy az állatpiacot, amely közel volt az iskolához, helyezze át, mert az állatok sikoltozása – különösen a disznóké – zavarja az előadást. Télen nehezen lehetett az iskolát megközelíteni, mert csak a piac körül volt átjáró, az előadás pedig csak délelőtt 8-tól 13 óráig tartott, mert nem volt világítás. 1914-ben lett az épület rákapcsolva a villanyhálózatra. A tanárok megválasztása rendkívüli figyelemmel történt. A gimnáziumi bizottság törekedett arra, hogy jó és elismert szakembereket és pedagógusokat alkalmazzon. A tanárok kötelesek voltak egymás óráit látogatni, hospitálni, s észrevételeiket egymással kicserélni. Aki ezt nem tette meg, nyilvános kritikát kapott azokon az üléseken, amelyek a tanítás módszertanát taglalták. Minden tanév a tantárgyak felosztásával, valamint módszertani témák felvetésével kezdődött. A tantestület ülésein különböző didaktikai témákat dolgoztak fel, mint pl. hogyan fejleszteni a tanuló és tanár közötti bensőségesebb viszonyt, hogyan lehet a középiskola anyagát a modern élethez közelíteni, kötelező és szabad zenei oktatás, a sportdélutánok megszűnéséről stb. Arról a témáról, hogy szükség van-e a középiskolák élesebb elválasztására a tantestület véleménye a következő: „1. az alsóbb osztályok – I–IV. – adjanak egyforma képzési alapot s a különbség az V. osztályban kezdődne, 2. az alsó osztályoknál törölni a latin és francia nyelvet – a latin a régi gimnáziumi, a francia nyelv pedig a reáliskola programjából valók – így több idő maradna az anyanyelvi oktatásra, 3. az ötödik osztályban történő differenciálódás a tantestület véleménye szerint így nézne ki: az egyik típusú iskolában klasszikus, a másik típusúban modern nyelveket tanulnának a diákok. A görög nyelv kötelező volna mindkét típusnál, 4. a változtatásokat a megreformált gimnáziumokban kellene kezdeni, s ahogy a gyakorlat majd megmutatja bevezetni a többi iskolában is, 5. akik szakiskolába akarnak járni – ipari, gazdasági stb. – azoknak olyan iskolát kell nyitni, 6. a polgári iskolák programját közelebb kell hozni a megreformált gimnáziumokéhoz, hogy a diákok könnyen folytathassák tanulmányaikat a gimnáziumokban."

És a végén egy érdekes vélemény: túl kell lépni azon a meggyőződésen, hogy csak a gimnázium adhat kenyeret. A tanárok erkölcsi arculata is kifogás-

talan szintű kellett hogy legyen. Abban az esetben, ha a tanári karban vagy a városban valamely tanárról olyan hírek keringtek, hogy viselkedése vagy tette nem egyeztethető össze a fenti követelménnyel, maga ellen vizsgálatot kellett hogy kérjen az igazság kiderítésére. Ha csak egy kis igazság is volt a mendemondákban, a tanárt áthelyezték más környezetbe. A tanári fizetés nem volt ösztönző. Ez abból a kérvényből is kiviláglik, amelyben a tantestület arra kéri a minisztériumot, hogy engedje meg a tanároknak a honoráris munkát – társadalmilag hasznosat, ami nem menne az előadások rovására – vagy pedig biztosítson olyan fizetést, amely lehetővé tenné a családalapítást és a szolid életet. Az iskolába iratkozott tanulók tandíjat fizettek, ami alól csak a szűkös anyagi helyzetben levő tanulók és az oktatásügyi dolgozók gyerekei voltak felmentve. A tandíjmentességről minden tanév elején a tantestület döntött.

A diákok számára viszonylag sok volt az eltiltás. A nyilvános előadásokat csak szüleik vagy tanáraik kíséretében látogathatták. Tilos volt este nyolc óra után egyedül a városban tartózkodni, különböző lokálokat látogatni, alkoholt fogyasztani és dohányozni. Az istentiszteletek látogatása kötelező volt, mint ahogy a karácsony, húsvét és az évzáró vizsgák előtti gyónás is. Az intézet az 1898/99. tanév történetét röviden így vázolja: a tanulók felvétele szeptember 1-jén, 2-án és 3-án délelőtt történt. A hat osztályba 204 tanuló iratkozott be. A tanévet szeptember 4-én nyitották meg ünnepélyesen Veni Sanctével és iskolai ünnepéllyel, és 1899. június 29-én zárták Te Deummal, valamint alkalmi záróünnepséggel, amelyen kiosztásra kerültek a segélyező egyesületek által felajánlott jutalmak is. Az iskola diákjai, valamint a tanári kar megemlékeztek minden jelentősebb történelmi eseményről. Szeptember 24-én az iskola gyászünnepélyt tartott Erzsébet királyné meggyilkolásának emlékére, október hatodikát, az aradi vértanúk emlékünnepét az iskola a következő műsorral ülte meg: „Himnusz, előadta az intézeti zenekar, 2. Világosról. Írta Gyulai Pál, szavalta Kresméry Károly III. oszt. tanuló, 3. Az aradi vértanúk. Írta Palágyi Lajos, szavalta Grób Imre VI. oszt. tan. 4. Megemlékezés a 49-es vértanúkról, szerezte Konstantinovics, előadta az intézet zenekara. 5. Alkalmi beszéd, elmondta Krizsán Gyula tanár, 6. Stiriában, Ajk faluban mi történt, Jajj, de búsan harangoznak Tarjánban, népdalok, előadta az intézet zenekara, 7. Batytyány hamvai felett, írta Illés Pál, szavalta Sebestyén Pál V. o. tan. 8. Szózat. Előadta az intézet zenekara. 9. Az aradi tizenhárom, írta Tóth Kálmán, szavalta Varró Endre V. o. tan. . . .” Március 15-ét, a szabadságharc emlékünnepét a következő műsorral köszöntötte a gimnázium tanári kara és tanulóifjúsága: „1. Magyar induló, előadta az ifjúsági zenekar. 2. Nemzeti dal, írta Petőfi S., szavalta Grób Imre. 3. Kurucz katonadal, énekelte az ifjúsági énekkar. 4. Alkalmi beszéd, tartotta Krizsán Gyula tanár. 5. Népdal egyveleg, előadta az ifjúsági zenekar. 6. Március 15-ke, írta Bartók Lajos, szavalta Réder Károly. 7. Kuruc dalok Káldytól, előadta az ifjúsági zenekar. 8. A lengyelek fehér asszonya, írta Jókai Mór, szavalta Sebestyén Pál. 9. Őszi harmat után, kuruc dal, előadta az ifjúsági énekkar. 10. A honvéd özvegye, írta Arany János, szavalta Varró Endre. 11. Himnusz, énekelte az ifjúsági énekkar.”

Április 11-én, az 1848. évi törvények szentesítésének évfordulóját az ifjúság előtt az intézet igazgatója, dr. Kresméry Károly hosszabb beszédben méltatta. A június 29-i tanévzáró ünnepség műsora: „1. Megszólalt a kecskeméti öreg templom nagyharangja, előadta az intézeti zenekar. 2. Nyalka huszár, Arany Jánostól, szavalta Langert Norbert. 3. A reményhez, Lavotta után, énekelte az intézet énekkara. 4. Selyem kendőm, népdal, előadta az intézeti zenekar. 5. A magyar nemes, Petőfi Sándortól, szavalta Jákó János. 6. Tavaszi dal Marschiertől, énekelte az intézeti énekkar. 7. Évzáró beszéd, tartotta az intézet igazgatója. 8. Soire de Budapest, Air Varie, Oskar Riedling után, előadta az intézet zenekara. 9. Heten vagyunk, Wardswort után, Szász Károlytól, szavalta Kemény Gyula. 10. Éji dal, Marschiertől, énekelte az intézeti zenekar. 11. A beteg és az orvosok, Greguss Ágostól, szavalta Wéber Péter. 12. Nagy lett volna a tudósnak az ő tudománya, Arany Jánostól, énekelte az intézeti zenekar. 13. Hídavatás, Arany Jánostól, szavalta Réder Károly. 14. Tudom, hogy vissza hívsz majd engemet Abt Ferenctől, előadta az intézet zenekara. 15. Zsindelyezik a kaszárnya . . . énekelte az intézeti énekkar. 16. Búcsúbeszéd, tartotta Újházi László tanuló. 17. Magyar induló, Dankó Pistától, előadta az intézeti zenekar."

Az iskola 1902 szeptemberében Kossuth Lajos születésének 100. évfordulója alkalmából két ünnepséget is tartott. Az egyiket szeptember 19-én, melynek műsora a következő volt: „1. Himnusz, énekelte az ifjúsági vegyeskar. 2. Fohász, Rákosi Viktortól, szavalta Kresméri Károly tanuló. 3. Kossuth Lajos azt izente . . . játszotta az ifjúsági zenekar. 4. Kossuth sírja, Ábrányi Emiltől, szavalta Stróbl Márton tanuló. 5. Kossuth Lajos ablakára, énekelte az ifjúsági férfikar. 6. Ünnepi beszéd, tartotta Krizsán Gyula tanár. 7. Tavasz elmúlt, Lányi Ernőtől, hangszerelte Juhász K., játszotta az ifjúsági zenekar. 8. Kossuth képe előtt, Zalár Józseftől, szavalta Stolcz Alfonzo tanuló. 9. Kuruc dal, Káldi Gyulától, énekelte az ifjúsági vegyeskar. 10. Kossuthról, Dömény Józseftől, szavalta Petrovics Emil tanuló. 11. Klapka induló, játszotta az ifjúsági zenekar."

Szeptember 20-án ismét Kossuth-ünnepély volt az iskolában, melynek fénypontja az intézet lépcsőházában befalazott emléktábla leleplezése volt, amit a következő műsor kísért: „1. Himnusz, énekelte a nagykikindai daloskör. 2. Alkalmi beszéd, mondta Szabó Kázmér főgimnáziumi tanár. 3. Kossuth Lajos azt üzente, énekelte a daloskör. 4. Az emléktábla átadása Szontágh Hugó bizottsági elnök részéről. 5. Az emléktáblát az intézet nevében átveszi a főgimnázium igazgatója, dr. Kresméry Károly. 6. Szózat, énekelte a nagykikindai daloskör. A fehér márványból készült emléktábla felirata a következő: 1802–1902 szeptember 19., Kossuth Lajosnak, a szabadság és népjogok apostolának emlékezetére születése százados évfordulója alkalmából állította Nagykikinda város közönsége. Emlékét megőrzi a történelem, hálánkat iránta bizonyítsák tetteink."

Hogy mennyire bírta a gimnázium a környezet rokonszenvét, mi sem bizonyítja jobban, mint az 1882. június 26-án megtartott I. Takarékpénztár választmányi ülésének határozata egy ösztöndíj-alapítvány létrehozásáról a helybeli gimnázium részére. A takarékpénztári választmány igazgatójának sikeres munkája elismeréseként az alapot Vinczehídy-féle ösztöndíjnak nevezi el. A nagyki-

kindai Takarékpénztár az ösztöndíjalapba 1000 forintot helyez letétbe, melynek évenként 60 Ft kitevő kamatát valamely a helybeli gimnáziumba járó tanuló kapja, három egyenlő részben. A kiválasztott diák az év elején kap 20 Ft-ot, valamint karácsonykor és húsvétkor. A nevezett ösztöndíjat nemzetiségi vagy vallásra való tekintet nélkül a nagykikindai gimnáziumba járó bármely szegény sorsú, jó magaviseletű és szorgalmas tanuló megkaphatja. Az ösztöndíjat az igazgató adta át az összes diák jelenlétében. Az 1902/03. tanévről szóló *Értesítő* arról számol be, hogy már jó néhány alap, alapítvány és magánszemély segíti a gimnáziumi tanulókat. Ebben a tanévben pl. a következő ösztöndíjak, jutalmak és segélyek lettek átadva: 1. A jövedéki bírsági alapból 300 koronás ösztöndíjat nyert Lazovics Rezső VII. osztályos tanuló. 2. A Schiffmann Kristóf-féle alapból 240 koronát kapott Csorján István V. oszt. tanuló. 3. A Vinczehídy-alapítványból 120 korona ösztöndíjat nyert Ébert Ede II. oszt. tanuló. 4. A Domokos Jenő-alapítvány kamatát, 20 koronát a tanári testület Esztó Péter VII. oszt. tanulónak ítélte oda, aki matematikából a legjobb eredményt mutatta fel. 5. Dr. Türk Marcell ügyvéd 10 korona jutalmat ígért annak az I. oszt. tanulónak, aki idegen ajkú létére magyar nyelvből a legjobb előmenetelt mutatta fel. 6. Pörzsölt Géza főgimn. hitoktató 10 koronát ajánlott fel azon tanuló jutalmazására, aki a megjelölt vallási költemény szavalásában kitűnik. 7. Dr. Schwarcz József ügyvéd a szegény tanulók részére 10 koronát ajánlott fel, hogy egy hazafias tárgyú színelőadáson részt vehessenek. 8. Magának a gimnáziumnak is volt segélyező és jutalmazó egyesülete, mely jutalomként tankönyveket ajándékozott, tandíjmentességet állapított meg, és pénzsegélyt is adott. E segélyezőegyesület szabályzatának 40., 41. és 42. pontja szerint segélyezhetők a nagykikindai gimnázium jó erkölcsű, viseletű, szegény tanulói, akik legalább elégséges eredményt érnek el. Jutalomban csak olyan tanuló részesülhet, aki általában jeles, vagy egyes tantárgyakból kiváló eredményt mutatott fel, a segélyezés és jutalmazás módozatait az igazgatói választmány e célra szerkesztendő külön ügyrendben állapítja meg.

A diákszakkörök munkája, különösen a XX. század elején vett lendületet, bár az effajta tevékenységről a tanári karnak nem volt egységes véleménye. Egyesek szerint a szakköri munka lehetőséget nyújt a diák és tanár közötti bensőségesebb viszony kialakítására, mások viszont ugyanezt a tényt nem tartották pedagógiailag helyesnek, mert szerintük ez előbb-utóbb családias viszony kialakításához vezethet, s ezzel csökken a tanár tekintélye. A tankönyvekről és a szakkörökről szóló minisztériumi rendelet kötelezővé tette a különböző szakkörök megalakítását a gimnáziumokban, külön kihangsúlyozva a szabadkézi rajz-, gyorsírás-, kardvívás-, ének-, francianyelv-tanulási körök megszervezését. 1911-ben a nagykikindai állami főgimnáziumban a következő szakkörök működtek: irodalmi szakkör, az 1910/11. tanévben 15 összejövetelt tartott, tagjainak száma 69, nagyobbrészt felsősök, a higiéniai szakkör, tagjai a VII. és VIII. oszt. tanulók, gyorsírási szakkör, tagjainak száma 16, szabadkézi rajz 5 taggal, énekszakkör 66 tanulóval, céllövő szakkör 26 taggal, ifjúsági zenekar, melynek 12 tagja volt. A felsoroltakból kitűnik, hogy a tanári kar nem lelkesedett a sportszakkörökért. 1913-ban az egyik tantestületi ülésen megállapí-

tották, hogy 14 diák fel van mentve a testgyakorlás alól, közülük négynek sérvje, ötnek pedig szívbántalmai voltak, ami az igazgató véleménye szerint a veszélyes foci miatt van, amit az iskolában be kellene tiltani. Különben a játékdélutánokon, melyek szombat délutánonként voltak megtartva 2 órás terjedelemmel, a következő játékok szerepeltek: „1. Rugósdi a körben. 2. Rugósdi a várban. 3. Angol rugósdi – foot-ball. 4. Füles labda. 5. Hosszú méta. 6. Körséta. 7. Duplex. 8. Futó duplex. 9. Dominó. 10. Labdahajszoló. 11. Sintéres. 12. Lovasesata . . ." A gimnáziumi könyvtár állagának növelése a tantestület állandó feladata volt. A könyvállomány 1914. június 30-án 3374 kötetből állt. A nagykikindai állami főgimnáziumban 1918-ban voltak az utolsó érettségizők. Összehasonlítás végett említsük meg az iskola elődjének, az alsófokú reáliskolának a tantárgyait: vallástan, német nyelv, szerb nyelv, magyar nyelv, földrajz és történelem, aritmetika, geometria, geometriai rajz, fizika, kézimunka és szépírás. A főgimnázium tantárgyai – vallástan, magyar nyelv, latin nyelv, görög nyelv, német nyelv, bölcsészeti előtan, történelem, fizika, mennyiségtan, szabadkézi és geometriai rajz, torna. A gimnázium életét 1919-ben mint négyosztályos szerb nyelvű iskola folytatta. A városi Népbizottságnak az 1919. december 31-én rendes közgyűlésén napirenden szerepelt a gimnázium ügye is mint első napirendi pont. A város főtanácsnoka ugyanis nagyon fontosnak találta, hogy a Népbizottság erélyesen lépjen fel az oktatási minisztériumnál, mert annak oktatási osztálya lehetővé teszi, hogy magyar ajkú tanulók is tanulhassanak az iskolában, a meglevő magyar tanárok oktatása által. Ez a tény az indítványozó szerint nagy elkeseredést és elégedetlenséget váltott ki a város szerb ajkú polgárai körében, ezért javasolja, hogy a Népbizottság a következő felterjesztést intézze az oktatási minisztériumhoz: „Ezen év november hó utolsó napjaiban a nagykikindai állami szerb gimnázium igazgatója hivatalos felszólítást tett közzé magyar nyelven, melyben közli az Oktatási Minisztérium keretében működő oktatási osztály határozatát, hogy a helyben működő gimnázium keretében nyolc osztályig magyar tannyelvű tagozatok nyílnak, és a beiratkozás december elsejéig lesz lebonyolítva. A felhívást dr. Juga, a helyi gimnázium igazgatója és Szabó Kázmér, a volt magyar állami főgimnázium tanára írta alá mint igazgatóhelyettes. A felhívást a főutcán egy trafik kirakatában helyezték közszemlére, minden előzetes bejelentés nélkül. Ez az eljárás, mely rendkívüli súllyal bír a közéletben, a város szerb lakosai körében nagy elkeseredést váltott ki, ami könnyen vezethetett volna a közrend megbonthatásához."

A Népbizottság mint az összes oktatásügyi és a szerb érdekek képviselője, a fenti határozat megszüntetése érdekében a következő folyamodványt intézi az oktatási minisztériumhoz: „A Népbizottság véleménye szerint rá kell mutatni azokra a lényeges és fontos tényekre, melyek figyelembevétele nélkül, nem lehet felmérni és igazságosan dönteni a kérdésről, melyet az Oktatási Tanács határozata felületesen érint, s amit könnyelműen meghozott, mélyen megsértve mind az oktatási-szociális, mind a politikai tekintélyét, és a szerb nép méltóságát a városban és annak környékén. Bánát északnyugati részén, Kikindától Szegedig, s attól a Tisza-mellékig, egész Becskerekig, több mint 100 000 szerb él. Észak-Bánát e vidékén Nagy Kikinda mindig a szerbség leg-

nagyobb igazgatási-igazságszolgáltatási, valamint oktatási és gazdasági központja volt a Vajdaságban, s mint legnagyobb szerb helység, a nagykikindai kiváltságos kerületben a hivatalos nyelv a szerb volt a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és az oktatásban. Éppen ezért a kerület, s annak központja, Nagykikinda minden magyar kormánynak tüske volt a szemében, ezért az kihasználva az első alkalmat, 1876-ban megszüntette és bekebelezte Torontál vármegyében, ezzel átvette a kerület összes alapítványait, így a volt reáliskolai alapot is, mely 440 000 korona volt. A reáliskola helyett magyar nyelvű algimnáziumot nyitott, melyet a megszüntetett reáliskola alapjából tartott fenn, mígnem 20 évvel ezelőtt, ezen alapból a district tulajdonában levő telken felépítette az Állami magyar főgimnázium épületét. Mindezt a magyar kormány, a magyar hatalom és a magyar társadalom azzal a határozott céllal tette, hogy megvalósítsa a legnagyobb magyar ideált, a nem magyar nemzetek elmagyarosítását. A modernül berendezett és gazdagon felszerelt magyar állami gimnázium nem nagy létszámú, de elkötelezett tanári kara ebből a tanügyi intézményből a legbrutálisabb magyar soviniszta fészket teremtette meg nemcsak a városban, hanem egész Észak-Bánátban. Ebben eléggé nagy sikerük is volt. E város szerb népének és környékének évekig nagy bajai voltak e soviniszta fészekkel, mert a szerb diákoknak ebben a gimnáziumban, s rajta kívül is sok gátat emeltek a tanulásban, mert elnyomták bennük a nemzeti érzést. Szerencsére 1918-ban bekövetkezett a fordulat, és eltűnt vele együtt a soviniszta tűzfészek is. A nagykikindai városi Népbizottság megszüntette a magyar állami gimnáziumot, s helyette a tanügyi osztály engedélyével megnyitotta a szerb főgimnáziumot, tulajdonába vette a gimnáziumi épületet, mely szerb pénzen lett építve, szerb földön, s így csak visszavette azt, amit a magyar hatalom kényszerrel elvett tőle. E körülményekre szeretnénk felhívni az Oktatásügyi Minisztérium figyelmét, arra az esetre, ha netán a magyar kormány igényt tartana esetleges kompenzációra az épületet illetően. A fentiekben röviden vázoltuk a magyar oktatásügy káros tevékenységét, a sovinizmus melegágyát, mely nemrégig fennállt ebben a városban. A városi Népbizottság meggyőződése, hogy ezekről a döntő tényezőkről a Tanügyi Osztálynak nem volt tudomása, vagy pedig csak felületesen lett tájékoztatva, mikor e fontos kérdésről határozott.

A volt magyar állami gimnázium mint intézmény, valamint tanárai nem hozhatók semmilyen kapcsolatba a szerb főgimnáziummal, mert ez nem annak a folytatása, hanem teljesen más, önálló intézmény, melynek semmi kötelezettsége nincs és nem is lehet a megszűnt intézmény iránt. Ha pedig a magyar diákok iránt valamilyen politikai okokat kell figyelembe venni, ez teljesen fölösleges. Mindenekelőtt a városban és környékén magyar ajkú diákok nincsenek is, kivéve néhány elmagyarosított németet és zsidót, s néhány betelepült magyar hivatalnok gyerekeit, kik a véglegesen meghúzott határ kijelölése után úgyis kitelepülnek. (Az 1921-es népszámlálás szerint a városban 4121 magyart tartottak nyilván – a szerző megjegyzése). Második és leglényegesebb pedig az, hogy magyar tannyelvű tagozatok megnyitása úgy alap mint fennsőfokon tárgytalan. A múlt 1919-es tanévben a Tanügyi Osztály megengedte ezeknek

a tanulóknak felsőfokon, hogy ott tanáraik oktassák, és évzáró vizsgát tegyenek egy bizottság előtt, melynek elnökéül a Tanügyi Osztály dr. Velimir Jugint, a szerb gimnázium igazgatóját jelölte ki. A volt magyar gimnázium tanárai elvetették annak lehetőségét, hogy olyan bizottságba menjenek bele, melynek elnöke a szerb gimnázium igazgatója lenne, hanem tanulóikat saját maguk vizsgáztatták, kiállították a bizonyítványokat, s azokat dr. Szele Róbert magyar állami tanfelügyelőnek küldték el Szegedre, tehát egy külföldi ellenséges országba, aláírás végett. Tehát az iskolai bizonyítványokat, melyeket a Tanügyi Osztály rendelete szerint dr. Juginnak kellett volna kiállítani és aláírni, a volt magyar gimnázium tanárai maguk állították ki. Az alsó tagozatosok sem voltak semmivel jobbak a felsőtagozatosoknál. Egyetlenegy sem iratkozott be ebben a tanévben a szerb gimnáziumba – pedig mindegyikük tud legalább annyit szerbül, hogy egy kis törekvéssel, szorgalommal mindenképpen előrehaladhatnának –, mert többségük német gyerek ebből a városból és környékéről, akik tudnak szerbül.

Lehetséges-e ilyen tanulók és tanárok iránt tekintettel lenni. Megengedhető-e az ilyen mentalitású és ellenséges magatartású tanároknak és diákoknak, hogy továbbra is ignorizálják a szerb államot és annak tanügyi szerveit, megengedhető-e, hogy ezek a diákok és tanárok, akik a legszemtelenebb soviniz-mustól vannak átitatva – továbbra is dölyfösködjenek a mi régóta áhított szerb gimnáziumunkban. Lehet-e adni ezeknek a diákoknak és tanároknak még színlelt alapot is adni arra, hogy esetleg valami jogot formálnának a mi szerb gimnáziumunkra –, hogy abban úgy viselkedjenek, mint valamikor az övékében, hogy keveredjenek a szerb gyerekekkel, s köztük a magyar nemzeti eszméket terjesszék, és szórják a sovinizmus mérges magvait. Lehet-e bizalom ezekben a tanárokban, akik nem akarják letenni a hűségesküt a szerb államnak, és akik társadalmi tevékenységükkel minden alkalommal kifejezik ellenséges magatartásukat, elégedetlenségüket a szerb állam iránt, amire a következő példa is ékes bizonyíték: Ő királyi fennség helytartójának napján ezek a tanárok tanulóiknak félreeső helyeken órákat tartottak az iskolában, és mikor az istentisztelet után a polgárok hazafelé tartottak, úton-útfélen találkoztak e nem szerb diákokkal, kik könyveket tartottak kezükben. A fentiekből is kitűnik, hogy itt semmilyen szükség nincs nyolcosztályos magyar nyelvű gimnáziumra – mert e nem szerb gyerekek, vagy legalábbis nagyobb része mivel szerbül tud – beiratkozhatott volna a szerb gimnáziumba, másik része pedig oda, ahol a Tanügyi Osztály ilyen intézményt nyitott, mert itt magyar gyerek nincs, s így a magyar tagozatok megnyitása a német diákokat kényszerítené, hogy tovább tanuljanak a magyar gimnáziumba, és a mi irányításunk alatt elmagyarosodjanak. Nem lehet és nem szabad ezt megengedni soha és semmiképpen, nem is lesz olyan szerb hatalom, mely ehhez hozzájárulna, így véli ez a népbizottság. Feltételezhető azonban, hogy a Tanügyi Osztálynak az a szándéka, hogy a magyar tagozatokat fokozatosan szünteti meg – ennek a Népbizottságnak az a véleménye, hogy ezt azonnal kezdje el, azaz már ebben az évben szüntesse meg az első osztályt, jövőre a másodikat és így tovább, így nem lett volna szabad azaz fenntartani a négy vagyis a nyolc osztályt, mert akkor teljes meg-

szüntetés 12 évig tartana, ezzel mi ki volnánk téve annak a kellemetlenségnek, hogy még 12 évig tűrjük egy magyar gimnázium létezését –, mikor magyarok egyáltalán nincsenek – ugyanabban az épületben, ahol a szerb gimnázium van s ily módon valamiféle »kondominium« jönne létre. Amennyiben ez a Népbizottság értesült, az ok, hogy a megszüntetés csak négy év múlva kezdődjön abban van, hogy a nem szerb iskolákban csak ettől az évtől kezdve vezették be a szerb nyelvet mint kötelező tantárgyat, és a nem szerb gyerekek csak a negyedik osztály befejezése után lesznek képesek megtanulni a szerb nyelvet mint feltételt, hogy beiratkozhassanak a gimnázium első osztályába.

A Tanügyi Osztálynak tehát az a törekvése, hogy a nem szerbeknek kényszerből lehetővé tegye a szerb nyelv megtanulását, hogy minél többen iratkozhassanak szerb gimnáziumba. Ez téves felfogás, mert sem a szerb államnak, sem a szerb népnek nem érdeke. Mint ahogy a magyar nyelv megismerése nem tudott bennünket elmagyarosítani, így a szerb nyelv ismerete sem fogja a nem szerbeket elszerbesíteni, és sohasem lesznek hű alattvalók, azért, mert tudnak szerbül. Nekünk érdekünk, hogy ne kényszerítsük őket a szerb nyelv megtanítására. Mi nem akarunk kényszerrel szerbesíteni, de nem nézhetjük nyugodtan az elmagyarosítás további létét a mi hatalmunk alatt. Ha tényleg helyes volna az az álláspont, hogy a magyar gimnázium megszüntetése folyamatosan történjen a nem szerb diákok érdekében, akkor is a beszüntetést még ebben az évben el kell kezdeni, de semmiképpen a szerb gimnázium épületében.

Nagykikinda város Népbizottsága szeretné kihangsúlyozni, hogy a Tanügyi Osztálynak ilyen fontos kérdésben nem lett volna szabad döntenie csupán az itteni szerb gimnázium igazgatójának jelentése alapján, hanem a magyar gimnázium megszüntetésének módjáról meg kellett volna hallgatnia a Népbizottság véleményét is, mint a közvélemény képviselőjét, vagy utasítani a szerb gimnázium igazgatóját, hogy tanácsot kérjen ebben az ügyben a város elismert polgáraitól, hogyan történjen a magyar gimnázium likvidálása, figyelembe véve a politikai körülményeket. Az összes említett alapos okok miatt, a Népbizottság méltóságának és a békének megőrzése érdekében, valamint a környéken élő szerb nép érdekében, a tanügy további fejlesztése és a szerb gimnázium érdekében, kérjük az Oktatási Minisztériumot, hogy az említett, a Tanügyi Osztály által meghozott végzést helyezze hatályon kívül, utasítsa a szerb gimnázium igazgatóját, hogy a továbbiakban minden tevékenységét állítsa le, a korábbi eljárásokat ebben az ügyben semmisítse meg. A város Tanügyi Osztálya javasolja ezen javaslat elfogadását. A javaslat elfogadtatott" (Kikindai Történelmi Levéltár, f. 60, 30. *Jegyzőkönyv* 429. o. 119. sz. 14565/1919).

Szabó József

TÖRÖKKANIZSA LEGRÉGIBB NEMESI CSALÁDJA

A Đurković-Szerviczky család története

Kevés olyan vajdasági helység létezik, amelynek múltjában annyi nemesi családdal találkozunk, mint Törökkanizsán. A 18. századtól a 19. századig e viszonylag kis kiterjedésű területen, érdekes körülmények között jött létre a legbefolyásosabb és leggazdagabb nemesek bánáti központja. A kiváltságosok e körének megalapítója a Đurković-Szerviczky család volt. Törökkanizsa mezőváros és birtok megvételével[1] a Szerviczkyek megvetették az alapját e vidék első nagybirtokának/hűbéruradalmának. Családi kapcsolatainak szerteágazása folytán telepedik majd meg itt később a Tallián, a Schulpe, a Maldeghem és a Feilitzsch nemesi család.

Az Osztrák–Magyar Monarchia állami és társadalmi hierarchiájában Törökkanizsa nemesei jelentős közigazgatási, egyházi tisztségeket töltöttek be. Magas beosztásukból kifolyólag, továbbá műveltségük és tekintélyük folytán jelentősen befolyásolták a város művelődési, gazdasági és területi fejlődését, nem utolsósorban pedig jobbágyaik meg a helybeliek szellemi felvilágosodását. Fényes társadalmi és politikai karrierjüket Bécstől kezdve Pozsonyon[2], Budapesten és Újvidéken keresztül egészen Belgrádig ismerték. A mi báróink, grófjaink és egyházi személyiségeink életrajzait átszövik a felemelkedésekről és bukásokról szóló történetek, de a cselszövésekről és hanyagságról, a kicsapongásról és erkölcstelenségekről szóló mesék is – ami mindenképpen a letűnt korok arisztokrata életvitelének hű képe volt.

Törökkanizsa nemesei a Tisza partján létrehozott nemesi-uradalmi különnegyed kastélyaiban és kúriáiban éltek. Itt, a bécsi mintára megformált, egzotikus fákkal és virágokkal teli árnyas parkban magas falak mögött éltek, a fényűzés zárt körében, népes személyzettel. Az egyszerű, halandó nép jelenléte nem zavarhatta magánéletüket. Az urak csak a magukkal címben, vagyonban és tudásban egyenrangúakkal barátkoztak. A jobbágy vagy a szolga saját akaratából ritkán állhatott ura elé. Az ő életük a nyilvánosság számára mindig titok volt (és maradt), afféle meseszerű történet. Nemzedékről nemzedékre adta tovább a szájhagyomány a féligazságokat, elragadva ezáltal a feledéstől az élet hasznos példáit – mind a szépet, jót és nemest, mind a keserűt és em-

bertelent. Kíséreljük meg most elsőként megszorítások és minősítések nélkül, a múlt e példáit a történelem nyelvén elmesélni. Bevezetőül és útmutatóul szolgáljon nekünk a törökkanizsai nemesség családi kapcsolatainak grafikai térképe, alapítványaiknak és társadalmi közhasznú működésüknek a vázolása.

Törökkanizsa legrégibb nemesi családja, a Durković-Szerviczky család a szerb történelemben már hosszabb ideje ismeretes, noha a családnak a közügyek terén kifejtett tevékenységét és közhasznú társadalmi munkálkodását mindeddig nem kutatták ki részletesebben, és nem is minősítették. Az e családról szóló, hozzáférhető levéltári anyag időrendi sorrendben az alábbi tényeket tárja elénk:

A Durković-Szerviczky nemesi család származásának feltárása minden bizonnyal Görögországba kalauzolna bennünket, talán a Szaloniki mögötti Servij helységbe, amelyből a 18. század elején, kereskedés végett, számos cincár[3] család rajzott ki az akkori két birodalom, Ausztria és Törökország határövezetébe. A *Đurković* (Gyurkovics) vagy *Đorđević* családnév – ahogyan Dél-Magyarországon legkorábban jegyezték magukat a család tagjai – a közismert keresztény *Georgie* névből ered. E név módosulása és átalakulása nyomon követhető a család férfitagjainak nevében, ahol *Georgije* és *Đorđe* alakban van jelen, továbbá az oldalági rokonságnál is meg német változatában, a *Georgina* (leánynév) alakban, illetve a magyar *György* alakban.

A Durković-Szerviczky család teljes tudatában volt görög-cincár származásának, s hivatalosan is úgy nyilatkoztak, noha a szerbek, nyelvük és görögkeleti vallásuk miatt a sajátjuknak tekintették. Köztudott azonban, hogy a Durkovićok a 18. és a 19. században a szerb nyelv mellett, otthon, egymás között még mindig cincár nyelven értekeztek. Jól beszéltek továbbá németül és magyarul, s tanult emberekként a latint is használták.

A Vajdaságban a Đurkovićokról szóló írásos emlékeket a 18. század közepétől követhetjük nyomon. Két Đurković testvért, Aksentijét és Manojlót tekintélyes karlócai szövetkereskedőkként jegyzik az okmányok. Gazdagságukról és tekintélyükről az alábbi adatok tanúskodnak:

– Aksentije Đurković 1751. január 20-án adásvételi szerződéssel elcseréli karlócai házát egy újvidékiért. Újvidék akkor már szabad királyi város volt, s az ottani letelepedéshez szükséges volt a városi magisztrátus előzetes jóváhagyása.[4]

– 1759. május 15-én Aksentije Újvidék város választott polgára lett[5], 1767-ben pedig a *Görögkeleti Kereskedő Egyesület* (Pravoslavna kupečeska kompanija) elöljárója.[6]

– 1770-ben, élete vége felé Aksentije szép nagy emeletes házat vásárol a város központjában levő Szűcs utcában (Ćurčijska ulica), a görögkeleti székesegyház mellett.

– Aksentije bátyjának, Manojlónak a fia, Konstantin Manojlović-Đurković, ugyancsak 1752-ben vette át édesapjának újvidéki kereskedését.[7] Nagybátyjával, Aksentijével együttműködve kelmével kereskedik Trnavától kezdve végig a Dunán, egészen Bécsig. Mivel gyakran tiltott árut is szállított, vagyona ugrásszerűen megnövekedett.

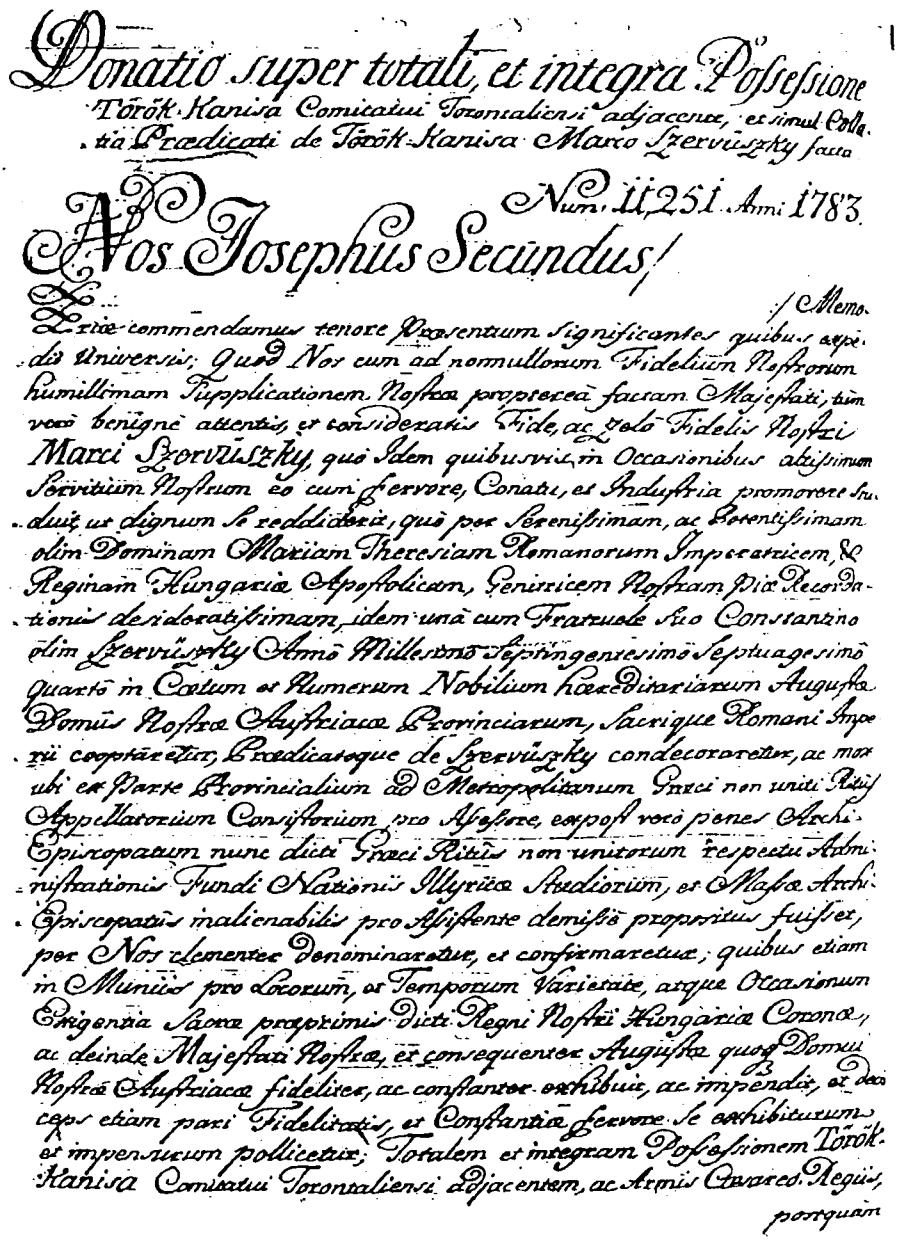

Marko Szerviczky birtoklevelének első oldala (1783)

A Durković-Szerviczky családfa újvidéki ága akkor sem, de később se igen lombosodott ki. Aksentijének három fia született és egy lánya – Georgije, Simeon, Marko és Katarina. Nekik a későbbiek során csak két utóduk lett: Marko fia Đorđe, és Katarina fia Vasilije; Aksentije bátyjának, Manojlónak csak a már említett Konstantin fia volt, a következő nemzedéksorban pedig csak két leszármazottja lett: Dimitrije és Sofija.

Nem ismeretes előttünk, hogy Manojlo mikor hunyt el, feltehetően még viszonylag fiatalon. Halála után vagyonát és üzletét egyetlen fia, Konstantin vette át. Aksentije Durković házában, annak 1770-ben bekövetkezett halála után már valamivel összetettebb volt a helyzet. A testvérek egyike, Simeon, egy évvel édesapja előtt, utódok nélkül hunyt el. Így Aksentije vagyonát, a még 1759-ben elkészített testamentuma szerint felosztották Georgije, Marko és Katarina között. Katarina az idő tájt már Újvidék város szenátora fiának, Đorđe Milankovićnak volt a felesége. A végrendelet szerint neki 2000 forint örökség jutott, Georgije és Marko pedig a kereskedésen és a gazdaságon osztoztak meg. Aksentije nem feledkezett meg sem szülőházájáról, sem pedig vallásáról: 60-60 forintot adományozott Servij és Verij görögkeleti templomainak, sokkal nagyobb összeget, 1000 forintot pedig a jeruzsálemi Szent Sírnak és a Fruška gora-i kolostoroknak.[8] 1772-ben Georgije is meghal, szintén utódok nélkül. Végakarata szerint vagyonából 10 000 forintot adományoz nővérének, Katarinának.[9] Ily módon az atyai örökség legnagyobb része Markónak jutott. S ahogyan az már lenni szokott, Marko nővére nem tudott megbékélni ezzel a felosztással, s ezért ők ketten évekig pereskedtek az örökségért. Az 1779-ben indított per mellett Katarina írásban is panaszt tett Mária Terézia császárnőnél, kérve tőle, hogy pazarló és erkölcstelen életmódja miatt kobozza el bátyja vagyonát, bátyját pedig helyezze gondnokság alá. Az újvidéki magisztrátus 1779. május 10-én úgy döntött, hogy a vitatott vagyont két egyenlő részre kell elosztani, az imént említett panasszal kapcsolatosan pedig, május 25-én a császárnő az újvidéki magisztrátustól kért véleményezést Marko életéről és viselkedéséről.[10] Így zárult le végül is a két testvér közötti viszály.

Törökkanizsa múltjával kapcsolatban tudomásunk van még néhány, Marko Đurković életéhez fűződő részletről.

Marko neve először az újvidéki magisztrátus irataiban bukkan fel: kérelemmel fordul a m. kir. Helytartótanácshoz, hogy engedélyezze az apjától örökölt kereskedés átruházását unokatestvérére, Konstantinra. A kereskedőegylet és a magisztrátus ezt nem fogadta lelkesedéssel, gyanítva, hogy Konstantin nem fogja majd olyan jól vezetni az üzletet, mint egykor nagybátyja, Aksentije.

A következő jelentős dátum Marko Durković életrajzában a Mária Terézia kézjegyével ellátott nemesi oklevél és cím elnyerése volt a családi címerrel egyetemben. A nemesi oklevelet 1774-ben állították ki Marko és Konstantin Durković nevére a nemesi *de Serviski* előnévvel[11], ami szintén bizonyítja a család serviji eredetét. A Durković testvérek már abban és a rákövetkező 1775. esztendőben is a hivatalos okmányokat teljes nemesi nevükön írták alá.

A nemesség elnyerésének módja nem ismeretes előttünk. Csupán feltételezhetjük, hogy Marko egyházi-nemesi alapként használta fel tagságát a gö-

A Szerviczky család címere

rögkeleti konzisztóriumban[12] ahhoz, hogy nemesi címet nyerjen, noha lehetséges, hogy ehhez pénze is hozzásegítette. Ez az akkori Újvidék polgárainak sem volt éppen érthető, sőt annak gyanúja is felmerült, hogy a Đurković testvérek jogtalanul használják a nemesi címet, ami 1778-ban Kovács József ügyvédnek a magisztrátushoz benyújtott fellebbezéséből is kiviláglik.[13]

Időközben, Újvidék közéletében, Marko tovább szilárdította pozícióit. Így nem volt véletlen, hogy az újvidéki görögkeleti egyház szinódusa 1774-ben, amikor döntést hozott egy népi Főiskola felállításáról, illetve kiépítéséről, éppen Markót nevezte ki az építkezés fő ellenőrének, s ugyancsak beválasztotta a tanterv kidolgozására alakított bizottságba is.[14]

Idővel Újvidék jelentős kereskedelmi központtá vált, több görög-cincár eredetű családdal, s amikor felmerült e családok gyermekeinek iskoláztatása, Marko volt az, aki ez ügyben kezdeményezett. 1780. február 1-jén beadvánnyal fordult a városi tanácshoz, felkínálva a háza közelében levő üres telket, azzal a kérelemmel, hogy ott engedélyezzék egy görög, illetve görög-egyházi tannyelvű iskola létesítését. E kezdeményezés ellenállásra talált a városi tanács részéről, s még nagyobb ellenállásra a görögkeleti szerb egyház köreiben.[15] Kitartásával és bécsi kapcsolataival azonban Markónak sikerült elnyernie a bécsi hatóság beleegyezését, s így a *Hellén iskola* 1782-ben felépült.[16]

Marko életének újvidéki szakasza már eléggé rávilágít a Đurkovićok jellemvonásaira és törekvéseire. Mint tanult ember s mint poliglott és jó matematikus, Marko eléggé öntudatos és befolyásos is volt, s ezért könnyen és ügyesen vette az élet akadályait. Nem idegenkedett az egyszerű néptől, vetélytársait azonban nem becsülte. Az idővel kialakuló úri gőgjét csak kifejezett vallásossága fékezte. A jóság és a dölyfösség különleges ötvözetére figyelhetünk fel nála közvetlenül a törökkanizsai birtok megvétele előtt. Noha azt beszélték róla, hogy kicsapongó életmódot folytat, mivel gyakran tartózkodott és költekezett Bécsben és más városokban, ő akkortájt már nős volt, Duka Miklós cincár kereskedő Katalin lányának a férje. A nagy hozomány mellett Katalin 1780. szeptember 21-én egy fiúgyermekkel, Györggyel (egyházi nevén Georgije) ajándékozta meg.[17] A kereskedésnek azt a részét, amelyet addig unokabátyja, Konstantin vezetett, Marko most felesége rokonának, Teodor Dukának adja bérbe. Egyébként élénk figyelemmel kíséri a politikai és gazdasági élet történéseit, Mária Terézia és fia, II. József reformtörekvéseit. Gyanítja, hogy e változások előremozdíthatják saját ügyét.

Az alkalom erre 1781-ben adódott, amikor Bécsben az udvari kancellária elvégezte a bánáti kincstári birtokok értékének felbecslését, s eladási bizottságot alakított azzal a szándékkal, hogy a rendszeresebb adóbehajtás érdekében e birtokokat magánszemélyeknek adja el. Hogy e vállalkozást sikerre vigye, a bécsi udvar az esetleges vásárlóknak a földbirtokkal együtt nemesi címet is ígért hűbérúri joggyakorlással. Az eladást lebonyolító bizottság négy árverés megtartását irányozta elő, azzal, hogy a földbirtokokat 30 000 forint értékig Temesvárott árverezik, az ennél értékesebbeket pedig Bécsben. Az 1781-ben és 1782-ben megtartott árverések iránt kielégítő volt az érdeklődés, s a bánáti

A törökkanizsai Schulpe-kastély a XX. század elején

birtokokat túlnyomórészt cincár, örmény, magyar és szerb kereskedők vásárolták meg. Így lettek az egykori kereskedők újdonsült nemesek.

Marko Đurković-Szerviczky felkészülten várta ezeket az eseményeket, s az első bécsi árverésen, 1781. augusztus 1-jén, nagy versengés közepette megvásárolta a törökkanizsai birtokot. A földterület értékét 79 732 forintra becsülték, de végül is 90 000 forintért talált gazdára.[18] Az 1783. november 7-én kiállított császári adománylevél (amelyet a birtok megvétele kapcsán állítottak ki) Marko Đurković-Szerviczkynek és Konstantin Đurković-Szerviczkynek megerősítette 1774-ben elnyert nemességét, bővítve nemesi címét a *Serviski de Török-Kanizsa* előnévvel. E nemesi jog Markón és Konstantinon kívül kiterjed Marko feleségére, Katarinára, fiára, Dordéra, Konstantin fiára, Dimitrijére meg azok minden elkövetkező leszármazottjára. Az adománylevél szövegéből még kiderül, hogy Marko az idő tájt a püspökválasztási konzisztórium tagja volt, hogy segédkezett a püspöki vagyonkezelésben, s hogy jelölték a püspökség keretében működő Illír Iskolaalap tagjai közé.

A vásárlási okmány szerint Marko uradalma magában foglalta Törökkanizsa falut a tiszai komphasználati joggal egyetemben, Filityháza és Budžak pusztákat a hozzájuk tartozó legelőkkel, mezőkkel, völgyekkel, szőlőskertekkel, borospincékkel, vizekkel, folyókkal, tavakkal, halastavakkal, vízimalmokkal, vendégfogadókkal együtt a halászati, hús- és italmérési joggal egyetemben. Ez azt jelentette, hogy ő lett a törökkanizsai uradalom teljhatalmú hűbérura.[19] A megvásárolt birtok nagysága 15 304 katasztrális hold volt, ebből 12 780 hold volt a megművelhető földterület. Az 1787. évi előírások szerint a hűbéri ura-

dalomhoz tartoztak még Törökkanizsa lakói is, szám szerint 1157-en (Jozefova nélkül).[20]

Birtokának végleges betáblázását Marko ünnepélyesen ülte meg. Nem feledve Újvidéken ért sérelmeit és a nemességével kapcsolatos kételyeket, Marko az ünnepélyre meghívta Újvidék előkelőségeit meg a magisztrátus képviselőit is.[21]

A birtokbavétel után az új földesúr hozzálátott annak rendezéséhez. A birtok igazgatását rokonára, Stefan Durkovićra bízta. Falubírót és pandúrokat is választottak a falu közrendjének fenntartására, illetve az adóbehajtásra. Azonnal hozzáláttak egy nagy borospince megépítéséhez. Robotmunkával dolgoztak, méghozzá azokkal a téglákkal, amelyeket a jobbágyok maguk készítettek a feketetói út melletti téglagyárban.[22] A szájhagyomány szerint a Szerviczkyek kastélya vagy nagyobb úrilaka a Tisza jobb partján volt, vagy a folyó egykor nagyobb kiterjedésű szigetén, amely Magyarkanizsától Törökkanizsáig húzódott, s hossza mintegy 3 kilométer volt.[23] A sziget egyébként telekkönyvileg az uradalomhoz tartozott, idővel azonban elmosta a víz. A ma is létező úrilakot 1793-ban Marko építette. A Schulpe család tagjainak elmondása szerint – akik a későbbiekben birtokolták a kastélyt – annak építése 1804-ben fejeződött be.[24] A kastélyról az a szájhagyomány is fennmaradt, hogy az épülettől a bácskai oldalig, a Tisza alatt alagút vezet végig, ám ez nem valószínű.[25]

Törökkanizsa gazdasági élete Marko idejében teljes egészében a hűbéri rendszer agrárjellegzetességeit viselte. A jobbágyok a földesúrtól kapták a földet megművelésre, az úgynevezett „jobbágyszesszió", amely a legelőkkel együtt 24–40 katasztrális hold volt.[26] Az e földről származó termés tizede a hűbérurat illette meg, amellett pedig a jobbágyoknak, családtagjaikkal együtt, munkakötelezettsége is volt – a robot, amely évente 54 napos fogatos robotot, vagy 104 napos fogat nélküli robotot jelentett. A tizedet természetben fizették, a robotot pedig, a hűbérúr engedelmével, megfelelő pénzösszeggel lehetett megváltani. A hűbérúr iránti kötelezettségek azonban nem zárták ki a rendszeres megyeadó fizetését a jobbágyok részéről.

A törökkanizsaiak emlékezetében annak nem maradt nyoma, hogy Marko esetleg élt volna korlátlan hűbérúri jogaival; a testi fenyítéssel vagy a *ius primae noctis*szal. Összetűzései és bírósági perei jobbára a pénzzel voltak kapcsolatosak. Így például az 1783-ban folytatott bírósági peréből kiviláglik, hogy Marko Szerviczky jogtalan komphasználatért perelte a csókai földesurat, Marczibányi Lőrincet, aki ily módon Törökkanizsánál csökkentette Marko komphasználatának bevételét.[27] Ugyanakkor Marko a saját kompjain – Törökkanizsánál a Tiszán és Feketetónál az Arankán – többszörösen nagyobb átkelési díjat és adót fizettetett meg, mint amennyit az állami jogszabályok, illetve a megyei rendeletek előirányoztak. Emiatt többször is pénzbüntetéssel sújtották, amiről annak idején Bécset is tájékoztatták.[28] Ettől eltekintve kereskedői hajlama Markót rávette arra, hogy a közjó érdekében is ügyködjön: Törökkanizsa, már mint közigazgatási központ, 1783. augusztus 4-én kiváltságot kap a szabad kereskedelemre.[29] A hűbérúrnak a kikötőben lebonyolított

Dorde Szerviczky

áruforgalomból származó jövedelme mellett a helység haszna az volt, hogy élete felélénkült, fejlődése pedig fellendült.

Marko Szerviczky társadalmi és politikai tevékenysége arra irányult, hogy óvja és védelmezze a pravoszláv nemesség személyi és kollektív jogait. A gyakori bírósági perek ellenére 1785-ben őt mégis Torontál megye bírósági tanácsosává nevezik ki.[30] 1790-ben 25 bánáti nemessel egyetemben[31] részt vett a temesvári egyházi száboron, s megválasztották „a közgazdasági és pénzügyi dolgok szakértőjévé". Ugyanezen az összejövetelen igen tevékenyen vett részt, többször is figyelmeztették közbeszólásai miatt, ám ennek ellenére mégis sikerült szóvá tennie, hogy a felsőbb hatalmi szervekben és a megyei adminisztrációban elhanyagolják a görögkeleti vallású nemeseket.[32] Ily módon meg lett hiúsítva a bécsi udvarnak az a szándéka, hogy a temesvári száboron részt vevő nemesek a saját metropolitajelöltjüket támogassák Petar Petrović temesvári püspök személyében; Szerviczky számottevő közbenjárására Stevan Stratimirović püspököt választották meg.[33] Ezután Marko közeli munkatársa lett Stratimirović metropolitának, a pénzügyi kérdésekben segédkezett neki, amellett pedig mint érdekes és igen művelt egyéniség magánlevelezést is folytatott vele.[34]

Az elmondott események során Marko hírneve valamelyest már hanyatlóban volt. 1792-ben elhunyt felesége, Katarina. Fia, Đorđe, akkor már Martini Sámuel magántanítónál tanult Újvidéken, ő pedig nagybeteg és elhagyatott volt. Ezért helyezte letétbe végrendeletét 1792-ben a győri káptalannál.[35]

Marko Újvidéken hunyt el 1794. január 6-án, Törökkanizsán helyezték örök nyugalomra. Életét, valamint népéhez és vallásához való ragaszkodását híven tükrözik végrendeletének kitételei, amelyeket 1794. április 28-án nyilvánosan is közzétettek, 13 éves fiának, Dordénak és gyámjának, Teodor Dukának a jelenlétében.[36]

A törökkanizsai Marko Đurković-Szerviczky végrendelete alapjában véve 3 részből áll. Az elsőben fiát, Dordét nevezi meg örökösének, külön gondot fordítva annak iskoláztatására. Ezért rendelkezett a következőképpen:

– fia tanítójának, Martini Sámuelnek 24 aranyat adományoz

– fiának, Dordénak iskoláztatására, míg be nem tölti 20. életévét, a gyámok évente 2000 forintot költhetnek, abban az esetben pedig, ha fia 24 éves koráig megnősülne, évente 3000 forintot adományoz, azt követően pedig át kell neki adni a teljes gazdaságot és annak költségvetését.

A továbbiakban így rendelkezik: 1000 forintot adományoz az újvidéki szerb iskolának, azzal a kikötéssel, hogy ennek az összegnek a nyereségéből tehetséges fiatal gyermekeknek köteles ösztöndíjat folyósítani; a görög iskolának szintén 1000 forintot adományoz; rokonának, Stefan Đurkovićnak, aki törökkanizsai birtokát vezette, évi 300 forintos nyugdíj kifizetését rendelte el, gyermekeinek pedig, ha elérik a felnőttkort, egyenként 1500 forintot; a törökkanizsai görögkeleti lelkészeknek személyenként 100 forintot adományoz; saját templomainak – a görögkeletinek és a katolikusnak 100-100 forintot; a törökkanizsai tanítónak, akit a község fizet, a hűbéri birtok, amennyire erre lehetőség adódik, évente 60 forintot fog fizetni.

A Szerviczky család újvidéki palotája (ma a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia épülete)

E szakaszok kiegészítésként s a végrendelet második részének bővítéseként, a harmadikban úgy rendelkezik, hogy előre nem látott körülmények beálltával unokaöccse, Konstantin fia, Dimitrije is örököse lehet. 1873-ban ugyanis, Újvidéken, bátyja halála után Dimitrijét örökbe fogadta, nemesi levelébe is beiktatta, s megengedte neki, hogy használja a „Törökkanizsai" előnevet. Dimitrije fiai (Aleksandar és Đorđe) használták is ezt az előnevet.[37] A végrendelet harmadik része még pontosítja, hogy amennyiben Dimitrije lesz az örökös, abban az esetben kötelessége lesz a 30 000 forintos ösztöndíjalapot még 20 000 forinttal, az ösztöndíjban részesülő diákok számát pedig 14-re növelni.

A végrendelet második részét, az örökhagyó előrelátását bizonyítva, az alábbiakban teljes egészében ismertetjük:

„Másodszor, hogy lehetőségemhez mérten hozzájáruljak népem boldogulásához, ami pedig csakis az ifjúság helyes nevelése nyomán jöhet létre, elhatároztam, hogy erre a célra 30 000 pengőforintot adományozok, hogy annak évi jövedelméből népem tanulóifjúságának, a velem azonos vallásúaknak, ösztöndíjat folyósíthassanak, minek céljából megfontoltan és az ügy komolyságának tudatában ezennel alapítványt is teszek.

Ám:

a. Örökösöm 18 évig mentesülve legyen az alapítványi pénzek kamatjának fizetése alól, annak az évnek a végétől kezdődően, amelyben én elhalálozném, amikor pedig letelik majd az általam megszabott 18 év, attól kezdve a 30 000 forintos összegre 5%-os kamatot köteles fizetni, s ezt az összeget csakis ösztöndíjak folyósítására fordíthatja.

b. Három csoportot állapítok meg, az első csoport tagjai 200 forintot, a másodikéi 150-et, a harmadikéi pedig 100 forintot kapnak. Az első csoport esetében elrendelem, hogy azon három ifjúnak, aki kitűnik képességeivel, tisztességével és feddhetetlen életével, minden szemeszternél előre kifizessék a 200 forintos ösztöndíjat. A második csoport esetében szintúgy, azoknak az ifjaknak, akik hasonló tulajdonsággal rendelkeznek, a harmadik csoportban pedig, akaratom szerint, a fent elmondott módon 4, tizenkettedik életévét betöltött tanulóifjú részesül ösztöndíjban. Az az összeg pedig, amely fennmaradna az ösztöndíjalap pénzének kamatjaiból, fordíttassék nyilvános tanfolyamok szervezésére, illetve egyéb idevágó költségek fedezésére. Akaratom szerint az ösztöndíjban egy személy csak 4 évig részesülhet, utána újabb tanulóifjak kerülnének sorra, méghozzá oly módon, hogy a harmadik csoportban lévő ösztöndíjasok, amennyiben sikert mutatnak fel a tudományokban, a szorgalomban és az egyéb elvárásoknak is eleget tesznek, abban az esetben előreléphetnek a második, azt követően pedig az első ösztöndíjcsoportba.

c. Az ösztöndíjasok kijelölési jogát, örökösömnek, kedves fiamnak engedem át, s az ő örököseinek rangidősség szerint, hogy szabad akaratuk szerint azoknak folyósítsanak ösztöndíjat, akiknek akarnak, s ha ösztöndíjért több igénylő diák jelentkezne, szabad akaratuk szerint járjanak el, figyelembe véve a diákok képességeit, úgy, hogy senki se merészeljen bármiféle nyomást gya-

A Schulpe-Szerviczky család sírboltja a törökkanizsai görögkeleti temetőben

korolni a pénzek odaítélésénél, vagy azt a jogot megkövetelni magának, hogy jelölteket állítson.

d. Fiam és annak örökösei, akik majd ezeket az ösztöndíjakat folyósítják, kötelesek lesznek évről évre a pályázó diákok tanárainak elismervényeivel bizonyítani az állami vagy tartományi iskolaszéknél, hogy teljes összegben kiutaltak minden ösztöndíjat, amelyre az ösztöndíjalap jövedelméből futotta, továbbá, hogy teljes egészében eleget tettek az ösztöndíjalap céljainak.

e. A teljes ösztöndíjalapnak azonban a törökkanizsai birtokon kell maradnia, s a fiamnak, mihelyt a vagyon gondnokai átengedik neki az ingatlant, azonnal ki kell állítania egy kötelezvényt 30 000 forintra, azt Torontál megyénél első helyen kell neki betábláznia, s azt el kell juttatnia az állami iskolaszékhez, vagy oda, ahol más polgárok alapítóokmányait is teljes biztonságban őrzik.

f. Amennyiben az ország uralkodója vagy az államhatalmi szervek az alapítvány összegét fiamnak és örököseinek beleegyezése nélkül szándékoznák elvenni, méghozzá úgy, hogy azok erre a legcsekélyebb okot sem szolgáltatták, vagy ha netán az ösztöndíjak odaítélésének jogát maguknak követelnék meg, esetleg más célokra, akár a helyzet javítására fordítanák, abban az esetben szűnjék meg a teljes alapítvány, nyilváníttassék semmisnek és érvénytelennek, én pedig mint alapítványtevő, ez esetben a fiam által majdan kiállított kötelezvényt semmisnek nyilvánítom, azzal, hogy a fiam vagy annak örökösei, sajátjukként birtokba vehetik majd az alapítvány teljes összegét.

g. Abban az esetben, ha a törökök netán elfoglalnák Bánátot, s örököseim elveszítenék Törökkanizsát, az alapítvány is megszűnne.

h. Vagy abban az esetben, ha az ellenség tűzzel és fegyverrel elpusztítaná Törökkanizsát, úgy, hogy örököseimnek nem maradna semmi az uradalomból, az ösztöndíjak kiutalása is fel lenne függesztve."[38]

Ha Marko Szerviczkynek életében voltak is megbánható cselekedetei, érett korának bölcsessége mindenképpen ellensúlyozta őket. A *Stipendarius Servickianus* az első, s az idő tájt a legnagyobb ösztöndíj-alapítvány is a szerbeknél és cincároknál.[39] A szerb nép számos tekintélyes értelmisége vette igénybe annak támogatását. Közöttük a legkiemelkedőbb Lukijan Mušicki, a szerzetespoéta s (Vuk Karadžić mellett) a szerb nyelv reformátora, Marko Szerviczky tiszteletére írt ódájában megidézi annak holt lelkét, hogy megláthassa azokat az ifjakat, „akik kedvesen fogják őt magasztalni a szerb hárfán", s akit a felvilágosodást igénylő nemzet „múzsájának és mecénásának" nevez.[40]

*

A kiskorú Đorđe Đurković-Szerviczky, Törökkanizsa örökösödési joggal rendelkező ura[41], Újvidéken élt, ahol iskoláit is végezte, meg birtokán, Törökkanizsán. Nagykorúságáig a végrendelettel kijelölt gyámok őrködtek felette: Jovan Hadži-Mihajlo (Törökbecse), Jovan Avakumović bíró (Nagykikinda) és Teodor Duka kereskedő (Újvidék). Ők a gyámkodásért évente 100 forintot kaptak, ingyenes szállítást Törökkanizsáig, továbbá kosztot és kvártélyt. Az általános oktatás mellett Đorđe az idő tájt rokonától, Teodor Dukától már

jól elsajátította a kereskedői szakmát, az uradalmon tett látogatásai alkalmával pedig a birtok vezetését is megtanulta. Miután nagykorú lett, 1804. szeptember 21-én, jogerősen átvette a törökkanizsai uradalmat. Az uradalom lakói – az alattvalók és jobbágyok – reménnyel és félelemmel várták fiatal urukat, titokban bízva abban, hogy neki nem lesz majd néha furcsa és zsarnok a természete, mint egykor édesapjának.

Részben öröklődően, részben talán azért, mert egyetlen gyermek volt, Đorđénak édesapjával azonos jellemvonásai voltak, csakhogy nála az önkény valamivel kifejezettebb volt. Öröklött tulajdonságai üzleti ügyeiben mutatkoztak meg, továbbá az emberekhez való viszonyulásában, ifjúkori fékezhetetlenségében és abban a törekvésében, hogy élete vége felé meglelje nyugalmát. Kissé különös életrajzából az alábbiakat ismerjük:

Édesapja akarata szerint tovább éltette a *Stipendarius Servickianus* ösztöndíj-alapítványt, növelte pénzalapját és ösztöndíjasainak számát, azonos mércék alkalmazásával.[42]

Közvetlenül a birtok átvétele után Đorđe Filityen és az újonnan alapított Budžak faluban hozzálátott a dohánytermesztéshez. Hamar rájött arra, hogy a napóleoni háborúk és a dohányhiány miatt birtokán e haszonnövény termesztésével nagyobb jövedelemre tehet szert. Ezért 1804 és 1820 között Csongrád megyéből dohánykertész-családokat telepített uradalmára.[43] Gyorsan feltalálta magát a mezőgazdasági termékekkel való kereskedésben is. Akkortájt Bánát Európa jelentős gabonapiaca volt, ahonnan különböző irányba szállították a búzát, főképpen hajókkal, az akkori központi kikötőből, Törökbecséről (Novi Bečej). Éppen ezért bővítette ki azonnal Đorđe saját kikötőjét a Tiszán, Törökkanizsánál (a mai Vadászotthon helyén) és attól fogva Észak-Bánát összes búzáját az ő kikötőjén keresztül szállították el, miközben annak forgalma nem sokkal maradt le a törökbecsei mögött. Bővítve kereskedelmi tevékenységét, később sertés- és marhakereskedéssel is foglalkozott. Gyakran kereskedve Szerbia-szerte, idővel szívesen látott vendég lett Miloš Obrenović fejedelem udvarában. Azt tartották róla az emberek, hogy „Miloš fejedelem embere". Abban az igyekezetében, hogy Törökkanizsát számottevő kereskedelmi központtá tegye, sikerült kieszközölnie, hogy Törökkanizsa, 1832. augusztus 2-án mezővárosi rangot nyerjen évi 3 vásár és rendszeres hetipiac (szerda) megtartásának a jogával.[44]

Újvidéken, amely továbbra is a Szerviczkyek második állandó tartózkodási helye volt, Đorđe közéleti szereplésében és az adományozásban édesapja receptjét alkalmazta. Mint Újvidék tekintélyes, választott polgára számos városi tevékenységben vett részt. Đorđét azok között a polgárok között találjuk, akiknek „szívügye volt a város fejlesztése", s akik színházat és báltermet szándékoztak kiépíteni, jómaga 200 ezüstforintot fordított (közvetlenül Jelena Stratimirović után következett, aki 2500 forintot adományozott) erre a célra. Ismeretlen okok miatt a színházat nem építették fel.[45] A Szerb Olvasóterem felépítésekor, 1844-ben, adományozóként újra találkozunk a nevével.[46]

Szívesen forgott társaságban. Újvidéken élt unokaöccse, apjának örökbe fogadott gyermeke, a nemesi származású Dimitrije, egyébként a városi ma-

gisztrátus tagja, s a szerémi bíróság elnöke.[47] Bálokon is gyakran látták őt, unokahúgával, nagynénjének unokájával, Katarina Milanković-Paćanskival. A szomszédságában („a Servijskiek házikójában") élt a jövendőbeli költőnek, Jovan Jovanović Zmajnak a családja, Đorđe Szerviczky Zmajnak a keresztapja volt az egyházi keresztelőn.[48] Nem tudjuk, hogy „keresztfia" a későbbiek során látogatta-e őt Törökkanizsán.

Đorđe, a gazdag kereskedő és nemes gyakran megfordult más városokban is, a rossznyelvek szerint Bécsben és Budapesten szívesen vették jókedvű pazarlásait. Akkori legényéveiben, a nép emlékezete szerint, törökkanizsai tartózkodásakor részegeskedésekben és orgiákon vett részt. Megparancsolta, hogy a kastélya előtt elhaladó járókelők – ha senki sem volt ott a család tagjai közül, akkor is – kalapemeléssel köszönjenek, alázatosságuk jeleként. Olyan kevésbé hihető történetek is fennmaradtak róla, melyek szerint az uraság élt „az első nászéjszaka" jogával.

Pénzügyekben és gazdálkodásban Đorđe világosan követte feudális érdekeit. Akárcsak édesapja, ő sem sokat adott a törvények és szabályok betartására. A fogatoskocsival végzett robotot, amelyet a törvény szerint csak ott helyben használhatott, Đorđe hosszú üzleti útjain is igénybe vette. Ősszel, bő termésű években, amikor nehéz volt elvégezni a búza cséplését, s amikor azt gyakran tavasszal is folytatták, azokra a napokra jelölte ki a kulukolást, amikor csak a saját érdekeire viselt gondot, s nem rettent vissza az erőszak alkalmazásától sem.[49] Jobbágyaitól erőszakkal vett el földterületeket, hogy saját birtokát jó minőségű parcellákkal gyarapíthassa, cserébe pedig a jobbágyoknak gyengébb minőségű földet adott. Az effajta viselkedése váltotta ki 1822-ben a jobbágyok lázadását, amely 8 hónapig tartott. A zendülést a leginkább megkárosított jobbágyok vezették: Jakov Batančev, Aleksa Đakov, Jevrem Dožić és Ármány József.[50]

A törökkanizsai lakosság a panaszokat a nagybecskereki Torontál megyei hatóságokhoz is eljuttatta, ám azokat a befolyásos hűbérúr könnyen hatástalanította. Mivel más kiútjuk már nem maradt, a helybeliek titokban felkészítettek egy tíztagú küldöttséget, amely a sérelmeket Bécsben, I. Ferenc császár előtt volt hivatott előadni. Az uralkodó fogadta is őket, s ígéretet is tett nekik, hogy viselkedéséért megdorgálja a földesurat. Ám a vele kapcsolatos megyei nyomozás már azzal kezdődött, hogy rács mögé helyezték a küldöttség tagjait, és azt kezdték nyomozni, hogy ki állította össze a panaszlevelet, ki volt mindennek a szervezője stb. Megállapítást nyert, hogy az utazáshoz szükséges 200 forintot a görögkeleti egyházközség kölcsönözte nekik, s hogy a jobbágyok „saját szakállukra" mentek panszkodni, tehát senki sem szervezte őket.

Ez a történet, noha részben tragikus is, egy adoma kapcsán megmaradt a törökkanizsaiak emlékezetében. A Bécsből hazatérő küldöttséget a kompon Đorđe várta be pandúrjaival, megkötözte őket, majd a kastélyába toloncolta. Kuzman Ramadanski falubírót, aki a küldöttséget vezette, a pandúrok azonnal deresre húzták, és majdnem agyonverték. Három hónappal később Kuzman a sok veréstől ki is szenvedett.[51] A küldöttség többi tagja sem járt jobban. Adomaként maradtak fenn abból az időből Đorđe dühös szavai: „Bécsben a csá-

szár az úr, itt meg én vagyok!" Kuzman meghurcolására emlékezve, a nép ez után az esemény után még sokáig mondogatta, ha valakit meg kellett büntetni: „Feküdj, Kuzmo."[52]

*

Hogy néha a történelem fordulatai is emberiek, azt Đorđe életének későbbi alakulása is bizonyítja. Đorđe életének legfontosabb szereplője Katarina Schulpe, született Milanković-Paćanski „đe Visak" lett.[53] Ő voltaképpen unokahúga, kedvence és útitársa volt, de úgy tűnik, megvalósulatlan álma is. Katarina Újvidéken viszonylag korán férjhez ment Wilhelm Schulpe határőrvidéki kapitányhoz, de ennek halála után fiatalon özvegy maradt három leányával és egy fiával. Hogy miként került sor arra, hogy Katarina elfogadja nagybátyjának kegyeit, és átköltözzön a kastélyba, arról nincs tudomásunk, tény azonban, hogy ez megtörtént, és ő csakhamar oda került, kellő gondoskodásban részesülve és ajándékoktól körülvéve. Katarina csakhamar teljesen szabadon, kedvére átrendezte a kastélyt, a legdrágább bútorokat vásárolta meg, új személyzetet választott magának, új szolgálókat és szakácsnőket, miközben a kastély kertészei a bécsi úrilakok mintájára igyekeztek megformálni a parkot, Đorđe pedig magas falat és kerítést emeltetett a kúria köré. Katarina gyermekeit magántanítók oktatták, egyetemi szintű tudást adva nekik, továbbá néhány idegen nyelvre is megtanították őket.[54] A kastély halljában – s ezt valamennyi látogató tapasztalhatta – Đorđe és a szép Katarina életnagyságú festménye függött. E főúri idillt, egy hirtelen fordulattal, eléggé titokzatossá tette Katarina gyors házassága. Ezúttal is a császári hadsereg egy tisztjét, Lukács Jánost választotta élettársául. Tőle még egy kislánya született, Friderika. Nem tudni, hogy az újdonsült házaspár az idő tájt a kastélyban élt-e vagy sem. Akkortájt Đorđe, a nagybácsi újra Újvidéken, majd Bécsben tartózkodott. Egyik adatunk szerint 1841-ben tiltakozó levelet intézett a görögkeleti egyházközséghez, mert az a székesegyház telkén fekvő épületét bővítve, az ő udvarától elvette a fényt, és rontotta a kilátást.[55]

Az 1848-as szabadságharc kitörése előtt Đorđét újra Törökkanizsán találjuk. 1845-ben szétszerelhető pontonhidat építtetett a Tiszán – amelyet később, a magyar hadsereg visszavonulása során, a forradalmi események közepette felégettek[56] –, s mivel a Tiszához közelebb levő, régi katolikus templomot elmosta az árvíz, 1847-ben hozzáfogott egy új katolikus templom építéséhez.[57] Ennek az építkezésnek az indítékát a nép Đorđe és a törökkanizsai próta, Damjan Magarašević közötti nézeteltéréssel magyarázta. Azt mesélik ugyanis, hogy Đorđe követelte: a templomba érkezésekor szólaljanak meg a harangok, ezt pedig Damjan nem engedélyezte, hivatkozva a kánonjogra, amely ezt kizárólag a püspök belépése esetében irányozza elő. Đorđe állítólag dühösen ezt válaszolta akkor: „Majd építek én magamnak templomot, amelyen akkor fognak harangozni, amikor én akarom!" Egy másik adoma szerint a templomépítés közvetlen indítéka az volt, hogy Đorđe megkísérelt megesküdni unokahúgával, Katarinával, s amikor ezt, a rokoni kapcsolat miatt, Damjan megtagadta, akkor látott hozzá az új templom építéséhez.[58] Valószínűbbnek tűnik

azonban, hogy Đorđe hűbérúrként kedvezni akart az ő korában elterjedt görögkatolicizmusnak, s hogy ezért építtetett templomot. A görögkeleti temetőben levő neogót stílusú Szerviczky-Schulpe családi kápolnát, az egyházak közeledésének jegyében, az örökösök egyaránt használták a görögkeleti és az evangélikus vallásúak temetésekor.[59]

Egy további igaz történet, amely szláv, pogány népi elemekre is utal a néphiedelemben, ugyancsak a Szerviczkyekkel kapcsolatos. A kastélykert egy ásott kútjáról van szó, amelynek vizéről a néphiedelem azt tartotta, hogy gyógyhatású. A család szentjének, Szent Györgynek ünnepén az ország minden részéből érkeztek ide a hívek, még Szerbiából is, hogy a kút mellett, a három szent kőrisfa lombjai alatt meghálljanak. A néphiedelem szerint, aki ezt megteszi három egymást követő évben, a legsúlyosabb betegségekből is kigyógyul. A hívek eközben, a kertészek örömére, a kút mellett különféle ajándékokat és adományokat hagytak. Az is fennmaradt, hogy Đorđe a kastély erkélyéről szívesen nézte az érkező zarándokokat, akik családi szentjének ünnepén ott szórakoztak, s a duda hangjai mellett kólót táncoltak. Ez a hiedelem, vagyis a szent kőrisfák és a kút látogatása az első világháborúig tartott.

A forradalom napjaiban, amely Törökkanizsát sem kerülte el, Đorđe Đurković-Szerviczky, akárcsak édesapja, Marko, a szerb ügy mellett állt ki. Az ő kastélyában volt Kuzman Todorović szerb tábornok főhadiszállása, ahonnan az az Újszeged és Szőreg környéki egységeket és hadműveleteket irányította, s ahonnan Josif Rajačič pátriárkával levelezett. A felégetett hidat és a jozefovai görögkeleti templomot kivéve, s eltekintve attól, hogy a magyar és a német lakosság szétszaladt (akiket majd Kuzman Todorović 1849. február 26-án kiadott felhívásában felkér, hogy térjenek haza[60]), Törökkanizsán más pusztítás nem volt.[61] Újvidéken, a forradalom idején a Szerviczkyek családi háza a bombázásoktól kigyulladt, és csak tetemes költséggel tudták helyreállítani.

*

E viharos események után az idő múlása is megtette a magáét, s új gondokat hozott: férjhez kellett adni Katarina leányait, Đorđénak pedig mind gyakrabban s mind hosszabban kellett Bécsben tartózkodnia, ahol (az akkor még gyógyíthatatlan) vérbajára keresett orvoslást. Katarina leányai gazdag hozományt kaptak, és férjhez is mentek: Albertina a császári hadsereg kapitányához, Bauer Ottóhoz, Teodora gróf Alfons Aihelburghoz, Wilhelmina Tallián Andor kapitányhoz, a legfiatalabb, Friderika pedig Felitzsch Fedor báróhoz. Katarina fia, Emil még Đorđe életében Bécsben befejezte tanulmányait a katonai főiskolán. Đorđe 1853-ban, már igen betegen, és talán éppen azért, Törökkanizsán, a parkban egy emlékkeresztet emeltetett vörös gránitból az alábbi szerb nyelvű felirattal: *„Isten dicsőségére emeltette e szent keresztet Đorđe Szerviczky, Törökkanizsa ura, 1853"*.

Hetvennégy éves korában hunyt el Bécsben, 1854. május 18-án. Utolsó kívánsága az volt, hogy édesapja mellé temessék el, Törökkanizsán. Végrendeletét itt első ízben tesszük közzé. Belőle mindenki saját belátása szerint ítélhet Đorđe Szerviczkyről – Törökkanizsa uráról.

*

VÉGRENDELET

Én, alulírott Đorđe nemes Szerviczky, megfontolt gondolkodás után s tiszta elmével, halálom esetére, végakaratomként így rendelkezem:

1. A törökkanizsai görögkeleti templomnak 500 forintot hagyok, s ugyanannyit az itteni római katolikus templomnak is.

2. Az újvidéki görögkeleti székesegyháznak 500 forintot adományozok, s ugyanannyit az ottani római katolikus templomnak is.

3. Az újvidéki szerb kórháznak 500 forintot adományozok, s az ottani német kórháznak is ugyanannyit.

4. A törökkanizsai görögkeleti iskolának 200 forintot adományozok, s ugyanennyit az ottani római katolikus iskolának.

5. Amennyiben már nem tudnám befejezni a törökkanizsai római katolikus templom megkezdett építését, mindenkori örököseimnek, az általam kidolgoztatott terv alapján, folytatniuk kell az építkezést, s be is kell fejezniük legkésőbb 5 évvel a halálom után.

6. Úgy rendelkezem, hogy 50 000 forintot (szavakkal: ötvenezer forintot konvertibilis bankjegyekben) táblázzanak be a törökkanizsai uradalmamra, s ez legyen ösztöndíjalap a velem azonos nemzetiségű és vallású szegény diákok részére, s ez legyen piros pecséttel megerősítve. Az 5%-os kamatot az alábbi módon kell felhasználni: három csoportot kell feállítani, méghozzá az I. csoportnak 200 forintot; a II. csoportnak 150 forintot, a III. csoportnak pedig 100 forintot kell folyósítani, azzal, hogy az első csoportban 5, a másodikban szintén 5, a harmadikban pedig 7 tanulónak kell, előlegezve, féléves ösztöndíjat kiutalni. Az ösztöndíjasoknak olyan tulajdonságokkal kell rendelkezniük, amelyek reményt táplálnak arra, hogy jó és hasznos polgárokká fogják kiképezni magukat, tehát jó képességűek és magaviseletűek kell hogy legyenek, s olyanok, akik bizonyítottak már tanulási előmenetelükkel. Mindenképpen 12 évnél idősebbek kell hogy legyenek, mert ennél korábban alig lehet megfigyelni ezeket a tulajdonságokat.

Az ösztöndíjasok csak 4 évig járhatják az osztályokat, méghozzá egyiket a másik után. Ha azon túl is állandóan eleget tesznek az előírt feltételeknek, anyagi helyzetüket illetően, erkölcsösségük és képességeik tekintetében, akkor a többi ösztöndíjassal szemben előnyben kell részesíteni őket az alsóbb osztályból a felsőbe való lépésükkor. Magától értetődik, hogy azok, akik valamilyen más ösztöndíj élvezői már, nem nyerhetik el az én ösztöndíjamat, mert ők már nem tekinthetők pénztelenéknek. Az ösztöndíj odaítélésének, vagyis az ösztöndíjasok kijelölésének jogát uradalmam mostani adminisztrátorának engedem át, az adminisztrálás befejeztével pedig mindenkori örökösöm családja legidősebb tagjának, aki köteles 5%-os kamatot megfizettetni minden univerzális örököstől, már a birtokban való részesedés arányától függően, az ösztöndíjra szánt összeget pedig, bizonylat mellékelésével minden évben meg kell küldenie az illetékes hatóságnak. A manipuláns egyedül a hátramaradt 50 forinttal nem köteles elszámolni, amely az ügyviteli költségeket hivatott fedezni. Univerzális örököseim kötelesek az 5%-os kamatot – amiről már az előbbiekben szóltam – évente előre kifizetni, s ez alól csak abban az esetben mentesülnek, ha ne adj' Isten, háború pusztítana. Én azt, szerencsétlenségemre, megértem, s személyes tapasztalatból tudom, hogy milyen nehéz oly szerencsétlenség közepette bármit is fizetni.

A mostani ösztöndíjalap hosszabb távra van elképzelve, ám amennyiben azt, univerzális örököseim akarata ellenére bármilyen oknál fogva elvennék, arra az esetre ezt az alapot már ma megszűntnek nyilvánítom, s univerzális örököseimet nemcsak az 5%-os kamat fizetése alól mentesítem, hanem meg is hatalmazom őket, hogy kérjék az 50 000 forintra tett betáblázás törlését.

7. Anyai ági kedves rokonaimnak hagyok:

a. nemes Duka Péter úrnak 6000 forintot

b. Marija Jovanović gyermekeinek, Nagybecskereken, 5000 forintot

c. Nemes Duka Paulina úrnőnek 5000 forintot

d. Nemes Duka László úrnak 5000 forintot

e. Nemes Duka Szidóniának 5000 forintot.

A továbbiakban apai ági rokonaimnak hagyok:

f. Georg Paćanski gyermekeinek 6000 forintot

g. Stefan Durković gyermekeinek 4000 forintot

h. Nemes Aleksandar Szerviczky gyermekeinek 25 000 forintot.

8. Sógoromra, nemes Lukács János lovassági kapitányra hagyom a törökkanizsai postát a hozzá tartozó postaépületekkel meg a „fundus instructus"-szal[62] együtt, hogy annak béréből biztosíthassa saját eltartását, halála után pedig mindez törvényes örököseimre szállna. Amennyiben egykor megszűnne létezni a postaállomás, abban az esetben az épületeket meg a földet csatolják a birtokhoz, sógorom pedig haláláig a most bevetett 50 hold réti föld jövedelmét élvezné.

9. Hivatalnokaimnak, akik több mint tíz éve teljesítenek szolgálatot, elbocsátás vagy munkaképtelenség esetén – haláluk esetén pedig özvegyüknek – életük végéig a szolgálati bér egynegyedét adományozom. Ebbe a csoportba tartozik mindenképpen házfelügyelőm, Sinkai János is.

10. Stefan Durković[63] meg Duka Orešić ispánom özvegyének, mindaddig, amíg férjük nevét viselik, joguk van a mostani szintű eltartásra.

11. Vadászomnak, Grűn Ignácnak 1000 forintot hagyok készpénzben, amellett reá hagyom ruháimat és fehérneműmet, azzal, hogy senki sem háborgathatja őt az általam birtokolt törökkanizsai házban, amelyet én becsülettel szereztem, s amelyben ő továbbra is élhet.

12. Magától értetődő, hogy valamennyi hagyaték konvertibilis bankjegyekre szól.

13. Univerzális örököseimnek nevezem ki: unokahúgom Katarina Paćanski, férjezett Schulpe, most Lukács, valamint első házasságából származó gyermekeit: Emil Schulpe lovassági kapitányt, Tallián született Schulpe Vilhelminát, Schulpe Albertinát, Bauer őrnagy feleségét, Ernestina Teodora Schulpét, férjezett Aihelburg grófnőt, valamint a második házasságból származó leányt, Lukács Friderikát – akik állandóan azon fáradoznak, hogy gyengeségemet és öregségemet kedvessé tegyék, és ezért úgy rendelkezem, hogy:

a. Halálom után végrendeletem megnevezett végrehajtói jelenlétében készítsenek leltárt összes ingó és ingatlan vagyonomról: birtokaimról (a törökkanizsai birtokról, újvidéki ingatlanomról stb.), s ezt az örökséget – nevemre szóló minden adósságom vagy a törvényes kezességből eredő adósságom kifizetése után adják át univerzális örököseimnek, továbbá

b. minaddig, amíg él Lukács Katalin, a többi univerzális örökösöm édesanyja, az örökség maradjon osztatlan, és azzal egy az örököseim többsége által

választott adminisztrátor gazdálkodjon, a megvalósított jövedelmet pedig évente, univerzális örököseim között egyformán osszák szét.

c. Unokahúgom, Lukács Katalin halála után örökségi részének egyhatodát osszák szét egyenlő részekben gyermekei meg esetleg a még élő férje, Lukács János között, azzal, hogy Lukács Jánost csak élethossziglani haszonélvezet illeti meg, halála után pedig örökségi része visszakerülne univerzális örököseimhez. Az édesanya halála után univerzális örököseim, ha azt előnynek tartják az egységes ügykezeléssel szemben, akkor a teljes örökséget felosztathatják egyenlő részekre és önállóan rendelkezhetnek vele, azzal, hogy utód nélküli univerzális örököseimnek joguk van részesedni az esetleg időközben elhunyt univerzális örökösök hagyatékából.

Magától értetődik, hogy az örökségből eredő összegek elszámolására azonnal a megegyezés után kerül majd sor (lásd az a. alatti tételt), s hogy azon leszármazottaimnak, akik még életemben előleget kaptak a hozományra, beszámítják majd a már előre kapott tőkét.

d. Az újvidéki ház, családi házként továbbra is maradjon felosztatlanul.

14. Végrendeletem végrehajtásával unokaöcsémet, Đorđe Paćanskit bízom meg, továbbá megbízható barátomat, Gabriel Konstantinovićot, s mindkettőjüknek 1000-1000 forintot hagyok.

15. E végrendelkezésemmel semmisnek mondom valamennyi korábbi végrendeletemet, kivéve az 1853. szeptember 26-án Törökkanizsán saját kezűleg írt és aláírt mellékletet (codicil), amely az 1853. szeptember 12-én összeállított végrendeletem kiegészítése volt. Ezt megtartom, azzal, hogy az említett mellékletet e mostani végrendeletemnél is alkalmazzák, mert a mostani végrendeletem kitételei megegyeznek a már említett korábbival, s univerzális örököseimre bízom, hogy élnek-e az e mellékletből eredő jogokkal vagy sem.

E végrendeletet saját kezűleg írtam alá, a Szentháromság – Atya, Fiú és Szentlélek nevében, a családi pecséttel pedig hitelesítettem.

Miután elolvastam a végrendeletet, beláttam, hogy annak 6. pontjában elszámoltam magamat, a pénzösszeget illetően, ezért ezt most korrigálom. Akaratom szerint a 6. pontban említett ösztöndíjalap ne 50 000 forint, hanem 60 000 forint legyen, s erre az összegre kell alkalmazni az 5 százalékos kamatot meg a többi rendelkezést, amely az 50 000 forintra vonatkozott, azzal, hogy a 10 000 forintnyi összegkülönbség 5 százalékos kamata a kezelőt illeti meg költség címén.

Bécs, 1854. április 30.

nemes, törökkanizsai Đorđe Szerviczky

dr. Johan Opolcer professzor, szász udvari tanácsos mint felkért tanú a végrendelkezésnél

srbogradi Isidor Nikolić, a kormány referense mint felkért tanú a végrendelkezésnél

Johann Baptist Hauptmann mint felkért tanú

Severin Zavišić orvos mint felkért tanú

Protokollszám: 597
15 kr. illeték fizetve

(A továbbiakban következik a testamentum átvételéről szóló bizonylat, a tanúk nevének felsorolásával, meg dr. Gustav Pobeheim bécsi jegyző aláírásával, Bécs 1854. április 30.)[64]

Az örökösök tiszteletben tartották Đorđe Szerviczky akaratát, és 1858-ban befejezték a törökkanizsai templom építését. Az újvidéki házat az örökösök 1861. november 16-án Platon Atanacković pravoszláv püspöknek adták el, aki azt a szerb nép közoktatására fordította, s amely utóbb Platoneum néven vált ismertté. Ma ebben az épületben székel a Vajdasági Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia a Svetozar Marković utca 6. alatt. Az épületen ma is ott áll a Szerviczky család címere.

A birtokot az örökösök maguk között felosztották, a kastélyt, egyetlen férfileszármazottként, Emil Schulpe örökölte a 2000 hold földdel egyetemben. A Tisza melletti, 2300 holdas rét Aihelburg gróf birtokába került. Az 1800 holdas úgynevezett kupuszinai birtok Arthur Maldeghem grófé lett. A Nagyszállás körüli 2100 hektárt Tallián Andor örökölte. A Budžak határrészben levő 1700 hold Felitzsch Fedort illette meg.

A Szerviczky családot Újvidéken ma sem feledték el. Érdemeiért egy utca ma Đorđe Szerviczky nevét viseli. Törökkanizsán az első világháborúig a Szerb utcát nevezték Servijski utcának. Ma már, sajnos, ez sem hirdeti a család hírnevét.

JEGYZETEK

[1] Novi Kneževac neve 1717-től 1922-ig Törökkanizsa volt, szerb, német és magyar nyelvű változatban. Lásd dr. Borovszky Samu: *Csanád vármegye története 1715-ig.* Budapest, 1897, 515. l.

[2] A mai Bratislava korábbi elnevezése.

[3] A cincárok (aromunok) a legnagyobb keleti román népcsoport Románia határain kívül. Jelentősen hozzájárultak a balkáni népek társadalmi és gazdasági fejlődéséhez. Vidékünkön különösen a 18. században alapozták meg vagyonukat, főképpen a határok mentén. Megtartották pravoszláv hitüket, de életmódjukkal beolvadtak a többi itt élő nép közé. Művelt emberek voltak, akik szívesen adakoztak jótékony célra. Róluk bővebben lásd D. J. Popović: *O cincarima.* Beograd, 1937
A család névváltozatai: Szervüszky, Szervitzky; Servijski

[4] V. Stajić: *Novosadske biografije V.* Novi Sad, 1940, 22. l.

[5] V. Stajić: *Grada za političku istoriju Novog Sada.* Novi Sad, 1951, 139. (a továbbiakban: *Grada*)

[6] Vasa Stajić: *Privreda Novog Sada 1748–1880.* Novi Sad, 1941, 390. l.

[7] Vasa Stajić: *Novosadske biografije V.* Novi Sad, 1940, 23. l.

[8] Uo.

[9] Uo., 25. l.

[10] S. Radovanović: *Vojvodanski spomenar.* Novi Sad, 1997, 193. l.

[11] Illéssy J.: *Királyi Könyvek.* Budapest, 1895, 104., 210. l.

[12] A konzisztórium (consistorium) eredetileg többféle feudális tanács, gyülekezet neve; jelenleg főként a különböző egyházak tanácsait, vezető testületeit hívják így.

[13] V. Stajić: *Novosadske biografije V.* Novi Sad, 1940, 24. l.

[14] D. J. Popović: *Srbi u Vojvodini III.* Novi Sad, 1990, 97. l.

[15] Uo., valamint lásd még: D. J. Popović: *O cincarima.* Beograd, 1937, 223. l.

[16] Érdujhelyi M.: *Újvidék története.* Novi Sad, 1990, 225. l.

[17] V. Stajić: *Novosadske biografije V.* Novi Sad, 1940, 26. l.

[18] Szentkláray J.: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből.* Temesvár, 1879, 406–407. l.
[19] Arhiv Vojvodine, fond Torontalska županija, 11/993-1784; Illéssy J.: *Királyi könyvek.* LXI/1783, Budapest, 1895, 452. l.
[20] A. Hegediš–K. Čobanović: *Demografska i agrarna statistika Vojvodine 1767–1867.* Novi Sad, 1991, 63., 194. l.
[21] V. Stajić: *Novosadske biografije V.* Novi Sad, 1940, 4. l.
[22] Arhiv Vojvodine, fond Torontalska županija, 11/936-1784
[23] J. Erdeljanović: *Srbi u Banatu.* Novi Sad, 1992, 351. l.
[24] E. Schulpe: *Egy család története* (a szerző tulajdonában levő kézirat); dr. Borovszky Samu: *Torontál vármegye története.* Budapest, 1911, 131. l.
[25] Így tartja a törökkanizsai szájhagyomány.
[26] Arhiv Vojvodine, fond Torontalska županija, 11/985–1783
[27] Uo., 11/166, 1004–1783
[28] Uo., 11/754, 643, 347, 264–1785
[29] Uo., 11/458–1783
[30] 11/383–1785
[31] Érdekes adat, hogy a 25 bánáti nemesi család közül 18 görög-cincár származású volt. – D. J. Popović: *O cincarima.* Beograd, 1937, 224. l.
[32] S. Gavrilović–N. Petrović: *Temišvarski sabor 1790.* Novi Sad, 1972, 176. l.
[33] Uo., 414. l.
[34] J. Valrabenštajn: *Ilirska dvorska kancelarija.* Beč, Novi Sad, 1996, 153. l.
[35] Ez volt a magyarországi Győr korábbi neve.
[36] V. Stajić: *Novosadske biografije V.* Novi Sad, 1940, 26. l.
[37] Uo., 30. l.
[38] Uo., 27–29. l.
[39] Ennél az alapítványnál csak az 1838-ban alapított 100 000 forintos Tekelianum volt nagyobb.
[40] Ezt az ódát Mušicki 1820. július 31-én írta. Lásd: *Celokupna dela Lukijana Mušickog.* Tom I, Narodna biblioteka, Beograd, 1869, 106–107. l.
[41] A törökkanizsai Đorđe Szerviczkyt 1795-ben jegyezték be Torontál megye nemesei-nek sorába, a korábban nyert nemességet pedig I. Ferenc császár 1799. március 29-én erősíti meg. Lásd: dr. Borovszky Samu: *Torontál vármegye.* Budapest, 1911, 551. l.
[42] Ismeretes, hogy Vuk Stefanović Karadžić is Szerviczky-ösztöndíjat szándékozott kieszközölni fiának, Savának, és ez ügyben folyamodott segítségért Lukijan Mušickihez, az egykori ösztöndíjashoz, meg Pavle Šafarikhoz, Đorđe Szerviczky jó barátjához. Vuknak azonban, az ösztöndíj iránti nagy érdeklődés miatt végül is nem sikerült kieszközölnie a támogatást. Lásd: *Život i rad Vuka Karadžića.* Beograd, 1924, 987. l.
[43] Dr. Borovszky Samu: *Torontál vármegye.* Budapest, 1911, 132. l.
[44] Uo., 131. l.
[45] V. Stajić: *Privreda Novog Sada.* Novi Sad, 1941, 9. l.
[46] D. J. Popović: *Srbi u Vojvodini.* Novi Sad, 1990, 170. l.
[47] Dimitrije 1837. március 13-án hunyt el. Két fia, Aleksandar és Georgije, életük végéig viselték a „Törökkanizsai" nemesi előnevet. Lásd V. Stajić: *Novosadske biografije V.* Novi Sad, 1940, 32. l.
[48] Jovan Jovanović Zmaj családja úgyszintén cincár származású volt; Zmaj 1833. november 27-én született. – M. Leskovac: *Biografija Jovana Jovanovića Zmaja.* Novi Sad, 1983, 11–12. l.
[49] A. Hegediš: *Agrarna statistika u Torontalskoj županiji u Banatu.* 1779–1848. Novi Sad, 1987, 118. l.
[50] Arhiv Vojvodine, fond Torontalska županija, zapisnici br: 2437. 1822. október 1.; A feudális jogokkal való visszaélés nemcsak Đorđe Szerviczkyre volt jellemző, hiszen hasonló volt a helyzet a nagyszentmiklósi Nákó birtokon, vagy az ittabéi Kiss-féle ura-

dalomban is. – Dr. Antal Hegediš: *Agrarni odnosi u torontalskoj županiji u Banatu*. Novi Sad, 1987, 151–166. l.; D. J. Popović: *Srbi u Vojvodini*. Novi Sad, 1990, 227. l.

[51] Dr. Antal Hegediš: *Agrarni odnosi u torontalskoj županiji u Banatu*. Novi Sad, 1987, 156. l.; Zdravko Ramadanski törökkanizsai tanító közlése.

[52] Zdravko Ramadanski törökkanizsai tanító közlése.

[53] Đorđe unokaöccse, Vasilij Milanković a nemes Paćanski de Visak családból nősült, jómaga 1810-ben nyert nemességet, utóbb pedig mindkét vezetéknevét együtt használta: Milanković-Paćanski de Visak.

[54] Katarina jól beszélt szerbül, de gyerekei már kevésbé beszélték anyanyelvüket, noha egyeseket közülük az újvidéki pravoszláv templomban kereszteltek.

[55] V. Stajić: *Novosadske biografije V*. Novi Sad, 1940, 32. l.

[56] E. Appel: *Ó-Kanizsa története*. Szabadka, 1886, 45. l.

[57] A templomot halála után, 1858-ban fejezték be. A római katolikus templomot Szent György tiszteletére szentelték fel, a kegyúrra való tekintettel, egyébként ez az ünnep volt a Đurković-Szerviczky család háziünnepe. Lásd Erős Lajos: *Adalék a zrenjaninai-nagybecskereki egyházmegye történetéhez*. Zrenjanin, 1993, 447. l.

[58] A Schulpe család történetében valóban az áll, hogy ősük Katarina unokahúgát szándékozta elvenni feleségül.

[59] Törökkanizsán csak pravoszláv meg katolikus temető létezik, így a pravoszláv-protestáns Szerviczky meg Schulpe család egyedül e két helyen temetkezhetett.

[60] D. Nikolić: *Srbi u Banatu*. Novi Sad, 1941, 90. l.

[61] A szerb hadsereg visszavonulásakor a kastélyból egy 150 gyertyás aranyozott csillárt is magával vitt, azután az Obrenovićok kastélyába került. A csillárt 1903-ban Aleksandar Obrenović származtatta vissza Tallián Bélának.

[62] Minden ingóságával együtt.

[63] Tudjuk róla, hogy az uradalom intézője volt.

[64] Istorijski arhiv Kikinda. Testament Đorđa Servijskog, zbirka 182, Jovan Valrabenštajn fordítása.

Bordás Attila

RÉGI SÖRFŐZŐK, SÖRHÁZAK, SZÁRAZMALMOK

A sörkészítés sok népnél az özönvíz legendájához kapcsolódik. Mint ismeretes, Isten megparancsolta Noénak, hogy építsen bárkát, de senkinek se mondja meg, mit készít. Amikor a munkának már jócskán volt látszata, az ördög mindenáron meg akarja tudni, mit is csinál Noé. Miután ezt sehogyan sem tudta Noéból kicsalni, hogy leitassák Noét, feleségével árpából és komlóból bájitalt készített, ne tudná befejezni munkáját. Azonban a bárka a következő száz év alatt mégiscsak elkészült, s jött a negyven napig tartó eső.

A sörkészítés legismertebb nyersanyaga az árpa, amelynek csíráztatásával készül a maláta, annak megőrlése után pedig erjesztéssel nyerik a közkedvelt szeszes italt. Azt még nem tudjuk, hogy az így erjesztett folyadékhoz mikor kezdték hozzáadni a komlót. Okmányok első ízben Pipin frank uralkodó idejében említik a komlót (768-ban).

A sör eredete nagyon régi. Az egyiptomi papiruszok szerint már i. e. 2000 évvel készítették és fogyasztották. A szkiták, a germánok és a rómaiak már árpából, kölesből állították elő a részegítő italt, és ebben a hunok, valamint a honfoglaló magyarok sem kivételek. Priszkosz rétor szerint Attila udvarában is körüljárt a camummal telt söröskorsó. „1226-ban Miklós nádor elrendeli, hogy a pannonhalmi apátság udvarnokai az apátság dézsma-árpájából évenként 2-2 akó sört kötelesek főzni, amiből azt lehet következtetni, hogy a sörkészítést háziiparként országszerte gyakorolták. De nemcsak árpából főztek sörszerű italt, hanem Oláh Miklós érsek jelentése szerint az őt kísérő kunok 1536-ban kölesből erjesztettek szeszes italt, s azt nagy kedvteléssel fogyasztották. Ez lehetett az, amelyet Katona szerint *venyerék*-nek neveztek" (Hollós József közreműködésével átdolgozott kiadás, második rész, Budapest, é. n., 576–577. o.) Ma ezt az italt – ahogy Bevilaque-Borsody Béla is – *bózá*nak neveznénk. Mivel sem a bóza, sem a venyere nincs az értelmező szótárban, azért nem is tudhatjuk, hogy ugyanarról van-e szó. A „régiek söre" különbözött a maitól, mert a komló használatáról csak 768-ban történik említés, de Szt. Hildegard rupersbergi apátasszony már 1079-ben nagy nyomatékkal ajánlja.

A malomiparhoz hasonló céhszervezet az idő tájt Magyarországon még nem fejlődött ki a sörgyártásban, de Bártfán volt sörfőző céh. Mivel magasan északkeleten feküdt, a szőlő nem tudott beérni, csak a komló. Bártfa és Kassa

királyi adományvárosok voltak, és megvásárlásukkal több jobbágyfalut vettek meg. Méhsört, azaz *márcot* meg komlósört egyaránt főztek a XV. és XVI. századi Magyarországon. Gallinczer Lénárt budai polgár mind a két sörfajtát nyereséggel árusította. Nem maga főzte a sört, mert vagyonos polgár volt, hanem sörfőzőmestert fogadott (1525-ben), aki segédekkel végezte a munkát. A bérköltségek a sörből származó bevételnek alig 5%-át tették ki, és a karbantartási költségek sem rúgtak többre. A mézet a méhsör készítéséhez vásárolta, és úgy tűnik, hogy a márcot legkevesebb 45% nyereséggel sikerült eladnia. A komlósörből még nagyobb nyereséget vágott zsebre, mert a komló és az árpa saját termesztésű volt. (Buza János: Az élelmiszeripar története a török kiűzetéséig. In: *A magyar élelmiszeripar története.* Budapest, 1986, 20. o.).

A földesúri jövedelmekben volt egy olyan, amelyet az úr minden ellenszolgáltatás nélkül, bizonyos jogok fejében, átengedett. Pénz vagy termény (bér) járt a puszta és a pusztatelek használatáért, a faluban megszabott úrbéri telek és telektartozék nagyságán felüli földek (Überland) birtoklásáért, továbbá mészárszék, malom (gabonaőrlő, kalló-, fűrész- és lőpormalom), kocsma, sör- és pálinkafőző, hámor, huta stb tartozott hozzá. A későbbi időkben a bérbeadás árverés útján történt, s nem egy 19. századi urbáriumban mellékletként maradtak meg a „licittationsprotocoll"-ok (Maksay Ferenc: *A magyar kamara archívuma.* Budapest, 1992, 56–57. o.). A földesúri kezelésben álló kocsma, sör- és pálinkafőző, malom stb. mind több-kevesebb részletességgel kerül megemlítésre vagy leírásra. Erre mi is említünk példákat. De ismertessük azt a két dolgot, amelynek mérése valóban fontos volt: a gabonáról és a *sörről* van szó (Bernal: *A fizika fejlődése Einsteinig.* Budapest, 1977, 27. o.).

Magyarország területén az írott dokumentumokban először 1095-ben említik a *komlót* latin nyelvű oklevélben: „Ad caput uallis que uolgo dicitur *Qumlouzuu*" (amit ma komlózónak olvasnánk); később 1208/1359-ben, szintén latin nyelvű oklevélben „Villam *Komlouzorm*". A sör neve Matheo Swr (Sör) vezetéknévben fordul elő 1544-ben, továbbá „Hozattam sert" 1588-ban, „Ser tewlekre" 1436-ban. A komló neve pedig 1240-ben: „Ad quandam vallem que wlgo dicitur *Cumloozo*", majd 1264-ben „Precedit ad quendam collem *Kumoloumal*", 1363-ban „Super terra Komlouzorduk vocata", 1478-ban „In alio loco *Komlo* vocato", 1487-ben Sal. „*Komlo.* Candela", 1529-ben „*Komloth* pro ceruisia emi" (Szamota István: *Magyar oklevél szótár*, 1902, 514. és 858–859. o.).

A sörfőzőház említése 1683-ban: „Vagyon egy Nevelő haz Syndelyes . . . Ugyan azon Nevelőben vagyon egy Nevelő vagyon Palyinka főző kett rézz fazék. Vagyon egy ser Főző Eöreg Rezz üst", „Egy serfőző ház, annak vagyon szalad" (ami a maláta régi elnevezése, a slad = szalad elnevezést használták szláv hatásra, mert a Szamota-féle szótár nem is említi a maláta megnevezést).

Előbb 1553-ban „sörfőző üst", 1674-ben: „sör-korcsma" (Szamota István: *Magyar oklevél szótár*, Budapest, 1902, 858. o.). Szamotát idézzük 1554-ből: „Hozattam sert", 1588-ból: „Ser tewlekre" a sörfőzőre vonatkozóan 1477-ben: „Matheus Serfewzew" 1478-ban: „Georgius Serfezew", 1480-ban: „Matheo Serfezew", 1692-ben: „Serfőzőnek ácsoknak 2 drabantoknak . . . liba communis per diem nr. 3-3". 1683-ban: „Serfőző üstös kemenncze" a serfőző-ház cím-

szó alatt az alábbi idézetek találhatók: 1683: „Egy serfőző ház, annak vagyon szalad háza", 1553: „Ser fözö yst", 1636: „Sörfőző üst Nro. 1 Öreg kádak Nro. 2", folytatva tovább a sörhűtőkáddal vagy -hevítővel 1674-ben: „Ser hivető kis kád".

A továbbiakban nem a sörgyártást követjük nyomon, hanem a fogyasztását. Ide tartozik a sörkorcsma, -korcsoma fogalomkör. 1674-ben: „Az ser korcsomat az ott valo ser nevelös arenda szerint birja", 1719-ben: „Báthi korcsmán hasonlóképpen folyt mint Léván: az odavaló lakosok tökéletessége és a mult esztendőbeli restanciájokra nézve elfoglaltatván bor- és serkorcsmájok."

Idézzünk a sörgyártást levezető iparosok elnevezéséből is, mint amilyen a sörművelő, -mévelő, 1547-ben: „Valantinus Sermwelew", vagy a hely, ahol ezt végzik, 1596-ban: „Az serneweloben."

A sörnevelő mesterségként való említése 1513-ban: „Johanne Sernewelew", és a helyiség, ahol nevelik a sört 1696-ban: „Pazdicsi Sernevelőm arendája fl 50, 1697-ben Pazdicson Sándor Soffia udvaram, szolgálók gondviseltsége miá tőből ell égett . . . Csak az Csűröm és Sernevelőm maratt meg."

Sernevelő-ház 1621-ben: „Vagion egy serneveweleő ház", 1634-ben: „Ser neueleő ház".

Sör-nevelős 1596-ban: „Jacobus Serneweleos", 1674-ben pedig: „a ser korczomat az ott valo ser nevelös arenda szerint birja" (Szamota, i. m., 858–859. o.).

Hogy mennyire használták a szláv eredetű szaladot, Szamota István is bizonyítja: Szalad . . . malz (ami ma is maláta német nyelven – *a szerző megjegyzése*) 1506-ban . . . Zalad . . ., 1525-ben De serusia *zalad* venerunt, 1560-ban Ugyan azon Fogaras városa tartozik *szaladot* csinálni.

Szaladáztató-ház (1634): Szaladsztátó (így) házban.

Szalad-ház (1683): Egy serfözö ház, annak vagyon *szalad háza*.

Szaladszárasztó-ház (1634): Szalad száraztó haz.

Szaladszárasztó-kemence (1683): Szalad szaraszto kemencze.

Szalad-válu (1683): Egy szalad vallu (vallo?) (Szamota, i. m., 878. o.).

A délszláv vidékek középkorú latinságát feldolgozó szótárban (Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslavie, fasciculus V. Zagabriae MCMLXXV, 859. o.) találjuk a következőt: *pivar*, piuvar, pywar: „tko vari pivo, tj. piće od hmelja i ječma spominje u zagrebačkim dokumentima iz 1360, 1443" továbbá említi: a *piuwar* (pivar) Barthlomei, tu je i 1420. *pivaricha* (pivarica) . . . „koja vari pivo, tj. piće od hmelja i ječma . . ." 1420 . . . „Agicha *pivariach* . . . victualium directam mediatatem eidem dare assumpsisset."

Vladimir Mažuranić szótárában így fogalmaz: (*Pravno-povijesni rječnik*, Zagreb, 1908–1922, 925. o.) *pivar*: „. . . isto što i pivovar, braxator, cerevisiator", „*Pivo*: izvorno znači potio, pak sicera, napose cerevisia; obćenito dakle svaki napitak . . ., pak opojno piće, napokon vareno pivo, vareno piće, a u tom značenju i piva . . . Točenje vina, kak žganice i pive kojeh napitkoh pripravljanje samomu gosponu zemelskemu dopuščeno je."

Az 1792. évi összeírás Pesten a kézművesek mellett egy serfőzőt is említ (Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedés története Magyarországban*, Budán, 1840. Hasonmás kiadás 1984, 213. o.).

Érdekes idézni a *Révai kereskedelmi, pénzügyi és ipari lexikon*t (IV. kötet, P–Zs, Budapest, 1931, 143. o.), amelyben hosszan ír a sörgyártásról. Ott olvassuk, Európában a sört már a XI. században kolostorokban főzték, a komlózás is a kolostorokban folyt, a XIV. századtól már a városokban is, a 19. századtól pedig a sörgyártás nagyiparrá fejlődött. Jan Kořan (Pivovarnictvi a lihovarnictvi in Luboš Nový: *Dějiny techniky v Československu*, Praha, 1974, 188–191. o.), a hírneves csch sör történetéről azt írja, hogy Prágában az első sörház 1082-től működött. A sört búzából vagy árpából és természetesen komlóból készítették. Eleinte a sörfőzés és a maláta-előkészítés külön folyt; az egyik mesterség a malátázó (brrasearii, vagy cschül sladovnik) volt. A sörfőzés és malátázás a polgári tanács hatáskörébe tartozott, de nem számított mesterségnek. A malátát mogyoróvesszőkön szárították, ügyelve arra, nehogy túlégjen. Füsttel szárították. A malátát aztán malomban megőrölték, és zsákokban küldték a sörházba. A maláta fehér búzából vagy vörös árpából készült. A megerjedt sört már az 1400-as évektől fonott vesszőn szűrték le. A már megerjedt és leszűrt félterméket a komlóval együtt rézüstben főzték.

A világos sör főleg búzából készült, könnyűnek számított, de rövid ideig volt használható. Árpából készült az „öreg", erősebb sör. Abba több komlót tettek, és tovább hagyták érni. A legerősebb a márciusi sör volt (cerevisia mariana – březňak), amelyet mint neve is mondja, márciusban készítettek Prágában.

A sört malátából, vízből, komlóból és sörélesztőből készítik, külföldön még búzából, rizsből, kukoricából is. A kukoricadarát (grízt) nálunk is szívesen használják a modern sörgyártásban, mert szép sárga színt ad az italnak. A kivonat könnyen emészthető fehérjékből, peptonokból, dextrinből és foszforsavból áll. Az utóerjedés miatt sok szénsavat tartalmaz, ami üdítővé és habzóvá teszi. A gyártás árpacsíráztatással kezdődik, és ekkor zöldmalátát kapunk. A maláta további gyengébb vagy erősebb pörkölésével, szárításával nyerjük a különböző sörfajtákat. A malátát meg is kell őrölni.

A régi sörházak mellett rendszerint volt állati erővel működő szárazmalom. A kalocsai érsekség sörházának hajómalmokban is őröltek malátát, vagyis szaladot. Mivel szárazmalmot mindenhová lehetett telepíteni, azért a régi sörházak is ezt használták. A vízimalom meg a szélmalom inkább helyhez kötött volt. Az előbbi folyóvízhez, az utóbbi pedig széljárta magaslathoz volt kötve. Köztudott, hogy Bácskában a Tisza mentén építettek szélmalmokat, a Szabadka–Verbász vonaltól nyugatra viszont nem.

Visszatérve a sörgyártáshoz, a megdarált, vízzel kevert malátát cukortartalmú cefrévé nevelték, amelyet vagy az angol–belga infúziós módszerrel vagy pedig sörgyáraink dakokciós módszerével alakították át. Az előbbi, a teafőzéshez hasonló, az utóbbi pedig abból áll, hogy a cefrézőkádból kiszivattyúznak egy kis mennyiséget a cefrézőüstbe, majd felforralják, és ezt addig ismétlik, amíg el nem éri a cukrosítás optimumát, a 75 fokot. Az édes cefrét szűréssel különítik el a törkölytől, és órákon át főzik. A cukrosítóanyag a diasztáz fer-

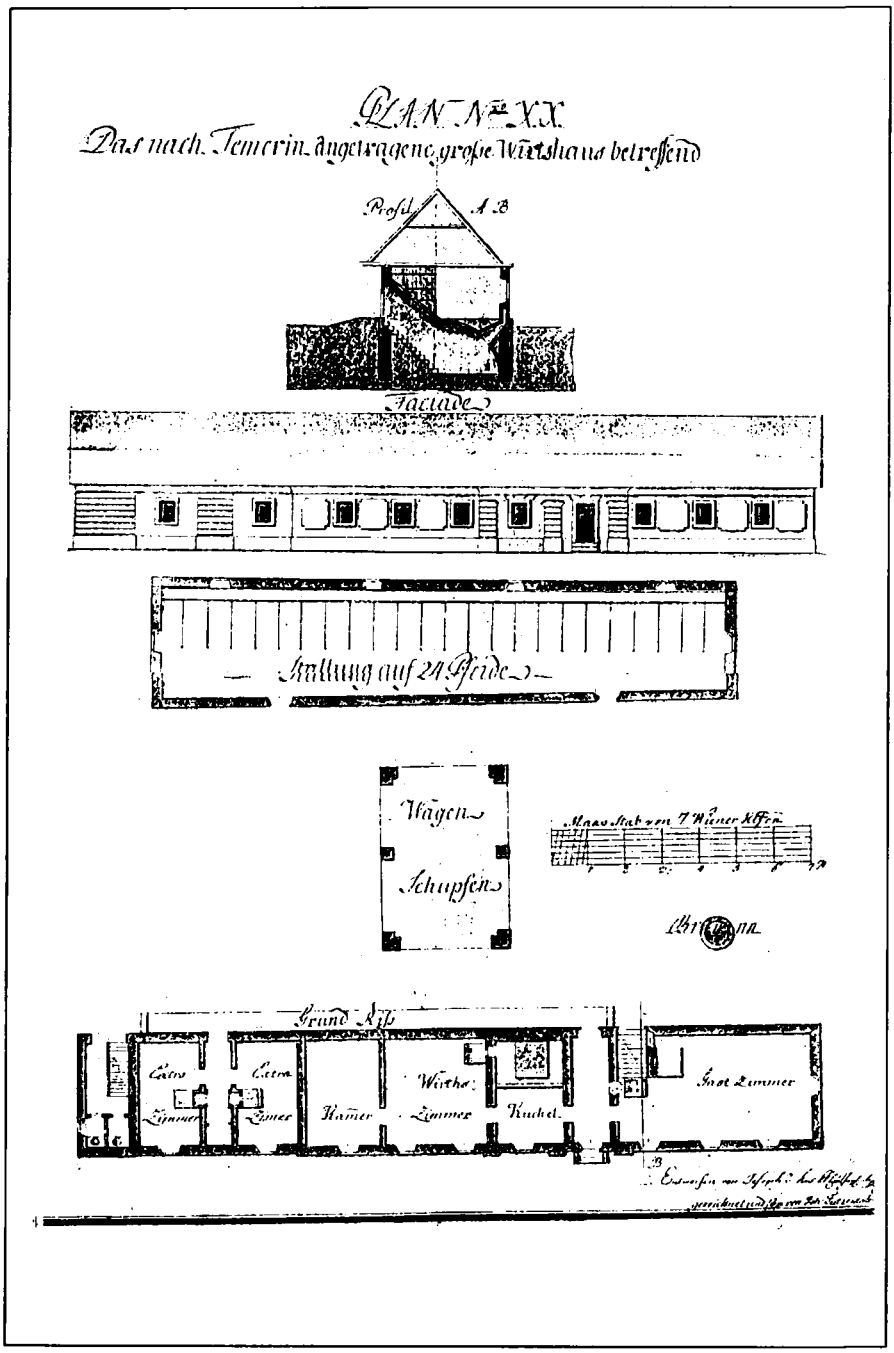

Kiss József: A temerini vendégfogadó tervrajza

mentum. Az édes cefrét szűréssel választják el a törkölytől, majd főzőüstben órákon át főzik és komlózzák. Ez idő alatt teljesen megtisztul, és tiszta sörlévé alakul át. A forró sörlevet valamikor bárkákban hűtötték le az erjedés hőmérsékletére. Emiatt a sör elronthatta az ízét a levegőből származó vadélesztők miatt. A múltban a márciusi sört tartották a legjobbnak, mert akkor még tiszta volt a levegő, a külső hőmérséklet pedig már megfelelő. Bárkákat ma már nem használnak, hanem a sört zárt csőrendszerben hűtik. A felhasznált élesztőtől függően készülhet alsó vagy felső erjesztéssel. A sörnél nincs utóerjesztés, mint a többi szeszféle gyártásánál. Az erjedés után nagy hordókban még ászokerjedésnek vetik alá. Ez az alsó erjesztéssel készült export sörnél jóval hosszabb ideig tart, mint a felső erjesztésű gyors fogyasztásra szánt sörnél.

A továbbiakban bemutatjuk a kukoricából készült italt, a kukoricasört vagy a bózát. Egykor a kunok hozták Magyarországra, de nem kukoricából, hanem kölesből főzték. Bánát egyes helységeiben „Bozadsi Basi"-k (bózás bácsik) dolgoztak. Ők boszniai származású muzulmánok voltak. Az utcákat járva árusították a sárga színű habos italt. A nagy fakupákban, török módon, jégdarabokkal hűtötték a folyadékot. A fakupán rézdíszek voltak, s ott csüngtek a pléhbögrék is, amelyekből itták. Egy másik kupában tartották az öblítővizet. „A Bozadsi dallamos melódiával énekelte: »Bóza, bóza, hladná bózá!« (Bevilaque-Borsody Béla, i. m., 461. o.). Abdulah Škaljić *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku* című művében, (peto izdanje, Sarajevo, 1985, 149.) a bozáról (pers.) ezt írja: „1. Ismert savanyú ízű ital, amelyet kukoricalisztből készítenek.

2. A tatár-bózát (buza) a földművesek készítik kukoricatésztából." Hagyják megsavanyodni, és nagyon kellemes ízű italt kapnak belőle. Főként nyáron készítik. A tésztát összetörik, forró vizet öntenek rá, és meleg helyen 24 órát hagyják savanyodni. A sült próját is hozzá lehet adni, amitől még jobb ízt kap. Ezt az italt *tatár-bózá*nak nevezik. Leginkább böjt idején fogyasztották.

Vidékünkön valamikor olyan fejlett volt a sörfőzés, mint a Dunántúlon vagy a Felvidéken. A 18–19. században a Délvidéken több virágzó serfőző céh volt mint a 15–19. századi Magyarországon. A népi sörfőzés nem német, hanem török jellegű volt. A délvidéki német városokban és falvakban ugyanakkor a népi német serfőzésen megmutatkoztak a francia serfőzés jellegzetességei is. Ez észrevehető volt az első magyarországi serfőzőiskolában, a munári kolostor mintagazdaságában is. 1720-ban Bács községben egy, a Pétervárad-sáncban (a mai Újvidéken) pedig két serfőző működött. Apatinban már 1700-ban létezett egy serfőzőtársulat, amely első céhlevelét 1770-ben, a másodikat 1817-ben nyerte (Bevilaque-Borsody Béla, i. m., 459. o.). Torontál megyében a nagybecskereki serfőző céh 1818-ban kapta meg céhlevelét. A Bánságban 1818-ban Pancsován meg Fehértemplomon volt serfőzőház. Az említett sörházakon kívül, akik a környező serfőző céhek tagjai, csak egyes alkalmakkor főztek sört, így a határőrvidék keleti részén a granicsárok – főleg búcsúk alkalmával – kukoricából egy nem kellemes ízű, sajátságos sört főztek. Ezt kovásszal erjesztették, és vadkomlóval főzték fel. Mercy gróf délvidéki hadjárata idején tábori sörfőzőket működtetett. Az 1524-ben alapított bezdini kolostort

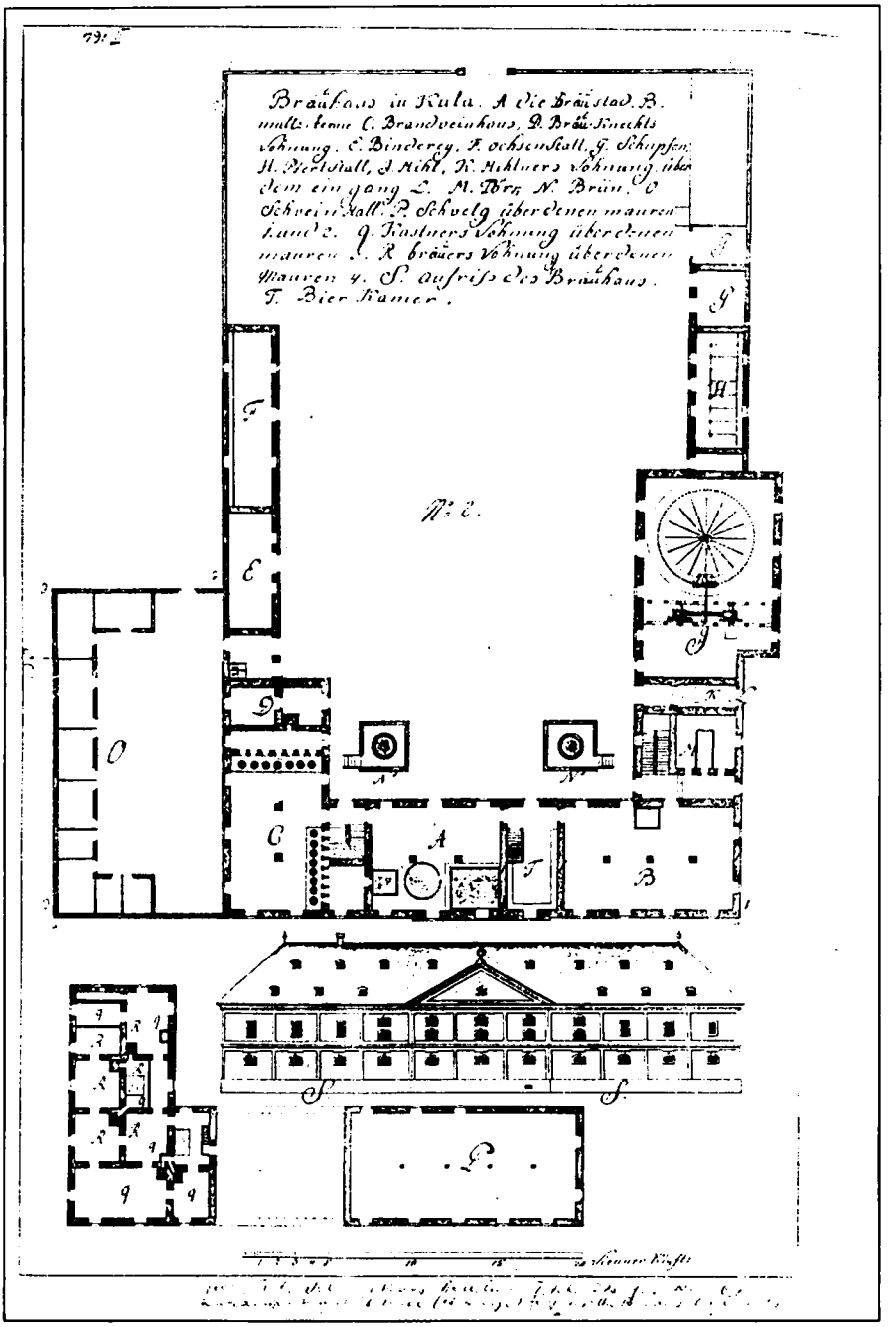

Kneidinger András: A kúlai sörház és pálinkafőző

1752-ben Dionisije Zirojević (1720–1799) görögkeleti rendházfőnök vezette, és ösztönzésére 1600 holdas mintagazdaságot rendezett be a kolostorhoz tartozó Munárfaluban. Volt ott halastó, pálinkafőző meg serfőzőház. E kolostor egykor Pécskához közel, Arad megyében feküdt. A munári mintagazdaságot, vagyis annak sörházát az első magyar sörfőző szakiskolának tekintik, melynek sajnos később nem volt folytatása.

A határőrvidéki románok a Braga nevű sör, vagyis kenyérsör előállításával foglalkoztak. Hasonlított a ciberéhez, és a 18. századtól terjedt el. A kukorica kiszorította a kölest, azt is használták italkészítésre. Erjesztőként a kenyér kovászát használták.

A sört fogyasztani is kellett, így sorra alakultak a vendégfogadók. Kneidinger András vidékünkön többet is tervezett: a kúlait, a verbászit, a szivácit, a kolutit, továbbá a bezdáni falusi vendégfogadót, a Krnjaja és Topolya közötti csárdát, a bresztováci fogadót, a Bezdán és Batina közötti révnél lévő épületet a Dunán, a topolyai, a hódsági, a gajdobrai meg a Zombor és Bezdán közötti csárdát, a dályai kompnál lévő épületet meg a csébi malmoknál levő fogadót. Természetesen különbséget kell tennünk a kocsma meg a vendégfogadó között. A kocsmáknak volt nyitvatartási ideje, ellenben a vendégfogadónak meg a csárdának nem, hiszen állandóan az utazó rendelkezésére állt. A csárdában lakott a vendéglős, és ott vendégszobák is voltak.

Kneidinger András volt az első, aki vidékünkön szakrális objektumokat is tervezett, amelyekről Balla Ferenc és Harkai Imre értekezett (Balla Ferenc: *Bezdán története a kezdetektől 1914-ig*. Bezdán, 1993, 26. kép, 57. o. és Harkai Imre: *Topolya építészete*. Újvidék, 14. o., 4. ábra). A Kneidinger-féle tervrajzokon nincsenek jelölve a pincék, ami nem jelenti azt, hogy nem léteztek. Az 1870-es évek végén Kiss József már pincét is tervez a temerini vendéglőhöz.

A török kor végén Bács megyében (ahova akkor még nem tartozott Szabadka és a tiszai határőrvidék) 16 malmot, 10 pálinkaégetőt, 14 serfőzőműhelyt és 29 kocsmát írtak össze (Dudás Gyula: II. 1. Régi iparunk és a céhek. In: *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája*, II. kötet, Zombor, 1896, 443–445. o.).

Cothmann Antal a m. kir. udv. kamara tanácsosának jelentésében (aki 1763-ban körüljárta a Bács kerületi kamarai pusztákat) csak egyetlen sörházat említ, a kúlai *„díszes sörfőző házat"*. (Cothmann Antal, a m. kir. udv. kamara tanácsosának jelentése a Bács-kerületi kamarai puszták állapotáról. 1763. Dec. 28-án. In: *Szabadka Sz. Kir. Város községi főgymnásiumának Értesítője az 1887-88 tanévről*, közli Iványi István, Szabadka, 1888, 41. o.). Cothmann még egyszer említi a sörházakat: „Az uradalomnak a sörfőző, a pálinkaégető és a téglaépítésre évenkint roppant sok fára van is szükséglete, erre a célra soha sem szoktak fát kivágni, mert az egész szükséglet a ledőlt fából is kikerül" (Cothmann, i. m., 63. o.).

Az apatini serfőzőket 1770-ben említik mint céhbeli mestereket. A már említett megyei monográfiában Roediger Lajos 3. Iparunk a jelenben című fejezetében ezt írja: „Sörfőzőgyár volt 6, termelt 35, 575 hl. sört." Mezei István *Az ipar fejlődése Bácskában* című könyvében csak ezt írja a sörgyártásról:

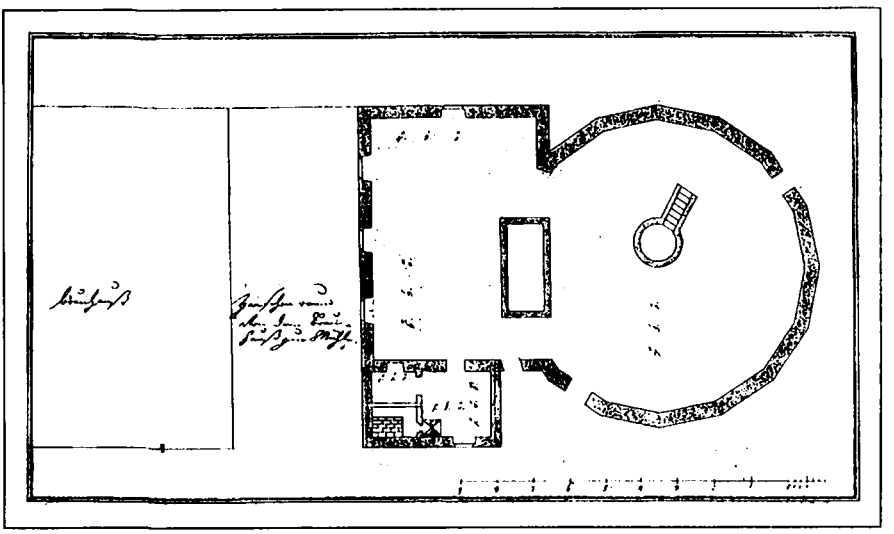

Az újvidéki sörház ökörhajtású tiprómalma

„A bácskai összeírás 1910-ben csak két sörgyárt említ, éspedig Óbecse – Gerber Nándor és társa sörgyár és jéggyártó, 1848-ban alapítva, amelynek 45 + 8 lóerős gőz- és 12 LE dinamo motorja és 59 munkása volt, és 30 000 hektoliter sört termel évente." A gyárat modernebbnek írja le a következőnél: „Apatin – Aman József és társa, 1892-ben alapítva, a gőzgépe 40 LE, az évi termelés 12 000 hektoliter. Ezenkívül említésre méltó Winkle István újvidéki sörgyára, amely 10 000 hektoliter sört gyárt évente, és 15 LE gőzmotorral rendelkezik, a munkások száma 20." (Mezei, Stevan: *Razvoj industrije u Bačkoj*. Novi Sad, 1959, 159. o.)

Az egykori bácskai serfőzdék közül egynek – az újvidékinek – megmaradt a tervrajza és a számlája is. 1755-ben ugyanis, miután a valószínűleg bajor származású Ignatius von Hayl mester családi okokból külföldre távozott, a városi magisztrátus bérbe akarta adni a serfőzdéjét. Az erre vonatkozó kiírás a számlával együtt Pestre is eljutott. Setele Simon pesti városi serfőzőmester 1751-ben perelni akarta Haylt, mert 99 forinttal és 90 dénárral tartozott neki a komlóért. Ez ügyben a pesti városi tanács 1752. október 19-én levélben fordult az újvidékiekhez, s ők az október 28-án keltezett válaszlevelükben arról tudósítanak, hogy az adóst nem lehet bíróság elé idézni, mert külföldre távozott.

A leltárról Bevilaque-Borsodi Béla írja, hogy az rendkívül jelentős, mert tárgyilagos felbecslés alapján készült, és meghatározza a serfőzde egyes részeinek az árát is.

A Magyar Országos Levéltár régi tervrajzgyűjteményében található az újvidéki serfőzde szárazmalmának az alaprajza, továbbá a kúlai serfőzde tervrajza, amelyet Kneidinger András (Andreas) vetett papírra az 1760-as években. Az apatini szintén az 1760-as évekből, valamint a Kiss József által tervezett kanizsai serfőzde tervrajza itt is látható.

A kúlai és az apatini sörház szárazmalma nem egyforma típusú. A kúlainál a járókerék fölött volt elhelyezve a két orsó, amely a két pár malomkövet hajtotta. A szárazmalmok tipologizálását Balázs György végezte el (Balázs György: *Életerővel működő malmok a Kárpát-medencében.* Kandidátusi értekezés tézisei, Budapest, 1996). Ő nem említi a Kneidinger-féle sörház-szárazmalmokat. Azt emeli ki, hogy: „az alul és felülhajtó szárazmalmok elterjedésében a mérnökök, építőmesterek, különösen pl. Gaßner Theofil, Bihar vármegyei földmérnöke [. . .] akinek terve a 18. század végén eljutott szerte az országban".

A rézmetszet vízjegye: „C et IH onic, Signo:" Barb Gundlin Caat Calorg, a kísérőszöveg ráragasztva, Sabján Tibor kutatása szerint az eredeti az Országos Levéltár Kamarai Levéltár T. 62. 193:1, másolata a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum tervtárában TAGY/725 (Sabján Tibor, 1984. 4. 6. Kelt levele alapján). A Magyar OL hozzá kapcsolt iratokat E.58 1780. Ápril. 395 jelzet alatt őrzik. A Gaßner-féle szárazmalomterv szerintünk kivitelezhetetlen volt, mert három pár lovat állított volna be a három- és négykőpáros malmokba.

Josephus Desoliar (?) aláírásával 1780 áprilisában a latin nyelvű okiratban olvasható, hogy a Gaßner-féle tervrajzot száz példányban nyomtatták ki, mielőtt 1780. március 30-án Bécsből elküldték volna a K. K. Hof Rescriptet, amelyet április 8-án prezentáltak. Az ülés 4. pontja így szól: „Önöknek egy rézkarcolatos nyomtatványt küldök, amelyet Theophil Gassner mérnök talált föl. A malom mindenféle kegyelmes hitszónoka olyan, mint a mi koronánk és a kamaránk. A mi hatalmunk becsül minden irányt, aki a vízimalmoknál jeleskedett, bíráskodott, a közönség javára." (Az okiratokat dr. Janko Ramacs fordította latinból szerbre, szerbről pedig e sorok írója magyarra.) Legtöbben nem ismerik a malomtörténeti irodalmat, és azt hiszik, ezek az első szárazmalomtervek, pedig vidékünkre vonatkozóan 1615-ben Verencsics Fausztusz csanádi püspök tervrajzkönyvében is van egy, amelyben két szamár húzza a járókereket, amely a középen hajtott szárazmalom típusához sorolható be.

Ilyen tervrajzok már jelentek meg könyvekben, az egyik ilyen Moole Boek Architectura Mechanica Pieter Linpergh Amszterdamban kiadott könyve. Nekünk alkalmunk volt átnézni a pécsi egyetemi könyvtárban a frissen érkezett Horthy Istvánné hagyatékából odakerült műszaki könyveket. Ezek a kézikönyvek rendelkezésükre álltak az akkori mérnököknek, és bizonyára használták is. Kiss József csaknem sematikusan ábrázolja a kanizsai sörház külső nézetét. Alaprajza nem részletes.

Az újvidéki tiprómalom tervrajzát Balázs György közölte két alkalommal is (Balázs György: Életerővel működő malmok az Alföldön a XVIII. és XIX. században. In: *Építészet az Alföldön.* Nagykörös, 1989, 267., 19. ábra, valamint előbb a *Pčesa* által szerb nyelven, Žito gyűjtőcím alatt [ott a Gaßner-féle Ba-

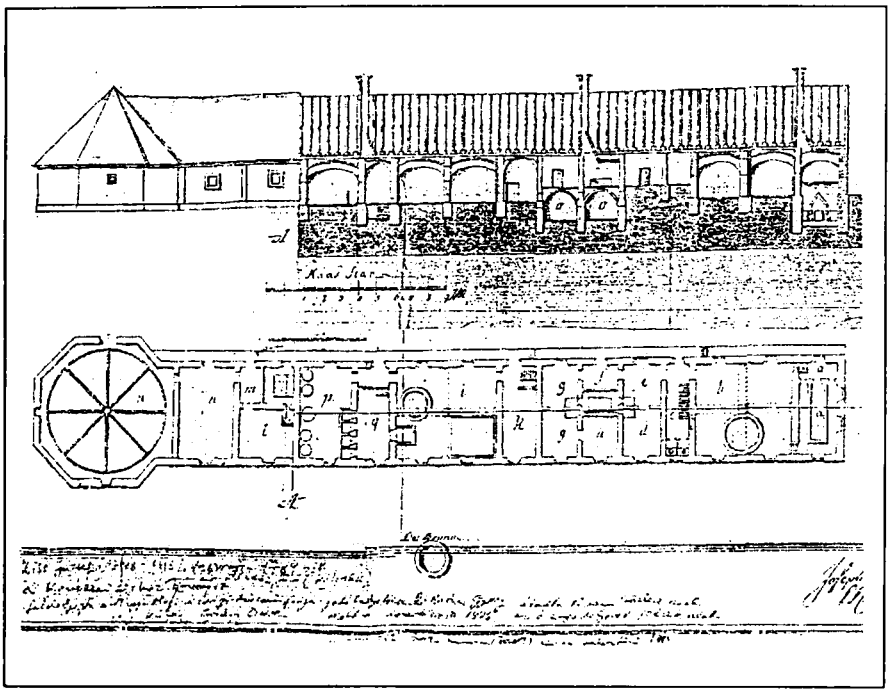

Kiss József: A kanizsai sörház

lázs is meg Aleksandar Tasić zombori levéltáros is közli, lásd: Žito *Pčesa*, Novi Sad, 1988-ban], ezután Balázs György: Életerővel működő malmok a Kárpát-medencében, II. Tiprómalmok. In: *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közlemények*, 1986-87 separatum, 432. o., 14. ábra).

Szólunk az apatini serházról is, amelyet az apatini urbárium említ. A budapesti Magyar Országos Levéltárból Hans Jurg közölte 1940-ben (Jurg, Hans: Apatin, Apatin 1940, 53–54. o.). A leírás pontos címe: Urbaria et conscriptiones Fasc. 187. és Apatinban készült 1791. június 22-én. Az urbárium 126 oldalon írja össze Apatint és a benne találhatókat.

Van egy sör- és pálinkafőző, malátamalom és malomház és az ököristálló, majd egy kisebb melléképület. Ezek az épületek az újonnan épített vendéglővel egy teret alkotnak (a régi piac), az utca pedig a mai Sörház utcát (Braeuhausgasse) alkotja.

A sörház sarkán, a pálinkafőző egész hosszában és szélességében a piac felé mind a két épület között hosszú fal van, be- és kijárattal. Jobbra a bejárattól volt a serfőzőmester lakása.

A sörház épülete jó anyagból készült, ide tartozott a kocsiszín, a lóistálló, a serfőzőmester lakása, a pálinkafőzde meg a pálinkafőzőmester lakása. A sörház és a Nagy mocsár utca 132. sz. között lóhajtású malom volt, nyolc öl átmérőjű, zsindelyes.

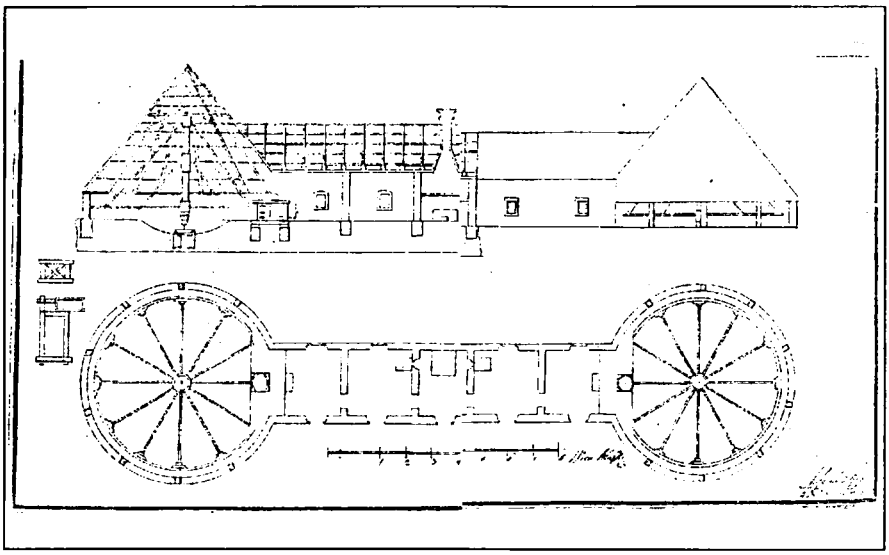

Kiss József: Bácskai (száraz)malom tervrajza

Itt idézzük Cothmann Antal m. kir. udv. kamarai tanácsos jelentését a bácskerületi kamarai puszták állapotáról. Az 1763. december 28-án kelt jelentés Iványi István fordításában jelent meg. Kúlára 1763. július 17-én reggel érkezett: „Minthogy tudtam, hogy Kula körül néhány nagyobb puszta van, azért e napon csak a dűlőfélben levő templomocskát és a *díszes sörfőző házat látogattam.*" Tehát a kúlai sörház ekkor már állt, Apatin leírásánál pedig nem említ sörházat, ami nem jelenti azt, hogy Apatinban akkor nem volt sörház.

Vidékünkön az első lendület után a budapesti kőbányai sörök voltak ismertek, de a nagykereskedők saját palackjukban adták el a sört. Ilyen volt Zentán Berger Leó kereskedő (Andruskó Károly zentai festőművész közlése, sz. 1914), Újverbászon pedig a Vasić és Gvozdenović cég foglalkozott vele. Vasićnak a mai Euroagent helyén volt a palackozója. Ez a kereskedő Óverbászon a kisipart űző sörházban, Bernhard Dánielnél tanulta ki a mesterséget. Bernhard vendéglősként volt bejegyezve, és nála volt alkalmazva Hartmann Zsuzsi is, akit 1917. május 10-én jelentett ki a tulajdonos (l. a verbászi ipartestület irattárában a munkaadók jegyzékében, 345. o.). Neki jégverme is volt, meg szódavizet is árult. Gvozdenović, ragadványnevén Abiszinac is vendéglős volt, és a fia szerint nagy hordókban kapta a sört Becséről, amit meg kellett főzni, vagyis pasztörizálni. Slobodan Šuvakov (sz. 1924-ben) adatközlőm szerint a malátacsíráztatást, a malátaaszalást, továbbá az erjesztést is az óverbászi (későbbi általános iskola, most meg a Dodge autójavító műhely) kis kapacitású sörházban végezték. Ebben az épületben tevékenykedett a sörház után a Sokol Egyesület, majd az óverbászi általános iskola költözött a helyére. Branko Đakonović, az iskola egykori igazgatója szerint az épület alatt nagy pincék voltak, amelyeket később földdel töltöttek fel. Mára csak egy kisebb pince ma-

radt meg, a tulajdonos az óverbászi technikai iskola, az autójavító Dodge csak bérli az épületet.

Mezei István a bácskai ipartörténetben csak az 1898. évi sörgyárakat említi, Apatinban Aman és társai sörgyárát, akié a kúlai is, Laza Dunderskinek Csében van sörgyára, az óbecsei sörgyár Gerber Nándor tulajdona, az újvidéki pedig Winkle Istváné. Az óbecsei sörházról van egy térkép, amelyre a hajómalmok helyét rajzolták be. 1883. július 21-én Jókai István királyi folyamfelügyelő hitelesítette, a sörgyár helye satírozott.

Az 1895. évi Bács-Bodrogh vármegyei monográfia azt írja, hogy 1699-ben 17 sörház volt Bácskában (Szabadka és a Tisza menti határőrvidék nélkül). Tudjuk, hogy kisebb sörházak voltak Szabadkán a mai Kálvária helyén (Beszédes Valéria szíves közlése alapján). A zombori Történelmi Levéltárban őrzik a zombori magisztrátus sörházának iratait, amelyet mindig kiadtak árendába, ilyen sörháza volt a kalocsai érsekség bácsi uradalmában is. A bácsi sörházat Erti János bérelte.

Teodor Avramović szerint az apatini sörgyár alapítási éve 1820, de ismert az 1791. évi urbárium, ahol a sörház már létező üzem. Kneidinger Andreas (András) terve pedig az 1760-as években készült, mert ő akkor dolgozott vidékünkön. A nagybecskereki alapítási éve 1887, a versecié 1859, a pancsovaié 1790, az óbecseié 1824, a csébié pedig 1893. Szerintünk minden adat vitatható. Lehetséges, hogy addigi sörházakat neveztek sörgyáraknak.

Egy 1907-ből származó forrás (*A Hazai Ipari Beszerzési Források*, Budapest, 1907, 159–161. o.) vidékünkön az alábbi sörüzemeket jegyzi: „Aman József és társai sörfőzdéje, Apatin 60 HP (lóerő), 20 munkás, sör; Dungyerszky Lázár sörfőzdéje, Dunacséb, 10 munkás, sör; Dungyerszky Lázár sörfőzdéje, Nagybecskerek, 6 HP, 21 munkás, sör; Gerber Nándor és fia sörgyára, Óbecse, 47 munkás, sör; Weifert J. M. sörgyára, Pancsova, 50 HP, 60 munkás, sör és maláta; Winkle István sörgyára, Újvidék, 12 HP, 18 munkás, sör; Zoffmann Sándor sörgyára, Versecz, 60 HP, 20 munkás, sör, szárított malátatörköly, malátatakarmány."

Az újvidéki magisztrátus irataiban több adatra bukkantam a sörgyártással kapcsolatosan:

1748 Beno Patenkoster aradi sörgyártó értesíti a magisztrátust, hogy nem tud kölcsön adni 2-3 ezer forintot, mert a pénzt már kölcsön adta, de a városnak saját rézével tudja, amely a templom tornyán van.

1748 Pénz előszámítási és pénzelszámolás, amelyet Ignatius Hayl szenátornak kell befizetni elhunyt Jochann Reizer hagyatékába, a sörház javítása végett.

Kopia 254 forintos váltóra, Ignatius Hayl fizette be a Reizerék sörházának átvételére.

1755 A sörházak és a pálinkafőzők számának megállapítása, amelyeket ki lehet adni.

1756 A pozsonyi királyi kamara parancsa, hogy megfizettessék Michael Braunraschtól, akivel szerződést kötött a Hayl-féle sörház, itt megerősítve.

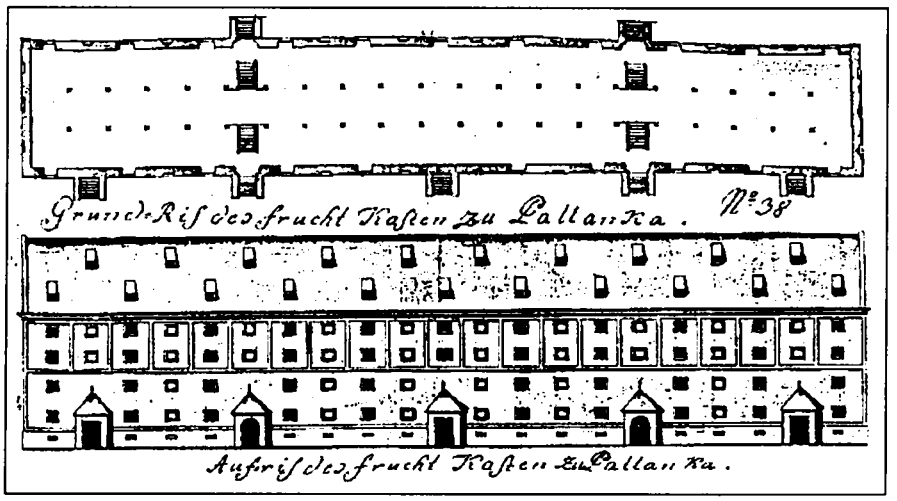

Kneidinger András: A palánkai gabonaraktár tervrajza

1756-ban Szerződés a magisztrátus és Braunrasch között az Ignatius Hayl sörháza bérlése ügyében.

1756-ban A kamara Pozsonyból kéri, hogy a magisztrátus oldja meg a város és a sörház bérlője, Michael Braunrasch vitáját.

1756 Újvidék városa és Michael Braunrasch, Franz Hartinger és Franz Stohmmeier közötti szerződés a sörház bérletéről.

1758 A helytartótanács előírja, hogyan lehet bérbe adni a földet és a sörházat a gazdaság fejlesztése miatt.

1759 A magisztrátus értesíti Michael Braunrascht, a sörház bérlőjét a bérlet árának növekedéséről.

1760 Szerződés a város és Michael Braunrasch között a sörház bérlése ügyében.

1760 A kamara Pozsonyból értesíti a magisztrátust, hogy érvényes a szerződés a sörház bérléséről a város és Michael Braunrasch között.

1760 A magisztrátus értesíti a kamarában Grassalkovits grófot, hogy javult a város gazdasága a magisztrátus restaurációjával, mivel bérbe adták a sörházat 6 évre 18 500 forintért.

1761 Komisszár és inspektor látogatása a sörháznál. Utasításokat adtak ki, amelyeket a sörháznak be kell tartania.

1762 A helytartótanács kéri a magisztrátustól, hogy küldjön jelentést a sörház bérlőjétől, Michael Braunraschtól arról, hogy elállt a szerződéstől, a városi vezetőség önkényeskedéséről. A magisztrátus válaszában közli, hogy elál a fekete sör gyártásától, mert az a város érdeke.

1762 A pesti sörgyártó céh értesíti a magisztrátust, hogy a Braunrasch sörházban meg kell tartani a „Mutterbier" nevű sör gyártási jogát, két sörgyártót meg kell büntetni, mert a céh szerint nem lehet többet fizetni annál, amit Braunrasch fizet.

1762 A május elseje és december 31-e közötti kiadások számlája.

1763 Számla a megvett búzáról és árpáról az újvidéki sörház részére 6-tól 16,34 forintig.

1764 Pénzügyi elszámolás a városi pénztár és a városi sörház között.

1765 Pétervárad parancsnoka, Vulfen, értesíti a magisztrátust, hogy a hajók a Braunrasch sörháznál, a híd vezetőségénél (Brückamtnál) kötöttek ki és nem foglalnak helyet a kikötőben.

1765 A városi pénztár és a sörház elszámolása, amelyen bemutatják a beszerzett anyag költségét, hogy a sörház működhessen.

1765 Az 1764. évben a városi sörháznak juttatott anyagok összeírása.

1771 Az újvidéki sörházak hónaponkénti tevékenységének áttekintése.

1773 Jelentés a városi sörház számláiról az 1763., 1764. és 1765. évekre.

1774 Szerződés Franz Wurmbs és az újvidéki város között a sörház bérléséről.

1780 A helytartótanács Pozsonyból közli a magisztrátussal, hogy újabb licitációt kell tartani a sörház bérléséről, mert azon nem vett részt a királyi küldött. Ezért nem lehet megerősíteni a szerződést, amelyet Szénási Simonnal kötöttek hat évre.

1780 A magisztrátus jelentése a városi sörház bérbeadásáról.

1785 Bács megye kérvénye a magisztrátushoz, hogy a városban hirdessék ki a nyilvános licitációt az apatini, becsei és kúlai sörház bérlésére.

1788 A második bácsi alispán jelenti Újvidéknek, hogy megengedte Franz Wurmb sörmesternek és a magisztrátus kérelmének eleget téve, hogy felhasználják a talált 760 mérő árpát malátának, amelyhez nem adhatnak hozzá más árpát.

1789 A pesti magisztrátus jelenti, hogy Knol sörfőzőmester Rupert Schmidt újvidéki kádármesternek kifizette 111 ft. adósságát.

1791 Strasszai Pál kúlai provizor a sörház és pálinkafőző licitációját közli.

1790 Ürményi Mihály Zomborból közli a becsei és kúlai sörház licitációját.

1791 Strasszai Pál kúlai provizor bejelenti a három sörház: a kúlai, a becsei és az apatini nyilvános árverésének idejét.

1791 Johann Hirsch sörfőzőmester elszámolása a gyártott sörről.

1791 Igazolás arról, hogy Franz Wurmbs, a városi serház bérlője, lojális polgár.

1792 A királyi kamara Budáról kéri a licitációs szerződést és az eddigi bérlő Franz Wurmbs szerződését 3.22 f.(orintról). Szerződést kötöttek az új bérlővel, Avramovićtyal.

1792 évben Franz Wurmbs serfőzőmester a magisztrátussal közli, hogy megvenné a sörgyárat 30 000 forintért, az évi bérért pedig csak 3000 forintot adna.

1792 Szerződés a városi serház kiadásáról 1793-tól 1799-ig a város és Franz Wurmbs között. Jelen volt a helytartótanács komesszárja, Johann Weinzirk is.

1792 A királyi helytartótanácshoz fordult Franz Wurmbs, aki a serházat bérelte, nem bírja fizetni az évi bérletet, mert azt 2000 forintról 3501 forintra emelték. A kamara megengedi, hogy adjon fölmondást, de a serházat rendbe kell hoznia.

1792 Franz Wurmbs sörfőzőmester panasza, hogy a sörház egyes épületeit átadták Avramović új bérlőnek a megbeszélt idő előtt.

1792 A helytartótanács Budáról kéri a bérleti jegyzőkönyvet és a szerződést a városi sörfőzőről. A magisztrátus küldi a jelentést.

1792 A magisztrátus igazolása Isak Avramović viselkedéséről és munkájáról, meg arról, hogy tartja magát a szerződéshez a városi sörházzal kapcsolatban.

1792 A magisztrátus megküldi a helytartótanácsnak a városi sörház licitációjának jegyzőkönyvét. A bérlő Kegl 3430 f.

1792 Petar Alaga szenátor javasolja, hogy a városi sörházat adják licitáción Simeon Čenazinak, mert az eddigi bérlő, Wurmbs fölemelte a sör árát.

1793 A magisztrátus jelenti a királyi kúriának Budán, hogy a városi sörház bérlője kifizette a kért 8000 forintot a hatévi bérletért. Mellékelve az aláírt szerződés.

1793 A bizottság jelentése a magisztrátusnak a városi serház bérlője, Wurmbs ellen, mert nem engedte, hogy megnézzék a serházat.

1779 Nyugta Franz Wurmbs polgárnak, a serház bérlőjének munkájáról és polgári lojalitásáról.

1779 Szerződés a városi serház bérbeadásáról 1773 és 1799 között a város és Franz Wurmbs serfőzőmester között.

1793 A magisztrátus értesíti a királyi kúriát Budán, hogy a városi serház bérlője, Franz Wurmbs kifizette a kért hatévi bérletért 8000 forintot. Az erről szóló szerződést mellékelik.

1793 A királyi helytartótanács Franz Wurmbs serfőzőmester panaszára értesíti a magisztrátust, hogy a mester kész 30 000 forintért megvenni a serházat, de az évi bérletért nem tud többet ajánlani 3000 forintnál.

1798 Stefan Sratimirović kéri a magisztrátustól, hogy fizesse ki a kamatot a pravoszláv egyház pénztárából fölvett kölcsönre, mert Ostojić szenátortól értesült, hogy a városi pénztár üres, és a városi serházat tegyék jelzálog alá.

1798 Petar Ostojić kamarás értesíti a magisztrátust, hogy az udvari kamara kérelme szerint fizessenek ki Áprili József és Emi József süttői kőfaragóknak (Esztergom megye) 400 forintot.

1798 Franz Wurmbs serfőzőmester értesíti a magisztrátust, hogy az újabb bérlő elég anyagot talál, amellyel megkezdheti a termelést, de nem lesz neki elegendő komlója egész évre.

1798 A magisztrátus bizottságának jelentése a városi serházról. Jelenti, hogy több helyiségben a padlón sok gabona van szétszórva.

1798 Simeon Perišić a városi serház bérlője kéri, adjanak neki időt, hogy kiürítse az árpát a serházi magtárból az újabb árverésig, amikor bérbe adják a serházat.

1798 A magyar udvari kamara értesítése, hogy jóváhagyja a 2885 forintos évi szerződést a városi serház bérbeadásáról a város és Simeon Perišić között.

1798 Manola Nikolić városi elöljáró és Franz Stvertecki szenátor vizsgálata a magisztrátus nevében a serházi gabona tárolásáról. Az újabb bérlőnek két helyiséget jelöljenek ki a gabona tárolására.

1798 Megállapodás, hogy a budai udvari kamara rendelete szerint küldjenek jelentést, miért kisebb a bérleti összeg a városi serházra és bőrfeldolgozóra. Közlik hogy ez a nehéz idők miatt van.

1800 Megállapítás, hogy Simeon Perišić, a városi serház bérlője előnyt élvez az árpa vásárlásánál a piacon.

1800 Válasz a budai udvari kamara követelményére, hogy nem lehet növelni a barna és világos ser árát az árpa drágasága miatt, annak ellenére, hogy a serház bérlője, Simeon Perišić 3 krajcárral kérte a ser árának növelését, vagyis a világos serét 4 krajcárra.

1798 Megállapítás, hogy a budai udvari kamara kérelmére nem lehet emelni a barna és világos ser árát, az árpa magas ára miatt.

1803 Megállapítás, hogy Petar Perišić, a serház bérlőjének fia és Johann Krautwurst, a ser széthordója polgárokká nyilváníttatnak, miután letették az esküt, és befizették az illetéket.

1800 Simeon Perišić serházi bérlőnek válaszolnak, hogy nem emelheti a ser árát az udvari kamara döntése nélkül, és továbbra is termelnie kell a sert, az alacsony ár ellenére is.

1801 A magyar udvari kamara jelentést kér a serház bérlője, Simeon Perišić kérelme kérdésében, hogy engedjék meg a barna ser árának növelését. A magisztrátus jelenti, hogy ezt csak akkor engedheti meg, ha emelkedett az árpa ára.

1801 A magisztrátus 655. számú döntése. Elveti Simeon Perišić serházi bérlő kérelmét, hogy halasszák el 100 forint befizetését az árvaház számára, mert indokolatlanul emelte a ser árát.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő Németh Ferenc. – 1. évf., 1. szám (1971)–.–
Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvállalat, 1971 –.– 23 cm.

Évente négy szám
ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

ISSN 0350-4158

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvállalat, Újvidék. Szerkesztőség: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1. Tel.: (021) 457-216, www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu Előfizethető a 160–15290–87-es zsírószámlára (Delta Banka AD Beograd, Fil. u Novom Sadu). Kérjük, a számlán tüntessék fel: „Létünk". Egyes szám ára 120 dinár, kettős szám 240 dinár. Előfizetési díj a 2005. évre 440 dinár, külföldre, illetve külföldön 20 EUR. Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken. YU ISSN 0350–4158